

K 222375
3

სალი თოდუა

**ფირდოუსი
და
მისი „უაჰ-ნაჰე“**

ქუთაისი
1995

მაგალითი

ფიქციონის და მისი „უაკ-ნაგე“

ქუთაისი, 1995 წ.

წიგნი იბეჭდება ქუთაისის ა.წერეთლის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტის საგამომცემლო საბჭოს დადგენილებით.

წიგნი

დამხმარე სახელმძღვანელო
(სპეცკურხის სპარსულ ლიტერატურაში)

სკვ-2000
შეგოფიებულია

წიგნი გამოდის კომპანია „პირ-აია ინტერნაციონალი ლტდ“-ს ხელმძღვანელობის ფინანსური დახმარებით

საქართველოს
მ რ მ შ უ ლ ი
ბ ი ბ ლ ი მ თ ე კ ა

შესავალი

ფირდოუსისა და მისი პოემის შესახებ მსოფლიოს სხვადასხვა კუთხეში უამრავი გამოკვლევაა დაწერილი, მაგრამ, სამწუხაროდ, „ეს ირანული ცოდნის წიგნი“, რომელიც სავსეა ათასნაირი მნიშვნელოვანი ცნობით, როგორც საჭიროა, არავის შეუსწავლია.* ამავე დროს, „შაჰ-ნამე“ მარტო ცოდნის წიგნი არაა, ესაა ძველი, რომელშიც სპარსულმა ლექსის გენიამ თავის აპოგეას მიაღწია; თხზულება, რომელიც ქვეყნის შემოქმედმა ადამის ძეს შეაქმნევინა იმ მიზნით, რათა მკითხველმა ენით აღუწერელი ესთეტიკური ტკბობა მიიღოს; „ცოდნის მფლობელთ მასში ჩაიხედონ და შიგნითონ... მეფეთა ყოფაქცევის წესები, მათი თვისება და საქციელი, კეთილი რჩევა, სამართალი და მართლმსაჯულება, საქმის გაძღოლა და სწორი განსჯა, ჯარის გაწყობა, ომის წარმოება, ქალაქების აღება, შურისგება და კდება.“** „შაჰ-ნამეს“ იგივე ფუნქცია აქვს ირანულ სამყაროში, რაც „ვეფხისტყაოსანს“ ჩვენში, იგია ირანელე კაცის ჭირისა და ლხინის წიგნი, ერის ზნეობის კოდექსი და ქმედების ორიენტირი. ამიტომაც წერდა მე-20 საუკუნის დიდი ირანელი მწერალი, პოეტთა მეფის ტიტულის მქონე ბაჰარი (1886-1951) ლექსში, რომელიც იწყება ასე: „ჩნარ თან დარაჟე ქაშან“: „გადაუჭარბებლად შეიძლება ითქვას, რომ „შაჰ-ნამე ირანელთა ყურანი არისო“. ხშირად გაიგონებთ ანდა წაიკითხავთ გამოთქმას: „შაჰ-ნამე“ მთელი ირანიაო“. აქ პოემის შეფასებაცაა მოცემული და თავისებურებაც: მასშია ასახული ამ დიდი ქვეყნის ისტორია დედამიწის შექმნიდან მე-7 საუკუნემდე და მასშივეა ჩადებული ირანის სული. ფირდოუსიმ იცოდა თავისი თხზულების ფასი, როცა იგი წერდა: „ამ წიგნს რომ დავამთავრებ, მთელი ქვეყანა ჩემი ლექსებით აივსება... ვისაც გონება აქვს, ვინც საზრიანია და სჯულიერი, ჩემი სიკვდილის შემდეგ მე ქებით მომიხსენიებსო“*** როგორც უკვე აღვნიშნეთ, „შაჰ-ნამე“ გალექსილი ირა-

572.375
222.375

* მაჰმად ზოქა, „შაჰ-ნამე“ ვა ბასთანშენასნი-ეჟ ირან. „ქონარ-ო მარდომ“, შომარე-ეჟ 186, გვ. 2
 ** მოჰამმად ყაზვინი, ბნსთ მაყალე, ჟელდ-ე დოვვომ, 1332 წ. გვ. 36 შემდეგში: ბნსთ მაყალე
 *** „შაჰ-ნამე-ეჟ“ ჟერდაუსნი, ბე მონსებათ-ე ქაშნ-ე ქეზარე-ეჟ თავალლოდ-ე ჟერდაუსნი, თეჰრან, გვ. 2885

ნის ისტორიაა, მასში მითებიც არის მოქცეული და ნამდვილი ამბებიც. და იმით, რომ ფირდოუსიმ მითებიც გალექსა და ისტორიაც, ერთი ჭკვიანი კაცის გამოთქმა რომ მოვიშველიოთ, იგი ხან ჰომეროსს ჰგავს, ხან კიდეც — ჰეროდოტეს.*

„შაჰ-ნამე“ უზარმაზარი წიგნია არა მარტო თავისი დანიშნულებითა და მხატვრული ღირსებით, არამედ — მოცულობითაც. იგი დაახლოებით ექვსას ათას ბეითს ანუ ასოც ათას ტაეპს შეიცავს. ბუნებრივია, ასეთი ფოლიანტი ადვილი გადასაწერი და გასავრცელებელი არ იყო (მით უმეტეს ძველ დროში). როგორ უყვარდათ იგი, ჩანს იქიდან, რომ ცნობილი ირანელი ბიბლიოგრაფის აჰმად მონზავეს კატალოგში ფიქსირებულია მსოფლიოს სხვადასხვა სიძველეთსაცავებში დაცული ამ პოემის 525 ნუსხა.** მონზავეს კატალოგში, რა თქმა უნდა, მოხვედრილი არ არის კერძო კოლექციებსა და აღუწერელ ფონდებში დაცული „შაჰ-ნამეს“ კიდეც ასობით ხელნაწერი.

სამწუხაროდ, „შაჰ-ნამეს“ ხელნაწერები, ისე როგორც საერთოდ სპარსული ნუსხების დიდზე დიდი უმრავლესობა, გვიანდელია. დღემდე მიკვლეული უძველესი, ე.წ. ფლორენციული ხელნაწერი ჰიჯრის 614 წელსაა გადახუსხული,***, რაც ჩვენი წელთაღრიცხვით 1217 წელს უდრის. მწარე ლიმილის მომგვრელია ის ფატალური ფაქტი, რომ „შაჰ-ნამეს“ ერთი ბეითის ძველი მინაწერი აღმოჩნდა რომელიღაც ბუღისტურ ნუსხაზე და იგი თარიღდება... იმავე 1217 წლით.**** როგორც გაირკვა, მთლიანად სანდო არც ფლორენციული ხელნაწერია. და აქ არაფერია მოულოდნელი. ცნობილია, რომ აღმოსავლური ლიტერატურის ზოგი კლასიკოსის სიცოცხლეშივე გადაწერილი ნუსხებიც კი უამრავი შეცდომის შემცველია. არაფერს ვამბობთ თვითონ ფირდოუსის თანამედროვე ასაღწე ფუსსნს ლექსიკონში მიღუსტრაციოდ მოტანილი „შაჰ-ნამეს“ სტრიქონების სანდობაზე (ასეთი ტექსტები ორმაგად არის საექვეო: დამახინჯებებს შეიძლებოდა ადგილი ჰქონოდა თვითონ ასაღწეს ნაწერში, რომ არაფერი ვთქვათ იმაზე, რომ თავად ამ ნაშრომის გადამწერებს

* *ქრედიტიკო მამორ, ბერალ-ე ქერდაუსი. „ქერდაუსი“, დაქთარ-ე დოევომ თეპრან, 1369, გვ. 4.*

** *ქერესთ-ე ნოსტეჟა-ე ბადიბ-ეჟ ქარსი, ჟელ-ე დოევომ, ნეგარანდე აჰმად მონზავე. თეპრან, 1349, გვ. 293.*

*** *მოჰამმად-ქოსეან ბერუზ, დარ ბარ-ეჟ დასთნავნს-ე „შაჰ-ნამე“. „მაქალუ-ეჟ ირან-ნამე“, სალ-ე ქაქთომ, მომარ-ეჟ ჩაქრომ, 1368, გვ. 72. არსებობს ამ ხელნაწერზე დაყრდნობილი გამოცემაც, რომელსაც, სამწუხაროდ, ჩვენ არ ვიცნობთ.*

**** *მასზე იხ.: ამრქუ უქანდ, სობან-ეჟ დნვარ დარ ბაშმენს-ეჟ ბეჰთი აზ „ვინ-ო რამინ“ დარ ქოქანთარინ ნევემთ-ეჟ ქარსი ბაშმანდე დარ ჯაფონ. მაქალუ-ეჟ ირან-შენსნი“, 1367, მომარ-ეჟ ავეალ, გვ. 70. აქ იკითხება მეორე მინაწერი (ერთი ბეითი) „ვინ-ო რამინნიდანაც“.*

შეეძლოთ დაემვათ შეცდომები).*

„შაჰ-ნამეს“ კრიტიკული თუ აკადემიური ტექსტის დასადგენად ბევრი სამუშაო იქნა ჩატარებული მსოფლიოს სხვადასხვა ირანის-ტიკულ ცენტრში: ევროპაში, რუსეთში, ირანში, ტაჯიკეთში. მაგრამ ამ გამოცემების უმრავლესობა ელემენტარულ კრიტიკას ვერ უძლებს. დიდი ლიტერატურა არსებობს „შაჰ-ნამეს“ ტექსტის ამა თუ იმ ადგილის დადგენის შესახებ რეცენზიებისა თუ დამოუკიდებელი სტატიების სახით. არც აქ გვაქვს უკეთესი მდგომარეობა. „შაჰ-ნამეს“ აკადემიური ტექსტის გამოცემის საქმეს არავითარი პირი არ უჩანს.** საუკეთესოდ მიჩნეული მისი ტექსტები კოლექტიური შრომის ნაყოფია, თანაც ერთ ტომს ერთი კაცი ადგენს, მეორეს — მეორე, მესამეს — მესამე და ა.შ. გამოცემათა უმრავლესობას არამეცნიერული პრინციპი უდევს საფუძვლად. მათ შორის დომინირებს „პრინციპი“: „მონა-მორჩილის აზრით“ (ბე ნაზარ-ე ბანდუ); „და აღლაჰმა უკეთ უწყის“ (უა ალლაჰ ა'ლაჰ) და ძველი ხელნაწერის სიტყვისა თუ გამოთქმისადმი უპირატესობის მინიჭება***

როგორც ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, „შაჰ-ნამე“ დაახლოებით ასოცათას ტაეპს შეიცავს. მაგრამ საუკუნეების მანძილზე მისი ტექსტი ამ მოცულობისა როდი იყო. აგერ მე-19 საუკუნის დასაწყისამდე იგი უამრავ მინარევს შეიცავდა (და, რა თქმა უნდა, ახლაც შეიცავს შემონახულ ხელნაწერებში). მხოლოდ 1829 წელს გამოიკა კალკუტაში პოემის პირველი კრიტიკული ტექსტი, რომელშიაც მისმა რედაქტორმა თ.მაკანმა „შაჰ-ნამეს“ ამოარიდა მისი მეტად დიდი ინტერპოლირებული ნაწილი პოემა ბარზუს შესახებ, ჯამშიდის თავგადასავალი, როსთამისა და ყაჩალი ქუქის ვრცელი ამბავი, სატირა სულთან მაჰმუდზე**** „შაჰ-ნამეს“ ტექსტის სხვადასხვა ნუსხაში შეჭრილია ბაჰმანის, — ესქანდრეზარის შეილის, — ამბავი, სმის შესახებ

* ასე რომ, გაუმართლებელია საყვედური, ამ ლექსიკონში ფიქსირებული ფირდოუსის ბეითების წაიკთხვა რატომ არ მიიღეს მხედველობაში: მოჰამად დაბირ სეაფი, დარ ბარე-ე თასქიჰე „შაჰ-ნამე“. სოხანა, 1954, შობარე-ე 12, გვ. 1206 იმარბა მოაქცია ყურადღება იმას, რომ ვაფეფს თავის ნაშრომში პოეტიკაზე ერთი მაგალითი არ მოაქვს „შაჰ-ნამედან“ (Ю.Н. Марр, К.И. Чайкин, Письма о персидской литературе. Составление сборника, редакция текста, предисловие и примечания С.М. Марр и А.А. Гвахария. Тб., 1976, გვ. 21 შემდეგში Ю.Марр, К.Чайкин, რასაც კჩაიკინი იმით ხსნის, რომ ვაფეფსა და შამსს საერთოდ ციტატები მოჰქონდათ არა პოემებიდან, არამედ ყაჰიდებიდან (იქვე, გვ. 204)

** ლაპარაკია აკადემიურ გამოცემაზე, რომელსაც, გარდა პირობითად დადგენილი ტექსტისა, უნდა ახლდეს ვარიანტების სრულ სურათი და კომენტარი.

*** მრავალთავან აქ მოვიტანთ ერთ მაგალითს: ფ-ხ. ხანლარის არ ემეტება მშინოვის მიერ უკუგდებული ვარიანტი ფაშიშან შოლამ ბაქამ იმ მიზეზით, რომ ეს ტაეპი ძველ ხელნაწერში გვხვდება, თითქოს ძველი ხელნაწერი გადამწერის ძველმეცნიერისგან დახდებული იყოს (ფარეზ-ნათელ ხანლარი, დასთან-ე როსთამ-ო სოჰრამ სოხანა, 1353, შობარე-ე 6, გვ. 553)

**** „შაჰ-ნამეს“ პირველ გამოცემაზე იხ: ირაჯ აფშარ, „შაჰ-ნამე“ აზ ბათფი თა ზაფი. ჰონან-ო მარლომ, შობარე-ე 162, გვ. 17.

გადმოცემები და სხვა). რაკი გამოცემაზე ჩამოვარდა ლაპარაკი, ბარემ აქვე ჩამოვთვლით პოემის დანარჩენ, ასე თუ ისე მნიშვნელოვან, პუბლიკაციებს: 1425-26 წ. თემურიდმა უფლისწულმა ბაქსუნყარმა სწავლულთ ერთმანეთთან შეაჯიგებინა ჰერათის ბიბლიოთეკაში დაცული „შაჰ-ნამეს“ ხელნაწერები და შეადგინა პირველი კრიტიკული ტექსტი. პოემის პირველი მეცნიერული გამოცემა განახორციელა მ.ლამსდენმა, რომლის მიერ მომზადებული პირველი ტომი გამოქვეყნდა კალკუტაში 1811 წელს. 1838-1878 წლებში პარიზში გამოიცა ე.მოლის მიერ მომზადებული კრიტიკული ტექსტი ფრანგული თარგმანითურთ. 1877 და 1879 წ. ლედენში ჰოლანდიელმა აღმოსავლეთმცოდნემ ი.ვულერსმა გამოაქვეყნა პოემის ორი ტომი. 1884 წელს თხზულების მესამე ტომი გამოსცა ვულერსის მოწაფემ ს.ლანდაუერმა (მეოთხე, დამამთავრებელი, ტომი გამოუქვეყნებელი დარჩა). 1934-1935 წ. ფირდოუსის საიუბილეოდ თეირანში გამოიცა პოემის ათტომეული, რომლის ექვსი ტომი ვულერს-ლანდაუერის გამოცემათა განმეორებაა, ხოლო მე-9 და მე-10 ტომები ს.ნაფისის რედაქციითა გამოსული (მე-10 ტომი დათმობილი აქვს ჩანართებს). 1960-1971 წ. „შაჰ-ნამეს“ ტექსტის ცხრატომეული გამოსცა საბჭოთა კავშირის მეცნიერებათა აკადემიის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტმა, ხოლო 1964-1966 წ. ტაჯიკეთის მეცნიერებათა აკადემიამ. 1987 წ. პოემის პირველი ტომი, დაფუძნებული ფლორენციულ ნუსხაზე, ნიუ-იორკში გამოაქვეყნა ირანელმა ფილოლოგმა ჯალალ ხალეფი მოთლასმა.* როგორც იტყობინებიან, გამოსულია მისი მეორე ტომიც.

თავის დროზე ცნობილი ირანელი ლიტერატორი ლოფიქ-აღი ნაზერი წერდა: „შაჰ-ნამე“ ისეა შერყენილი გადამწერების მიერ, რომ შიგ არ არის ბეითი, რომელზედაც დახამდვილებით შეიძლებაოდეს ითქვას, რომ ფირდოუსის კალამს ეკუთვნისო. როგორც ებერტელსი აღნიშნავდა, ** ამ მართალმა განცხადებამ ცუდ გუნებაზე არ უნდა დაგვაყენოს. ფირდოუსის აქ განსაკუთრებული არაფერი სჭირს ისეთი, სხვა ირანელ კლასიკოსს რომ არ ეხებოდეს, — ქართული ლიტერატურისა არ იყოს, მე-10-მე-15 საუკუნეების სპარსული პოეზიის, მისი ამ ოქროს ხანის მემკვიდრეობა ჩვენ უძეტესად მე-17-მე-18 საუკუნეების ხელნაწერებითა გვაქვს შემორჩენილი. ეს ყოველი სიტყვაა საეჭვო, თორემ ყველა სიტყვა, არა. ასე რომ, „შაჰ-ნამეს“ ტექსტის, ვთქვათ, 20 პროცენტზე რომ სხვისი იყოს, 80 პროცენტი

* აბუ ლ-ყასემ ფირდაუსი, „შაჰ-ნამე“, დაქთარ-ე აექომ, ბე ქუშემ-ე ჯალალ ხალეფი-მოთლასმა ნაშ-აორქ, 1366. მასზე რეკენზია იხ.: ჯალალ მათინი, ნაყდ-ე ბარანასი-ე ქეთამა მბაქლუ-ე ირან-ნამე, 1367, შომარ-ე დოვკომ, გვ. 338 აქვეა „შაჰ-ნამეს“ გამოცემების სრული მიმოხილვა.

** E.Э. Бертельс, История персидско-таджикской литературы. М., 1960, გვ. 181. შემდეგში: E.Э. Бертельс, История.

ხომ არის უკვდავი მგოსნის ხელიდან გამოსული. ამდენად, პოემაში ფირდოუსის ეფექტი გვაქვს და მასში თუსელი ჯადოქრის სული ტრიალებს.

„შაჰ-ნამე“ მისი შექმნის ხანიდანვე გამბდარა პოპულარული მახლობელ აღმოსავლეთში. არაბულ მწერლობას მანამდეც ჰქონდა სპარსული ლიტერატურის ე.წ. ფალაური ძეგლების (საშუალო სპარსულ ენაზე შექმნილი ისტორიული და მხატვრული თხზულებების) თარგმნის მდიდარი ტრადიცია (აქ მაგალითად „მეფეთა წიგნსა“ და „ჩილილა და დამანას“ დავასახელებდით). მართალია, მე-11 საუკუნის შემდეგ ცხოველი ინტერესი საშუალო სპარსულიდან არაბულად თარგმნისა ერთგვარად განელეზულია, მაგრამ არაბს, ეტყობა, მაინც ეჭირა თვალი ირანული პოეზიის წალკოტისაკენ.* ყოველ შემთხვევაში, ეს მაინც ფაქტია, რომ 1226 წელს დამასკოში „შაჰ-ნამე“ არაბულად უთარგმნია ვინმე ყავამ აღ-დინ ალ-ბონდარის. ეს თარგმანი, ჩვენდა საბედნიეროდ, შემონახულია, და სულ ცოტა, ორჯერ მაინც არის გამოცემული.** პოემის პირველი სრული ლექსითი თარგმანი შექმნეს თურქებმა მე-16 საუკუნის დასაწყისში, ახალ ხანაში იგი თარგმნეს ინგლისურ, იტალიურ და რუსულ ენებზედაც.*** განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს „შაჰ-ნამეს“ ქართული თარგმანები, მიუხედავად იმისა, რომ არაქართველი ირანისტების შხრით ეს ყურადღება მას აკლია. საქართველო კი არის ერთ-ერთი პირველი ქვეყანა, სადაც „შაჰ-ნამეს“ ორიგინალში კითხულობდნენ და თარგმნიდნენ. მართალია, არავითარი პირდაპირი მითითება ან უეჭველი საბუთი იმისა, რომ „შაჰ-ნამე“ მე-12 საუკუნეში ითარგმნა ქართულად, როგორც ამას ჩვენში ფიქრობენ, ჩვენ ხელთ არა გვაქვს,**** მისი გმირების მოხსენიება ქართულ ძეგლებში ჯერ კიდევ არ ამტკიცებს იმას, რომ აქ თარგმნის კვალი ჩანდეს, რადგან არ არის გამოორიცხული, „ვეფხისტყაოსნისა“ და „ქართლის ცხოვრების“ ავტორებს ორიგინალში ეკითხოთ ფირდოუსის პოემა. უფრო სავარაუდოა, რომ ჩვენს ძეგლებს ცნობოდან ფირდოუსის წყაროები, „ხვადანი-ნამაკის“ ციკლი, მით უმეტეს, რომ ეს გმირები ქართულ მატინანეში სწორედ რომ ფალაური ფორმებითაა ნახსენები, მაგ., იკითხება კეკაპოს (ქეჰაოსის ნაცვლად), შიოშ (სიაუშის ნაცვლად), ვაშტაშაზ (ვოშთასფის ნაცვლად), სპანდიატ (ესფანდიარის ნაცვლად) და ა.შ. „შაჰ-ნამეს“ ინტენსიურად თარგმნა ქართულად და-

* მეფეთა წიგნის არაბულ თარგმანებზე იხ: В.Р.Розен, К вопросу об арабских переводах Худай-Намэ. Сб. „Восточные заметки“. СПб., 1895.

** „ილ-შაჰ-ნამე“ ნაზამ ბოლ-ქარისნამათი აბუ ალ-ყანემ ალ-ქარდაესი უა თეირანშია განხორციელებული 1330. მეორე გამოცემა

*** Е.Э. Бертельс, История, გვ. 172

**** ნ.მარი, „როსტომიანი“ (ორიოდე სიტყვა „შაჰ-ნამეს“ ქართული თარგმანის შესახებ), „ივერია“, 1971, N 133; კეკელოძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, II, თბილისი, 1958 წ., გვ.გვ. 288, 323; მეძღვეძე, II აბარამიძე ნარკვევები ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, II, თბილისი, 1940, გვ. 34

იწყობა ე.წ. ალორძინების ხანაში (მე-16-მე-18 სს.), როცა თურქეთისა და ირანისაგან გაჭირვებაში ჩავარდნილი ქართული ფეოდალური საზოგადოებრიობა ლიტერატურაშიც ეძებს გამამხნეველ მოტივებს. ამ გარემოებას უნდა გამოეწვია საგანგებო მოთხოვნილება სადევგმობრო უნრის ლიტერატურაზე.* ქართულად შემორჩენილი გვაქვს „შაჰ-ნამეს“ როგორც პროზით, ასევე ლექსითი თარგმანები. ამავე დროს მათი დედანი არის როგორც ფირდოუსის პოემა, ასევე მისგან მომდინარე პროზითი ვერსიები. იგი პროზითი ვერსიიდან გაულექსავს ორ კაცს: სერაპიონ საბაშვილს (მე-15-მე-16 სს.) და ხოსრო თურმანიძეს (მე-16 სს.). ლექსითი ვერსიებია: 1) „როსტომიანი“, 2) „ზაქიანი“, გალექსილი მამუკა მდივნის (თავაქალაშვილის) მიერ, 3) „უთრუთიან-საამიანი“. ქართული პროზითი ვერსიებია: 1) „ფრიდონიანი“, 2) „უთრუთიან-საამიანი“ და 3) „წიგნი სამ ფალავნისა“.

მე-16-მე-18 საუკუნეებში ირანსა და ინდოეთში იქმნება ძირითადად ფირდოუსის პოემიდან მომდინარე, მაგრამ სხვადასხვა ხალხური გადმოცემებითა (დნსთნებით) თუ ავტორთა ფანტაზიით გაზავებული „შაჰ-ნამეს“ პროზითი ვერსიები (რომელთა ავტორებია: თაყნ აღ-დნ მოჰამად შუშთარნ, თავაქქოლ-ბეგი, ხურშიდ ესქანდრეჯარი და სხვანი). ცალკე განხილვის ღირსია ფირდოუსის პოემის მიბაძვანი. ზოგი მკვლევრის აზრით, „შაჰ-ნამეს“ პირველი მიმბაძველები გარკვეულ ხალხურ თუ ლიტერატურულ მასალებს ეყრდნობოდნენ.*** თუ ეს ასეა (ამის დამტკიცება კი არც ისე იოლია, — უკვე აღარ ვიცით, რა-რისგან მოდის: ლიტერატურული ძეგლი ხალხური დნსთნისაგან, თუ — პირიქით), თუ ეს ასეა-მეთქი, უნდა ვიფიქროთ, რომ ფირდოუსიმ მხოლოდ გარკვეული მასალები გამოიყენა და უამრავი ამბავი დარჩა (თუ დატოვა). ეს საკითხი „ვეფხისტყაოსნის“ კვლევის დროსაც დგას. ეტყობა, რუსთველმაც გარკვეული ამბები აიღო იმ ციკლიდან, რომელიც მის დროს იყო საქართველოში გავრცელებული ტარიელის შესახებ. ამდენად, რუსთველის პოემის გამგრძელებლებმა თავად კი არ შეთხზეს, არამედ მემკვიდრეობით მიიღეს თავიანთი თხზულების ამბავი. უთითებენ „შაჰ-ნამეს“ ისეთ ადგილებსა და ბეითებზე, რომელთაც ამ პოემაში შემდეგ განვითარება არ უპოვნია. ამავე დროს, „შაჰ-ნამეში“ აღუწერელი დარჩა ბევრი პერსონაჟის ბედი. ეს ფაქტი თითქოს იმაზე უთითებს, რომ გაჩნდა მოთხოვნილება ამ „ლაკუნების“ შევსებისა. და გამოუჩნდა კიდევაც ფირდოუსის მრავალი მიმბაძველი. მათი რიცხვი დაზუსტებული არაა, თუმცა არც მიბაძვის განმსაზღვრელი კრიტერიუმი დადგენილი. აი, ზოგი მათგანი:

* *ტყეველიძე*, II იქვე ჩვენ ექვი გვიჩნდება: რომ არ ჩანს აქ დამპყრობელი ქვეყნის გავლენა, ძალაუნებური ორიენტაცია ირანის კულტურისადმი? იხ. *დავით კობიძე*, შაჰ-ნამეს ქართული ვერსიების სპარსული წყაროები, თბილისი, 1959 წ.

*** *მასსე*, *ჭერალუსნ ვა ჰამსე-ფე მელონ თაბრან*, 1350, გვ. 33 შემდეგში *ქ. მასსე*.

1) ასადი თუსის „გერშსფ-ნამე“ (დაწერილა 1066 წ.), 2) აბუ მო'აად ბალხის (მე-10-მე-11 სს.) ამავე გმირისადმი მიძღვნილი წიგნი, 3) ხოჯა 'ათა იბნ მა'ყუბ 'ათაჰის (გარდ. 1078 წ.) „ბარხუნ-ნამე“, 4) „ჯამშიდ-ნამე“, 5) „ბაჰმან-ნამე“, 6) „ფარაშორ-ნამე“, 7) „ქუშ-ნამე“, 8) „ბნუტუშასფ-ნამე“, 9) „შაჰრინარ-ნამე“, 10) „ბიჯან-ნამე 69, 12) „ლოჰრასფ-ნამე“, 13) „ქუშანდ-ნამე“, 14) „სუსან-ნამე“, 15) „ჯაჰნგერ-ნამე“, 16) „სამ-ნამე“. ყველა ესენი შექმნილია მე-11-მე-15 საუკუნეებში.*

ფირდოუსის „შაჰ-ნამეს“ მიმბაძველები ირანელ მეცნიერს მ.მორთაზავის სამ ჯგუფად ჰყავს დაყოფილი: 1) ისინი, რომლებიც სახელის მოხვეჭის მიზნით ხალხში დარჩენილ და ფირდოუსის მიერ გაუღეჭსავად დატოვებულ მასალებს ამუშავებენ. 2) ისინი, რომლებიც თავიანთი მეფეებისა თუ მათი წინაპრების ამბებს ლექსავენ იმის მიხედვით, რომ მამდღუჰი არ დაემგვანება მაჰმუდ ლაზნელს და მწერალს გულუხვად აუნაზღაურებს შრომას. და ბოლოს 3) ისინი, რომლებიც მეფეთა დაკვეთით წერენ ასეთ თხზულებას, იმ მეფეთა, რომელთაც თავიანთი თავი არაფრით არ მიაჩნიათ ფირდოუსის პოემაში აღწერილ მეფეებზე ნაკლებად.** ფირდოუსის პოემის მიბაძვით დაიწერა არა მარტო მხატვრული თხზულებანი, არამედ ისტორიული ხასიათის შრომებიც.***

„შაჰ-ნამეს“ ამბავს არაჩვეულებრივი პოპულარობა ხვდა წილად არა მარტო ირანულ სამყაროში, არამედ მის მოსაზღვრე ქვეყნებშიც. ასე განსაჩეთ, რუსული ფოლკლორის ისეთი ეროვნული გმირის სახელი, როგორიც არის ერუსლან ლაზარევიჩი, როგორც ეს დამაჩერებლად დაამტკიცა ვ.სტასოვმა, სხვა არაფერია, თუ არა როსთამ (რუსთამ) ზნლ-ზაროვიჩი. ზნლ-ზარი კი შაჰ-ნამეს გმირია, როსთამის მამა.****

* მათზე იხ: ზამქო ოლოაჰ საფა, ჰამსესარაჰი დარ ირან. თეჰრან, 1333, გვ. 376; მონაჯი, IV, გვ. 2974; საჰაჰი, „შაჰ-ნამე“ ვა შაჰ-ნამე სარაჰან, „ქონარო მარლომ“, შოშარე-ეჟ 153-154, გვ. 129. შემდეგში: საფა ჰამსესარაჰი. ბოლო ხანებში კიდევ აღმოჩნდა ასეთი ძეგლები (იხ.: P. Хадзиде, Неизвестное подражание „Шах-наме“ Фирдоуси. „Народы Азии и Африки“, 1961, N 4, გვ. 195). მაგრამ უნდა გაირკვეს, თუ რა თვალსაზრისით არის ასეთი თხზულებანი „შაჰ-ნამეს“ მიბაძვა და მიბაძვის რა სახეობასთან გვაქვს საქმე: ნაწინასთან თუ ჯაყნთან. რაჰინ ზნდეს მიერ მიკვლეულ თხზულებაში ისე როგორც ასეთად მიჩნეულ მრავალ მესწვენიში, სულ სხვა მეფეებსა და დინასტიებზეა ლაპარაკი. ასეთი ძეგლი წარმოადგენს ჯაყნებს (რომელშიაც, როგორც წესი, სხვა სიუჟეტიცა გაშლილი).

** მანუჩიქარ მორთაზავი, მოყალღედინ-ე „შაჰ-ნამე“ დარ დოჟრე-ეჟ მოღღლო-ო თიმურტი, „ნაშრიფე-ეჟ დანეშეჟედე-ეჟ ადაბიჰათ-ეჟ თაბრიზ“, სალ-ე. ჰაჰარდოჰომ, შოშარე-ეჟ დოვეომ, გვ. 141.

*** ასეთია, მაგალითად, შამს ად-დინ ქაშანის „თარინ-ეჟ მოღღლო“, აჰმად თაბრიზის „ჩინგინ-ნამე“, ჰამდ ალი მოსთაჟანის ზაფარ-ნამე, შარაჰ ად-დინ ალი ააზინის „თიმურ-ნამე“, ყსენში ჯონაბადინს „შაროხ-ნამე“, მოჰამედ-ალი ქურდაუსი-ეჟ სანის „შაჰ-ნამე-ეჟ ნადერი“, მირზა თაყის „შაჰ-ნამე“ და მრავალი სხვა.

**** В.В. Стасов, Собрание сочинений, т. III, СПб., 1894, გვ. 951.

სუხა: როგორ თუ რას გერჩი! სოპრანო მოსაკლავად როგორ არ შეგეცოდა! როსთამმა შვილი ვერ იცნო, ვერ იცნო, შენ ხომ იცოდი, რაშიც იყო საქმე, ჩვენ თვალწინ იგი როგორ განგმირეო! მორშედმა თურმე ღმერთს მადლობა შესწირა, რომ მისმა მონათხრობმა მსმენელზე ასე იმოქმედა.* როგორ მოქმედებდა ხალხზე „შაჰ-ნამე“, კერძოდ, როსთამისა და სოპრანოს ამბავი, ამაზე მეტყველებს ესეც: როცა ნაყყული სოპრანოს სიკვდილის ადგილს მიუახლოვდებოდა, ზოგი მსმენელი გარეთ გარბოდა, რათა იგი არ მოესმინა. იყო შემთხვევები, როცა ირანის სოფელში ნაყყულს ცხვარს ან ძროხას აძლევდნენ, ოღონდ მას სოპრანო არ მოეკლა.** დღეს ასეთი მოვლენა დაუჭერებელიც კი ჩანს, მაგრამ „შაჰ-ნამეს“ ამგვარი პოპულარობისა და ზემოქმედების მაგალითები ჩვენშიაც ყოფილა (ვინ დაიჭერებს დღეს, რომ ამ სტრიქონების ავტორიც ეზოში გარბოდა და იქ ტიროდა, როცა მისი ძმა, რომელიც უბირ გლეხებს „როსტომიანს“ უკითხავდა, ამ ტრაგიკულ ადგილს მიუახლოვდებოდა).

„შაჰ-ნამეს“ მარტო გასართობად შეკრებილ ხალხს როდი უკითხავდნენ. დღესაც ირანის ზურ-ხანეში (მოჭიდავეთა სავარჯიშო დარბაზი) ყველა ვარჯიში „შაჰ-ნამეს“ კითხვით იწყება და თავდება. ერთი ინდოელი მეცნიერის ცნობით, ძველად ფენჯაბშიაც ასეთი ჩვევა ჰქონიათ: თურმე შუაგზაზე იღვნენ და „შაჰ-ნამეს“ მღეროდნენ.*** გვაქვს ცნობები, რომ „შაჰ-ნამეს“ ბრძოლის წინ უკითხავდნენ მებრძოლებს და მით საომრად ალატყინებდნენ მათ. მაგალითად, ჩალდარანის ცნობილი ბრძოლის წინ ყიზილბაშთა სარდალმა მოჰამმად ესთაჯლუმ, რომელიც შაჰნამეზანიც ყოფილა, თავის მეომრებს თურმე „შაჰ-ნამე“ წაუკითხა.****

„შაჰ-ნამე“ დაწერილია სპარსული ენის ჩრდილოურ, ე.წ. დარინს დიალექტზე. ამესამე საუკუნეში ერთსა და იმავე დროს ორი ენა არსებობდა: სამხრეთში — საშუალო სპარსული, რომელიც სასანიდების სამეფო კარის ენაც იყო, ხოლო ირანის

* *ჩებერ 'ანასორზ, ბე ჰამათ-ე ამადან-ე სოპრანო-ე ვოლბადან. «ფერდაუს», მომარე-ე ჩაჰარომ, გვ. 25.*

** *ბაჰრამ ბეჰზადი, თარინ-ე ნომანეშ დარ ირან, გვ. 80. ბუნებრივია, შაჰნამეზანები ლიტერატურული ძეგლის იდეებისა და მხატვრული ღირებულების ერთგულნი რჩებოდნენ, მაგრამ, ალბათ, მათი მსმენელების, ფართო წრის, გემოვნებასა და განწყობასაც უწევდნენ ანგარიშს. ფოლკლორის გამძლეობის მიზეზი არის ის, რომ იგი ემორჩილება მსმენელთა ე.წ. „წინასწარ ცენზურას“. აუდიტორია მხოლოდ იმ ნაწარმოებს გაითვისებს, რომელიც მის სულისკვეთებას ეხამება და რომელიც აპრობირებულია მის წიაღში (А.Я. Гуревич, Проблемы средневековой народной культуры. М., 1981, გვ. 22*

*** *«ფერდაუს», დაქთარე შემომ, გვ. 5.*

**** *ლესან, გვ. 12.*

ჩრდილო ნახევარში — ფალაური, ანუ ფაჰლავანური ენა. ფირდოუსის ენა სწორედ საუკუნეთა შემდეგ შეცვლილი სპარსული ენაა.*

„შაჰ-ნამე“ ბევრჯერ პიესადაც არის გადაკეთებული და დადგმული ირანის სცენებზე. ფილმებადაცაა გადაღებული. იგი ირანელი მხატვრების საყვარელი თემაა, მისი სხვადასხვა ეპიზოდის ამსახველი სურათები აუცილებელი გამხდარა ირანული მინიატურების, საოჯახო ნივთების, ფრესკებისა და ქსოვილებისათვის.**

ფირდოუსი, როგორც ყველა კლასიკოსი, მთელი მსოფლიოს კუთვნილებათ; გარდა ირანელებისა, „შაჰ-ნამე“ მშობლიურია ირანულენოვანი ხალხებისთვისაც, კერძოდ, ტაჯიკებისა და ავღანელებისათვისაც. იგი დარის, ხორასნის დიალექტითაა გაწყობილი, თუმცა ზოგს შეიძლება მისი ავტორი პურისტად მოეჩვენოს; ის ფაქტი, რომ მასში ცოტაა არაბული ლექსიკა, ფირდოუსის პურისტობას არ ნიშნავს. მისი დროის პოემები ტრადიციული, არაბულით ნაკლებად გაზავებული ერთ იწერებოდა განსხვავებით ლირიკული ლექსებისა. აქ რაიმე განსაკუთრებული ტენდენცია, ეტყობა, არც ფირდოუსის ჰქონია.*** „შაჰ-ნამეს“ სიყვარულის უფლება ყველას აქვს, მაგრამ ფირდოუსი კაცობრიობას ირანმა მისცა და ირანელებს აღიზიანებთ, როცა ამას სხვებიც იჩემებენ. ასე, მაგალითად, ავღანელები თავიანთ პოეტად არა მარტო ფირ-

* ერლბერ ლაზარ, 'ფარსი-ე დარი დარ 'ასრ-ე ჟერდაუსი. 'ირან-შენსნი', 1370, შომარე-ე ავეალ, გვ. 24

** მანუჩერ ქალანთარი, რაზმ-ო ბაზმ-ე „შაჰ-ნამე“ დარ ფარდენა-ე ბაზარი ყავეზან-ე „ოხნარ-ო მარდომ“, შომარე-ე 134, გვ. 2

*** „შაჰ-ნამეს“ არაბული ლექსიკის შესახებ დიდძალი ლიტერატურა არსებობს. ვასანელებთ ზოგ მთავარ ნაშრომს: ლთუშიძე ილია, არაბული ლექსიკური ელემენტები ფირდოუსის „შაჰ-ნამეში“, ენათმეც. ინსტ. შრომები, აღმოსავლური სერია, I, თბ. 1954 წ. გვ. 134; მისივე „შაჰ-ნამეს“ ლექსიკის შესწავლისათვის, თსუ შრომები, ტ. 180, „აღმოსავლეთმცოდნეობა“, თბ. 1976 გვ. 2; მისივე „შაჰ-ნამეს“ არაბული ლექსიკიდან, თსუ შრომები, ტ. 186, „აღმოსავლეთმცოდნეობა“, თბ. 1978 წ. გვ. 33; მალეჟ ან-შო'არა ბაჰარ, საბჭოშენსი, ჟელ-ე დოვომ, 1337, გვ. 22; მასრურ ჰოსენი, ქალამათ-ე 'არაბი დარ „შაჰ-ნამე-ე“ ჟერდაუსი. „ვაჰიდ“, ჟელ-ე სევომ, გვ. 643; ალაში შანაზ, ჟერდაუსი ვა ქალამათ-ე 'არაბი. „ვაჰიდ“, ჟელ-ე დოვომ, გვ. 14; J. მასენ, გვ. 268; ჯამალ-ზადე, ქალამათ-ე 'არაბი დარ „შაჰ-ნამე-ე“ ჟერდაუსი, „ვაჰიდ“, ჟელ-ე სევომ, ჩეპარომ-ო ფანჯომ, გვ. 456, 552, 675; E.Э. Бертельс, Избранные труды. История литературы и культуры Ирана, М., 1988, გვ. 432. შემდეგში: E.Э. Бертельс, История, культура.

დოუსის მიიჩნევენ, არამედ საქვეყნოდ აცხადებენ პრეტენზიას ისეთ არაავღანური წარმოშობის კლასიკოსებზე, როგორც არიან: რუდაქი, ნასერი ხოსროვი, სენა'ნი, რუმნი, იბნ სინა, ბირუნნი და სხვები. ეს მაშინ, როცა ჯ. მათინის თქმით, „შაჰ-ნამეში“ საერთოდ არ იხსენიება ავღანეთი, ხოლო ირანი შვიდასჯერ არის მოხსენიებული.*

როგორც თ. კოვალსკიმ შენიშნა, მიუხედავად იმისა, რომ „შაჰ-ნამეში“ სულ ომებია, იგი მაინც არ არის პირქუში ნაწარმოები, როგორცაა, ვთქვათ, „ნიბელუნგები“. იგი, ისე როგორც ირანი, მზითაა განათებული, ასევე მზიარული და ცხოველი ტონი გასდევს მთელს პოემას.

* ჯალალ მათინი, ირან დარ ანენე-ე დივარან. „მაჯალუ-ე ირან-შენასი“, 1368, შომარე-ე ავეალი, გვ. 3.

საქართველოს
ენციკლოპედია

**„შაჰ-ნამეხ“ შექმნის ამბავი
ფირდოუსის ცხოვრება**

ფირდოუსის* შესახებ პირველწყაროებში მწირი ცნობები მოგვე-
პოვება. იმდენად მწირი, რომ იმარი სერიოზულად სვამდა საკითხს:
არსებობდნენ კი საერთოდ რუდაქი და ფირდოუსი, ისინი „ბრმა
პომეროსები“ ხომ არ არიანო? იმარის მიერ საკითხის ასე დაყენება
კ.ჩაიკინს ჯერ ეჩოთირა (1933 წ. 17. II),** მაგრამ სულ მალე (25.01.
1934) იგი იმარს წერს: მე რუდაქი უფრო რეალურად მეჩვენება, ვიდრე
ფირდოუსიო.*** უფრო გვიან იმარმა ირწმუნა ფირდოუსის არსებობა,
მაგრამ აღნიშნა, რომ იგი ლეგენდებმა მოიცვა.**** აი, რას გვიამბობენ
მასზე პირველწყაროები საქ მოვიტანთ სამ პირველწყაროს, ოთხ
დანარჩენს, რომლებშიაც მეტად საეჭვო ინფორმაციებია შემონახული,
სტუდენტებს ვუტოვებთ სათარგმნელად:

I. მოჰამად 'აუჭი (მე-13 ს.)

„ფირდოუსი, რომელიც ენამზეობის სამოთხის ანგელოზი და
მკერმეტყველების პრეტენზიის არგუმენტი იყო, ხელოვანების
მფლობელთა წინამძღოლი და გონებამახვილობის მქონეთა მეთა-
ურია. ამ შეხედულების დამადასტურებელი გახლავთ მთელი
„შაჰ-ნამე“, რომელიც დაყნობს წამოიწყოს და რომლის ოცი ათასი
ბეითი დაყნობს ნათქვამია, ხოლო დანარჩენი სამოცი ათასი ბეითი
ფირდოუსის ეკუთვნის. მელექსეობის ნიმუში აქვს მოცემული და
სრულქმნილების ბეჭედი აქვს დასმული; წინამორბედთათვის
სირცხვილი აქვს ნაქმევი და მომავალი თაობისათვის თავსატეხი
საქმე აქვს დამართებული. მისი ხელოვანების სრულქმნილება
იმაშია, რომ [მისი წიგნი] თავიდან ბოლომდე ერთი სტილითაა
გამართული და ერთი მანერითაა გაწყობილი. მისი დასასრული
ისეთივე მომხიბვლელია, როგორც — დასაწყისი. ეს კი ოსტატობის

* ქართულში (ეტყობა, რუსულის გავლენით) დამკვიდრდა ფორმა *ფირდოუსი*.
სპარსულად იგი გამოითქმის ასე: *ფერდაუსი*. რუსები *Фирдоуси-ს ხმარობენ*,
თუმცა იმარი ცდილობდა, დაემკვიდრებინა კჩაიკინის მიერ შემოთავაზებული
გამოთქმა: *Фердовси*. იხ. *Ю.Н. Марр, К.И. Чайкин, Письма о персидской
литературе. Составление сборника, редакция текста, предисловие и
приложения С.М. Марр, и А.А. Гвахария. Тб., 1976, გვ. 198. შემდეგში:
Ю.Марр, К.Чайкин. გვ. 198.*

** *იქვე*, გვ. 107.

*** *იქვე*, გვ. 148.

**** *იქვე*, გვ. 190, იხ. აგრეთვე: *Ю.Н. Марр, И.В. Мегрелидзе, К.Н. Чайкин,*
Переписка по вопросам иранистики и грузиноведения. Тб., 1980, გვ. 28, 68.

ძლიერება და უმაღლესი ხარისხის სრულქმნილებაა. და ყველა, ვინც წაიკითხავს ხოჯა მას'ულ სა'დის, — აცხონოს იგი ალაპაპა! — მიერ შეკრებილ „შაპ-ნამეს“ რჩეულ ადგილებს, იცის, სანამდის არის ფირდოუსი ასული. „შაპ-ნამეს“ გარდა, მისი ლექსები ცოტაა მოღწეული. ერთ ყასრდაში, რომელიც სულთან მაშინ აღ-დავლა მაჰმუდის, — ალაპაპაც აცხონოს იგი! — საქებრად აქვს შეთხზული [ფირდოუსი] ამბობს:

ლექსი

ორ რამეს ვხედავ შენთან უშიშრად,
რომელიც ყველასთან შიშით არის მოცული:
დინარს, როცა თავზე გვირგვინს იდგამ,
ბრძოლის ველზე — ხელს, როცა მუხარადს იხურავ (?).

და მასვე უთქვამს:

ბევრი ჯაფა ვნახე, ბევრი ნათქვამი წაიკითხე
არაბულად თუ ფალაურად (სპარსულად?) ნათქვამი.
ამ ხელობაში ვიყავი სამოცდარი წელიწადი,
რა საგზალი მქონდა ამკარა თუ დაფარული?!
გარდა ჭმუნვისა და ცოდვებისა (?)
ახალგაზრდობიდან არ დამრჩენია რაიმე ნიშანი.
ახალგაზრდობის მოკონებაზე ახლა ვტირი
აბუ თაქერ ხოსრევეანის ბეთით:
„ახალგაზრდობა მე ბავშვივით მახსოვს(?),
აფსუს ახალგაზრდობა, აფსუს ახალგაზრდობა!“ *

2. ნეჰმში 'არჰუნი სამარყანდელი (მე-12 ს.):

„ოსტატი აბუ ლ-ყანემ ფირდოუსი თუსის დეჰყანთაგანი იყო. სოფლიდან, რომელსაც ბაქს უხმობენ და რომელიც თაბარანის მაზრაში შედის. დიდი სოფელია, მისგან ათასი კაცი გამოდის [ჯარში?] ფირდოუსი ამ სოფელში შეძლებულად ცხოვრობდა, ისე შეძლებულად, რომ ყანების შემოსავლის წყალობით თავის მსგავსთაგან არავისზე არ იყო დამოკიდებული. ერთი ქალიშვილის გარდა სხვა ძე არ ესვა. „შაპ-ნამე“ გალექსა და მთელს იმედს იმაზე ამყარებდა, — ამ წიგნის გასამრჯელოთი უნდოდა ქალიშვილისათვის მზითვევი გამოეწყო. ოცდახუთი წელიწადი წერა ეს წიგნი და დაასრულა. მართლაც რომ არაფერი დარჩენია [გაუ-ლექსავი], ლექსი ცის ტატნობზე აიყვანა და გემოთი წყაროს

* ლომბ ალ-ალბამ თა'ლრფ-ე მოჰამმად 'აუფრ თასქიჰათ-ე ჩანდლ ვა ჰაფაში-მო თა'ლრყათ-ე ქამალ ბე ქუშემ-ე სა'რდ ნაჩინი. [თეჰრან], 1335, გვ. 269. შემდეგში: ლომბ

წყალს დაამგვანა. რომელ ნიქს ძალუძს, ლექსი იმ ხარისხამდე აიყვანოს, მან რომ აიყვანა იმ წერილში, ზნლი რომ მიუწერს სსმ ნარიმანის ძეს მაზანდარანში, როცა მას ქაბულის მეფის ასულის შერთვა უნდა:

„სამთან წერილის მიწერა ინება.“

მე ირანში და, გნებავთ, არაბულ პოეზიაშიც ასეთ ენამკვერობას ვერ ვხედავ.

როცა ფირდოუსიმ „შაჰ-ნამე“ დაასრულა, მისი გადამწესხავი 'ალრ დეჟლში იყო, რანვი (დეკლამატორი) — აბუ დოლაფი, მფარველი (მეცენატი) — ჰოჟაჟ ყოთაჟა, რომელიც თუსის 'ამელი (გამგებელი) გახლდათ და ფირდოუსის მფარველობდა. [ფირდოუსი] სამივეს ასახელებს:

„ქალაქის წარჩინებულთაგან ამ წიგნში
წილი უძვეთ 'ალრ დეჟლამს და აბუ დოლაფს.
სულ ჩემს ქებაში იყვნენ ისინი,
მათი შექებით გამისკდა ნაღვლის ბუშტი (ვიძლიე).
ჰოჟაჟ ყოთაჟა წარჩინებულთაგანია,
ის არ ითხოვს ჩემგან ლექსს მუქთად.
ხარაჯის თავნი და სარგებელი მე არ მეკითხება,
ღოგინში ვგორაობ ნებივრად“.

ჰოჟაჟ ყოთაჟა თუსის 'ამელი (გამგებელი) იყო და იგი იმდენად აფასებდა ფირდოუსის, რომ ხარაჯისაგან იხსნა იგი; რასაკვირველია, მისი სახელი მეორედ მოსვლამდის დარჩება და მეფეები პატივს მიაგებენ მას.

შემდეგ 'ალრ დეჟლამმა „შაჰ-ნამე“ შვიდ ტომად გადაწერა. ფირდოუსიმ აიყვანა აბუ დოლაფი, ლაზნაში გაემართა ხელმწიფესთან და დიდი ხოჯის, აჰმად ჰასან ქნთების (სასახლის მწერლის, წერილების შემდგენლის. — მ.თ.) შუამდგომლობით აუდიენცია თხოვა მას. [ფირდოუსი] მიღებულ იქნა. მაჰმუდი მოწყალე თვალთ უყურებდა ხოჯას, მაგრამ დიდ ხოჯას [სასახლეში] მოწინააღმდეგეები ჰყავდა, რომლებიც მისი მაღალი ადგილის ჯამში მიწყვი სახელის გატეხის ნაგავს ჰყრიდნენ. მაჰმუდი მათ დაეთათბირა: ფირდოუსის რა მიცვეთო? უპასუხეს: „ორმოცდაათი ათასი დირემი. ესეც ბევრია მისთვის, რადგან იგი რაჭიზიტია და მუთაზილიტობის მიმდევარი. მის მწვალებლობაზე ეს ბეთი მეტყველებს:

* ავტორს მოაქვს თორმეტი ტაეუი „შაჰ-ნამედან“. რომელსაც ჩვენ აქ არ განვიმეორებთ, რადგან თარგმანი მიახლოებითაც ვერ გადმოსცემს ორიგინალის მომხიბვლელობას, — ლექსი კი ამ მიზნით არის ციტირებული, — და ამდენად, თავის ფუნქციას ვერ შეასრულებს.

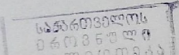

„თვალებით შემოქმედს
ვერ დანახავ, [ტყუილა] ნუ იღლი თვალებს!“

და მის უღმერთობაზე მიგვანიშნებს ეს ბეითები, რომელიც მან
გამოთქვა:

„გონიერმა ქვეყანა ზღვის მსგავსად გადაშალა,
მძაფრმა ქარმა მასზე ტალღა ატეხა.
სამოცდაათი ზომადლი ააშენა მასში
და მასზე ყველა იალქანი აუშვა.
შუაში ერთი პატარადალივით ამოდ საჭურჭეტი ზომადლი
მართო როგორც „მამლის თვალი“ (abrus procatorius),
მასზეა მოციქული 'აღმთურთ,
მოციქულის მთელი ოჯახი და 'აღწ.
თუ სამოთხე გინდა მერე სამყოფელში,
მოციქულისა და 'აღწს ახლოს დაიჭირე ადგილი.
თუ შენ ეს არ გეკეთა, მე მქონდეს ცოდვა.
ახე იცოდე, ეს გზა ჩემი გზაა.
ახეთი დავიბადე და ახეთივე მოვეკვდები.
დაბეჯითებით უწყოდე, რომ 'აღწს ფეხის მტკერი ვარ“.

სულთანნი მაჰმუდი ფანატიკოსი კაცი იყო, ავი ენისა დაიჭერა
და [ეს თათბირი] ყურად იღო. საბოლოოდ ფირდოუსის ოციათასი
ღირემი გაუგზავნა. [ფირდოუსი] ძალიან გაბრაზდა, აბანოში
წავიდა და იქ ლუდი დალია. ის ვერცხლი ნახევარი შეაბანოეს
აჩუქა, მეორე ნახევარი კიდეც — ლუდის გამყიდველს. მაჰმუდის
დაუნდობლობის ამბავი იცოდა, [იმავე] ღამეს ღაზნიდან გაიქცა
და ჰერათში ესმა'ნლ ვარაყის, აზრაყის მამის, დუქანს შეაფარა
თავი. ექვსი თვე მის სახლში იმალებოდა, სანამ მაჰმუდის მიერ
გამოკიდებული მდევერები თუსში არ ჩავიდნენ და უკან არ
გაბრუნდნენ. თავი რომ უშიშრად იგრძნო, ფირდოუსი ჰერათიდან
თუსში დაბრუნდა, „შაჰ-ნამე“ აიღო და თაბარისთანში სპასპეტ
შაჰრნავართან გაემგზავრა, რომელიც თაბარისთანის მეფე იყო და
ბავენდის შტოს ეკუთვნოდა. ეს დიდი ჩამომავლობის საგვარეულო
მეფე მაზდეგარდს უკავშირდება. შემდეგ მაჰმუდზე სატირა
დაწერა. ას [ბეითზე] მეტი, და [იგი პოემის] შესავალში [ჩართო].
[სატირა] შაჰრნავარს წაუკითხა და უთხრა: „ეს წიგნი, რომელიც
მაჰმუდს მიუძღვენი, ახლა მინდა, შენ მოგიძღვნა. იგი მთლიანად
შენი წინაპრების შესახებაა და მათზე შემორჩენილი ამბებისაგან
შედგებაო“. შაჰრნავარმა ფირდოუსის დაუყვავა, მოწყალე ექმნა
და უთხრა: „ოსტატო, მაჰმუდი შეაგულიანეს, შენი წიგნი ისე არ
წარუდგინეს მას, როგორც ეგებოდა და შენ სახელი გაგიტყუეს.
ესეც არ იყოს, შენ შიიტი ხარ და ვერავინ, ვინც მოციქულის
ოჯახს ესავს, ვერაფერს ვერ მიადწევს(?) ამ ქვეყანაზე, როგორც

თვითონ მათ ვერ მიაღწიეს ვერაფერს (?). მაჰმუდი ჩემი მბრძანებელია, შენ „შაჰ-ნამე“ მისადმი მიძღვნილად დატოვე. მასზე [დაწერილი] სატირა კი მე მომეცი, მე მას მოვსპობ და შენ სათანადო საზღაურს გიბოძებ. [აი, ნახავ] მაჰმუდი თვითონ გიხმობს, შენ რომ გინდა, ისე მოგექცევა და ამხელა წიგნზე დასარჯული შრომა ფუჭად არ ჩაგივლისო“.

მეორე დღეს [შაჰრნაშრმა ფირდოუსის] ასი ათასი ღირემი გაუგზავნა და უთხრა: „[შენი] ყოველი ბეითი ათას ღირემად ვიყიდე. ის ასი ბეითი მე მომეცი და მაჰმუდზე გული მოიბრუნეო“. ფირდოუსიმ ის ბეითები შაჰრნაშრს გაუგზავნა და მანაც ისინი გაანადგურა. ფირდოუსიმაც მოსპო [თავისი] შავი და [ამდენად] ის სატირა მოისპო. მისგან ეს ექვსი ბეითიღა შემორჩენილი:

„მე ცილი დამწამეს: ის ენაწელიანი
მოციქულისა და 'აღნს ხიყვარულში დაბერდაო.
მე რომ მათი ზიყვარულს შესახებ ვილაპარაკო,
მაჰმუდისთანას ასს გამოვექომაგები (გაუწივე დახმარებას).
მსახურის ნამიერი [არაფერში] არ გამოდგება,
რაც გინდა მეფე ჰყავდეს მამად.
ამაზე სანამ უნდა ვილაპარაკო,
ზღვის მსგავსად, ნაპირი (დასასრული) არ ვიცი.
შაჰს კეთილი ბუნება არ ჰქონდა,
თორემ მე ტახტზე დამსვამდა.
რადგან მას უილაგში დიდებულება არ ჰქონდა,
არ იცოდა დიდი ადამიანების სახელის მოხმენა“.

ქემმარიტად, მაჰმუდს შაჰრნაშრმა დიდი სამსახური გაუწია და მაჰმუდიც დიდად მადლობელი იყო.

ხუთას თორმეტ (1120/21) წელს ნიშაფურში ამირ მო'ეზინსაგან მოვისმინე: 'აბდ არ-რეზაყისაგან მოვისმინე თუსში: როცა მაჰმუდი ინდოეთში იყო და იქიდან ლაზნაში ბრუნდებოდა, გზაში ერთი მოწინააღმდეგე გამოუჩნდა, — მტკიცე ციხეში იყო გამაგრებული. მეორე დღეს მაჰმუდს იმ ციხესთან უნდა შეესვენა. [იმ კაცს] მოციქული გაუგზავნა და შეუთვალა: „ხვალ შეახლები, ძღვენს მომართმევ და ჩემს კარზე მიღების ცერემონიის დროს სამსახურს გასწევ. სამაგიეროდ საპატიო ხალათს მიიღებ და უკანვე გაბრუნდებიო“. მეორე დღეს მაჰმუდი ციხეზე შეჭდა. დიდი ხოჯა გვერდით, მარჯვენა მხარეს, მიჰყვებოდა. ამასობაში ის მისი მოციქული მობრუნებულიყო. სულთანს ემთხვია. სულთანმა ხოჯას ჰკითხა: „პასუხი როგორი არისო?“ ხოჯამ ფირდოუსის ეს ბეითი უთხრა:

„თუ პასუხი ასეთი არ იქნება, როგორც მე მინდა,
აგერ მე, აგერ გურზი, აგერ ბრძოლის ველი და აქრანსინაბი“.

მაჰმუდმა იკითხა: „ეს ვისი ბეითია, კაცს რომ ვაუკაცობას

მატებსო?" უპასუხა: „საწყალი აბუ ლ-ყანემ ფირდოუსისაა, ოცდახუთი წელიწადი ჯაფაში რომ იყო, ასეთი წიგნი დაასრულა და ვერავითარი საზღაური ვერ მიიღოო“. მაჰმუდმა უთხრა: „რა კარგი ქენი, რომ ეს ამბავი გამახსენე! ახლა ვნანობ, რომ ის ღირსეული კაცი ჩემგან ასე დაზარალდა. ღაზნაში გამახსენე და მას რაიმეს გაუუზავნიო“. ხოჯა ღაზნაში რომ დაბრუნდა, მაჰმუდს [ეს საქმე] შეახსენა. სულთანმა ბრძანა: „სამოცი ათასი დინარის საფასური ინდიგო გაუუზავნიონ აბუ ლ-ყანემ ფირდოუსის თუსში სულთანის აქლემებით და მისგან პატიება ითხოვონო!“

ხოჯას წლების განმავლობაში აფიქრებდა ეს საქმე და ახლა, როგორც იქნა, მოაბა მას თავი(?) აქლემი გააუზავნა და ინდიგომაც მშვიდობით ჩააღწია თაბარანამდე. აქლემი რუდბარის ალაყაფის კარებში შედიოდა, როცა რაზანის ალაყაფის კარებიდან ფირდოუსის ცხედარი გაჰქონდათ.

იმ ხანებში თაბარანში ერთი წესის ამგები იყო, ქვა ისროლა და თავი შეუშვირა: „ნებას არ მოგცემთ, მისი ცხედარი მუსულმანების სასაფლაოზე დამარხოთ, რადგან იგი მწვალებელი იყოო“. ხალხი რამდენიც არ ეხვეწა იმ სწავლულს, ნაყოფი არ გამოიღო. ალაყაფის კარების გარეთ ერთი ბალი იყო, ფირდოუსის საკუთრება, იქ დასაფლავეს. დღესაც მანდ მარხია. ხუთას ათ (1116/17) წელს მე მოვიანახულე იგი და პატივი მივაგე მის ნეშტს.

ამბობენ, რომ ფირდოუსის დარჩა ერთი ქალიშვილი, მეტად დიდბუნებოვანი. უნდოდათ, სულთნის საბოძვარი მისთვის ჩაეზარებინათ. არ მიიღო. თქვა: „არ მესაჭიროებო“. [სულთნის] გამოუზავნილმა კაცმა [ეს ამბავი] მაჰმუდს მისწერა. სულთანს რომ მოახსენეს, ბრძანა, იმ თავგასულობისა გამო, რაც ჩაიღინა, იმ სწავლულს თაბარანი დაეტოვებინა და თავის სახლ-კარზე ხელი აეღო. ის ქონება კი ხოჯა აბუ ბაქრ ესჰაყ ქარამისათვის ჩაეზარებინათ, რათა მას აეშენებინა რაბათი ჩაქეში, რომელიც თუსის სანახებში მდებარეობს, ნიშაფურსა და მარეს შორის. ამ ფირმანმა თუსში რომ ჩააღწია, ბრძანება შეასრულეს. რაბათ-ე ჩაქე იმ ქონებითაა აშენებული.“

ის ამბავი, რომ პოეტის სიკვდილიდან ერთი საუკუნის შემდეგ მისი საფლავი ნეზამი 'არტუზიმ მოინახულა (და იგი შემონახული იყო), იმაზე მეტყველებს, რომ მას მოილოცავენენ.

* ჩაქარ მაყალუ, თა'ლიძე აჰმად იბნ 'ალი ნეზამი 'არტუზი სამარყანდი, თასქიპ ვა შარჰ-ე ლოღათ ბე ქუშემ-ე 'ალი ჭასურბ. თეჰრან, 1345, გვ. 67. შემდეგში: ჩაქარ მაყალუ.

3. დავლათ-შაჰ სარყანდელი, „თაჭქერათ ომ-შო'არა“ (ამოსაწერია სპარსული ტექსტი და სათარგმნია დამოუკიდებლად).

4. ჰამდ ალ-ლაჰ მოსთაუქი, „თარბხ-ე გოზრდე“ (ამოსაწერია სპარსული ტექსტი და სათარგმნია დამოუკიდებლად).

5. „თარბხ-ე სნსთან“ (ამოსაწერია სპარსული ტექსტი და სათარგმნია დამოუკიდებლად).

6. ნაზერი 'ნთაშქადე“ (ამოსაწერია სპარსული ტექსტი და სათარგმნია დამოუკიდებლად).

7. არსებობს კიდევ ერთი ლეგენდა, რომელიც ახლავს „შაჰ-ნამეს“ რამდენიმე ხელნაწერს და მათ შორის ჯერჯერობით ცნობილ ყველაზე ძველ, ე.წ. ფლორენციულ ნუსხას (გადაწერილია 1217 წელს). მისი ძირითადი შინაარსიც ისეთივეა: ხორასანში, თავის სამშობლო თუსში ფირდოუსის უთანხმოება მოუხდება ადგილობრივ მმართველთან: იგი იძულებულია, ჩავიდეს ლაზნაში, აქ პოეტი დაუახლოვდა სასახლის დიდ მოხელეს, ვინმე მჰაჰაქს. ეს უკანასკნელი პოეტს ჩააყენებს საქმის კურსში: სასახლეში კარის პოეტები „შაჰ-ნამეს“ ლექსავენ და მაჰმუდი მათი ნაწერების გარჩევით არის გართულიო. ფირდოუსი დაწერს როსთამისა და ესქანდრეზარის პოემას, რომელიც მაჰმუდს მოეწონება. ფირდოუსი ხვდება კარის პოეტებს: 'ონსორბს, ქარროხბს და 'ასჯადბს. მათ შორის გაიმართება ის ცნობილი გაშაირება. ფირდოუსი დიდ შთაბეჭდილებას ახდენს ყველაზე. ჩვენი სასახლე შენ სამოთხედ (ქერდაუს) აქციეო, უთხრა სულთანმა. პოეტმაც ამის გამო დაირქვა ფირდოუსი. შემდეგ მეფე მგოსანს ჩვენთვის ცნობილ პირობას დაუდებს. და დაურღვევს. ფირდოუსი წერს სატირას და თავს აფარებს ბაღდადში ხალიფის კარს. მაჰმუდი მიიცვლება და მის ნაცვლად ტახტზე ადის მას'უდი. ფირდოუსი ბრუნდება თუსში. მას სიზმარში როსთამი გამოეცხადება და განძს ასწავლის. ფირდოუსი მდიდრდება.*

ამავე წყაროს ცნობით, პოეტს სახელად ერქვა მანსურია, ქონიად ჰქონია აბუ ლ-ყასემი. მამამისი ყოფილა მავლანნ აჰმად იბნ მავლანნ ქარრაჰ ალ-ქერდაუსი. აქ ორი რამე იქცევეს ყურადღებას: მისი მამა და პაპა საპატიო ინტელიგენტური წოდებით არიან მოხსენიებული (მავლანნ), ხოლო ფირდოუსის ფსევდონიმს ატარებდა უკვე პაპამისი.

როგორც ვხედავთ, პირველწყაროებში არ არის რაიმე ცნობა,

* კალალ ბაღევი მოთლავ, დასთანაფს-ე „შაჰ-ნამე-ე“ მოვარაბ 614 ქვერბ-ეჟ ყმარი. „ირან-ნამე“, 1367, შომარე-ე აველა გვ. 89.

რაშიაც ექვის შეტანა არ შეიძლებოდა. ფირდოუსის ცხოვრება ისევ და ისევ ლეგენდების სფეროში რჩება.

ამ კაცის გაცნობის გზაზე პირველი ნაბიჯიც ვერ გადაგვიდგამს. არა გვაქვს აუცილებელი და ორდინარული ცნობა: არ ვიცით, რა ერქვა მას. ბონდარინს არაბული თარგმანისა და ბაქსუნყარის ნუსხის წინასიტყვაობის მიხედვით, მას მანსურის ეწოდება, მამამისს კი პირველით — ჰასანი, მეორით — აჰმადი. „თარინ-ე გოზინდეს“ მიხედვით კი, როგორც დავინახეთ, მას მანსურის კი არ ჰქვია, არამედ — ჰასანი, მამამისს კი, 'ალნი ერქვა. დავლათ-შაჰი და ნურედი, როგორც ვნახეთ, ეთანხმებიან „თარინ-ე გოზინდეს“ იმაში, რომ „შაჰ-ნამეს“ ავტორს ჰასანი ერქვა, მაგრამ მისი მამის შესახებ განსხვავებულ ინფორმაციას იძლევიან: მას ესჰაყი (ისაკი) ეწოდებოდაო, გვარწმუნებენ. სამაგიეროდ მეტ ცნობებს გვაწვდიან, გვამცნობენ: მისი მამის მამას შარაჰ-შაჰი ერქვაო. „წინასიტყვაობის“ მიხედვით კი მას ქარაჰი რქმევი. „თარინ-ე სნსთანისა“ და „ჩაჰარ მაყალეს“ ავტორები კი ერთ პირზე დგანან, პოეტის სახელზე საერთოდ არ გვეუბნებიან არაფერს, სამაგიეროდ გვანებიერებენ მისი ქონისა თუ ლაყაბის გაცნობით: აბუ ლ-ყასემ *ქერდლუსი* იყო. ქონდას თვითონ ირქმევდნენ: აბუს მნიშვნელობებია: მამა; რაიმეს მქონებელი; რაიმე თვისების მქონე. აბუ ლ-ყასემის ყველაზე ორდინალური მნიშვნელობა ქონის მიხედვით იქნებოდა: „ყასემის მამა“, რომელსაც იმაზე უნდა მიეთითებინა, რომ ფირდოუსის ეყოლა ვაჟი, რომელსაც დაერქვა ყასემი და ამით იგი ავტომატურად გახდა „ყასემის მამა“ აბუ ლ-ყასემი. ყველაზე ნაკლებად მოსალოდნელი ეს ვარიანტია. უფრო სავარაუდოა, აქ საქმე გვექონდეს ლაყაბთან, შერქმეულ წოდებასთან, რომლის მნიშვნელობა იქნებოდა: „განაწილების (გასაჩუქრების) თვისების მქონე“. მაგრამ რამდენად შეეფერებოდა ეს ლაყაბი ფირდოუსის? უმალ ის უნდა ვიფიქროთ, რომ აქ ქონდა კი არა, ლაყაბი გვაქვს, მაგრამ იგი მხოლოდ ენობრივი მნიშვნელობით არის ასეთი. არ არის გამორიცხული, პოეტს ვინმეს პატივისცემით აეღოს ეს ლაყაბი. აბუ ლ-ყასემი გახლავთ მუჰამედ მოციქულის ერთ-ერთი ლაყაბი. ასეთი წოდება ჰქონდა სულთან მაჰმუდსაც. იქნება გვეფიქრა, რომ ფირდოუსი მოიქცა ისე, როგორც შემდეგში — სა'დნი შირაზელი, რომელმაც ლაყაბი სა'დნი აილო ფარსის პატრონის სა'დ ბენ ზენგინსადმი პატივისცემის ნიშნად. მართალია, სულთანი მაჰმუდი, ხორასანში რომ გამეფდა (998 წ.), ფირდოუსი ჰარმაგი კაცი იყო, მაგრამ არც სა'დნი ყოფილა ახალგაზრდა, როცა

ასეთი ლაყაბი აირჩია. არც *ქერდაუსის* მნიშვნელობაა ნათელი. ბოლოკიდური *ბ* დაბეჭითებით არაფერს გვეუბნება. იგი სადაურობის აღმნიშვნელი სუფიქსიცაა და რამესთვის მიმკუთვნებელიც. ამდენად, პოეტი ყოფილა *ქერდაუს-ელი* ან *ფერდაუსისებური* თუ *ფერდაუსისეული*. მაგრამ თავად ამ სიტყვის მნიშვნელობა სადავოა. *ქერდაუს* სპარსულში ბერძნულიდან არის ნასესხები (ბერძნ. პარადეიზოს) და სამოთხეს ნიშნავს. ფირდოუსის მეცნიერი ბიოგრაფები ამ საკითხს იოლად უყურებენ, ფირდოუსი სამოთხელს ნიშნავსო, განმარტავენ და საქმეს ამით ილევენ. მაგრამ ჩვენი პოეტი მართლა და მართლა სამოთხიდან ხომ არ იყო წარმოშობით, რომ ასეთად წარმოედგინა მას თავი. ანგარიშგასაწევია დაველათშაპის ცნობა: ხორასნის გამგემ, სურნამ, გააშენა ბაღი, რომელსაც უწოდა *ქერდაუს* („სამოთხე“), ფირდოუსის მამა იქ მებაღედ იყო და პოეტმაც აქედან აწარმოა თავისი ფსევდონიმიო. როგორც ვნახეთ, „შაჰ-ნამეს“ წინასიტყვაობის ცნობით, ფერდოუსი ეწოდება პოეტის პაპასაც. ყოველ შემთხვევაში, ჩვენი აზრით, აქ უმალ გეოგრაფიულ პუნქტთან შეიძლება გვეკონდეს საქმე, ვიდრე სამოთხესთან. რაც შეეხება მის მოსახსენიებელ ტერმინებს: *ჰაქრამ* („ბრძენი“) და *ოსთან* („ოსტატი“), ისინი შეიძლება შემდეგ იყოს დაკავშირებული ჩვენი პოეტის სახელთან.

მაშ, რა უტყუარი და უეჭველი ცნობა დაგვრჩა ხელთ პოეტის შესახებ პირველწყაროთა და პირველ ბიოგრაფთაგან? არაფერი. და ყველაზე სარწმუნო წყარო პოეტის შესახებ, როგორც ამას ე.ბროუნი აღნიშნავდა, ისევ და ისევ მის „შაჰ-ნამეს“ შემოუნახავს.* თუმცა ისიც უნდა ვიცოდეთ, რომ პოემაში გამოძკრთალი ცნობები პოეტის შესახებ, შეიძლება, ყოველთვის სანდო არც იყოს, რადგან ადვილი შესაძლებელია, ეს ცნობა ინტერპოლატორის მიერ ჩართული აღმოჩნდეს.**

პოეტის დაბადების თარიღზე ირანისტიკაში დიდი კამათი იყო გაშლილი. უთითებდნენ სხვადასხვა გამოთვლის შედეგად მიღებულ სხვადასხვა თარიღზე. ამ ბოლო ხანებში ირანელმა მეცნიერმა შაფურ შაჰბაზნიმ, ვფიქრობთ, საბოლოოდ დააზუსტა იგი: ბაჰრამ მეორის მეფობის დასაწყისს რომ აღწერს, პოეტი გვამცნობს: 63 წელი შემისრულდაო (გვ. 2023), ხოლო 800 ბეთის შემდეგ, შაფურ მეორის მეფობა რომ უნდა აღწეროს, გვეუბნება: ბაჰმანის

* E.G. Browne, A literary history of Persia, II 1908 გვ. 13. შემდეგ: E. Browne, II 133სტვ. გვ. 60.
 **

პორმოზდის პარასკევს 63 წლისა გავხდით. მეცნიერის გამოთვლით, ბაჰმანის თვის პორმოზდი, ანუ წლის მეთერთმეტე თვის პირველი დღე, მაზდეგარდული კალენდრით ზუსტად არის 1003 წლის 14 იანვარი, რაც ჩვენი კალენდრით 939 წლის 18 დეკემბერი იქნება.*

როდის დაიწყო ფირდოუსიმ „შაჰ-ნამეზე“ მუშაობა და როდის დაასრულა იგი? თვითონ პოემაში დაცული ინფორმაციებიდან გამომდინარე ამის დადგენა თითქოს იოლი უნდა იყოს. პოემის დასასრულში პოეტი გვეუბნება: ხუთჯერ ოთხმოცი წელი დგასო. პიჯრის 400 (5x80) წელი უდრის 1010 წელს. მაგრამ საქმეს ართულებს ის, რომ ზოგ ხელნაწერში იკითხება: „პიჯრიდან გასული იყო სამასი და მიათვალე მას ოთხმოცდაოთხი“. ე.ი. მდგარა 994 წელი. ფირდოუსის ორ ეტაპად უნდა შეექმნა თავისი პოემა, ერთხელ უკვე დასრულებული თხზულება მას ხელახლა უნდა გადაემუშავებინა, რადგან სამანიანთათვის მისართმევი ძეგლი მან მაჰმუდ დაზნელს მიუძღვნა. ამასობაში, როგორც თავად აღნიშნავს, დრო გასულა და მთელი პოემის შექმნას, მისი დასაწყისიდან მოყოლებული მეორე და საბოლოო რედაქციის დამთავრებამდე, პოეტი 35 წელი მოხდომია.

შუა საუკუნეების აღმოსავლეთში პოემები ან რომელიმე მეცენატის შეკვეთით იწერებოდა, ანდა იმის იმედით იქმნებოდა, რომ მის ავტორს რომელიმე მდიდარი მფარველი დაასაჩუქრებდა. ბუნებრივია, რაც გინდ გულკეთილი თანამდგომნი არ ჰყოლოდა მას (რომელთაც იგი მაღლიერების გრძნობით ასახელებს), ფირდოუსის მაინც რომელიმე დიდი ფიგურის, უპირველესად, სავარაუდებელია, მონარქის, იმედი უნდა ჰქონოდა. რაკი პოემის წერა მან სამანიანთა ზეობის ხანაში დაიწყო და პოემაც ირანული სულისკვეთებით იყო გამსჭვალული, ბუნებრივია, ვიფიქროთ, რომ მისი ორიენტირი სწორედ სამანიანთა სამეფო კარი იყო. მაგრამ ვეებერთელა ეპოპეის წერა გაკვიანურდა და როდესაც იგი დამთავრდა, ხორასანში სამანიანთა ირანული დინასტიის ნაცვლად თურქი მაჰმუდი ბატონობდა.

ჩვენ არ ვიცით, როგორი არჩევანი გააკეთა ფირდოუსიმ: 35 წლის მანძილზე იგი ერთმანეთის მიყოლებით რომ ლექსავდა და ერთმანეთისაგან თითქმის დამოუკიდებელ პოემებს რომ ქმნიდა (ამ პოემებზე შეადგინა მისი ეპოპეა), მაშინათვე აქვეყნებდა (ე.ი. რამდენიმე ცალად გადააწერიებდა და გაავრცელებდა ხალხში) ამ

* „ბაჰმანის პორმოზდის პარასკევი“ თეირანულ გამოცემაში არ იკითხება (გვ. 2067), იგი გვაქვს მოსკოვურ გამოცემაში (ტ. VII, გვ. 256). *შაჰნურ შაჰბაზი, ზადრუზე ქერდაუსი, „ირანშენასი“, 1369, შომარე-ე დოვომ, გვ. 370.*

პოემას, თუ სანამ იგი, მთელი ეპოპეა, მთლიანად არ დაასრულა, არ მოუხდენია მისი პუბლიკაცია. თუ პირველ ვარაუდს მივიღებთ, რაც ჩვენ დასაშვებად მიგვაჩნია (ამას გვაფიქრებინებს ისიც, რომ ზოგ ამ პოემას გარეგნულადაც შესაბამისი სახე აქვს: გააჩნია, შესავალიც კი), მაშინ ამ პოემებში არეკლილი უნდა ყოფილიყო რომელიმე მამდღუპის სახელი. ეს ფაქტი კი, თუ ამ პოემებმა პოპულარობა მოიპოვა ხალხში (ეს კი ასე იქნებოდა), უარყოფით როლს ითამაშებდა ახალი მამდღუპის თვალში. არ იყო გამორიცხული, ახალ მამდღუპს წყენოდა, რომ მას მიართევს ისეთი საჩუქარი, რაც თავიდანვე მისთვის არ იყო გამიზნული და იგი შემდეგ, გვიან, მოაგონდათ. ჩვენი აზრით, არ არის გამორიცხული, მაჰმუდის მიერ ფირდოუსის პოემის დაუფასებლობის ერთი, სავარაუდო, მიზეზი სწორედ ეს იყოს. აქ კი ფირდოუსისა და მაჰმუდის ურთიერთობის პოპულარულ საკითხს მივადექით.

როგორც აღვნიშნეთ, ფირდოუსის ეს პატრიოტული პოემა სამანიანთა კარზე წარსადგენად ჰქონდა დაწერილი. ბედის ირონიით კი მოხდა ისე, რომ სწორედ მაშინ, როცა მრავალწლიანი ჯაფა დასრულდა, ხორასანში ირანულ დინასტიას ბოლო მოუღო დამპყრობელმა თურქმა, იქ ირანულ ნაციონალურ სულისკვეთებაზე გაიმარჯვა ანტიირანულმა სულისკვეთებამ. ფირდოუსის ხელში შერჩა სამანიდებისათვის მისართმევი ანტითურქული პოემა, ეს უძლიერესი ირანული იარაღი, რომელიც სამანიდებს დამპყრობელთა წინააღმდეგ უნდა გამოეყენებინათ. მაჰმუდი სამანიდების მემკვიდრედ თვლიდა თავს და გამეფების პირველ წლებში ირანოფილობდა კიდევაც. მაგრამ შემდეგ მან ანგარიში გაუწია მოსაზღვრე თურქებს და შეძლო, მათთან საერთო ენა გამოენახა. გარდა ამისა, ამ დროისათვის მაჰმუდი ინდოეთში გასალაშქრებლად ემზადებოდა და უნდოდა, თურანის მხრივ ზურგი უშიშარი ჰქონოდა (მან ზავი შეკრა თურქ ყარახანიდებთან). ამის გამოც არ იდგა მაჰმუდის კარზე ფირდოუსის ანტითურქული იდეით გაჟღენთილი პოემის დასაფასებლად შესაფერისი ამინდი.* ასე რომ, საფიქრებელია, 1010 წლისათვის, როდესაც ფირდოუსიმ სულთან მაჰმუდს წარუდგინა თავისი გადაკეთებული პოემა, რომელშიაც პოეტის ოფიციალური მამდღუპი მაჰმუდია (მას ეძღვნება პოემა და ისაა ნაქები შიგ), ამ უკანასკნელს ფაქტიურად ხელი ჰქონდა აღებული სამანიანთა ირანული ტრადიციის გაგრძელებაზე. მის კარზე ბატონობდა სუნჩიში.

* A. A. Стариков, გვ. 498.

ფირდოუსის გზის მაჩვენებელსა და პროტექტორ მეამანდის პირველწყარო არ სდებს ბრალს ამ საქმეში და გვარწმუნებს, იგი ეხმარებოდა პოეტს სასახლეში წარდგინების დროს, მაგრამ ამ ვეზირს მტრები ჰყავდნენ და იმათ გაუფუჭეს ფირდოუსის საქმეო, მაგრამ არ უნდა დაგვაიწყდეს, რომ მაჰმუდის კარზე ასე აღზევებული ეს პირი იყო შუ'უბიური იდეების მოძულე მტერი. ეს უკვე ის დროა, სპარსული ენა რომ იდეენება სამეფო კარიდან და სახელმწიფოს ცენტრალურ აპარატში მის ადგილს არაბული იკვრს. პოემაში ნაქები აბუ ლ-ჩაზლ იბნ აჰმადი ამ დროისათვის შერისხულია და სასახლიდან გაძევებული. თუ ვინმეზე შეიძლება ითქვას, მეფეთა მეხოტბე არ იყო, ფირდოუსიზე შეიძლება ითქვას. მაგრამ ელემენტარული ოფიციალური ეთიკა მოითხოვდა, რომ პოეტს თუნდაც გულის გარეთ სახოტბო სიტყვები ეთქვა მონარქზე, მით უმეტეს, თუ ნაწარმოები ჰონორარის გამორჩენის მიზნით მისადმი იყო მიძღვნილი. და ფირდოუსისაც გადაუდგამს ნაბიჯი. მას დიდხანს ჰქონდა შინ თავისი მრავალი წლის ნაჯაფი. ბეჰჰაჰუნი გვაუწყებს, რომ სწორედ ამ დროს, მე-11 საუკუნის დასაწყისში, ხორასანში ისეთი სილატაკე და შიმშილობა მძვინვარებდა, ერთი თანაფი (ნახევარი ჰექტარი) მიწა ერთ ტუბეტეიკა (ე.ი. რაც ერთ პატარა ქუდში მოთავსდება, იმდენ) მარცვლად იყიდებოდაო.* პოეტს უჭირდა, არ ჰქონდა პური, არ ჰქონდა შეშა, არ ჰქონდა მარილი. და ეს ხელმოკლეობა ისეთი მწვავე ყოფილა, რომ პოეტი იძულებულია, თხოვრობა შეწყვიტოს და საგანგებოდ დაიჩვილოს ამაზე. პირველად იგი, ამ საჩოთირო საქმისაგან შორს მდგარი და მისთვის სათაკილო ნაბიჯის გადადგმის წინ ერთგვარად დარცხვნილი პოეტი, მაჰმუდს შეფარვით იხსენიებს თავის უკვდავ პოემაში, რომლის ფასი მან მშვენივრად იცის (როგორც აღინიშნა, ამაზე იგი საგანგებოდაც წერს), 66 წლის მოხუცი გვეუბნება: „მაშინ, როდესაც მე 58 წლისა გახლდით, ახალგაზრდა ვიყავი და, როცა ახალგაზრდობა გავიდა, მალალი ხმა გავიგონე ქვეყნიდან, რომელმაც დააფიქრა მოხუცი და მე უვნებელი გამხალა: სახელოვანო და დიდებულნო, ვინც ფარიდუნის ნიშანს ეძიებდით! გაცოცხლდა გულით ცხოველი ფარიდუნი, საწუთრო და ქვეყანა მას დაემონა“ და ა.შ. (გვ. 1274). ჩვენი აზრით, აქ საინტერესო ისიც არის, რომ ამას წერს პოეტი თავისი პოემის მეხუთე ტომში (დღევანდელი დაყოფით), როცა იგი 66 წლისაა, რვა წლის შემდეგ, რაც მაჰმუდი გამეფდა. არავინ უშლიდა ხელს, მაშინათვე ეძღვნა ხოტბა სულთნისათვის, მაგრამ

* *Е.Э. Бертельс, История, гл. 185.*

მას ეს არ გაუკეთებია. მხოლოდ ახლა გამხდარა იძულებული, მოეხსენებინა იგი (თანაც არა პირდაპირ, არამედ ფრიდონის სახით). მაჰმუდის საქებრად პოემაში აქა-იქ ჩართულ ბეითებში მაჰმუდი მოვალეობის მოხდის მიზნით არის მოხსენიებული თბილი სიტყვებით. ახლა ისევ ამბის თხრობას განვაგრძობო, იტყვის ხოლმე და შეწყვეტს ქებას (გვ. 1909). ასეთი ტონი, შეიძლება, მკრეხელობადაც კი ჩაეთვალათ პოეტისათვის. ეს რომ გადაჭარბებული ნათქვამი არ არის, ჩანს თუნდაც ერთი ასეთი ადგილიდან, სადაც იგი მაჰმუდის ცალკეა ქებას წყვეტს და საკუთარი თავის ხოტბის შესხმაზე გადადის. იმ ზემოთ მოტანილ ნართაულ ქებაში პოეტი თავისი თავის შესხმას იწყებს (ეს კი ნამეტანია): „ერთი [ისეთი] მონობა ჩავიდინე, ხელმწიფეო, რომ ამქვეყნად ჩემგან სახსოვარი დარჩება. ნაშენი სახლები დაინგრევა წვიმისა და მზის მცხუნვარებისაგან, მე კი ლექსის ისეთი მაღალი სასახლე ავაშენე, რომელსაც ქარი და წვიმა ვერ დააზიანებს. ამ წიგნზე წლები გადაირბენენ და ვისაც გონი აქვს, მას წაიკითხავსო“ (გვ. 1275). მაჰმუდს დიდხანს არ გაჰკარებია პოეტი (თუ, საერთოდ, თუნდაც წიგნის დასრულების შემდეგ მაინც, ჰქონდა მასთან შეხვედრა). ყოველ შემთხვევაში, პოემაში ამის კვალი არ ჩანს. პირიქით, თითქმის წიგნის ბოლოში გასული პოეტი მასზე წერს: „ნეტავი იმას, ვინც მის გვირგვინს, მის სასახლესა და ჯარს შეაგლებს თვალსო!“ (გვ. 1729). საერთოდ უნდა აღინიშნოს, რომ ფირდოუსისათვის უცნობია მუბალღა (გადაჭარბებული ხოტბა).

რის გამო შეიძლება, ჩამოვარდნილიყო უთანხმოება ფირდოუსისა და სულთან მაჰმუდს შორის (როგორც აღვნიშნეთ, გამორიცხულია, უთანხმოების მიზეზი პოეტისა და სულთნის გარიგების მაჰმუდისმიერი დარღვევა ყოფილიყო)? ჯერ უნდა შევთანხმდეთ იმაზე, რომ უთანხმოება, შეიძლება, ისეთი უკიდურესი არც ყოფილიყო, როგორც გადმოცემებმა დაგვიხატეს, — შეიძლება, სინამდვილეში საქმე გეჰქონოდა პოემის სათანადოდ შეუფასებლობასა და ამის შედეგად პოეტის განაწყენებასთან. როცა ნამდვილი მიზეზი არ იცი, ვარაუდი ბევრია. რა ვარაუდები აქვთ გამოთქმული მკვლევართ? ყველაზე დაუჯერებელი და გულუბრყვილო მიზეზი, თვითონ ნაწარმოებში გატარებული ანტილეგიტიმისტური განწყობა, მოტანილი აქვს ა.სტარიკოვს,* სპარსულ და, საერთოდ, აღმოსავლურ ლიტერატურას მანამდეც და შემდგომაც ახასიათებდა ხალხთა მასების ასახვისა და ლიტერატურულ სარბიელზე გამოყვანის ტენდენცია. ი.მარის აზრით,

* *А.А. Стариков*, გვ. 500.

ფირდოუსი თავის პოემას წერდა ფეოდალური არისტოკრატიისათვის, რომელთა წარმომადგენლები მას თანაუგრძობდნენ და წაახალისებდნენ კიდევაც საამისოდ. და როდესაც დაამთავრა მისი წერა, ლეგენდის მიხედვით, იგი მიართვა უცხო კაცს, რომელსაც ამ პოემის არც მოწონება შეეძლო და არც დაწუნება, „მაჰმუდს არ შეეძლო მისი შეფასება არა იმიტომ, რომ იგი იყო თურქი ან სუნიტი ან კიდევ „მცირე განათლების“ მქონე, არამედ იმიტომ, რომ იყო უცხო და სხვა ინტერესები ჰქონდა.“* ირანელი მეცნიერი ზ.საქან ამ მიზეზების მთელ სპექტრს წარმოადგენს. აი, ისინი: 1) ფირდოუსი შიიტი იყო (აქებს პოემაში 'ალის), მაჰმუდი კი — ფანატიკოსი სუნიტი. 2) პოემაში ნაქებია აბუ-ლ 'აბბას ქაჯლ იბნ აჰმადი. პოემის სასახლეში წარდგენის დროს კი ეს პირი მაჰმუდისაგან შერისხული იყო. 3) სამეფო კარზე ფუთფუთებდნენ ფირდოუსის მოშურნე პოეტები ჩვენ დავძენდით, მოშურნეებს, ნეზამსა არ იყოს, ფირდოუსი მართლა ხშირად უჩივის. გვ. 2869). 4) ფირდოუსი ირანელი იყო და ირანის პატრიოტი, მაჰმუდი კი — თურქი. ხოლო პოემაში თურქები ირანის მტრებად და ბოროტ ძალებად არიან გამოყვანილი. 5) მაჰმუდი, ეტყობა, მართლა იყო ძუნწი ბუნებით“.*** 1334 წელს დაწერილ ნაშრომში „მაჯმა'ან-ანსაზ“ („კრებული წარმოშობათა შესახებ“, „გენეალოგიათა კრებული“) მოჰამად იბნ 'ალი შაბანქარე წერს: მაჰმუდს ლექსი უყვარდა და პოეტებსაც წყალობდა, მაგრამ ფირდოუსის არ შეხედა კარგი თვალთ. „ამის მიზეზი ორი იყო: ერთი ის, რომ 'ონსორნმ მისი ლექსის ხელოვანების ფასი გაიგო და იგი სულთანს დაუშალა. შეეშინდა, ფირდოუსის რომ სულთნისაკენ გზა გაეკავა, ყველა პოეტის ბაზარი გაფუჭდებოდა. მეორე: ფირდოუსი შიიტი იყო და სუნას უარყოფდა (ამიტომ?) სულთანს არ უყვარდა. ამის გამო არ დაიახლოვა და ფირდოუსიმ მისგან ვერ იხირა.“*** აქ უკვე წინა პლანზე გამოდის ეკვი: ხომ არ მტრობდა ფირდოუსის ვინმე გავლენიანი რაყიფი, მოშურნე პოეტი მაჰმუდის სამეფო კარზე. ხომ არ შეასრულა, ვთქვათ, იმავე 'ონსორნმ, სამეფო კარის პოეტთა მეთაურმა და სასახლის გავლენიანმა პირმა, ე.წ. სალიერის როლი? ეს შეიძლებოდა, თავისთავად მომხდარიყო, 'ონსორნს ცდის გარეშე. ებერტელისის აზრით,*** მაჰმუდის თვალში 'ონსორნს ყასბედებმა დაჩრდილა ფირდოუსის პოემა და ეს მოხდა იმიტომ,

* Ю. Марр, К. Чайкин, გვ. 208

** ზ.საქან

*** ციტირებული გვაქვს წიგნიდან: სა'ინ ნაქანს, ასწარე გოშოდე-ეე აბუ ლ-ქაჯლ ბეჰაყე, თეჰრან, 1315, გვ. 52. შდრ. აგრეთვე ლომბაბ, გვ. 660.

**** E.Э. Бертельс, История, გვ. 204.

რომ „შაჰ-ნამეში“ შექმნილია ძველი გმირები და აღწერილია გარდასული ამბები, მაშინ, როდესაც მაჰმუდის კარის პოეტების ყასიდებში ასახული იყო, თანაც გადაკარბებულად იყო ნაქები, მაჰმუდის კონკრეტული საქმეები. „შაჰ-ნამეს“ არადაფასებას მაჰმუდის კარზე (თუ ასეთი რამ მართლა იყო), შეიძლება, მხოლოდ ერთი მიზეზი მართლაც არ ჰქონდეს. ერთი ასეთი ფაქტორი კი მართლაც შეიძლებაოდა პოეტთა ურთიერთქმედობა და 'ონსორისა და ქარროხნის სამეფო კარზე ზეობა ყოფილიყო. მათი ყასიდები (სახობო ლექსები), მსოფლიო პოეტური გენიის ეს შედეგები, რომლებიც, ვიცით, ასე ტყუიან ფაქტების ასახვის დროს, მაგრამ ასე მართალნი არიან მხატვრულად და ასე გვხიბლავენ ჩვენ, ჰაქეზისა და რუსთველის მომსწრე ხალხს, 'ონსორისა და ქარროხნის ეს შედეგები-მეთქი, ვამბობ, იქნება იყო ის ფაქტორი, რომელიც თანამედროვეთა თვალში ფირდოუსიზე დაბლა არ აყენებდა მათ. ლაზნელი პოეტები ერთმანეთსა ჰამდნენ; ცნობილია, მაგალითად, პოეტ ლაზაჩრისა და 'ონსორის ქიშპობა. ასევე, უნდა გავიხსენოთ, რა ხშირად უჩივის მანუჩიპრი ვილაც მოხუც რაყიფს (შეიძლება, იგი სულაც ქარროხნი იყოს). არის სხვა ალტერნატივა: თუ ფირდოუსი ნაწილ-ნაწილ აქვეყნებდა თავის ეპოპეაში შემავალ პოემებს მის მოლიანად დასრულებამდე, ბუნებრივია, ეს პოემები პოპულარულნი იქნებოდნენ 1010 წლამდეც და მაჰმუდს, რა თქმა უნდა, ექნებოდა საშუალება, ცოდნოდა, როგორი ტენდენციის მატარებელი იყო ისინი. ესეც არ იყოს, მარტო სახელწოდება „შაჰ-ნამეს“ მოსმენა უკვე განაწყობდა კაცს ირანული ელემენტის სასარგებლოდ. ფირდოუსის ვერსიის გარეშეც ყველამ იცოდა მისი სული და შინაარსი. მაჰმუდს, თუ მას რაიმე გამოკვეთილი ლიტერატურული პოზიცია ჰქონდა და მხატვრულ ნაწარმოებში ირანული ნაციონალური სულის ზეობა არ სიამოვნებდა, ფირდოუსის პოემის გარეშეც ყელში ექნებოდა ამოსული ეს ირანული ტენდენცია, იგი ყოველი ფეხის ნაბიჯზე შეხვდებოდა მეფეთა წიგნის როგორც ფალაურ, ასევე ახალსპარსულ ენაზე გადმოტანილ ვერსიებს, მისგან მომდინარე უამრავ ხალხურ თქმულებებსაც. აკი, როგორც უკვე ვთქვით, სულთნის კარზე ისე ყოფილა აღზევებული ირანის „მეფეთა წიგნი“, რომ მაჰმუდს სასახლეში ჰყოლია შჰჰნამეხანი, სახელად ქარასნი, რომელიც ძალიან ყოფილა დაახლოვებული სულთანთან. ასე რომ, ვთქვათ, ქარროხნის ასეთ დიფირამბში მაჰმუდისადმი:

ნამ-ე თო ნამ-ე შჰჰან ბესოთორდ-ო ბებორდ,
„შჰჰ-ნამე“ ფას აზინ კან ნადარად მეყდარ.
„შენმა სახელმა მეფეთა სახელები წარხოცა და გახვეტა,

შეიძლება, კონკრეტულად ფირდოუსის პოემა კი არ იგულისხმებოდეს, არამედ მისი ძველი ვერსიები. ასევე, სწორია, განგვაწყობს იქვისთვის, რომ ტენდენციური, შეიძლებოდა, ყოფილიყვნენ: ბეჰაჰაყი (996-1077) და მანუჩქეპრი (გ.1041 წ.), რომელნიც ვის არ იხსენიებენ თავიანთ თხზულებებში, ფირდოუსიზე კი კრინტს არა ძრავენ. მაგრამ, ვიმეორებთ, ეს მხოლოდ იქვისთვის განწყობაა.

უნდა შევეხოთ ფირდოუსის „სატირის“ საკითხს. შეიძლებოდა თუ არა, იგი მართლა დაეწერა ფირდოუსის? ჩვეულებრივ, „სატირის“ არსებობას უარყოფენ იმ მოტივით, რომ არ შეიძლება, რაიმე პირობა ყოფილიყო მაჰმუდსა და ფირდოუსის შორის, რადგან მაჰმუდი რომ გამეფდა, ფირდოუსის თავისი პოემა უკვე დამთავრებული ჰქონდაო. მაგრამ ავიწყდებათ, რომ „სატირის“ დასაწერად არ იყო აუცილებელი, მაინცდამაინც სულთნის მიერ პირობის დადებას და მერე თავისი სიტყვის გატეხას ჰქონოდა ადგილი. შეიძლებოდა, მიძლეული გასამრჯელო (რომელიც არავითარ წინასწარ შეთანხმებასთან არ იყო დაკავშირებული) მცირედ მოჩვენებოდა პოეტს. ანდა, იქნება სულაც უმიზეზოდ ახირებოდა პოეტი სულთანს და გაელანძღა იგი. ჩვენ ხომ არ ვიცით, პიროვნულად როგორი ხასიათისა იყო ფირდოუსი (სამაგიეროდ რამდენი მაგალითი ვიცით, რომ გენიოსი პოეტები იდეალური ხასიათის მქონენი სულაც არ ყოფილან). ასე რომ, „სატირის“ დაწერის უარყოფა ზემოთ განხილული პირობის უქონლობის გამო დასაბუთებულად არ მიგვაჩნია.

ჯერ კიდევ უ.მოლმა შენიშნა, რომ „სატირის“ ტაეპთა რაოდენობა სხვადასხვა ხელნაწერში 30-დან 160 ბეითამდე მერყეობს.* მაგრამ მიმოხილვებში (თაჯქერებში) ამ ბეითთა რაოდენობა 14-ს არ აჭარბებს. ეს, რა თქმა უნდა, იმას არ ნიშნავს, რომ „სატირა“ (იგი საერთოდ თუ არსებობდა) მხოლოდ 14 ან ნაკლები ბეითის შემცველი ყოფილიყო, — მიმოხილვაში აუცილებელი არ იყო, იგი მთლიანად მოეტანათ. უმაღლესაა საფიქრებელი, რომ მათ ავტორებს მისი მხოლოდ ნაწყვეტი მოჰქონდეთ. „სატირის“ ბეითთა დიდზე დიდი ნაწილი იკითხება „შაჰ-ნამეს“ ტექსტში სხვადასხვა ადგილას. არის გამოთქმული მოსაზრება, რომ ყალბისმქმნელს

* Le Livre des Rois par Abou 'l Kasim Firdousi, traduit et commente par I.Mohl. Paris, 1876 (Preface, p. XLI, note 1.

„შაჰ-ნამედან“ გამოუკრებია სტრიქონები, შეუცვლია მათი დანიშნულება, გაუერთიანებია რა ისინი მაჰმუდის საწინააღმდეგოდ დაწერილ გესლიან სატირაში“.* ისე კი, თითქოს უფრო ბუნებრივი ჩანს, ცალკე არსებულიყო სატირის ტექსტი და გადამწეროთ მერე შეეტანათ მისი ესა თუ ის ადგილი პოემაში. კ.ჩაიკინის ექს იწვევდა ის ფაქტი, რომ „სატირა“ დაწერილია მესხენის ფორმით. ყველა ჩვენთვის ცნობილი სატირა დაწერილია ყასიდური ფორმით. რა უცნაური იდეაა სატირის წერა ეპიკური სტროფიკით, უფრო ზუსტად, რითმული წყობის შემცველი ეპიკური ლექსით! ამაზე სატირის დამცველთა შეუძლიათ უპასუხონ, რომ პოეტმა ეს გააკეთა იმისათვის, რათა სატირა მოეთავსებინა თავისი პოემის თავში ან ბოლოში და ამის საშუალებით გაებათილებინა პოემაში ჩართული ყველა მრავალრიცხოვანი ქება მაჰმუდისა. კეთილი. მაგრამ რითი ავხსნათ მაშინ ის ფაქტი, რომ „შაჰ-ნამეს“ ყველა უძველეს ნუსხაში... სატირა არ გვხვდება, როგორც არ გვხვდება არც თავსა და არც ბოლოში“.** ი.მარის საკითხს ასე აყენებს: თუ პოემაში მესხენის ფორმით გაწყობილი შაჰის მადჰები (ხოტბანი) ჩაირთვებოდა, რა უშლიდა ხელს, რომ მათი ძაგებაც ასეთივე ფორმით ყოფილიყო დაწერილი და ჩართული პოემაში.**

ამ ბოლო ხანს „სატირის“ შესახებ მეტად საყურადღებო მოსაზრება გამოთქვა და საგულისხმო მასალები მოიტანა ირანელმა მეცნიერმა მაჰმუდ აზრდ სლარმა. მან მიუთითა მსოფლიო ლიტერატურაში ჯერ კიდევ ანტიკური ხანიდან ცნობილ ე.წ. „მეპურის შვილი მეფის“ მიერ პოეტისა თუ ბრძენის დაუფასებლობის მოტივზე. აღმოჩნდა, რომ „მეპურის შვილი“ იკითხება „სატირის“ ერთ-ერთ ვარიანტში და ფირდოუსისა და მაჰმუდის შესახებ არსებული ლეგენდა ასეთი მოტივის ანარეკლად მიიჩნია. ფირდოუსისა და მაჰმუდის ურთიერთობის მოდელი ისეა ცნობილი, რომ იგი შეტანილია აარნე-თომპსონის ფაბულათა კატალოგში. — ამ ფაქტს, შეიძლება, საკითხის კვლევის დროს გადამწყვეტი მნიშვნელობაც მიენიჭოს და ეს სადაო საკითხი ამით მოიხსნას.

„შაჰ-ნამეშივე“ გვაწვდის ფირდოუსი სხვა ავტობიოგრაფიულ ცნობებსაც. ეტყობა, მთელი იმ 35 წლის მანძილზე, როცა იგი ამ ძეგლს ქმნიდა, პოეტი თავის მშობლიურ სოფელში ცხოვრობდა. იგი ტიპიური დეჰკანი იყო და ნატურალური შემოსავლით

* დავით კობიძე, სპარსული ლიტერატურის ისტორია, თბ., 1975, გვ. 151.

** Ю. Марр, К. Чайкин, გვ. 223.

*** იქვე.

**** მაჰმუდ აზრდ სლარ, დარ ბარე-ე ბეჰთი აზ „შაჰ-ნამე-ე“ ჩერდაუსნ. „ირან-ნამე“, მომარე-ე ავვალ, 1370, გვ. 479.

გაქონდა თავი. მაგრამ მდიდარი იგი არ ყოფილა და თუ მთლიანად ამ საქმეს მიეცემოდა და სხვა საქმისათვის ვერ მოიცილიდა, მას, ეტყობა, სიღარიბე დაემუქრებოდა. მაგრამ აი, გამოდის ხანი და მეცენატის მიერ შეგულიანებული პოეტი იწყებს ჩივილს თავის ხელმოკლეობაზე, რადგან ეს მისი კეთილისმყოფელი, მანსურ იბნ მოჰამადი, მალე გარდაიცვალა. სამოც წელს გადაცილებული ფირდოუსი სიღარიბეზე წუწუნებს: აღვირის ნაცვლად მათხოვრის ჯოხი მიპყრია ხელთ, ქონება დამებნა (გვ. 680); ხელმოკლედა ვარ, ამიტომ გახლავართ გულგათანგულიო (გვ. 823). რაც უფრო ასაკში შედის, მით უფრო აუტანელი ხდება ხელმოკლეობა. ზამთარს მოუმზადებელი შეხვედრია. თოვლი მოსულა, მას კი უკვე შემოლევია შეშა, მარილი და ქერი (გვ. 2115). გასავალი მეტი აქვს, ვიდრე შემოსავალი (გვ. 3007). სეტყვას პოეტის ყანები გაუოხრებია, სიკვდილი ურჩევნია ასეთ სეტყვას; ისევ აკლია შეშა, ხორბალი, ცხვარი (იქვე) და ა.შ. ფირდოუსი გარემოების საყვირი იყო. რეტრო-დეჰჰანს ახალი ყოფისათვის ფეხის აწყობა, ალბათ, არც შეეძლო და, რომც შეძლებოდა, არ ეცალა მისთვის, ისეთ საქმეს იყო შეჭიდებული.* ხორასანში კი ამ დროს მოქმედებდა ე.წ. ლენური სისტემა და მიწათმფლობელობის ტრადიციული წესი სულს ლაფავდა. დეჰჰანები ღარიბდებოდნენ. შემთხვევითი არ არის, რომ დეჰჰანი სპარსულად ფეოდალსაც ნიშნავს და გლეხსაც. ძველი მემამულე დღითი-დღე მცირემიწიან მეურნედ იქცეოდა. იყო დიდი ცდუნება, — პანეგირიკობა, მაგრამ ნუ გვექნება მარტივი წარმოდგენა ამ ჟანრზე. უნდა გვახსოვდეს, რომ პროვინციელი კაცისათვის მონარქის კარზე ჯერ მოხვედრა იყო ძნელი, მერე კრდევ იქ დამკვიდრება, — ხოტბაში გაწაფული პოეტების ისეთი პლეადა ელვარებდა სულთნის ირგვლივ. მეორე, თვითონ ფირდოუსიც არ იყო თავისი ბუნებით მიდრეკილი პანეგირიკობისადმი (აკი იგი დაყრყნს აძაგებს მეხოტბეობისათვის) და, ეს კი ხშირად ავიწყდება ყველას: იქნება ძალიანაც უნდოდა, მაგრამ არ ჰქონდა საამისო ნიჭი, — ლაპარაკია ისეთ ნიჭზე, რომელიც ამ საქმეში 'ონსორის, ფაროხნისა და 'ასჯადის გაუწევდა მეტოქეობას. იქნება, სცადა კიდევაც სასახლეში ადგილის დამკვიდრება (და, ეგების ტყუილა ვკიცხავთ დავლათ-შაჰს,^{***} სამეფო კარის პოეტებთან

* დეჰჰანთა ერთი ნაწილი, უმეტესად წვრილი დეჰჰანობა, თუმცა კი გამუსულმანდა, მაინც ინახავდა ტრადიციებს (იმდენად, რომ მთელი ნახევარი საუკუნით გვიან ხორასნელი პოეტი ნასერი ხოსროვი თავის ერთ ლექსში კილავს ზორასტრიელ მღვდელმსახურს: ზენდსა და ფაზანდს კი კითხულობ, მაგრამ ღმერთი არა გწამსო).

** ასეთ ცნობას ებერტელსი სულელურს უწოდებს (*Е.Э. Бертельс, История, культура*, გვ. 202).

ფირდოუსის სპონტანურ გაჯიბრებაზე რომ გვაუწყებს), მაგრამ საბოლოოდ მაინც ვერ მოიკიდა იქ ფეხი. ასეა თუ ისე, ფირდოუსი დაბერდა, იგი ცხოვრობს თავის მამულში, ლექსავს „შაჰ-ნამეს“, უჩივის სიღარიბეს, წუწუნებს სიბერეზე და, რაც მთავარია, აძრწუნებს შიში, ვაი თუ ვერ მოასწროს ამ ეპოპეის დასრულება. იგი შიგადაშიგ, ლირიკულ წიაღსვლებში ლაპარაკობს თავის ახლობლებზე: ვაჟზე, რომელიც მოუკვდა, ვინმე ბეჭრუხსა და ჰაშემზე, რომელთაც თხოვს, ღვინო მომიტანეო (დან ერთს, ხან — მეორეს) (გვ. 2067); მხევალ ქალზე, რომელსაც ისეთი ტრადიციული განათლება ჰქონია, რომ ფირდოუსის უკითხავს ფალაურ ენაზე შექმნილ ძველ ამბავს (გვ. 1066); ცხოვრების თანამგზავრებზე, რომლებიც მოუკვდა (გვ. 618). განსაკუთრებით აღსანიშნავია სტრიქონები, რომლითაც ის თავის ვაჟს დასტირის. თვითონ ამ დროს 65 წელს ყოფილა გადაცილებული, როდესაც 37 წლის ვაჟი გარდაცვლია (გვ. 2799. უცნაური ისაა, რომ პირველწყაროში გვეუბნებიან, ერთი ქალიშვილი ჰყავდა, სხვა ძე არ ესვაო, თვითონ პოემის მიხედვით კი ირკვევა, — და ეს ხომ უტყუარი საბუთია, — რომ პოეტს ჰყოლია ვაჟი, ქალიშვილზე კი პოემაში არაფერია თქმული). „ჩაპარ მაყალეს“ ცნობითაც ფირდოუსის ქალიშვილი ჰყოლია (ვაჟზე არც ის და არც სხვა ვინმე არავითარ ცნობას არ იძლევა).

ფირდოუსის გარდაცვალების თარიღიც, რა თქმა უნდა, არ ვიცით. თვითონ აქვს ცნობა (რომელიც ზემოთ უკვე მოვიტანეთ), რის მიხედვითაც, პოემა საბოლოოდ 1010 წ. რომ დაასრულა, 80 წელს არის მიტანებული. ნეზამი 'არუზიმ არ იცის, როდის გარდაიცვალა პოეტი, დავლათ-შაჰის მიხედვით კი იგი 1020/21 წელს უნდა მიცვლილიყო, მოსთაუქი ამ თარიღს ხუთი წლით გვიან დებს. ბროუნი, შებლნი და საძა დავლათ-შაჰის ცნობას სანდოდ მიიჩნევენ. ამ დროისათვის, მათი აზრით, პოეტი 90 წლისა უნდა ყოფილიყო.* თუ სარწმუნოა ცნობა, რომელიც ზემოთ მოვიტანეთ, პოეტი მუსულმანთა სასაფლაოზე დამარხვის ღირსად არ უცენიათ და მისი ნეშტი ქალაქგარეთ, მისსავე ბაღში დაუსაფლავებიათ.† კიდევ კარგი, მისი საფლავი მაინც არ დაკარგულა და დღემდეა შემონახული.

და მაინც, ფირდოუსის გაუმართლა, მან მოასწრო მთავარი, — ამ ვეებერთელა და გენიალური პოემის დასრულება. არადა ის ხომ სულ იმის შიშში იყო, ვაი თუ ამ თხზულების გასრულება ვერ მოვასწროო (გვ. 680); ღმერთს ევედრებოდა, კიდევ მაცოცხლე

* E. Browne, II, გვ. 140.

** ეს ამბავი გალექსილი აქვს ჩარნიდ ად-დინ 'აბდურს თავის „ასრარ-ნამეში“.

ერთხანს, რათა ეს წიგნი დავისრულო და ამით ამქვეყნად სახელი დაეიდგო (გვ. 764; 1494). მან შესანიშნავად იცოდა, რას დაკარგავდა კაცობრიობა, თუ ამ პოემის გასრულებას ვერ მოასწრებდა და რა დიდებას მოიხვეჭდა თავად, თუ ღმერთი მას ამ წიგნის დამთავრებას დააცლიდა. მეცნიერებაში (თნოლდეკე, ი.მარი) შემჩნეულია, რომ ფირდოუსის ასეთი გამონათქვამები ჰგავს პინდარესა (მე-5-მე-4 სს) და ჰორაციუსის (I ს. ჩვენს ერამდე) შეხედულებებს თავიანთ შემოქმედებაზე.*

აბდ არ-რაჰმან ჯამი (1414-1492) თავის „ბაჰარესთანში“, როცა იგი ფირდოუსის ეხება, წერს: „კაცს, რომელსაც ასეთი ქმნილება (ლექსი) ეკუთვნის, როგორც „შაჰ-ნამეა“, სხვათა ქება რაში სჭირდებაო.“** ხოლო მეორე დიდი ირანელი პოეტი ირაჯ მირზა (1874-1926) ამ თხზულებას სპარსული პოეზიის ყველაზე მაღალ ღონედ მიიჩნევს.***

ძველი სხვადასხვა თაზქერებისა (ანთოლოგიების) და კრებულების ავტორები ფირდოუსის მიაწერენ სხვადასხვა ლირიკულ ლექსს. დანამდვილებით ძნელია თქმა, ეკუთვნის თუ არა ისინი ფირდოუსის. 1973 წელს თავრიზში მე-20 საუკუნის ირანის უდიდეს პოეტს შაჰრეზადს (როცა მან მისტუმრა თავის ბინაზე) ვკითხე: „ეს ლექსები ვისი გგონიათ-მეთქი?“ მან მიპასუხა: „ვერ გეტყვით, ფირდოუსისად მიაჩნიათ და შეიძლება, მართლა მისი იყოსო“.

მოკლედ, მაგრამ საგანგებოდ გვინდა შევეხოთ ფირდოუსის პოემის სათაურის (სახელწოდების) საკითხს, რომელსაც ძალიან

* Ю.Н. Марр, Статьи и сообщения, II, М.-Л.-д, 1939, გვ. 101
 ** 'აბდ არ-რაჰმან ჯამი, ბაჰარესთან, ლითოგრაფიული გამოცემა, გვ. 89.
 *** ვამთავრებთ რა აქ ფირდოუსის ბიოგრაფიის ბაცი შტრიხებით მოხაზვას, დაეუმატებთ რომ მას მიაწერენ იოსებ მშვენიერის ბიბლიურ სიუჟეტზე შექმნილ პოემას „აესუფ-ო ზელზინს“, რომლის ტექსტიც შემორჩენილია. ბრიტანეთის მუზეუმში დაცულ ნუსხაში წერია: ეს პოემა ფირდოუსის ეკუთვნისო. ასეთი ცნობა, ბუნებრივია, სარწმუნოდ მიიჩნეეს (მეთვ. თნოლდეკე, ებროუნის) მაგრამ ზოგი მკვლევარი მას ფირდოუსის ნახელავად არ თვლის (ფორულნი, 'აბდ ოლ-აზიმ ყარაბი, მოჭობა მინოვი, ხაჰამდშური, საჰა და სხვები) საჭმას აზრით, ეს პოემა არ შეიძლება, ფირდოუსის ქმნილებად მივიჩნიოთ შემდეგი მოსაზრებებისა გამო: 1) ესაა არაბიზმებით საცეს თხზულება. არაბიზმები კი ფირდოუსის ეპიკისათვის არაა დამახასიათებელი. 2) თავად ნაწარმოები სუსტია. 3) სტილი ფირდოუსისზე უფრო გვიანდელია. 4) მისი ავტორი შიიტი არ არის (მიჯ ალმს ქება არ იკითხება) ფირდოუსი კი გამოკვეთილი შიიტი იყო. 5) პოემის ავტორი ახსენებს ფირდოუსისათვის უცნობ მამულქებსა და ისეთ პოემებს, რომლებიც „შაჰ-ნამეს“ ავტორისთვის უცნობა (ზ. საჰა, ჩელდ-ე ავვალ, გვ. 490) მაგრამ მისც, როგორც ერთი, ისე მეორე შეხედულების ავტორთა ანალიზი გადასასინჯია, საბოლოო დასკვნის გამოსატანად საჭიროა ტექსტის კვლევის თანამედროვე მეთოდის მომარჩევა (მაგ. ფირდოუსისთვის ასეთი პოემები (თემები) უცხოაო, რომ გვეუბნებიან, განა ჩვენ ვიცით, რა იყო მისთვის უცხო ან რა — არაუცხო) და კვლევაში, სტილის გასარკვევად კომპიუტერების გამოყენებაც კი.

ხშირად არ განიხილავენ. მას დღეს „შაჰ-ნამე“ ეწოდება. შაჰ მეფეს ნიშნავს, ნამე — წიგნს, „შაჰ-ნამე“ მეფეთა წიგნი ანუ მეფის (უკეთ, მეფეთა) შესახები წიგნი იქნება. ჩვეულებრივ, ამ სახელწოდებას ასე რომ გაიაზრებენ, გულისხმობენ, რომ ესაა წიგნი ირანელი შაჰების შესახებ. თავისთავად კი წიგნში ირანელი შაჰების შესახებ ივარაუდება ირანის მთელი ისტორია. ჩვენ უკვე აღვნიშნეთ და შემდგომში საგანგებოდაც გვექნება ლაპარაკი იმაზე, რომ სხვა მასალათა შორის ფირდოუსიმ გამოიყენა ირანის ისტორიის შემცველი ქრონიკები. ზოგ მათგანს „ხვადაი-ნამაკ“ ერქვა. ეს სიტყვა კი იმავე მნიშვნელობისაა: ხვადა (ხოდა) საშუალო სპარსულ ენაზე უფალს, პატრონს, მეფეს ნიშნავს, ხოლო ნამაკ — ნამეს. ფალაურთვე ფორმაა. ასე რომ, აქ საეჭვო ან-საკამათო არაფერი უნდა იყოს. მაგრამ ჩვენს ყურადღებას იქცევს ერთი გარემოება: ფირდოუსი თავის პოემას ყოველთვის იხსენიებს არა „შაჰ-ნამეს“ სახელწოდებით, არამედ ფრაზით „ნამე-ჟე შაჰრჰაზარ“ ან „ნამე-ჟე შაჰრჰაზარან“ („წიგნი მეფისა“, „წიგნი მეფეებისა“) (გვ. 8, 11, 13, 3017). იმის თქმა, რომ ფრაზა შაჰ-ნამე მოთაყარების ზომაში (რომლითაც არის გაწყობილი მთელი პოემა) ვერ ჯდება და ამიტომ არ იხსენიებს პოეტი თავის პოემას ასეო (როგორც ამას ზოგი მკვლევარი აცხადებს), გულუბრყვილობაა თუნდაც იმიტომ, რომ იგი მოთაყარების ზომაში თავისუფლად ჯდება: შა (—) ჰ (ა) ნა (—) მე (—). აქ დამაფიქრებელი ისაა, რომ ერთი-ორგან ფირდოუსი თავის წყაროსაც კი იხსენიებს („ნამე-ჟე შაჰრჰაზარან“).

ამ ბოლო ხანებში ცნობილმა ირანელმა პოეტმა ნაღერ ნაღერფურმა გამოთქვა მოსაზრება: „შაჰ-ნამე“ მეფეთა წიგნს კი არა მეფე წიგნს, საუკეთესო წიგნს, ყველაზე მნიშვნელოვან წიგნს ნიშნავსო.

„შაჰ-ნამეს“ შედგენილობა

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, „შაჰ-ნამეს“ ოფიციალური ტექსტი დღეს დაახლოებით ასოც ათას ტაეპს შეიცავს. თვითონ ფირდოუსი აღნიშნავს წიგნის ბოლოში: ეს პოემა „ექვსჯერ ათიათას ბეითს შეიცავსო“ (გვ. 3017). უმოლისთვის, ალბათ, ეს ინფორმაცია იყო ერთგვარი ორიენტირი, როდესაც მან „შაჰ-ნამეს“ ხელნაწერებს გვიან ჩართული ადგილები ამოარიდა. მან სწორედ ამ რაოდენობას მიახლოებული, შემდეგში თითქმის კანონიკურად ქცეული, ტექსტი მოგვცა.

ყველა იმ ხანის პოემის მსგავსად, „შაჰ-ნამე“ შეიცავს შესავალს,

* ნაღერ ნაღერფურ, „შაჰ-ნამე“; ფსოხ-ე ქერდაუსი ბე ზარურათ-ე თარბიბ, „ირან-შენასი“, 1369, მომზარ-ჟე დოვომ, გვ. 308.

საკუთრივ პოემას და ბოლოსიტყვაობას. საკუთრივ პოემასო, რომ ვამბობთ, აქედანვე უნდა ვიცოდეთ, რომ ესაა არა ერთი პოემა ამ ტერმინის ჩვეულებრივი გაგებით, არამედ ქრონოლოგიური პრინციპით დალაგებულ პოემათა ციკლი, თუ გნებავთ, ეპოპეა. ზემოთ გაკვრით უკვე გვაქვს ნათქვამი, რომ ამ ეპოპეაში შემავალი ზოგი პოემა თავისთავად შეიცავს შესავალს, რაც გვაფიქრებინებს, რომ, შეიძლება, ფირდოუსი მათ დამოუკიდებელ პოემებად წერდა და ავრცელებდა კიდევ. „შაჰ-ნამე“ არის ერთ-ერთი პირველი (თუ პირველი არა. შემოწმება უნდა) პოემა სპარსულ ლიტერატურაში, რომელსაც უძღვის ასეთი მრავალნაწილიანი და მრავალთემიანი შესავალი. ამ მხრივ მას წინამორბედი არა ჰყავს და ახლო მდგომთაგან ნეზამი უფრო მისდევს, ვიდრე, ვთქვათ, აფშურ. ამ უკანასკნელის პოემის „ვარყა და გოლშაჰის“ შესავალი მხოლოდ ორი ნაწილისაგან შედგება (უფლის ქება და მადჰი), მაშინ, როდესაც ფირდოუსის „შაჰ-ნამეს“ შესავალი თერთმეტ განყოფილებას შეიცავს: 1) ბისმილაჰ („უფლისა მიმართ“). 2) გონების ქება. 3) ქვეყნის შექმნის შესახებ. 4) მზის შექმნის შესახებ. 5) მთვარის შექმნის შესახებ. 6) მოციქულის ქება. 7) „შაჰ-ნამეს“ წარმომავლობის შესახებ. 8) დაყნის შესახებ. 9) პოემის შექმნის თაობაზე. 10) აბუ მანსურის ქება. 11) სულთან მაჰმუდის ქება. მთელი შესავალი თეირანულ გამოცემაში 237 ბეითს, ანუ 474 ტაეპს შეიცავს. სოლიდური ციფრია. გაეხსენოთ, რომ აკაკი წერეთლის „გამზრდელი“ მხოლოდ 424 ტაეპისაგან შედგება.

შინაარსობრივად „შაჰ-ნამეს“ სამ ნაწილად ყოფენ. ესენია: 1) მითოლოგიური ნაწილი — მეფე ქაჰშმარსიდან მოკიდებული ქარბლუნის მეფობამდე (ჩათვლით). 2) საგმირო (საფალავნო) ნაწილი — ზაჰჰანის დამარცხებიდან როსთამის სიკვდილამდე. 3) ისტორიული ნაწილი — ესფანდნაჰარის ძის ბაჰმანის ამბით მოკიდებული ბოლომდე (არაბების მიერ ირანის დაპყრობამდე). ასეთი დაყოფა, ჩვენი აზრით, ლოგიკას არ ექვემდებარება. მითოლოგიურის არსებობას ვერ უარყოფთ, — მითოლოგიურ გმირებზე რომ არაფერი ვთქვათ, აქ თვითონ ღმერთი გამოდის სარბიელზე. ვერც ისტორიულ ნაწილზე ვიტყვით ვერაფერს, — გოშთასფიდან მოკიდებული წიგნის ბოლომდე ისტორიულად არსებული მეფეები მოქმედებენ (თუმცა მითოლოგიური ელემენტები აქაც შეიმჩნევა, რაც სრულიად ბუნებრივი მოვლენაა შუა საუკუნეების ეპოსისათვის). რაც შეეხება საგმირო ნაწილს, თუ აქ კრიტიკიუმი გმირობის ჩადენაა (იმას ვერ ვიტყვით, აქ კრიტიკიუმი გმირის წინა პლანზე წამოწევა არისო, რადგან ასეთ წინა პლანზე ისინი ორ დანარჩენ ნაწილშიც არიან), მაშინ გმირობა სამივე ნაწილში დომინირებს და ამ ნიშნით ეპოპეას ცალკე

ნაწილის გამოყოფა ყოველად გაუძიარებელია. ჩვენი აზრით, „შაჰ-ნამეში“ ორი ნაწილი უნდა გავარჩიოთ: მითოლოგიური და ისტორიული.* ამდენად, იმ 50 მეფობის ხანიდან, რომელთა ნიშნით იყოფა პოემა, მითოლოგიურ ნაწილს განეკუთვნებიან შემდეგი მეფეები: ქაჟმარსი, ჰუშანგი, თაჰმურასი, ჯამშიდი, ზაჰანქი, ქარბდუნე, მანუჩქარი, ნაფზარი, ზუ-თაჰმასფი, ქაყობანი, ქაჟქუსი, ქაახოსროვი, ლოჰრასფი, გოშთასფი. ისტორიულ ნაწილს განეკუთვნებიან: ბაჰმანი, ჰომაჲ, დარაზი, დარა, ესქანდერი, არდაშირი, შაფური, შრმოზდი, ბაჰრამ შრმოზდის ძე, ბაჰრამ ბაჰრამის ძე, ბაჰრამ ბაჰრამშიჲანი, ნერსე ბაჰრამის ძე, შრმოზდ ნერსეს ძე, შაფურ ბექბრტყელი, არდაშირ კეთილმოქმედი, შაფურ შაფურის ძე, ბაჰრამ შაფურის ძე, ავაზდეგარდი, ბაჰრამ-გური, აზდეგარდ ბაჰრამ-გურის ძე, ჰორმოზდ აზდეგარდის ძე, ფირუზ აზდეგარდის ძე, ბალაშ ფირუზის ძე, ყობად ფირუზის ძე, ნუნუშირვანი, ჰორმოზდ ნუნუშირვანის ძე, ხოსროვ ფარვანი, ყობად ფარვანის ძე, არდაშირ შირუჲეს ძე, ფარაზანი, ფურან-დოხთი, აზარ-დოხთი, ქაროზანი და აზდეგარდი. პოემის მიხედვით, პირველი მეფეები ქაყობადამდე ფრშადნიანთა დინასტიას ეკუთვნებიან (ეს სახელწოდება ამ დინასტიას შერქმეული აქვს ჰუშანგის, ქაჟმარსის ძის, მეტსახელიდან: ფრშადლ („სამართლის გამჩენი“, „ის, ვინც სამართალი გააჩინა“), ქაყობადით დაწყებული ესქანდარამდე (ალექსანდრე მაკედონელამდე) — ქაჲანთა (ქაჲ, ანუ ავესტ. ქავი, ნიშნავს მეფეს, მფლობელს): ხოლო არდაშირიდან მოკიდებული ბოლომდე კი — სპსანიანთა დინასტიას. დინასტიის სახელწოდება მოდის სპსანის სახელიდან. არდაშირი არის ბზაქის (ბაჰაკის) ქალიშვილისა და დარას შვილიშვილის, სპსანის, ვაჟი.

ფრშადნიანთა დინასტიის წარმომადგენლები „ავესტაში“ გამოყვანილი არიან როგორც ნახევრად ღმერთები და ნახევრად გმირები. უთუოდ მართალია მოსაზრება, რომ ფირდოუსის „შაჰ-ნამე“ გადაურჩინა კაცობრიობას მასში ფიქსირებული მითები და დანთნებები. მისი საშუალებით შემოგვრჩა ზღაპრები, უამრავი ქარ-ნამე („საქმეთა წიგნი“), რუზ-ნამე („მატიანე“), სულ-ნამე („ქრონიკა“), აჲან-ნამე („ადათის წიგნი“), ხოდმა-ნამე („მეფეთა ისტორია“), თარინ-ნამე („თარიღები“) და ა.შ. შეიძლება, არ იყოს სიმართლეს მოკლებული გამოთქმული მოსაზრება, რომ „თავად ფირდოუსის

* ზოგი მეცნიერი აქ სხვაზე უფროა დაბნეული და მოითხოვს მეოთხე ნაწილის გარჩევას. ერთგვარ ინტერმედიოს, ნაწილს საგმიროსა და ისტორიულ ნაწილს შორის, რომელშიაც შეაქვს ნახევრად ისტორიული და ნახევრად ლეგენდარული გმირების შესახები თავები *И.С. Брагинский, Из истории персидской и Таджикской литературы. М. 1972* გვ. 253

წარმოდგენაში მისი პოემა არ იყოფოდა მითოლოგიურ და ისტორიულ ნაწილებად. ფირდოუსი წერდა ისტორიას, როგორც წერდნენ მის დროს, როგორც წერდნენ შემდგომ ხანებში, — არ ასხვავებდა რა ერთმანეთისაგან ლეგენდასა და ისტორიულ ფაქტს, მითსა და რეალურ სინამდვილეს.* „ოსეთის ეპოსის მასალებით, ისე როგორც ირანის რელიგიის ძველი ძეგლის „ავესტასი“, მე შევებით ამოვისუნთქე, როცა დავრწმუნდი, რომ ალტერნატივა: მითოსი ან რელიგია, ცრუ ალტერნატივაა. ერთიც და მეორეც უეჭველად თან ახლავს ამ ძეგლებს. რა თქმა უნდა, ყოველთვის ძნელია ერთისგან მეორის გამოცალკევება. მოხდება, შეიძლება, ისტორიული მიიღო მითოსად ან მითოსური — ისტორიულად“.**

„შაჰ-ნამეში“ სამი სამოქმედო დრო გვაქვს: მითური, ქვაზის-ტორიული (მოჩვენებითი ისტორიული) და საკუთრივ ისტორიული. საესებით მართალია ემელეტინსკი, როდესაც ფიქრობს: თვით ისეთი გმირებიც კი, როგორიც არიან: ქაჰჰმარსი, ჯამშინი, გერშასფი, ჰუშნგი, ძარბდუნი, თვით როსთამის შესახებ ზღაპრული ამბებიც კი, ჩასმულია ქვაზისისტორიულ ქრონოლოგიურ ჩარჩოში.**

აქვს თუ არა რაიმე ისტორიული საფუძველი „შაჰ-ნამეს“ მითოლოგიურ ნაწილს, ხომ არ ჰყავთ მის გმირებს პროტოტიპი (ან პროტოტიპები) ირანის ისტორიაში? გამოთქმულია მოსაზრება, რომ „ავესტას“ ქავაიდები რეალური მეფეები იყვნენ. ისინი მე-9-მე-7 საუკუნეებში მეფობდნენ ჩვენს ერამდე ბაქტრიაში (ა.ქრისტენსენი, მ.დიაკონოვი). ნერშახის ცნობით, თურანის მითური მეფე აქრანდუბი ისტორიული პირი იყო და დასაფლავებულია ბუხარაში, მაბადის კარებთან.*** ხოლო სინამდვილეში — იმავე ქალაქში, ჩალის გამოყვანილთა ბაზრის ალაყათთან.+ მაგრამ აქ ზედმეტი ოპტიმიზმი გვავენებს.

მითოლოგიურ მეფეთა ზეობის წლებზე ზუსტი ინფორმაცია

* *И.А. Орбели*, გვ. 3

** *В.И. Абиев*, გვ. 54

*** *Е.М. Мелетинский*, Введение в историческую поэтику эпоса и романа. М., 1986, გვ. 99. შემდეგში: *Е.М. Мелетинский*.

**** *Нершахи, М.*, История Бухары. Перевод П.Ликошина. Ташкент, 1897, გვ. 25.

+ იქვე, გვ. 35 მარქვარტის აზრით, „შაჰ-ნამეს“ გისტასფი ისტორიული ვოლაგას I-ის (51-78 წწ.) ხოლო ესფანდრუდარი, მისი შვილი, მას გაიგივებული აქვს ვოლაგას I-ის ძმასთან, ტირიდატთან. ეს ანალოგია მარქვარტს ისე სჯერა, რომ იგი გისტასფისა და მისი შთამომავლობის შესახებ არსებულ გადმოცემებს გამოიყენებს არკაშიდების მეფობის შესასწავლად (*В. Бартольд*, VII, გვ. 390). ასეთ ისტორიულ პირად მიჩნიათ პოემის გულდარზი. თავად ისტორიულ ნაწილშიაც ბევრია ზღაპრული ელემენტი. მაგ, ვაშლის ქია, რომელიც ისე გაიზარდა, რომ გველეშაპად იქცა (გვ. 1950) და ბევრი სხვა.

(კუმანგის მეფობა 40 წელიწადი გაგრძელდა“ და ა.შ.), ბუნებრივია, ჩვენს ნდობას არ იმსახურებს, პირიქით, განგვაწყობს იმისათვის, რომ თხზულებას არ ვენდოთ ისტორიულ ნაწილშიც, ქავი (ქავ), „აესტას“ მიხედვით, მმართველთა ტიტული იყო და მხოლოდ გვიანდელმა ტრადიციამ მიიჩნია იგი დინასტიად. მითოლოგიურსა და საგმირო ნაწილს აერთიანებს ერთი დულაბი, მთელი „შაჰ-ნამეს“ დედაბოძი როსთამი. იგი მანუჩიქრის მეფობის დროს იღვამს ფეხს და აგერ ბაჰმანის ზეობის ხანაში აღესრულება. საგმირო ნაწილი შეუმჩნეველად გადადის ისტორიულში. ახლა აქედან, ისტორიული სინამდვილის პოზიციიდან, თუ ვიმსჯელებთ, ირანთა უძველესი დინასტია აქემენიდებისა „შაჰ-ნამეში“ არეკლილი არ არის. „შაჰ-ნამეს“ არც მითიური და არც ისტორიული ნაწილის მეფეები არ გვანან აქემენიან მეფეებს, მოქალაქეები და დემოკრატები ისინი უფრო არიან, ვიდრე აქემენიდები. ამ უკანასკნელთ ორი ასპექტი ჰქონდათ: საკრალური და სამოქალაქო. ისინი, როგორც ფიქრობენ, ეგვიპტელთა გავლენით ღვთაებრივი წარმომავლობისად მიიჩნეოდნენ. მეფე ამავე დროს ქურუმიც იყო.“

ჩვენ უკვე ვიცით, რომ საგმირო ეპოსი ჩაისახა პირველყოფილი თემური წყობილების დაშლის ეპოქაში, ტომობრივი ომების გაძლიერებისა და ამა თუ იმ ტომის ეგიდით სამხედრო-პოლიტიკური კავშირების შექმნის ხანაში.“ არშაკიდების (აშქანიანების) ხანას „შაჰ-ნამეში“ მხოლოდ 22 ბეითი ეძღვნება. ეტყობა, სასანიდებმა გაანადგურეს ამ დინასტიის შესახებ არსებული პირველწყაროები. რაც შეეხება სასანიდებს, აქ ლიტერატურა და ქრონიკები უფროა შემორჩენილი (მით უმეტეს, ფირდოუსის დროს უფრო მეტი იქნებოდა) და პოეტსაც მათი ზეობა და ვინაობა უფრო მეტი სიზუსტითა და სისრულით აქვს გადმოცემული.“

ებერტელსმა შენიშნა, რომ „შაჰ-ნამეს“ სამივე ნაწილი ერთნაირად იწყება და ერთნაირად მთავრდება: იწყება ირანის მხსნელის გამოჩენით და მთავრდება კატასტროფით. პირველი ნაწილი მთავრდება ირანის დაუძინებელი მტრის აქრასნაჰშის აღზევებით. ირანს მოსპობა ემუქრება. მეორე ნაწილი იწყება როსთამის, ირანის იმედისა და ქომაგის, გამოჩენით და თავდება როსთამისა და სხვა ირანელი ფალაენების (გზვის, ბჩიანისა და სხვათა) დალუპვით.

* P. Фрай, Наследие Ирана. М., 172 გვ. 136. შემდეგში: P. Фрай.
 ** E.M. Мелетинский, გვ. 62
 *** მაგ. შაფურ არდაშირის ძეზე ფირდოუსი გვაუწყებს: „იმეფა ჰი წელა, ერთი თვე და ორი ღღელა“ (გვ. 200გ).

მესამე ნაწილი იწყება არდაშირის გამოჩენით და მთავრდება ირანის სამეფოს დამხობითა და იქ არაბების გაბატონებით. „შაჰ-ნამეს“, ამ მზიანი წიგნის, ფინალი მართლაც ტრაგიკულია.

წყაროები და წინამორბედები

ფირდოუსი გარკვეულ წყაროებს ეყრდნობოდა. როგორც გადმოგვცემენ, სასანიანთა სამეფო კარზე დგებოდა ქრონიკები, ე.წ. „ხვადაჲ-ნამაკები“ („მეფეთა წიგნი“), რომელშიაც გარდა ისტორიული მონარქების შესახები ამბებისა, შეტანილი იყო მითური მეფეებისა და ფალავნების საქმეთა ამსახველი თქმულებებიც. ბიზანტიელი ისტორიკოსის აგათიას (მე-6 ს.) ცნობით, მისი თანამედროვე ირანის შაჰის ანტონინუსის (531-578) სასახლეში ინახებოდა თქმულებების წიგნი ირანის მეფეთა შესახებ.^{*} მე-7 საუკუნეში ეს ქრონიკები გააერთიანეს ერთ წიგნად, რომელსაც „ხვადაჲ-ნამაკ“ („მეფეთა წიგნი“) უწოდეს.^{**} მისი ერთ კორპუსად გამაერთიანებელი უნდა ყოფილიყო ვინმე დეჰყანი დანნიშვარი. ეს იყო ფალაურ (საშუალო სპარსულ) ენაზე შედგენილი ქრონიკა-მითური გაიუმართიდან (ქაჲშმარს) მოკიდებული ხოსროვ ფარვანის მეფობამდე (590-628). მაგრამ ირანული ეპოსის კვლევისათვის უპირველესი წერილობითი წყარო „ავესტაა“, იგი მხოლოდ წყაროა და ისტორიად, რა თქმა უნდა, არ გამოდგება, მაგრამ ამ დროისათვის რეალური ისტორია უკვე დავიწყებული იყო^{***} და სასანიდებს, სჯეროდათ ამ მასალების ლეგენდარულობა თუ არა, სხვა გზა არა ჰქონდათ, — ირანის ისტორიად იგი უნდა მიეღოთ.

„შაჰ-ნამეს“ თითქმის ყველა მითური პერსონაჟი გვხვდება ზოროასტრულ ძეგლებში: ქაჲშმარს — გაიო („სიცოცხლე“) + მართ („მოკვდავი“); „თაჰმურას — თაჰმ („გმირი“) + ურას (?); ჯამშირ —

* *Е.Э. Бертельс, История, 33: 223*
 ** *Агафий, О царствовании Юстиниана. М.-Л-д., 1953, 33: 135.*
 *** გამოთქმულია მოსაზრება, რომ „ხვადაჲ-ნამაკი“ შეიძლება რქმეოდა არა მთელ კორპუსს, არამედ მის პირველ ნაწილს, რომელიც ფრშდანიანებს შეეხება: *სედ ჰასან თაჲ-ზადე, ჟერალუსი ვა „შაჰ-ნამე-ე“ უ. თეჰრან, 1349, 33: 89. შემდეგში: თაჲ-ზადე*
 **** *Р.Фрай, 33: 61*

ჯამ („ჯამი“) + შნდ („ელვარე“); აპრნმან — ანგრა („ბილწი“) + მაინაეა („ბუნება“) და ა.შ.* ძველ ინდოელთა და ირანელთა საერთო წარმოდგენით ჯამშიდი, მაგალითად, პირველი მეფეა (ზოგი მითის მიხედვით — პირველი ადამიანია), ყოველ შემთხვევაში, მან პირველმა დაწურა ჰომა (თაფლუქი). იგი მეფობდა დევებზე, ადამიანებზე, ჯადოქრებსა და ფერიებზე. მის დროს სიკვდილი არ იყო. „მისი მეფობის დროს არც სიცივე იყო, არც — სიცხე, არც მოხუცებულობა იყო, არც — სიკვდილი.“** მაგრამ ჯამშიდმა „დორულს (ტყუილს; ეშმას. — მ.თ.) მისცა თავის გულში ადგილი. და როდესაც მან თავის გულში დორულს მისცა ადგილი, მას აშკარად ჩამოსცილდა ქარრი (სამეფო შარავანდელი. — მ.თ.), ფრინველის სახით. ამის შემდეგ მორკმულმა ჯამშიდმა დაჰკარგა ნებიერება და მოსვენება.“*** ძველ ირანელ მეფეთა შესახები ეპიზოდები გამოსახულია სასანურ ვერცხლის ჯამებზე, რაც, როგორც სამართლიანად აღნიშნა ქრისტენსენმა, იმაზე მიუთითებს, რომ ეს ეპიზოდები ფართოდ იყო ხალხში პოპულარული და იმღერებოდა. ჩვენ ზემოთ ვამბობდით, რომ ირანელ მეფეთა ამბებს ფირდოუსის „შაჰ-ნამეს“ შექმნამდეც მღეროდნენ შჰანამეხანები. საფიქრებელია, რომ მათს რეპერტუარში ძირითადად სწორედ ეს საყოველთაოდ ცნობილი ეპიზოდები შედიოდა.

არაბების მიერ ირანის დაპყრობის (642 წ.) შემდეგ სახალიფოში დაიწყო საშუალო სპარსულ ენაზე არსებული დიდი სპარსული (როგორც მხატვრული, ისე სამეცნიერო და ისტორიული) ლიტერატურის არაბულ ენაზე თარგმნა. თუ როგორი გაცხოველებული მთარგმნელობითი მუშაობა წარმოებდა არაბულ სამყაროში და, ამავე დროს, რამდენად დიდი მნიშვნელობა მიუციათ მათ სპარსული ქრონიკებისათვის, ჩანს იქიდან, რომ არსებულია „ხვადაჰ-ნამაკის“ ფალაური ვერსიების სულ ცოტა ცხრა თარგმანი (ისინი არ შემონახულა). ცნობებს მათ შესახებ იძლევიან: ჰამზა ისპაანელი თავის „ისტორიაში“ (დაახლ. 957 წ.), თაბარის „ისტო-

* იხ. ბორჰან-ე ყანე, თა'ლიფ-ე მოჰამმად-ჰოსენ იბნ ზალაფ თაბრიზი, მოთაბალუკ ბე ბორჰან. ბე ექთემბე-ე დოქთორ მოჰამმად მო'ინ. თეჰრან, 1330-1335. გვ. გვ. 1872, 539, 887, 189. შემდეგ იხ: ბორჰან.

** ართურ ქრისტენსენ, ქარნამე-ე შჰან, დარ რაენამთ-ე ირან-ე ბასთან. თარჯომე-ე ბაყერ ამირანნი ვა ბაჰმან სარქარანი, თაბრიზ, 1350, გვ. 5. შემდეგში: ართურ ქრისტენსენ.

*** იქვე, გვ. 47.

რიის“ ბალამისეული სპარსული თარგმანი (დაახლ. 973 წ.) და იბნ ალ-ნადიმის „ქეპრესთი“ (დაახლ. 984 წ.). ეს თარგმანებია: 1) იბნ ალ-მოყაქას „ფარსის მეფეთა ცხოვრების აღწერა“. 2) მოჰამად იბნ ჯამ ბარმაქის ამავე სახელწოდების თხზულება. 3) „სპარსელ მეფეთა ისტორია ამოღებული მაშუნის ბიბლიოთეკიდან“. 4) ზადუა იბნ შაჰუას იმავე სახელწოდების თხზულება. 5) მოჰამად იბნ ბაპრამ იბნ მაფაზრ ისპაანელის ამავე სახელწოდების თხზულება. 6) ჰეშამ იბნ ყანემ ისპაანელის „სასანელ მეფეთა ისტორია“. 7) ბაპრამ იბნ მანდანშაჰის ამავე სახელწოდების წიგნი. 8) მუსა იბნ ქესრავის იდენტური სახელწოდების თხზულება. 9) 'ომარ იბნ ქარროხანის ასეთივე თარგმანი.*

სპარსული ძეგლების არაბულ ენაზე თარგმნის ტალღა ჯერ კიდევ არ იყო ჩამდგარი, როცა არაბების მიერ დაპყრობილი ირანის ტერიტორიაზე უკვე დაიწყო არაბთა ბატონობით უკმაყოფილო ირანელების ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა. მე-8 საუკუნის შუა წლებში და განსაკუთრებით კი ამ საუკუნის მეორე ნახევარში არაბთა ბატონობის წინააღმდეგ და დამოუკიდებლობის აღდგენის მიზნით ხორასანში, თაბარისტანსა და სიისტანში ძირითადად შიიზმის დროშით დაიწყო მასობრივი გამოსვლები და აჯანყებები. ჩნდება ფაჰრიანთა (821-873), საფარიანთა (861-900), სემანთანთა (819-999) და ბუიდთა (935-1055) ფაქტიურად დამოუკიდებელი საამიროები. ეროვნულმა სულმა წარსულის მემკვიდრედ თავისი თავის გამოცხადების აუცილებლობა მოითხოვა. გაჩნდა მისწრაფება ძველი კულტურული ტრადიციების გათავისებისა. ბუნებრივია, დღის წესრიგში დადგა ფალაურ ენაზე შექმნილი ძეგლების, უპირველეს ყოვლისა, ძველი ირანული ქრონიკების, მოძიების საკითხი. მაგრამ გაირკვა, რომ სპარსულ ენაზე ამ მემკვიდრეობიდან თითქმის აღარაფერი იყო შემორჩენილი. და ამ დიდი კულტურის შექმნილი ირანელები იძულებული გახდნენ, ოდესღაც სპარსულიდან არაბულად თარგმნილი (სხვათაშორის, ისევ წარმოშობით ირანელი სწავლულების მიერ) ძეგლები ახლა უკანვე ეთარგმნათ არაბულიდან (კიდევ კარგი, რომ ერთი ნაწილი

* *V.P. Розен, К вопросу об арабских переводах Худай-наме. „Восточные заметки“. СПб., 1895. შემდეგში: V.P. Розен; მოჰამად ყაზვინი, მოყადამე-ე ყადიმე „შაჰ-ნამე“. ბრისტო მაყალე-ე ყაზვინი, ჯელ-ე დოვომ, თეჰრან, 1332, გვ 5; შემდეგში: ბრისტო მაყალე. Th. Noldeke, Das Iranische Nationalepos. „Grundriss der Iranischen philologie“. Strassburg, 1898, გვ. M.H. Османов, Сводь иранского героического эпоса („Худай-наме“ и „Шах-наме“) как источник „шахнаме“ Фирдоуси. „Ученные записки института востоковедения,“ 1958, გვ. 153.*

ამ შემკვიდრობისა არაბულად მაინც არსებობდა). ასე დაიბრუნეს ირანელებმა ხელახლა უკან ზოგი თავისი კლასიკური ძეგლი. მათ შორის „ხვადაა-ნამაკი“. მაგრამ ირანელები ძველი, ფალაური, წერილობითი ძეგლების მარტო არაბულიდან თარგმნას როდი ჯერდებიან. ამ დროისათვის აქა-იქ, განსაკუთრებით ირანის პროვინციებში, ჯერ კიდევ ყოფილა შემორჩენილი ფალაური წერილობითი ძეგლები და ისინიც სწორედ მათს ახალ სპარსულ ენაზე გადმოთარგმნას დაეშურნენ. დგება ტექსტები, ხდება სხვადასხვა ნაშრომის კომპილირება. გამოჩენილან ამ დიდი პატრიოტული საქმის თაოსნები და მეცენატები. ბუნებრივია, უპირველეს ყოვლისა, ყურადღება აქ „ხვადაა-ნამაკის“ ვერსიებს უნდა დათმობოდა. და ასეც მომხდარა. „სიისთანის ისტორიის“ ავტორის ცნობით, ვინმე აბუ ლ-მო'აჰმად ბალხელი ადგენს „შაჰ-ნამეს“ პროზაულ ვერსიას.

ბაჰსუნყარისეული „შაჰ-ნამეს“ წინასიტყვაობას თუ ვერწმუნებით, ერთი ასეთი თაოსანი, თუსის მმართველი აბუ მანსურ მოჰამადი დავალებას აძლევს „ოთხ გამჭირაბ კაცს“, ჰერათელ შაჰ ხორასანელის ძეს, სიისთანელ აზდნანდნდ შაფურის ძეს, ნიშაფურელ მანჰუჰ-ე ხურშიდ ბაჰრამის ძესა და თუსელ შაღნ ბარზნის ძეს, შეკრიბონ მეფეთა შესახები წიგნები დასაბამიდან მოკიდებული მაზდეგარდ III-მდე. მათაც შეასრულეს ეს დავალება და შეადგინეს ასეთი წიგნი.* ამავე „წინასიტყვაობის“ ცნობით, კაცი, ვინც ამ ოთხ სწავლულს ხელმძღვანელობდა, იყო აბუ მანსურ მოჰამადის მოხელე (ქეთხოღნ, „მამასახლისი“). მას რქმევია მას'უღ იბნ მას'უღი, თუ — აბუ მანსურ აჰმად იბნ აბდ ალ-ლაჰ იბნ ჯა'ფარ იბნ ქარროხზადი. როდის შედგა ეს კორპუსი, დანამდვილებით არ ვიცით. ერთი წყარო ჰიჯრის 919 წელს უთითებს, მეორე — 971.**

მესამე ძეგლი, რომელიც აქ ჩვენს ყურადღებას იპყრობს, არის დარის (ახალ სპარსულ) ენაზე გალექსილი „შაჰ-ნამე“, რომლის შემკვეთია აბუ 'ალნ მოჰამად იბნ აბდ არ-რაზზაყი (გ.962 წ.). ჩვენ საგანგებოდ გვექნება საუბარი ფირდოუსის ერთ მთავარ წინამორბედზე, დაყრწობზე, აქ კი ის გვინდა ვთქვათ, რომ თავის „ქრონოლოგიაში“ ბნრუნის ნახსენები ჰყავს ვინმე აბუ 'ალნ მოჰამად იბნ აჰმად ალ-ბალხის მიერ დარისავე ენაზე ლექსად

* ბნსთ მაყალე, გვ. 35

** თაყნ-ზადე, გვ. 166

გაწყობილი „შაჰ-ნამე“. ვებარტოლდმა გამოთქვა არცთუ დაუჭერებელი მოსაზრება, ეს აბუ 'ალნი მოჰამადი იგივე დაყნყნ უნდა იყოს.*

თავის წიგნში „საწყისი და ისტორია“ არაბ ავტორს ალ-მოყადდასინს მოაქვს ალ-მას'უდის სამი სპარსული ბეითი: „პირველად ქაჯუშარსი გახდა მეფე, ქვეყნად მან დაიკავა წინა ადგილი. რა ოცდაათი წელი იყო მეფედ ქვეყნად, ყველგან ასრულებდნენ მის ბრძანებას...“ „დამეთავრდა ხოსროთა (ირანელ მეფეთა. — მ.თ.) ხანა, რა ნება აისრულეს ამ ქვეყნად“.

არ არის გამორიცხული, ჩვენ მიერ დასახელებული და მეცნიერებისათვის ცნობილი ეს თხზულებანი (შექმნილი ახალ სპარსულ ენაზე) ფირდოუსის ძირითადი თუ არა, ერთ-ერთი წყარო მაინც ყოფილიყო. არც იმის დავიწყება შეიძლება, რა თქმა უნდა, რომ შესაძლოა, მას სხვა მასალებიც ჰქონოდა ხელთ. და ეს ასეც მომხდარა, — ჩვენ ქვემოთ გვექნება საშუალება, საგანგებოდ შევჩერდეთ მათზე. ახლა რაც შეეხება ფირდოუსის ურთიერთობას ამ ოთხ წყაროსთან. ერთ-ერთი მათგანი ე.წ. აბუ მანსურისეული „შაჰ-ნამე“ ნამდვილად რომ ჰქონია ხელთ ფირდოუსის, ამას თითქოს თავად გვამცნობს წიგნის წინასიტყვაობაში: „რასაც მე ახლა ვიტყვი, ყველაფერი [უკვე] თქვეს. ცოდნის ბაღში ყველაფერი მოიხვეჭეს (?). ...ვინც მაღალ დანაკისკულს შეეფარება, მისი ჩრდილი აარიდებს მას ვნებას (?). შევძლებ ვითომ, ფეხი მოვიკიდო იმ ჩრდილოვანი საროს ტოტზე! ვინძლო ამ სახელოვან მეფეთა წიგნით ქვეყნად დაეტოვო სახსოვარი... ძველთაგან ერთი წიგნი იყო, იგი მრავალ დასთანს (ამბავს) შეიცავდა. სხვადასხვა მიზეზების ხელთ იყო იგი გაფანტული... ერთი ფალავანი „ყო დეჰყანის ჩამომავლობის, გულადი, დიდებული, გონიერი და კეთილშობილი... ყოველი ქვეყნიდან ხანდაზმული მოზიდები მოასხა და ეს წიგნი მოაგროვა. გამოჰკითხა მათ ქაჯანთა გვარის წარმომავლობის შესახებ და იმ სახელოვან გმირებზე... დიდებულებმა სულ მოახსენეს მეფეთა სიტყვებისა და ქვეყნის ტრიალის თაობაზე. როდესაც იმ სეფაჰბოდმა მოისმინა მათი სიტყვა, ერთ ცნობილ წიგნს ჩაუყარა საფუძველი... [მინდოდა] ამ წიგნისთვის მომეკიდა ხელი, რვეულიდან ჩემს ენაზე გარდამეთქვა, ყველას გამოვკითხე უთვალავჯერ [მის შესახებ]“ (გვ. 8). როგორც

* V.V. Бартольд, К истории персидского эпоса. ЗВОРАО, т. XXII, вып. III-IV. 1915, გვ. 279.
 ** Е.Э. Бертельс, История, გვ. 195

ფიქრობენ, აქ სწორედ აბუ მანსურ მოჰამადი უნდა იგულისხმებოდეს.

საერთოდ ყველა ძველი წყარო, რომელშიაც მემატიანეს ესა თუ ის ამბავი აქვს აღწერილი, ობიექტური და სანდო როდია. უნდა გვახსოვდეს, რომ უმრავლესობა თუ არა, დიდი ნაწილი კარის მემატიანეებისა მიკერძოებულნი იყვნენ და ფაქტიურად თავიანთი პატრონის ქებას წერდნენ. ძალიან ხშირად თვითონ მონარქები აკონტროლებდნენ მათ საქმიანობას. არადა შირ პაშას ძეს ორი კაცი ჰყავდა დაქირავებული, რომელთაც მეფის გამონათქვამების დაწვრილებით ჩაწერა ევალებოდათ. გამონათქვამს მეფეს ვერ შეუცვლი, მაგრამ მემატიანეთა მიერ მისი საქმიანობის ილუმინირება ჩვეულებრივი მოვლენა უნდა ყოფილიყო.

რა ურთიერთობაშია ფირდოუსის „შაჰ-ნამე“ აბუ მანსურ ქარახანდისეულ თხზულებასთან? ვ.როზენისა და ვ.ბარტოლდის აზრით, ფირდოუსიმ გამოიყენა „ხვადაჰ-ნამაკის“ არაბული თარგმანები. ვ.როზენი ასეც ფიქრობდა: მას არაბული თარგმანები თუ არა, მათზე დაყრდნობილი აბუ 'ალ-ბალხელის სპარსული ვერსია უნდა ჰქონოდაო.*

თ.ნოლდეკეს აზრით, ფირდოუსიმ გამოიყენა ახალ სპარსულ ენაზე გადმოტანილი ფალაური და არაბული ქრონიკები. ამავე აზრისაა ა.სტარიკოვი: პოეტს ხელთ უნდა ჰქონოდა, ძირითადად, აბუ მანსურის ხელმძღვანელობით შედგენილი კორპუსი. თუმცა იგი, ეტყობა, ამას არ სჯერდებოდა და სხვა მასალებსაც იშველიებდაო.** ეს ბოლო მოსაზრება პრინციპში სხვა სიბრტყეზე აყენებს საკითხს: ერთი წყაროთი კი არ ისარგებლა ფირდოუსიმ, არამედ სხვა მასალებიც ჰქონდა მას. აქ უნდა შევნიშნოთ, რომ როდესაც „შაჰ-ნამეს“ და მის წყაროდ საგულგებელ ტექსტებს ვუდარებთ ერთმანეთს, იმდენად მაინც უნდა ვიყოთ ფრთხილად, რომ კატეგორიული დასკვნები არ გავაკეთოთ, ვინაიდან ჩვენ გვაქვს საქმე დაუდგენელ, პირობით ტექსტებთან და რომელიმე მათგანში ზედმეტი ინფორმაციების არსებობა ჯერ კიდევ არ გვაძლევს უფლებას, მათი კავშირები გამოვრიცხოთ.

აქ გვინდა განვიხილოთ ამ საკითხის ასახსნელად აუცილებელი და თავისთავად მნიშვნელოვანი საკითხი: იცოდა თუ არა ფირდოუსიმ ფალაური ენა?

მ.ბაჰარის აზრით, ფირდოუსიმ ფალაური არ იცოდა.*** თითქოს

* B.P. Rosen, გვ. 190.

** A.A. Starikov, გვ. 549-550.

*** მალეკ ომ შო'არა ბაჰარ, ჟელდე აველ, გვ. 86.

იმის გამო, რომ ფირდოუსი თავად არის დეჰყანი, თავისი ქვეყნის წარსულის პატრიოტი კაცი, მშობლიურ ტრადიციებზე გაზრდილი ირანელი, პურისტი მოქალაქე და, ბოლოსდაბოლოს, მწერალი, რომელიც ფალაურ თუ არაფალაური წარმოშობის ძეგლებს აგროვებს და ამუშავებს, თითქოს ამის გამო-მეთქი, ვამბობ, უნდა გვეფიქრა, რომ მან ფალაური იცოდა. ისიც გასახსენებელია, რომ ამ დროისათვის ხორასანში ბევრმა იცოდა ფალაური. მაგრამ, ვიმეორებთ, რაიმე ხელის მოსაჭიდებელი საბუთი არ გავაჩნია. ბოლოსდაბოლოს, რატომ არ უნდა სცოდნოდა მას ფალაური! „შაჰ-ნამე“ ენა ძალიან კი არაა დაშორებული საშუალო სპარსულს, არც დამწერლობის ათვისებაა პრობლემა, ორ-სამ კვირაში მას იოლად შეეძლო, დაეძლია ერთიც და მეორეც. ჰ.მასსეს აზრით, ფირდოუსიმ ფალაური იცოდა. ამის საბუთად მას მოაქვს ადგილი „შაჰ-ნამედან“, სადაც პოეტი იხსენიებს რა ამუ-დარიას ფალაური ფორმით „არვანდი“, იქვე განმარტავს: „ფალაური თუ არ იცი, იცოდე, რომ არაბები არვანდს დიჯლას უწოდებენო.“ მიუთითებენ ადგილებზე „შაჰ-ნამეში“, რომლებიც ასე თუ ისე ჰგავს სხვადასხვა ფალაურ ძეგლს. მაგ., ფირდოუსი წერს: „წითელი იაგუნდისაგანაა ლურჯი ცა და არა წყლისაგან, მიწისა და კვამლისაგანო“ (გვ. 4). ფიქრობენ, რომ ეს გამოთქმა პოეტს წამოღებული აქვს „მაანო-ჟე ხრადიდან“, სადაც ვკითხულობთ: „ცა იაგუნდისაგან ანუ აღმასი-საგან არის შექმნილიო.“ მაგრამ ჩვენ არ ვიცით, უშუალოდ ეს ფალაური ტექსტი ეჭირა პოეტს ხელთ თუ მისი თარგმანი. ფირდოუსი ხშირად გვამცნობს: „ფალაურად მთქმელს ასე უთქვაჟსო“ (გვ. 1815), მაგრამ აქ ჩვენს ყურადღებას იქცევს ასეთი გამოთქმაც: „ერთი ფალაურის მცოდნე მოხუცი იყო. ფალაური რვეულიდან ასე ამბობს“ (გვ. 2530). აქ რომ იმაზე იყოს ლაპარაკი, რომ ფირდოუსის ხელთ იმ ფალაურის მცოდნე მოხუცის რვეული უჭირავს, იტყოდა: „ასე ამბობს ფალაურ რვეულშიო“, მაგრამ ამბობს: „ჩონინ გჟაღ-აზ დაქთარ-ე ქაქლაენან“. ეს კი ნიშნავს: ფალაური რვეული გამოუყენებია არა ფირდოუსის, არამედ იმ მოხუცს, რომლის ნაწერი (თუ ნათქვამი) ფირდოუსიმ გალექსა, ე.ი. პოეტის უშუალო წყარო ფალაური არ არის. კიდევ ერთი ამ ტიპის მაგალითი. პოეტი ერთგან წერს: მარტო ვიყავი, ხარჭას

* ქ. მასსე, გვ. 70
 ** მაქონ ლარავი, ფაქუსი დარ „შაჰ-ნამე“. „ქონარო მარდომ“, შობარე-ჟე 167, გვ. 26

სანთელი მოვატანინე და ჩანგი დავაკვრევი. ქალმა ჩემთან ერთად დალია და მითხრა: „ერთ ძველ დნსთნს წავიკითხავ რვეულოდანო“. მე ვუთხარი: „მომიყვი ამაღამ ის დასთანი-მეთქი. მითხრა: ჩემგან სიტყვას მოისმენ და შენ გალექსე ფალაური რვეულოდანო. ვუთხარი: მოიტანე, ლამაზო მთვარევ, წაიკითხე დნსთანი და გაზარდე სიყვარული... შენგან რასაც მოვისმენ ნაწილ-ნაწილ (კარით კარად), ლექსად გადავიტან დნსთნს თავიდან ბოლომდე-მეთქი... წამიკითხა იმ საყვარელმა კერპმა დნსთანი ძველ დროში დაწერილი რვეულოდან. ახლა ჩემს ლექსად გარდათქმულს დაუგდე ყური“ (გვ. 1066).

პირველი, რაც აქ კაცს თავში მოუვა, არის ის, რომ პოეტმა არა თუ ფალაური წიგნის კითხვა არ იცოდა, არამედ სულ ან კარგად არ იცნობდა ფალაურ ენაზე არსებულ ლიტერატურას. ამ დნსთნის (ეს კი ბრეჟნისა და მანრეეს ცნობილი დნსთნია) შესახებ პოეტი პირველად იგებს, თანაც იგებს მისი მხველისაგან, მოსამსახურე ქალისაგან. კიდევ მეტი, ეს ქალი ფირდოუსისას ცხოვრობს, ეს ფალაური წიგნი ფირდოუსის სახლში ჰქონიათ, ის კი ამის შესახებ თითქოს ბაიბურში არ ყოფილა. და მერე ვინ, კაცი, რომელიც, როგორც თავად არაერთგზის გვაუწყებს, წლების განმავლობაში აგროვებდა „შაპ-ნამეს“ მასალებს (ფალაურ, ახალ-სპარსულსა და არაბულ ენებზე არსებულს) და ლექსავდა მას. ჩვენს ყურადღებას სხვა ინფორმაციაც იქცევს. მხვეალი მხოლოდ უკითხავს მას ფალაურ წიგნს. არაფერია ნათქვამი იმაზე, ესმის თუ არა მისი წაკითხული პოეტს, არაა ნათქვამი, მითარგმნიდა მასო. ეტყობა, რომ ქალი მხოლოდ კითხულობს ფალაურ ტექსტს, მისი შინაარსი კი პოეტს ესმის. არავითარი დამატებითი მასალა, რომელიც დაგვისაბუთებდა, რომ ფირდოუსი უშუალოდ კითხულობდა ფალაურ ტექსტს, როგორც წყაროს, პოემაში არ მოიპოვება. ერთი იქვი გვებადბა: სუნიტ რჯულის მოძღვართა შიშით ხომ არ ასავსავებს ფირდოუსი ხელებს, ხომ არ ეუბნება მათ: შემომხედეთ, მართლმორწმუნე მუსულმანი ვარ, ფალაური არ ვიცი და ზოროასტრიულ ლიტერატურას არ ვკითხულობო. მან ხომ იცოდა, რომ მისი წინამორბედი დაყრყნ, რომელიც თავის ზოროასტრიელობას არ მალავდა, ვაუგებარი თუ საეკვო მიზეზით მოკლეს.

ერთხელ იოსებ გრიშაშვილს „ანუშისა“ და „ერთი წვეთი თაფლის“ თარგმანები ვუქე და ვუთხარი (ვიცოდი რა, რომ ხარფუხში იყო გაზრდილი): სომხური, ალბათ, იცით-მეთქი. მან დამიდასტურა: სომხური ენა როგორ არ ვიცი, მაგრამ წერა-კითხვა

არ ვიცი სომხურიო. მე გამიკვირდა: სომხური ენა თუ იცის, სომხური წერა-კითხვის შესწავლას რაღა უნდა-მეთქი! ეს ფაქტი საგულისხმოა. არ არის გამორიცხული, ფირდოუსის ფალაური ენა სცოდნოდა, ფალაურად წერა-კითხვა კი — არა.

ახლა კი პირველსავე სიტყვას მოვიდეთ და ვნახოთ, რა წყაროები გამოიყენა ფირდოუსიმ?

სამწუხაროდ, ზოგჯერ ფირდოუსი ლაპარაკით კი ლაპარაკობს ამა თუ იმ წყაროზე, მაგრამ რა წყაროა იგი და რა ეწოდება მას, ამაზე არაფერს გვეუბნება („ერთი წიგნი ვნახე დნსთნებით სავსე; ძველი ზღაპარი იყო და პროზითი იყო“, გვ. 1554), ხოლო ზ. საქაძეს აზრით, ესენია: სპარსული თქმულებები, სპარსული სასულიერო თქმულებები ზარატუსტრას შესახებ, „ხოდაჲ-ნამაკი“ და „ირანელ მეფეთა საქმეების წიგნი“ (ქაჯუმარსიდან მოკიდებული ხოსროვ ფარვანის ჩათვლით).* აი, ავტორები, რომელთაც პოეტი ასახელებს: შადან ბარზანი („ქილილა და დამანას“ ინდოეთიდან წამოღების ამბავი); დეჟყანი („სიდაჟუშის ამბავი“, „როსთამისა და აქვან დევის ამბავი“, „ლოჰრასბის ამბავი“, „ქამშუს ქაშანელის ამბავი“, „ქაჯუმარსის ამბავი“, „სოჰრასბის ამბავი“, „არშაკიდების ამბავი“, „გოშთასფისა და არდაშირის ამბავი“, „ესქანდრეზარის შვიდი გმირობის ამბავი“);^{***} აზნდ სარვი („როსთამისა და შეღნდის ამბავი“); მანხი („ჰორმოზდის ამბავი“). თ.ნოლდეკემ გამოთქვა მოსაზრება, მანხი შეიძლება, იყოს დამახინჯებული ფორმა სნჰ-ისა, რომელიც შედიოდა იმ ოთხეულში, აბუ მანსურმა რომ „შაჰ-ნამე“ შეადგენინაო. მის ვარაუდს სხვებიც იზიარებენ.^{**} ფირი (თუ შაჰ-ნამე ფირი). ფირ მოხუცს ნიშნავს. ამავე დროს ესაა ტერმინი, რომელსაც ზორთასტრული თემის სჯულის მოძღვარს, წინამდგომს უწოდებდნენ. ისლამურ ხანაში ამ ტერმინით იწოდებოდა სუფიური ორდენის მეთაური, მოძღვარი შაჰ-ნამე ფირი შეიძლება, ნიშნავდეს მოხუც შაჰუსაც. ამ პირს დაესესხა ფირდოუსი „ჰადრაკის გამოგონების ამბის“ გადმოცემის დროს. ეს შაჰ-ნამე ლიტონი ფირ ფორმით არაა მოხსენიებული (გვ. 2530). ცალკე უნდა შევვხვოთ „როსთამისა და ესქანდრეზარის ამბის“ წინასიტყვაობაში მოცემულ ერთ ცნობას: ზე ბოლბოლ შანიდამ მექე დნსთან („ბულბულისაგან გამიგონია ერთი ამბავი“). როგორც ჩანს, აქ ბულბული (ბოლბოლ)

* ზამბაკი ოლაჰ საქაძე, ნაზარი ბე მანახაზე „შაჰ-ნამე“ ვა დნვარ ჰემსენქან-მე მელლი. „ირან-შენსანი“, 1370, შომარე-მე აველი, გვ. 25

** არ არის გამორიცხული, აქ იგულისხმებოდეს აბუ მანსურისეული ვერსია.

*** თაყ-ზადე, გვ. 166

ესმით მისი პირვანდელი მნიშვნელობით (ეს რომ ასეა, ჩანს იქიდან, რომ იგი შეტანილი არა აქვთ სპარსული ტექსტის სახელთა საძიებელში). ჩვენი აზრით, აქ საქმე უნდა გვექონდეს საკუთარ სახელთან თუ ფსევდონიმთან, რომელიც მის პატრონს შერქმევია (ან თავად შეურქმევია) ბულბულის ნიშნის კვალობაზე (მდრ. ცნობილი აზერბაიჯანელი მომღერალი ბულბული), აქ ერთად ჩამოვთვლით უკვე ყველა ფორმით ყველა სახელს, რომლითაც ფირდოუსის მოხსენიებული ჰყავს თავისი წიგნის ზეპირი თუ წერილობითი წყაროების ავტორები: აზად სარვი, ბაჰრამი, ფირი, შაჰჰ-ფე ფირი, მრავალნაცადი ფირი, ხორასნის ფირი, განათლებული ფირი, დეჰყანი ფირი, დეჰყანი, მასწავლებელი დეჰყანი, მრავლისმნახველი დეჰყანი, ჩაჩელი დეჰყანი, მოლექსე დეჰყანი, მომღერალი დეჰყანი, მარველი დეჰყანი, მობედის ნაშიერი დეჰყანი, გონებანათელი სპარსელი, ხანდაზმული მომღერალი, შადან ბარზინი, სპარსულად მთქმელი, მახი, გონებანათელი კაცი, წინამორბედი მობედი, ნუშირვან ყობადის ძე. აქ დასახელებული 24 ერთეულიდან რამდენია ცალკე საგულეებელი პერსონა, ჩვენ არ ვიცით. ბევრი ეპითეტი ჩანს და არ არის გამორიცხული, ეს ეპითეტები სწორედ იმ რამდენიმე პირის აღმნიშვნელი იყოს. ამავე დროს არც ის არის შეუძლებელი, რომ, ვთქვათ, ხორასნის ფირი, შაჰჰ-ფე ფირი და განათლებული ფირი სხვადასხვა პირები იყვნენ. რაც შეეხება ფირდოუსის ხარკას, ის წყარო არ არის, იგი სხვის, ანონიმურ ნაწარმოებს კითხულობს.

ამ მასალათაგან, ვიმეორებთ, ზოგი ფალაური იყო, ზოგი — ახალსპარსული. შეიძლება, ფირდოუსის გამოეყენებინოს ფალაურიდან ან სპარსულიდან არაბულ ენაზე გადმოტანილი ქრონიკები თუ მხატვრული ძეგლებიც.

ეს იყო ის, რაც შეეხებოდა თვითონ ფირდოუსის მიერ დასახელებულ წყაროებსა და მის წინამორბედებს. ახლა ვნახოთ, სხვა, გვერდითი ინფორმაციები რა ისეთ მასალებს იცნობენ, რომელიც შეიძლებოდა ფირდოუსის წყაროც ყოფილიყო? ესენიც, რა თქმა უნდა, სამ ენაზე უნდა არსებულიყო: ფალაურზე, არაბულსა და ახალსპარსულზე. თანაც ორი რიგისა უნდა ყოფილიყო: საისტორიო და მხატვრული. ფირდოუსის დროს გაცხოველებული მუშაობა წარმოებდა ფალაურად შემორჩენილი მხატვრული ძეგლების ახალსპარსულ ენაზე გადმოთარგმნისათვის. სამანიდებს და საერთოდ ახალ ეროვნულ დინასტიებს ხელს აძლევდა სპარსული ქრონიკებისა და დნსთანების შეკრება თუ

მათგან ლექსითი ვერსიების შექმნა, ამით ისინი ირანის მითურ თუ ისტორიულ მეფეებს უკავშირებდნენ თავიანთ თავს. მე-12 ს. ენციკლოპედიური ნაშრომის „ნოზჰათ-ნამე-აჟე ალანს“ ცნობით, ბშუადების სამფლობელოში სწორედ ფირდოუსის დროს შექმნილა ირანული საგმირო გადმოცემების სამი დამუშავება. ერთი მათგანი ქაჟუშარსით იწყებდა თხრობას და ბუადი ამირის შამს ად-დავლა აბუ თაჰერის ზეობით (997-1020) ამთავრებდა.^{*} არაეინ არ დავობს იმაზე, რომ ფირდოუსის უნდა გამოეყენებინა ისლამურ სამყაროში ფართოდ გავრცელებული თქმულება ალექსანდრე მაკედონელის შესახებ. პოეტი თავად ასახელებს ამ ძეგლს. ეტყობა, მას ერქვა „ესქანდარის გალავანი“ (სადღ-ე ესქანდარ): „მოვრჩი „ალექსანდრეს გალავნის“ თხრობასო“, გვაუწყებს ერთგან (გვ. 1918). აღბათ, შემთხვევითი არ არის, რომ ფირდოუსის მიმბაძველებმა (ჯამმ, ნეჟამ და სხვებმა) თავიანთ პოემას ალექსანდრე მაკედონელის შესახებ უწოდეს „ესქანდარის გალავანი“. ფალაურ ენაზე არსებულა „ვრსას [ძე] ფირანის წიგნი“ („ფირან-ვისაჟ-ნამაჟ“), რომელიც შემდეგ, როგორც გვაუწყებს აბუ ლ-ქარაჯი თავის „ქეჰრესთში“, არაბულად უთარგმნიათ. აბუ ლ-ქარაჯის ცნობითვე, იბნ ალ-მოყაჩასს ჰქონია (არაბულად) თარგმნილი — „ფეჟარ-ნამაჟ“ („ბრძოლის წიგნი“), რომელიც ესქანდარის ბრძოლებს შეეხებოდა. როგორც იგივე ავტორი გვაუწყებს, ჯაბალათ იბნ სნლემს უთარგმნია „სიისთანის მფლობელთა წიგნი“, აქვეა „დარა და ოქროს კერპი“, „ბაჰრამი და ნერსე“, „მაზდაქის წიგნი“, „ანუშირვანის წიგნი“, „ბაჰრამ ჩუბინის წიგნი“, „შაჰვარაზი და ხოსროვ ფარვინი“ და სხვ. არსებობდა, ბუნებრივია, სხვა თარგმანებიც, მათ შორის მხატვრული ძეგლებისაც.^{**}

როგორც ვთქვით, ფირდოუსის ხელთ უნდა ჰქონოდა როგორც ქრონიკები, ისე მხატვრული ლიტერატურაც. როგორც ერთის, ისე მეორის კვალი „შაჰ-ნამეს“ ეტყობა. მაგალითად, ჩვენი აზრით, მხოლოდ ქრონიკის გამოყენებით შეიძლება აიხსნას, რომ ფირდოუსი ჩერდება ისეთ მეფეებზედაც, რომელთა ცხოვრებისა და საქმიანობის შესახებ არაფერი არა აქვს სათქმელი (მაგ., სნსანი, გვ. 1757). პოეტი ქრონიკას უწევს ანგარიშს და იმეორებს მის

* *A.H. Болдырев*, Новоперсидские обработки эпических преданий в западном Иране. „Краткие сообщения Института народов Азии“, 1963, N 67 გვ. 132.

** ქრისტენსენის აზრით, შეიძლებოდა, ზოგი მათგანი გალექსილიც ყოფილიყო.

† ქრისტენსენი, გვ. 40.

*** მათ შესახებ, იხ: თაყი-ზადე, გვ. 1-286.

ინფორმაციას. ასე რომ არა, ისეთი უფუნქციო და უამბავო მეფის გამოგონება მას არ დასკირდებოდა. გარდა ამისა, მის ინტერესებში არ შედიოდა ვრცელი ნარატიული წყაროს მინიმუმამდე (ფაქტიურად, ნულამდე) შეკუმშვა, არც პრინციპი ჰქონდა მას ასეთი.

ახლა შევეხოთ მხატვრულ-ლიტერატურას, რომელთა არსებობა (ამ დროისათვის) ჩვენ ვიცით და რომლებიც, როგორც ვთქვით, შეიძლება, ფირდოუსის გამოეყენებინა. ერთი ნაწილი ამ ლიტერატურისა თავისი შინაარსით ისევ საისტორიო იყო, მაგრამ მხატვრულად გახლდათ ხორცშესხმული, გალექსილიც კი. აქ უპირველეს ყოვლისა, უნდა დავასახელოთ „ქარნამაკ-ე არდაშირ-ე პაპაკან“ („არდაშირ პაპაქის ძის საქმეთა წიგნი“), რომლის ერთი ვერსია დღემდეა შემორჩენილი; „შათრანჯ-ნამე“ („ჭადრაკის წიგნი“), „მადგარ-ე ზარირან“ („ზარირის მოსაგონარი“). როგორც ებენვენისტმა ცხადჰყო, ეს უკანასკნელი თხზულება ლექსია.^{*} ასევე, თვით შაფურ პირველის ორენოვანი ნაწერების (მაჯიაზადში) ფალაური ტექსტის ბოლო ნაწილი მეცნიერმა ლექსად წაიკითხა (იგი შვიდ რეამარცვლოვან ბეითად დაყო).

წერილობითი წყაროებით სარგებლობდა ფირდოუსი თუ ზეპირი გადმოცემებით? შებლნ ნო'მანნს აზრით, ფირდოუსი მხოლოდ წერილობითი წყაროებით სარგებლობდა. ეს იქიდან ჩანს, რომ პოეტი არაფერს ამბობს აშქანიანებზე (არშაკიდებზე), რადგან წერილობითი წყაროები ამ დინასტიის შესახებ არ არსებობდაო.^{**} პოეტი ერთგან არშაკიდებზე წერს: „მათზე მათი სახელის მეტი არაფერი მსმენია, არც „მეფეთა წიგნში“ წამიკითხავს.“ (გვ. 1923). აქ უკვე გვაქვს დამაეჭვებელი გამოთქმები: „მსმენია“ (რომელიც, მართალია, მაინცდამაინც და მხოლოდ ყურით მოსმენას არ გულისხმობს, მაგრამ არც ასეთ აქტს გამოორიცხავს) და „წამიკითხავს“. ებერტელსი არ ეთანხმება შებლნს მოსაზრებას და მოაქვს პოემიდან ადგილები, სადაც პოეტი ამბობს: „ბეგუამ სოხან ჰარ ჩე ზუ აძათამ“, რომელსაც ასე თარგმნის: „...что слышал от него“.^{***} მაგრამ, ჩვენი აზრით, ებერტელსი ფაქტს ძალას ატანს: აძათამ ნივთიერ პოვნას ნიშნავს, ხოლო სოხან აქ ლექსს გულისხმობს და არა სიტყვას. თუმცა მაინც უნდა ვთქვათ, ეს ფაქტი როდღი მიუთითებს იმაზე, რომ ფირდოუსი საერთოდ ზეპირად თქმულსაც

* J. მასსე, გვ. 26

** შებლო ნო'მანი, შერ-ე 'აჰამ, ქელ-ე სევვომ, გვ. 231.

*** E.Э. Бертельс, История, გვ. 197.

არ უგდებდა ყურს და მას არ გამოიყენებდა (მოახლის მავალით ხომ გვახსოვს). ენახოთ, სხვაგან რა ინფორმაციას გვაწვდის „შაჰ-ნამე“ ამის თაობაზე. ერთგან პოეტი გვამცნობს: ერთი წიგნი ენახე, ძველი დწსთნებით იყო სავსე. პროზითი იყო, ორი ათასი წლისა. ერთმანეთთან არ იყო დაკავშირებული. დაუწყეს ქება შევასხი, რომ მან გაფანტული ამბები შეჰკრა (გვ. 1554). წყაროს-მიერობას და ამდენად მის ტენდენციურობას მოწმობს არდაშირის, ბაჰრამ-გურისა და ნწჰშირვანის ასე ნაქები სიქველე პოემაში. ჩვენ კი ვიცით, რომ სინამდვილეში ეს მეფეები ამ თვისებებით არ გამოირჩეოდნენ. სხვაგან პოეტი მის ხელთ არსებულ წიგნზე მიგვითითებს ისე, რომ ამ წყაროს არ ასახელებს: „დავთრიდან [ამოკითხულს] ჩემს ნათქვამად ვაქცევო“ (გვ. 9). ასევე, იგი ასახელებს თავის წყაროს: ერთგან მას „ნამე-ჟე შაჰრეზარს უწოდებს (გვ. 13), სხვაგან — „ნამე-ჟე ხოსროვანს“ (გვ. 1923) (სწორედ აქაა, რომ გვამცნობს: არშაკიდებზე არც „ნამე-ჟე ხოსროვანში“, — „მეფეთა წიგნში“, — მინახავს რამეო). ერთგან ფირდოუსი გვიყვება რომელიღაც ძველ პოემაზე, რომელიც თურმე სამი ათას ბეითს არ აღემატება, თანაც მას მდარე ბეითებს თუ ამოარიდებ, ხელში ხუთას ბეითზე მეტი არ შეგრჩებაო (გვ. 2868) და ა.შ. პოეტი ყოველთვის ხაზგასმით აღნიშნავს, ეს ამბავი მე მავანისაგან ვადმოვიღე და არაფერი დამიკლია, რომ დამეკლო, გული სრული არ მექნებოდაო (გვ. 1048); როგორც მოვისმინე, ისე მოვეყვიო (გვ. 1140) და ა.შ.

ჰ.მასსე სამ ჯგუფად ჰყოფს იმ ლიტერატურულ წყაროებს, რომელიც ფირდოუსიმ გამოიყენა: ერთნი უკავშირდებიან ძველ წიგნს, რომელიც შეიძლება ფალაური „შაჰ-ნამე“ იყოს, მეორენი — იმ მწერლებს, რომელთაც ის „შაჰ-ნამე“ ახალ სპარსულ ენაზე თარგმნეს (თაჯი, მახი, მჰჰჰე, შადანი). მესამე წყაროა როსთამის სიკვდილის ამბის გადმომცემი დწსთნის ტიპის მასალები.* არ უნდა ვიფიქროთ, რომ დღემდე შემორჩენილი ფალაური ძეგლები აუცილებლად ნაცნობი იყო ფირდოუსისათვის (ანდა თუნდაც მისი წრისთვის). მაგრამ ზოგ დღემდე შემონახულ ძეგლზე კი შეიძლება ვიფიქროთ, რომ იგი იყო ფირდოუსისათვის ცნობილი. ასეთი თხზულებები უნდა იყოს „არდაშირ ჰაჰაქის ძის საქმეთა წიგნი“.

* J. მასსე, გვ. 107.

„ამათქარ-ე ზარერანი“ და „ხოსროვ კავადის ძე და ყრმა“. ეს ძეგლები ბევრ რამეში არ ემთხვევა „შაჰ-ნამეს“ შესაბამის ადგილებს (ისინი ერთმანეთს შეუდარეს), მაგრამ ეს კიდევ არ ნიშნავს იმას, რომ ისინი ფირდოუსის არ გამოეყენებინოს.*

როგორც ვთქვით, წერილობითი ძეგლების გამოყენების ფაქტი არ ნიშნავს იმას, რომ ფირდოუსის უარი ეთქვას ზეპირი წყაროების გამოყენებაზე. ზემოთ უკვე ვნახეთ, რომ პოეტი ზოგ წყაროზე გვაუწყებს: „არ მსმენიაო“, გვეუბნება: მათზე არაფერი მსმენია და არც რამე წამიკითხავსო. აქ უკვე აშკარაა, რომ ორი რიგის წყაროსთან გვაქვს საქმე, ზეპირთან და წერილობითთან. ფირდოუსის დროს უამრავი სპარსული ზეპირი სიტყვიერების ნიმუში არსებობდა. გადმოგვცემენ, რომ, როცა ალექსანდრე მაკედონელი შევიდა ირანში, იქ უკვე მღეროდნენ ოდათისისა და ზარიადრესის მომხიბლავ სასიყვარულო ამბავს.** ზეპირი წყაროები ძირითადად საგმირო და სატრფიალო დანსთანები უნდა ყოფილიყო (ზალი და რჷდაბე და სხვა). ირანულ სამყაროში არსებობდა ერთმანეთთან გენეტიკურ კავშირში მყოფი მრავალი დანსთანი როსთამის შესახებ. ასევე „გერშასფ-ნამეს“, „ბაჰმან-ნამეს“, „ბარზჷ-ნამესა“ და მისთანათა ფოლკლორული წყაროები. ზემოთ უკვე ერთხელ მოხსენიებული ისტორიკოს ნერშახნს (გ. 959) ცნობით, მის დროს ბუხარაში გავრცელებული ყოფილა სიმღერა „სნჷაჷშის სისხლის აღება“. რაკი იგი სიმღერა იყო, ბუნებრივია, მისი ტექსტიც ტონირებული იქნებოდა და იგი უმაღლესად უნდა ვიგულისხმობთ, ვიდრე პროზად. შეუძლებელია, ფირდოუსის არ ცნობოდა ამ ლიტერატურული მემკვიდრეობის ნაწილი მაინც,

* E. Browne, I, გვ. 137; М. Дьяконов, Фирдоуси. Жизнь и творчество. М.-Л.-д. 1940, გვ. 110. შემდეგში: М. Дьяконов. В. Лукин, Древний, 177; ქარნამე-ე შაჰან, დარ რავაჷთ-ე ირან-ე ბასთან, თა'ლრჷჷ-ე ართჷრ ქარისტენსენ, თარჷჷმ-ე ბაყერ ამირზანნი ვა ბაჷმან სარქარათი, თაბრიზ, 1350, გვ. 58 ვლუკონინი პარალელებს ავლებს რა „შაჰ-ნამეს“ ამა თუ იმ ადგილსა და ფალაურ ენაზე შემორჩენილ ძეგლებს (ყერძოდ, „ხოსროვ კავადის ძე და ყრმა“) შორის, წერს: „შედარება, როგორც ჩანს, საინტერესოა იმისათვის, რათა შევადაროთ ფირდოუსის მიდგომა ტექსტისადმი, რომელსაც ის ლექსავს“ (В. Лукин, გვ. 360 ხაზი ჩვენია. — მთხ, მაგრამ ჩვენ განა დავამტკიცეთ, რომ ფირდოუსიმ გალექსა „ქარ-ნამაჷი“ ან „ხოსროვ კავადის ძე და ყრმაჷ“ არა ისინი ფირდოუსის წყარო არის თუ არა, ჩვენ დანამდვილებით არ ვიცით.

** J. Massey, გვ. 26

იგი, ხორასნელი დეჰყანის შვილი, ხომ ამ ხალხური სიტყვიერების ტრადიციებზე იქნებოდა აღზრდილი.

იმისათვის, რომ განესაზღვროთ ფირდოუსის, როგორც მხატვრის, როლი სპარსულ ლიტერატურაში, გარკვეული მნიშვნელობა აქვს იმის დაზუსტებას, თუ რა მიმართებაშია ჩვენი პოეტი თავის წინამორბედებთან. მათი ეპიკური ქმნილებები კი მხოლოდ ფრაგმენტების სახითა გვაქვს შემორჩენილი.* ფირდოუსიმ დიდი ლიტერატურული, მათ შორის ეპიკური, მემკვიდრეობა მიიღო. უთუოდ სწორი იყო ცნობილი ირანისტი დავით კობიძე, როცა წერდა: „რუდაქისა და აბუ შექურის შემოქმედების გარეშე ძნელად საფიქრებელია ფირდოუსის შეეთხზა ისეთი გენიალური პოემა, როგორიც შაჰ-ნამეა.“** მეცნიერი უფრო შორს მიდის, აანალიზებს რა რუდაქის საგმირო შინაარსის შემცველ ბეითებს, გამოთქვამს ვარაუდს, რუდაქი „შესაძლებელია „შაჰ-ნამეს“ ზოგიერთი ეპიზოდის ავტორიც იყოსო.“***

ჩვენ საგანგებოდ გვექნება საუბარი ფირდოუსის უდავო წინამორბედზე, დაყნობზე, — აქ კი მაინც გამოვეყოფთ სამ პოეტს, რომელთაც ამ დროისათვის „შაჰ-ნამე“ ჰქონიათ: „ყაზუს-ნამეა“ და ფაზარის ისტორიის ბალამინეული თარგმანის წინასიტყვაობაში „შაჰ-ნამეს“ (უფრო ზუსტად: თხზულებას რქმევია „დიდი შაჰ-ნამე“) ავტორად იხსენიება აბუ მო'აჲად ბალხელი. აბუ რეჰჰან ბირჰანს წიგნში „ალ ასნარ ალ-ბაყნა“ იხსენიება აბუ 'ალჰ მოჰამმად იბნ აჰმად ბალხელის ამავე სახელწოდების წიგნი (ვ.როზენის აზრით, ეს თხზულება, შეიძლება, სწორედ ის ცნობილი აბუ მანსურ იბნ 'აბდ არ-რეზაყის „შაჰ-ნამე“ იყოს. ასეთი მოსაზრებისაკენ იხრება თაყი-ზანდეც, თუმცა არც ერთს და არც მეორეს რაიმე საამისო საბუთი არ გააჩნია).**** სწავლები თავის წიგნში „ლურარ ახბარ მულუქ ალ-ფარს უა სამარუჰუმ“ გაგვაცნობს „შაჰ-ნამეს“ კიდევ ერთ ავტორს, მას'ულჰ მარვაზის. მეოთხე თხზულებად აქ შეიძლება, დაგვესახელებინა აბუ'ალჰ ბალხის „შაჰ-ნამე“, რომელზედაც ზემოთ უკვე გვქონდა ლაპარაკი და რომლის შესახებაც აღვნიშნეთ, რომ ვ.ბარტოლდს ეს ავტორი დაყრწყნთან აქვს გაიგივებული. ყველა თუ არა, ზოგი ამათგანი, ალბათ, წაკითხული

* იხ აშორი ჰამასრონი რუდაქი. სტალინობოდ, 1958, გვ. გვ. 41, 42, 57, 120, 123.
 ** დკობიძე რუდაქი, კრ. „რუდაქი“, თბილისი, 1957, გვ. 56.
 *** იქვე გვ. 55. A.T. Тагирджанов, Рудаки. Жизнь и творчество. История изучения. Л.-д, 1968, გვ. 301 ჩვენი აზრით, რუდაქის, შესაძლებელია, ვალექსილი ჰქონოდა „ვრსო რამინი“ (იხ მ.თოდუა, ნაშრ ისპანელის „ვრსო რამინი“. ქუთაისის უნივერსიტეტის მოამბე, 1993 წ. N 1, გვ. 34).
 **** თაყი-ზანდე, გვ. 153.

ჰქონდა ფირდოუსის და ის ეპითეტები, რომლითაც იგი იხსენიებს „შაჰ-ნამეს“ ზოგ ავტორს, ალბათ, სწორედ მათ ეკუთვნის. ის კი არა, შეიძლება, სწორედ ზოგ მათგანს გულისხმობდეს დაყნურ, როცა წერს: ჩონჩ ვოჭთ გუშანდე — „ასე თქვა მთქმელმა“ (გვ. 1544). ასე რომ, ფირდოუსის ხანაში, მე-9-მე-10 საუკუნეებში, „შაჰ-ნამეს“ მხატვრული ვარიანტის შექმნის ციებ-ციხელება მდგარა. მასალებიც ბევრი ყოფილა და ამ მასალათა დამუშავებლებიც. მაგრამ აქ საქმე გაიოლებულად არ უნდა წარმოვიდგინოთ. ეს მასალებიც მზამზარეული როდი ელაგა ჩვენ პოეტს. იგი თავად მოიპოვებდა წყაროს, ამოწმებდა მათ, არჩევდა, ეძიებდა მის ვარიანტებს. ერთგან იგი ასახელებს ერთი ამბის სამ წყაროს: „ამ ამბავზე მთქმელმა თქვა, მეორე ამბობს ძველ ამბავს“ (გვ. 764). აქ სამ ინფორმატორთან გვაქვს საქმე. ერთმა მთქმელმა თქვა და ამასვე ამბობს მეორე მთქმელი, რომელიც თავისთავად ძველ ამბავს იმეორებს. სხვაგან პოეტი გვაუწყებს: „დეჰყანს ვკითხე მე ძველ დროებაზე. მან ანუშირვანზე ეს მიაბოო“ (გვ. 2402), „ჩემი წყაროები სხვადასხვა იყო და გაფანტული. ჩემი ნათქვამით (პოემით. — მ.თ.) შეიკრიბა ისინი, მე გავაერთიანეო“ (გვ. 2553). ფირდოუსიმ საბოლოოდ შეაჯამა სიისთანური და ზაბულისთანური საგა ირანული ტრადიციის მდინარებაში. „ფირდოუსი დიდოსტატურად უკავშირებს ერთმანეთს ქრონოლოგიური ჯაჭვის რგოლებს... ყველას უხილავად აერთიანებს საგმირო ეპოსისათვის დამახასიათებელი თავისებურებები და ხერხები.“^{***} ამ ერთმანეთისაგან დამოუკიდებელ მასალებს, ჯერ ერთი, მოძიება უნდოდა, შემდეგ აუცილებელი იყო მათთვის ადგილის მიჩენა ეპოპეაში. და ბოლოს, როცა უკვე ქურაში ეწყო მადანი, საჭირო იყო მთავარი რამ: მაღალი ტემპერატურის პოეტური ცეცხლი, რათა ყველაფერი ეს ერთად გადამდნარიყო, ვინძლო თვისობრივად ახალი მონოლითი მიგველო. ტყუილა კი არ ფიქრობენ, რომ „შაჰ-ნამე“ დაახლოებით იგივე ლიტერატურული კრებულია, რაც „ხოდაჰ-ნამე“, მაგრამ მასში, განსხვავებით თავისი წყაროსი, ეროვნული სულია ჩადგმულიო.^{***} ფირდოუსის კიდევ ერთი დამსახურება კაცობრიობის წინაშე ისაა, რომ მან, და მხოლოდ მან, გადავიკრიჩინა ირანული მხატვრული და მეცნიერული აზროვნების უამრავი შედეგრი. მართალია, როგორც შენიშნავენ, ფირდოუსიმ მემკვიდრეობით მიიღო (თუნდაც დაყნურსაგან) „შაჰ-ნამეს“ არა მარტო წყაროები,

* Jan Ripka, *Iranische Literaturgeschichte*. Leipzig, 1959, გვ. 160.
 ** აგვაბარია, ფირდოუსი, თბ., 1963, გვ. 3 შემდეგ ში: აგვაბარია.
 *** ჯალალ ნლოყი მოთლაყ, 'ანსორ-ე დრამ დარ ბარბრ აზ დანსთანჰ-ეჰ „შაჰ-ნამე“. ირან-ნამე, 1370, შომარე-ეჰ აველო, გვ. 52

არამედ მისი ერთგვარი ქარგაც, მაგრამ არ უნდა დავივიწყოთ, რომ მას თავისი, საკუთარი, მოდელი უნდა შეექმნა. მან ის შექმნა. და ეს მოდელია დღეს ერთადერთი და გენიალური.

როგორ ეპყრობოდა ფირდოუსი თავის წყაროებს, საკუთარი ფანტაზიის მიხედვით გადაამუშავებდა, თუ ბრმად მისდევდა მათ? ზოგჯერ ფიქრობენ: რადგანაც ეპოპეაში ზოგი ეპიზოდი რაიმეთი (პროლოგით ან ეპილოგით) არ არის გადამხული მეზობელ ეპიზოდთან, ეს იმას უნდა ნიშნავდეს, რომ ფირდოუსიმ იგი სრული გულდაჯერებით გარდათქვა ლექსად, ყოველგვარი გადაამუშავების გარეშე.* როგორც უკვე ვთქვით, მეფეთა შესახები მოკლე ინფორმაციები, ალბათ, იმით არის გამოწვეული, რომ არც წყაროში იყო მეტი ცნობები. ფირდოუსი რაიმე ისტორიული ხსიათისას, არამხატვრულს, არაფერს უმატებს თავის წყაროებს. ზოგჯერ ის იტყვის: წყაროში რაც ნათქვამია, შეიძლება, არ მოგეწონოს, მაგრამ თავს ზემოთ ძალა არაა, უნდა მოისმინო (გვ. 1050). სხვაგან ის იტყვის: „დავასრულე ქამშისის ბრძოლაც. გრძელია. მისგან ნამცეციც არ გამომიტოვებიაო“ (გვ. 1048). ზ.საძაწა ფიქრობს, პოეტი წყაროებს მხოლოდ ლექსავდა, მისთვის არ გადაუხევეიაო.*** ეს თუ ასეა, მაშინ „შაჰ-ნამეს“ დიდი მნიშვნელობა ენიჭება როგორც საისტორიო წყაროს.*** მ.დიაკონოვის აზრით, ფირდოუსი თავად იძლევა ახალ ვარიანტს. იგი ქრონიკებიდან ყველაფერს არ იღებს. ზოგ მეფეზე იმეორებს იმას, რაც წყაროშია, ზოგს კი, რომელიც მის ფანტაზიას საკვებს არ აძლევს, მხოლოდ ჩამოთვლის.*** ეს მოსაზრება ძნელად გასაზიარებელია. ასეთი დასკვნა შეიძლება კაცმა გამოიტანოს იმის შედეგად, რომ, ვთქვათ, ზოგი წყაროს ინფორმაცია განსხვავდება ჩვენი პოემის შესაბამის ადგილისაგან. მაგრამ განა ჩვენ ვიცით, რომ მაინცდამაინც ეს წყარო ეპყრა ხელთ ფირდოუსის ანდა, ასეც რომ ყოფილიყო, განა გვაქვს იმის გარანტია, რომ ხელნაწერებში სხვაობა არ იქნებოდა? როგორც უკვე ვუთითებდით, ფირდოუსი ასეც იტყვის: დამთავრდა ესა და ეს ამბავი, მისგან მე არაფერი დამიკვლია, როგორც მოვიპოვე, ისე გადმოვცემო. დაეხსომოთ ეს ფაქტი, იგი ჩვენ

* *ქ. მასე, გვ. 235.*
 ** *ზაბნო ოლ-ლაქ საძაწ, ქემანესარაან დარ ირან, ჯელდე ავეალ, გვ. 100.*
 *** ფირდოუსის მიერ მითითებული მეფეთა ზეობის წლები, რა თქმა უნდა, მეტწილად სანდო არაა. მაგრამ აქ თავად პოეტი როდია დამნაშავე ხელნაწერებიც სცოდავენ. მაგ. ბაჰრამ გურის ზეობის ხანად პოემაში 63 წელს ვკითხულობთ მაშინ, როცა ისტორიული წყაროები 23 წელს მიუთითებენ. ირკვევა, რომ ბნსთ (ლოცი) შეუცვლიათ შსსთ-ით (სსამოცი) იხ. *შაფურ შაჰმან, დარ ქაშიდე-ე „შაჰ-ნამე“, „ქონაროო მარდომ“, შომარე-ე 153-154, გვ. 118.*
 **** *М. Дьяконов, გვ. 54.*

ქვემოთაც დაგვჭირდება, როცა ფირდოუსის მხატვრულ ხერხებზე გვექნება საუბარი.

ფირდოუსი და დაყიყი

„შაჰ-ნამეში“ გვაქვს ისეთი ფაქტი, რომელსაც სპარსულ პოეზიაში ანალოგი არ მოეპოვება, — ფირდოუსის თავის ეპოპეაში ჩართული აქვს სხვისი პოემა, კერძოდ, მისი თანამედროვე პოეტის 'აბდ ალ-ლაჰ დაყნყნის „შაჰ-ნამე“. ფირდოუსი ხომ ქრონოლოგიურად მიუყვება თავის თხზულებას. და აი, როცა ის მიადგება მეფე გოშთასფსა და ირანში ზოროასტრული რელიგიის შემოღებას, თვითონ წყვეტს თხრობას და, ასე ვთქვათ, სიტყვას აძლევს დაყნყნს. აქ მას რაიმე ბარიერი არ ეღობება, — ამ უკანასკნელის პოემაც მოთაყნაობის ზომითაა გაწყობილი, პირდაპირ გადადის მის ტექსტზე. მოაქვს მისი ორიათასტაეპიანი პოემა (თუ პოემის ნაწილი) და მის შემდეგ ისევ თავად განაგრძობს თხრობას. თანაც გვეუბნება: აი, აქ იწყება დაყნყნის ლექსიო. რომ ჩამოათავებს, გვაფრთხილებს: აქ დამთავრდა დაყნყნის თხზულებათ. მაგრამ ამასაც არ სჯერდება პოეტი და თავის პოემის შესავალშიაც საგანგებოდ მოგვითხრობს დაყნყნისადმი მიძღვნილ თავში: „პოეტი დაყნყნის ამბავი“ (გვ. 8). ამ ათბეითიან ტექსტში პოეტი გვაუწყებს: ერთი ახალგაზრდა გამოვიდა მჭერმეტყველი. სიტყვას (ლექსს) კარგად ამბობდა და გონებანათელი იყო. თქვა: ამ წიგნს მე გავლექსავო. ამით ხალხის გული გაახარა. მის ახალგაზრდობას ავი ბუნება ერთო, სულმუდამ ამ სიავესთან ჰქონდა ბრძოლა. მას უეცრად დაეცა სიკვდილი და თავზე ბნელი მუზარადი დაახურა. იმ ავი ბუნებით განუტევა ტკბილი სული. ამ ქვეყნისაგან ერთი დღე არ ჰქონია გული გახარებული. ერთბაშად აქცია ბედმა მას ზურგი. ერთი მონის ხელით მოკლულ იქნა. წავიდა ის და ეს წიგნი დაუმთავრებელი დარჩა. ასე დაიძინა მისმა მღვიძარე ბედმა. უფალო, შეუნდე მას ცოდვანი მისნი, მეორედ მოსვლის დროს აღმატება მიეცი მის ღირსებას!“ (გვ. 9). როგორც აღვნიშნეთ, გოშთასფის ამბის დაწყების წინ ფირდოუსი გვაფრთხილებს: აქ იწყება დაყნყნის ლექსიო. ეს პოეტს თავისებური მხატვრული ხერხითაცა აქვს გადმოცემული, — მას დაყნყნ სიზმარში გამოეცხადება. თავსაც ასეთი სათაური აქვს: „ფირდოუსის მიერ დაყნყნის სიზმარში ნახვა“. ფირდოუსი გვიამბობს: „ერთ ღამეს [ამის] მოქმელმა ასეთი სიზმარი ნახა: გოლაბის მსგავსი ჯამი ეჭირა ხელში. დაყნყნ გამოეცხადა მას და იმ ღვინის ჯამზე ამბები თქვა:

ფირდოუსის ხმა უყო: „...ამ წიგნს თუ მოაშურე, რაც იძიე, ყველაფერი მოიპოვე. ამის შესახებ მე აღრე ვთქვი ლექსი, თუ იპოვი, ნუ იძუნწებ! გოშთასბისა და არჯასფის შესახებ ათასი ბეითი ვთქვი და გათავდა ჩემი სიცოცხლე. თუ ეს განძი მეფესთან მიაღწევს, ჩემი სული მიწიდან მთვარემდე აღზევდებაო“. ახლა მე მოვეყვები ლექსს, რომელიც მან თქვა. მე ცოცხალი ვარ, ის კი მიწაშია“ (გვ. 1495). ათასი ბეითის შემდეგ კი მანამ, სანამდის დაიწყებოდეს თავი: „არჯასფის ლაშქრის ჩამოსვლა ბალხში და ლოპრასფის მოკვლა“, ფირდოუსი ჩაუროთავს თავს: „დაყნყნ ნათქვამის დამთავრება და ფირდოუსის კვლავ გამოსვლა“ (გვ. 1554). აქ პოეტი გვაუწყებს: „დაყნყნ აქამდე მოიტანა ლექსი, საწუთრომ ძირით მოთხარა მისი სიცოცხლე. ამ წუთისოფლიდან მოსტაცა მას სული, მას შემდეგ, რაც მრავალი ტანჯვა მიაყენა. მისგან სახსოვარი არ დარჩენილა ქვეყნად, გარდა ამ უსუსური ლექსებისა. ვერ იცოცხლა მან, რომ დაესრულებინა [ეს] წიგნი და მასზე ბოლომდე გაეტარებინა კალამი. ახლა ფირდოუსის ლექსი მოისმინე, ფაქიზი და გულში ჩამწვდომი სიტყვები. როცა ეს წიგნი ჩამივარდა ხელში, ჩემს ანკესს თევზის დაჭერა მოუნდა. გავსინჯე ეს [მისი] ლექსი და სუსტი მეჩვენა, ბევრი ბეითი გაუმართავი გამოდგა. მე ეს დავწერე, რათა მეფემ უწყოდეს უმაქნისი სიტყვის ამბავი. ამ ორი ძვირფასი თვლებით მოვაჭრესთან ორი მარგალიტი იყო, ახლა შაჰი უგდებს ყურს [ჩემს?] ნათქვამს. თუ შენ ამგვარად გინდა ლექსის თქმა, ნუ იტყვი და ნუ მიაყენებ ჯაფას შენს თავს. როდესაც სულზე ბორკილს იღებ და ტანს იტანჯავ, ნუ თხრი იმ ქანს, სადაც ძვირფას ქვას ვერ იპოვნი. როდესაც ბუნება ანკარა წყაროს მსგავსი არა გვაქვს, „მეფეთა წიგნს“ ნუ ეპოტინები. პირში ლუკმა რომ არ ჩავივარდეს, ისა სჯობს, ვიდრე უკეთური სუფრა გაშალო“ (გვ. 1054).

საქმეს ართულებს სხვა წყაროთა ინფორმაცია. 'აუქნ, როგორც ვნახეთ, გვაუწყებს: „შაჰ-ნამეს“ გალექსვა დაყნყნ დაიწყო და მისგან (ე.ი. მთლიანი „შაჰ-ნამედან“. — მ.თ.) ოცი ათასი ბეითი დაყნყნს ეკუთვნის, დანარჩენი სამოცი ათასი ბეითი ფირდოუსის ნათქვამიაო“. ჰამდ ალ-ლაჰ ყაზვინის ცნობით, დაყნყნს დარჩა სამი ათასი ბეითი. კ.ჩაიკინმა სორჰრის „მაჯმა-ე ქორსში“

* ლობაძე, გვ. 259.
 ** E.Э. Бертельс, История, გვ. 195, Tarikh-i Guzida of Hamdullah Mustawfi. GMS, XIX. London, 1911, გვ. 318 შემდეგში: Tarikh-i Guzida.

ყურადღება მიაქცია თაყნრობის ზომით გაწყობილ 14 ბეითს, რომელიც საგმირო ხასიათისაა და მექნევის ფორმით არის გამართული. ისინი დაყნყნ „შაჰ-ნამეში“ არ იკითხება. აქედან კ.ჩაიკინი ასკვნის (მიაჩნია რა ისინი დაყნყნსეულად), დაყნყნს ათას ბეითზე მეტი უნდა ჰქონოდა გალექსილიო. მკვლევარმა აქ ყურადღება მიაქცია იმასაც, რომ ფირდოუსი წერს: ჩემამდე სამი ათას ბეითზე მეტის შემცველი პოემა არავის ჰქონია ამ თემაზე დაწერილიო. და აქ ფირდოუსი, ალბათ, დაყნყნს პოემას გულისხმობსო. ოცი ათასი ბეითი უნდა დარჩენოდა დაყნყნს დ.კობიძის აზრითაც. აქედან კი ფირდოუსის მხოლოდ ათასი ბეითი უნდა შეეტანა თავის პოემაში, თანაც იმისთვისაც რედაქცია უნდა გაეკეთებინა. თ.ნოლდეკეს აზრით, დაყნყნს თავიდან უნდა დაეწყო მეფეთა წიგნის გალექსვა. იგი აქ ორ არგუმენტს იშველიებდა: 1) ფირდოუსის პოემაში ჩართული დაყნყნს ნაწილი მოსხლეთით იწყება. 2) 'აუჰნს ცნობით, დაყნყნმ ოცი ათასი ბეითის დაწერა მოასწრო. ა.გვაზარია ფიქრობს: „იქნებ ფირდოუსი ერთგვარად თავსაც იზღვევდა მუსლიმანური რეაქციის წინაშე, ვინ იცის! ვინ იცის, ეკუთვნოდა კი ის ათასი სტრიქონი დაყნყნს, ან განა მართო ათასი?“ ეს მოსაზრება (რომ შეიძლებოდა, ფირდოუსის ჰქონოდა შიში, ზოროასტრიელობის ქადაგება არ დამწამონო) კარგა ხანია, გამოთქმულია. 1934 წ. ფირდოუსის დაბადებიდან ათასი წლის თავისადმი მიძღვნილ იუბილეზე ინდოელ ირანისტს მ.რეზავნს წაუკითხავს მოხსენება, რომელშიაც თურმე ამტკიცებდა, რომ იმ ათასი ბეითის ავტორი ფირდოუსია. მას ეშინოდა, ამ ეპიზოდის ავტორობისა გამო არ დამსაჯონო და ამიტომაც მიაწერა იგი დაყნყნსო, ეს კი სრულიად დაუჯერებელია, — ისე განსხვავდება დაყნყნს სტილი ფირდოუსის სტილისაგან. დაყნყნს ნაწილი მართლაც ერთგვარად მოსხლეთით იწყება. მაგრამ ეს შეიძლება იმით იყოს გამოწვეული, რომ თვითონ დაყნყნმ სწორედ ამ ადგილიდან დაიწყო მეფეთა წიგნის გალექსვა, იქნება, მას ირანის დანარჩენი ისტორია არც აინტერესებდა. ის გამოკვეთილი ზოროასტრიელი იყო (შდრ. მისი ლექსი: „ოთხი რამ აირჩია დაყნყნმ“) და ეგებ ზოროასტრიზმის ისტორიას მიაპყრობდა თავის

* Ю.Н. Март, К.И. Чайкин, გვ. 148.

** დ.კობიძე, რედაქცი, „რედაქცი“, თბ., 1957, გვ. 56; მისივე, სპარსული ლიტერატურის ისტორია, თბ., 1975, გვ. 144.

*** Tarikh-i Guzida, გვ. 818.

**** ა.გვაზარია, ფირდოუსი, გვ. 23.

ყურადღებას. დაყრყნ ვალღებუღი არ იყო, თავიღან დაეწყო მეფეთა შესახებ არსებუღი ციკღის გაღეღსვა და ბოლომღე ჩეთავებინა იგი. საამისოღ ჩვენ სხვა მაგალითებიც ვიციო. ჰომეროსმა, მაგალითად, მთელი ტროის ომი და მასთან დაკავშირებული პერიპეტეები კი არ გაღეღსა თავის „იღიღაღაში“, არამეღ — მისი ერთი, კერძოღ, აქიღევსის გაბრაზებღს ეპიზოღი. მაგრამ აქ გარკვეული უნდა იყოს საკითხი: ბნრჸნნს მიერ „შაჰ-ნამეს“ ერთ-ერთ ავტოღად დასახეღებული აბჸ „აღწ მოჰამმად იბნ აჰმად ბალხელი იგივე დაყრყნ თუ არღს, როგოღც ამას ვბარტოღღი ფიქრობდა, მაშინ მას, თუ ბნრჸნნს ვერწმუნებით, თავიღან ჰქონიღ დაწყებუღი მეფეთა წიგნის გაღეღსვა (უღ ყად ზეჰარა აბჸ „აღწ მოჰამმად იბნ აჰმად აღ-ბალხნ აღ-შეირ ჸნ აღ-შაჰ-ნამათი ჰაზნ აღ-ჰადრსა ჸნ ბადვი აღ-ინსანი — „მოხსენიებუღი აქვს პოეღ აბჸ „აღწ მოჰამმად იბნ აჰმად ბალხელს [თავის] „შაჰ-ნამეში“ ეს ამბავი [თავში] „კაცობრიოღბის დასაბამი“).*

როგოღც ვნახეთ, ფირღოუსი არ არღს მაღალი წარმოდგენისა დაყრყნს ლეღსზე. პოეღს ამაში ეთანხმებღ ებერტელსი, თუმცღ იგი შეღწწუნებუღიღ ფირღოუსის სისასტიკით.† ეს-ესღა ზემოთ მოვიტანეთ დ.კობიღის შეხედუღებღ: სწოღედ იმღს გამო, რომ დაყრყნს ლეღსი მღარე იყო, ფირღოუსის მღსთვის ჩაღხი უნდა გაეკრღო. მაგრამ რღ ვუყოთ იმ ფაქტს, რომ თავად ფირღოუსი ამაზე არღფერს გვეუბნებღ? რღ უშღიღდა მას ხელს, ბარემ ესეც ეცნობებინღ ჩვენთვის? ფირღოუსი უთუოღ ტენღენციურღღ. დაყრყნს სხვა ლეღსები შემოღჩენიღღღ და მათი მაღალი ღონე არ იძღვეღ იმღს საშუღღებღს, რომ მათ ავტოღრზე ასეთი წარმოდგენღ ვიქონიოთ. საბეღნიეროღ თუ სამწუხაროღ, „შაჰ-ნამეში“ შემონახული დაყრყნსეული ტეღსტი ფირღოუსის ლეღსთან თვღღში საცემ კონტრასტს ქმნის. მათ შოღის მკვეთრი მიჯნღ გავიღღებღ, მიუხედავად იმღსა, რომ აქ ორი ფაქტოღი შეიძღებღ მოქმეღებღღს: 1) ღროთღ ვითარებღში გაღამწერღებღს ხელში დაყრყნსღ და ფირღოუსის სტიღისტურად ერთმანეთისღგღნ განსხვავებუღი ტეღსტი ერთ ქვღბში იყოღს მოხარშული. 2) ფირღოუსის, თუ მღნ რეღაქციღ გღუკეთღ დაყრყნს ლეღსს, დაემგვანებინოს ის. ღიახ, დაყრყნს ლეღსი ვერ აღღს ფირღოუსის ლეღსის ღონეზე, მაგრამ სხვღობის მიზეზში მარტო ღონე არ არღს. დაყრყნს ლეღსი, როგოღც სამართღიღანად

* ბაჰარ, II, გვ. 2

** E.Э. Бертельс, История, გვ. 167.

შენიშნავდა ი.მარი, დაწერილია სხვა ენაზე, სხვანაირია აქ აზროვნების წესი, სხვაგვარია ფრაზათა აგებულება, სხვაგვარი მნიშვნელობისაა მისი სიტყვები.* ი.მარი მიუთითებდა დაყნოს სტილის ერთ თავისებურებაზე, კავშირების გამოყენებაზე რითმებად (იქვე). ჩვენც მივუთითებთ ზოგ ასეთ მოვლენაზე. შვიდ ბეითში 15-ჯერ არის განმეორებული ჰამე (გვ. 1510). დაყნოს, ბრძოლას რომ აღწერს და გმირების სიკვდილს რომ გვაუწყებს, რეჩიტატივად იტყვის: აფსუსო!

ღარღ ჳნ ნექურუ-აე თაზან ჩო შაჰ
 „აფსუს ის ლამაზი, მთვარესავით მანათობელი სახე!“ (გვ. 1523).
 ღარღ ჳნ შაჰ-ე ფარვარღე ბე ნაზ
 „აფსუს ის ნაზად გაზრდილი შაჰი!“ (გვ. 1524) და ა.შ. რაც ფირდოუსის ტექსტში არ გვხვდება.

დაყნოსათვის თქუნი უფრო რომანტიკული გმირია, ვიდრე — ფირდოუსისათვის (რომელთანაც ეს გმირი ერთგვარად აბუჩად აგდებულიც კი არის), იგი გმირობის ეტალონია: „იტყოდი, სპასპეტი თქუნიათ!“ — აღტაცებით წამოიძახებს ხოლმე დაყნოს (გვ. 1523).

დაყნოსი ფირდოუსის თანამედროვე იყო, შეიძლება, მისი კბილაც. გავრცელებულია მოსაზრება, თითქოს „შაჰ-ნამეს“ გალექსვა ფირდოუსის დაყნოსს კვალდაკვალ დაეწყო. ეს ვარაუდი არაფრით არ არის გამაგრებული. შეიძლება, ფირდოუსის დამოუკიდებლად დაეწყო „შაჰ-ნამეს“ გალექსვა და დაყნოს „შაჰ-ნამეზე“ ინფორმაცია მას გზაში წამოეწოდეს.**

ციტატები

ფირდოუსის არც ისე იშვიათად მოაქვს სხვათა გამონათქვამები. ზარატუსტრას ერთი დარიგების გახსენება პოეტს ორჯერ დასჭირვებია:

ვალჩქან აქქი ღასთან ასთ ნაღზ,
 მაგარ ბეშნავად მარდომ-ე ფაქ მაღზ:
 ქე ზარდოშთ გჳმად ბე „ასთ-ეო ზანდ“:
 ქე ჰარ ქას, ქე აზ ქერდგარ-ე ბოლანდ,
 ბეფთზად ბე აქქ სულ ფანდამ დეჰიდ,
 ჰამან მამე-აე სულმანდამ დეჰიდ.
 სარ-ე სულ აგარ ბაზ ნეამად ბე რაჰ,
 ბეუზადლქ ქოშთან ბე ქარმან-ე შაჰ.
 ჩო ბარ ღაღეგარ-ე შაჰ ღოშმან შავად,

* Ю.Н. Марр, II, გვ. 29.
 ** Е.Э. Бертельс, История გვ. 178

სარაშ ზუნდ ბჷაად ქე ბე თან შავად.

„მაგრამ ერთი კარგი ნათქვამია, ვინძლო გონებანათელმა ხალხმა ისმინოს. ზარდოშთი ამბობს „ზენდ ავესტაში“: ვინც უზენაეს უფალს გადაუდგება, ერთი წელიწადი მას ქკუა არიგეთ, მიეცით მას სასარგებლო განძი (დარიგება). წლის თავზე თუ [კეთილ] გზას არ დაადგა, ხამს მისი მოკვლა მეფის ბრძანებით. როდესაც შაჰის სამართლის მტერი გახდება, ხამს თავი ტანიდან ჩქარა მოაცილონ“ (გვ. 2723).

სხვაგან:

ნეშაად ქე ზინ ქამ ქონამ აზ ქოზუნ,
ქე ზარდოშთ გჷაად ბე „ზანდ“ ანდარუნ:
ქე ქარ ქას ქე ბარ გერდად აზ დინ-ე ფჷქ,
ზე მაზდან ნაღარად ბე დელ თარს-ო ბჷქ,
ბე სწოთ ჰამი ბჷადაშ დნდ ფანდ,
ნო ფანდათ ნაბჷშად ზურან სუნდმანდ,
ბეუბაადშ ქოშთან ბე ქარმან-ე შჷა.
ქეგანდან თან-ე ფორ გონჷპჷ ბე რჷა.
ნო ბარ შჷა-ე გჷთთ ბოვად ბადგომან,
ბეუბაადშ ქოშთან ჰამ ანდარ ზამან.

„არ ეგების ამას დაუუკლო. ზარდოშთი ამბობს „ზენდში“: ყველა, ვინც წმინდა რჯულს განუდგება, გულში უფლის შიში და რიდი არა აქვს, ერთი წელიწადი უნდა არიგო ქკუაზე და როცა შენი დარიგება ვერ გასჭრის, ხამს, იგი მოიკლას მეფის ბრძანებით და მისი ცოდვილი ტანი გზაში გადაიგდოს. როდესაც ქვეყნის მეუფის ავის მდომელია, ხამს, მოიკლას იგი მაშინვე“ (გვ. 2699).

როგორც ვხედავთ, საქმე გვაქვს არა ზუსტ ციტირებასთან, არამედ „ზენდში“ ფიქსირებული ზარატუსტრას დარიგების ზეპირ გადმოცემასთან. ამ ადგილის მიხედვით, რა თქმა უნდა, შეუძლებელია, დავამტკიცოთ, რომ პოეტს უშუალოდ „ზენდიდან“ მოქონდეს ეს გამონათქვამი. იგი მოარული გამოთქმის სახით შეიძლებოდა ცოდნოდა მას.

ფირდოუჰი ხშირად ესესხება ვინმე მობედს. ვინაა იგი, არ ვიცით.

ჩონინ გოქთ მოვბად, ქე მორდან ბე ნამ
ბეჷ აზ ზანდე, დოშმან ბარჷ შანქჷამ.

„ასე თქვა მობედმა: სახელოვნად სიკვდილი სჯობს, ვიდრე ცოცხალი იყოს [კაცი] და მტერი ხარობდეს მასზე“ (გვ. 484).

ნაბინი ქე მოვბად ბე ზოსროვ ჩე გოქთ
ბედან გჷა, ქე ბეგშად რაზ აზ ნეჷოქთ:
სოზან, — გოქთ, — ნვგოქთე ჩუნ გოჷჷარ ასთ,

ქოჯან ბესუღე ბე ბანდ ანდარ ასო.
ხო აზ ბანდ-ო ფეგენდ აზბად რაპს,
ღერანშანდე მოპრე ბოვად ბე ბაპს.

„ვერა ხედავ, რა უთხრა მობედმა ხოსროვს (მეფეს?), როცა დაღარული საიდუმლო გამოამჟღავნა. უთხრა: უთქმელი სიტყვა ძვირფასი თვალივითაა, ყუთში რომ არის უვენებლად დაცული. როგორც კი გამოვა გარეთ ყუთიდან, მბრწყინავი ბეჭედი ელვარებას ჰქარგავს“ (გვ. 483).

ჩე გოქთ ანდარინ მოვბად-ე ფიშროუ:
ქე პარგაზ ნაგერად ქოპან გაშეე ნოუ.

„რა თქვა ამაზე წინამძღოლმა მობედმა: დაძველებული არა-სოდეს განახლდებაო“ (გვ. 524).

ჩონინ გოქთ მოვბად ბე ბაპრამ-ე თიზ:
ქე ხუნ-ე სარ-ე ბიგონაპან მარნხ.

„ასე უთხრა მობედმა გაცხარებულ ბაპრამს: უდანაშაულოთა სისხლი არ დაღვარაო!“ (გვ. 1396).

ფირდოუსის დამოწმებული ჰყავს ვინმე (პოეტი?) ბაპრამი („ასე თქვა ენატკბილმა ბაპრამმა...“ გვ. 520); ვინმე „გზის მკვებებელი“ („ამაზე ასე თქვა გზის მაჩვენებელმა...“ გვ. 555; 708); მეფე (შაპრინაშარი) („ამაზე ასე თქვა შაპრინაშარმა...“ გვ. 500); სპასპეტი („სპასპეტმა ამაზე თქვა...“ გვ. 1192); ბაღის მოლექსე („შეხე, რა თქვა ბაღის მოლექსემ...“ გვ. 2703); დეპყანი მოლექსე („შეხე, დეპყანმა მოლექსემ რა თქვა...“ გვ. 117); ანონიმი ხანდაზმული („მავრამ ასე თქვა იმ ხანდაზმულმა...“ გვ. 84); მავანი („ამაზე ერთი რამ თქვა ერთმა კაცმა...“ გვ. 2703). აქ უნდა შევნიშნოთ, რომ ორიგინალში ყველგან გვაქვს არა „თქვა“, არამედ: „დწსთანი თქვა“ („რა კარგი დწსთანი თქვა“ და ა.შ.). დწსთანი ამ კონტექსტში „ფრთიან სიტყვას“, „მოსწრებულ გამოთქმას“ ნიშნავს და არა ამბავს. პოეტი გაგვაცნობს მათ გამონათქვამებს.

ჩვენს განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს ციტატები, რომლებშიც გამოთქმული აზრები მიეწერება ცხოველებს: „ამაზე ერთი რამ თქვა ვეფხვმა, როცა ბრძოლის დროს ქანგი გაიმახვია: ჩემი სურვილი ბრძოლაა, ჩემს მამას პაპაჩემისგან ჰქონდა მიღებული ასეთი ბუნება. მამის ნიშანი შვილზე გადადის. მისგანა აქვს ნება, რომ [მისი] უნარი დააკნინოს!“ (გვ. 181). „ასე უთხრა თავის ლეკვს მებრძოლმა ვეფხვმა: ჰეი უნარიანო, ბასრი ბრწყალების მქონე შვილო! კარგად რომ არ გასინჯო, ისე საქმეში ნუ იჩქარებ. ჯერ აწონ-დაწონე საქმე“ და ა.შ. (გვ. 117); „ამაზე ასე თქვა ვეფხვმა...“ (გვ. 2980); „ამაზე თქვა ვეფხვმა,

როცა იგი ლომთან გავიდა საბრძოლველად...“ (გვ. 1154); „შენ გაგიგონია, ნიანგს რა უთხრა ვეფხვმა, როცა წყალში...“ (გვ. 1114); „მძინვარე ლომმა თქვა: როცა ირემს სიცოცხლე უთავდება...“ (გვ. 730); „შენ გაგიგონია, მძინვარე ლომმა რა უთხრა მგელს?...“ (გვ. 1151); „ძუ ლომმა ამაზე თქვა...“ (გვ. 134); „ნიაშორს უთხრა გაბრაზებულმა გიხვმა...“ (გვ. 1180). ზოგჯერ აქ ასეთ გამონათქვამთა ავტორად გვევლინება უსულო საგანიც: „შეხედე, რა უთხრა გვირგვინმა თავს...“ (გვ. 1396).

თითქოს უნდა გვეფიქრა, რომ საქმე უნდა გვექონდეს რომელიღაც ცხოველთა ეპოსთან (თუ ეპოსებთან), რაღაც თხზულებასთან (თუ თხზულებებთან), რომელშიაც მოქმედ გმირებად ცხოველები უნდა ყოფილიყვნენ გამოყვანილი. თანაც თავისი ხასიათით ეს თხზულებანი უფრო ლიტერატურული ხასიათისა უნდა ყოფილიყო. მაგრამ არის კი ეს ასე? ხომ არა გვაქვს აქ ცხოველთა ხასიათთან დაკავშირებული გასიუფეტებული ანდაზები თუ გამოთქმები, ვთქვათ, ისეთი, როგორცაა ქართული ანდაზა: „თევზმა თქვა, სათქმელი ბევრია, მაგრამ პირი წყლითა მაქვს სავეო“. ანდა: „სირაქლემას უთხრეს: გაფრინდიო! უპასუხა: მე აქლემი ვარო. — მაშინ ტვირთი აიკიდეთ! — უპასუხა: ფრინველი ვარო“. ანდა კიდევ: „ჯორს ჰკითხეს: მამაშენი ვინ არიო? უპასუხა: დედაჩემი ცხენიაო“.

ლირიკული წიაღსვლები

სპარსული ლიტერატურის ლირიკული წიაღსვლები ამ ბოლო ხანებამდე საგანგებო კვლევის საგანი არ ყოფილა. საერთოდაც ლიტერატურის თეორეტიკოსები მას ძალიან ცოტა ყურადღებას უთმობენ.* დღემდე განსაზღვრული არ არის თვითონ ცნება, გამიჯნული არ არის იგი მონათესავე კატეგორიებისაგან.

„შაჰ-ნამეში“ მრავალი ლირიკული წიაღსვლაა. ჩვენ არ ვიცით, ვინმე ჰყავს თუ არა ფირდოუსის აქ წინამორბედი. არ ვიცით, რადგან ფირდოუსიმდელი ეპიკური თხზულებებიდან (მხედველო-

* ამ მხრივ გამოჩალისია მარინე მიქაშავიძის შრომები: *მმიქაშავიძე, ლირიკული წიაღსვლების პოეტიკის საკითხი ნიზამის პოემებში*. „რეფერენციის პრობლემები ენასა და ლიტერატურაში“. თბილისი, 1967 წ.; მისივე კონტექსტისა და წიაღსვლის ურთიერთმიმართების ზოგი საკითხი ნიზამის პოემებში. „შაქნე“ (ენისა და ლიტ. სერია), 1968, N 2 *М.Ш. Микашавидзе, Авторские отступления в поэмах Низами Гянджеви (Автореферат)*. М., 1988 г.

ბაში გვაქვს რუდაქის პლეადა) მხოლოდ ფრაგმენტებია შემორჩენილი, რაც შეეხება მის თანამედროვეთ (დაყნის, 'ონსორის, 'აჰყის). მათს პოემებში წიაღსვლები გვაქვს.* განსაკუთრებულ ვითარებას ქმნის 'აჰყის ლირიკული წიაღსვლები, რომელიც წარმოადგენს პოემაში ჩართულ უცხო სხეულს, დახელებს. დაყნის პოემაში ლირიკული წიაღსვლები არა გვაქვს. შეიძლება, ისინი არც ჰქონოდა მას. მაგრამ რომც ჰქონოდა, ფირდოუსი ამოიღებდა მათ, — თავის ეპოპეაში სხვისი განცდების ჩატოვება მის საკუთარ სამყაროს ვერ გამოახატვინებდა. ფირდოუსის შემდეგ ლირიკული წიაღსვლები თავიანთი პოემების აუცილებელ კომპონენტად გაიხადეს ნეზამიმ, ხოსრო დეჰლევიმ, ჯამიმ. გამოთქმულია მოსაზრება და, როგორც ჩანს, იგი სწორია, რომ სწყნ-ნამეს ჟანრის გაჩენა სპარსულ პოეზიაში ფირდოუსის სახელთან უნდა იყოს დაკავშირებული. ** მართლაც და თავის ლირიკულ წიაღსვლებში იგი ხომ ხშირად მიმართავს მწედს, მოუტანოს ღვინო და ამით გააქარვებინოს მას დარდი. ირანელი მეცნიერის მ.-ჯ. მაჰჯუბის აზრით, სწყნ-ნამე და მოლანნ-ნამე, როგორც ჟანრი, პირველად ქაბრ ად-დინ გორგანისთან უნდა გვხვდებოდეს*** ჩვენდა თავად დაეძინდით, რომ სწყნ-ნამეს თემა გვხვდება გორგანის თანამედროვე პოეტის 'აჰყის რომაიშიც).**** თავად თემას თუ გამოვეკიდებით, 'ომარ ხაფაში იმითაა თავისებური, რომ ცალკე ჟანრად აქვს საბოლოოდ რომაი ჩამოყალიბებული და ცალკე სალექსო ფორმაც აქვს საამისოდ შერჩეული, თორემ თემატიკითა და განწყობით იგი ფირდოუსის გამმეორებელია. აბა დაუკვირდით ფირდოუსის ამ ლირიკულ წიაღსვლას, იგი ხაფაშიის რომაის თუ არ მოგაგონებთ, ამ უკანასკნელის მთავარი კომპონენტები უკვე არის მასში:

ჩონნ ასთ ქარ-ე ხარაჰ-ეჟ სეფანჯ,
ჩო დანნი, ქე ანდარ ნემანი, მარანჯ.
მახურ ანდჷჰ-ო ბადე ხურ რუჰ-ო შაბ,
დეღათ ფორ ზე რამაშ, ფორ აზ ხანდე ლაბ.

* იხ. ასეთი წიაღსვლები 'ონსორის პოემაში ბეითები NN 44, 45, 47, 48, 54, 59. მასზე: *Инга Каладзе*, Эпическое наследие Унсуфи. Тб., 1983, გვ. 62-63, 65.

** *ქარამორზ გუდარზი, ნაზარი ბე „შაჰ-ნამე“ ვა თა'სირ-ე ან ბარ სწყნ-ნამეჰა „ქონარო-ო მარდომ“, შომარეჰა-ეჟ 153-154, გვ. 97.*

*** *მოჰამმად-ჯაჰარ მაჰჯუბი, მასნავე სარაჰი დარ ზამან-ე ქარსი თა ფამან-ე ყარნ-ე ფანჯომ-ე ქეჰრი. „ნაშრიდე-ეჟ აღაბრამათ-ე თაბრზ“, სნ-ე ფანზლოჰომ, შომარე-ეჟ სევეომ, 1342, გვ. 21.*

**** *მაგალი თოდუა, ქართულ-სპარსული ეტიუდები III თბ. 1971, გვ. 193.*

„ასეთია ამ ძველი სახლის (წუთისოფლის) საქმე,
როცა იცი, რომ მასში არ დარჩები, ნუ იწუხებ!

ნუ ეძლევი მწუხარებას და ღვინო სვი დღე და ღამე;

გული სიამოვნებით აივსე და ბაგეები — სიცილით!“ (გვ. 2829).

ფირდოუსის ლირიკული წიაღსვლები ფორმითა და მოცულობით ერთნაირი არ არის, ყველაზე დიდი ფორმატის წიაღსვლა მთელ თავს წარმოადგენს და, ამდენად, დასათაურებელიცაა, მაგ., „ფირდოუსის ჩივილი სიბერესა და საწუთროზე“ 23 ბეითს შეიცავს (გვ. 1918), „საწუთროს გაუტანლობაზე თქმული“ — 13 ბეითს (გვ. 1994), „პოეტის ჩივილი სიბერეზე“ — 15 ბეითს (გვ. 2309). ზოგჯერ ლირიკული წიაღსვლა გამოდის ერთგვარი შესავლის როლში (გვ. 1049), ზოგი კი იწყებს თავს (გვ.გვ. 523, 1141). არის წიაღსვლები, რომელნიც ერთ ბეითს შეიცავენ (გვ. 552). იკითხება ერთტაეპიანი წიაღსვლებიც (გვ.გვ. 17, 19, 1917, 2957 და ა.შ.).

ფირდოუსის ლირიკული წიაღსვლები ყოველთვის კონტექსტისმიერია. ასე, მაგალითად, როდესაც პოეტი გვიამბობს იმის შესახებ, თუ უფლისწული ნუშუნადი როგორ გაახარა მამამისის ნუშუნადის სიკვდილმა, იქვე გვეუბნება: „მამის სიკვდილმა გაახარა ნუშუნადი. ნურასოდეს ნუ ეღირსება მას სიტკბო და სიკეთე“ (გვ. 2353. ზმზ გვაქვს: ნუშ — ტკბილს ნიშნავს). ფირდოუსის წიაღსვლას კონტექსტში ეძლევა მხატვრული დატვირთვა, მისი ეპიცენტრი კონტექსტია. იგი ტექსტში მოთხრობილი ამბის ერთგვარ აპოთეოზად გვევლინება. შემთხვევითი არ არის, რომ ხშირად ჰირს გარკვევა, სად იწყება იგი ან სად თავდება (განსაკუთრებით მაშინ, როცა იგი აგრძელებს პოემის გმირის მონოლოგს). ფირდოუსის ლირიკული წიაღსვლების თემა მრავალფეროვანი არ არის, რადგან თავად პოეტის შინაგანი მონოლოგი არ მოიცავს ფართო დიაპაზონს, იგი სულ რამდენიმე საჭირბოროტო საკითხს უტრიალებს, ძირითადად სოფლის სამღურავია, მაგრამ ამით ამ წიაღსვლებს მნიშვნელობა არ აკლდება, პირიქით, აკვიტებული თემების ვარირება უფრო ხვეწავს წიაღსვლების ფაქტურას, უფრო აღრმავებს მათს შინაარსს და უფრო ემოციურს ხდის მათ. აქ ერთი რამე თავიდანვე ნათელი უნდა იყოს: ლირიკულ წიაღსვლებში გაშლილი თემები ოდენ წიაღსვლისეული არ არის, ეს თემები, ვთქვათ, სოფლის მღურვა და მისთ., პოემაში სხვა საშუალებითაც არის გამოხატული, კერძოდ, გაშლილია პერსონაჟების დიალოგებსა და მონოლოგებში. ფირდოუსი მართლმორწმუნე მუსულმანია, შიიტი. ჩვენ ქვემოთ გვექნება საუბარი ფირდოუსის მსოფლმხედველობაზე, აქ კი გვინდა ვთქვათ, რომ, როგორც რუსთველს, ფირდოუსის გამიჯნული აქვს ერთმანეთისა-

გან უფლის უზენაესი ნება და წუთისოფლის ძალა, ღმერთი და წუთისოფელი. ეს უკანასკნელი მას რამდენიმე ტერმინით აქვს აღნიშნული: დაპრ („დრო, ხანა; სამყარო, ქვეყანა; ყოფა; ბედი; ბედისწერა. გვ. გვ. 1919, 2961). გონზად („ცის გუმბათი“, გვ. 2677), სეფეპრ („ცა, ცის სფერო“. გვ. 1235); ჩარზ („ცის სფერო, ცარგვალი“, გვ.გვ. 823, 856, 1918), ჯაჰან („ქვეყანა“. გვ.გვ. 17, 20, 22, 63, 300, 315, 693, 842, 1807, 1921, 1961, 2935), გონზ („სამყარო“. გვ. გვ. 34, 92, 1139, 1142, 2493), რუზგარ („დრო, ხანა“; „ბედი“. გვ. გვ. 672, 2507), ზამანე („ხანა, ეამი“; „ბედი“. გვ. 2677), სარამ-ე სეფანჯ („ხრწნადი ქვეყანა“; „საწუთრო“. გვ.გვ. 34, 1743). პოეტი არ იძლევა ამ ტერმინთა დიფერენციაციას. ყველა ისინი მისთვის ერთი ცნებაა, ამიტომაც აღენიშნოთ ყველა ისინი ტერმინით „წუთისოფელი“. პოეტი ყველა ამათ ემდურის, რადგან ყოველი სიავე ამქვეყნად სწორედ მათგან მოდის. მათი მინდობა არ შეიძლება, ისინი ჯერ თავს შეგაყვარებენ, შემდეგ კი გიმუხთლებენ. ეკამათება კიდევაც მათ. მხატვრული ხერხების ფლობის თვალსაზრისით მეტად საინტერესოა ეს კამათი. ორი რამე იქცევეს ყურადღებას: ფირდოუსის აზრით, განგება, ცარგვალი ბოლოშია გაუტანელი, თორემ თავიდან ისიც ტკბილი და კეთილისმყოფელია. ამავე დროს იგი უკვე აღარაა უზენაესი ძალა (როგორც ადრე იყო ადამიანის განვითარების გარკვეული ეტაპისათვის), იგი ღმერთის მიერაა შექმნილი (ციურ მნათობებთან ერთად) და მასვე ემორჩილება.

აი, თემები, რომლებიც გაშლილია ფირდოუსის ლირიკულ წიარსვლებში: სიკვდილი გარდუვალა, უსამართლო და შემზარავი: „თუ სიკვდილი სამართალია, უსამართლობა რაღაა?“ (გვ. 433). „როცა ამ ქვეყნიდან გასვლის ტაბლას დაუკრავენ, მიწაში ჩავა ქიანქველის თავიც და სპილოსიც“ (გვ. 2891), გინდ მეფე იყავი და გინდა — ლატაკი, ბოლო მაინც მიწაა (გვ. 2893), სიკვდილს ვერც ბრძენი გადაურჩება და ვერც გმირი. მეფე ვიქნებით თუ გლახაკი, დადგება დრო, ლეიბად მიწა გვეგება და ბალიშად — ავური. ამიტომ, სანამ ცოცხალი ხარ, იხარე! (გვ. 1399). რამდენ ხანსაც არ უნდა იცოცხლო, ბოლოს მაინც მოგიწევს ამ ქვეყნიდან გასვლა (გვ.გვ. 714, 2264). მიწიდან მოვედით და მიწად ვიქცევით (გვ. 618). სიკვდილისთვის სულ ერთია ბებური და ახალგაზრდა (გვ. 434). ამ ქვეყნიდან რომ წახვალ, მერე უკან ველარ მობრუნდები (გვ. 714). სიკვდილისა ყველას ემინია, ფოლადის გულიც რომ ჰქონდეს (გვ. 826). „მემენტო მორი“ (გვ. 713). სიკვდილის წამალი არ იპოვება, მასზე დიდი განსაცდელი არ არსებობს (გვ. 766). ამ ქვეყანაზე კარგიც წარმავალია და ცუდიც,

განძი და ფული უმაქნისია, იყავი სამართლიანი და გულუხვი (გვ. 61). მზიარულად იცხოვრე (გვ. 679). სიხარბე ნუ გაგიტაცებს (გვ. 53). „ავი ბუნებისაგან მოდის ყოველი სიავე, ვინძლო ავი ბუნებისაკენ არ მიიხარო“ (გვ. 2579). სიკეთეს მისდიე (გვ. 960) და არავინ შეაწუხო (გვ. 714). სიკეთე ჩუმად უნდა აკეთო (გვ. 2409). განძი მის შესაძენ ჯაფად არ ღირს (გვ. 2493). ეს ქვეყანა ტანჯვის ბუდეა, თუნდაც დიდხანს იცოცხო, აქ ისე დაიტანჯები, რომ ამ ქვეყნიდან გასვლა მოგიწევდებოდა (გვ. 1142). ვინც ადამიანურობას ჰკარგავს, ის ავი სულია; ვნებამ არ უნდა აგიყოლიოს, უნით ატეხილი კაცი ცხოველზე უარესია (ცხოველი საკუთარ შვილს გამოიცნობს, კაცი კი — არა, გვ. 489). კაცი სამ რამეს უნდა დასჯერდეს: საჭმელს, ტანსაცმელსა და ლოგინს (გვ. 1142). შენ თუ სისხლი მოგწყურდება, საწყურთოსაც მოსწყურდება შენი სისხლი (გვ. 503). შური, მტრობა და შურისძიება პრიმიტივ ადამიანებს ახასიათებს (გვ. 16). ჭამე, რაცა გაქვს; ღმერთმა შენ თუ მოგცა, შენს შვილსაც გაუჩენს სარჩოს (გვ. 764). დება რა სავარგულია, ჭამე (გვ. 679). სოფლის საიდუმლოებას ვერ გაიგებ (გვ. 2021) და ნურც იძიებ (გვ. 679). ამ ქვეყნიდან გასვლას ეცადე, მისი ვარდი შხამიანია და მას ნუ ყნოსავ (გვ. 2366).

ბუნებრივია, მოცულობით ასე ვეებერთელა წიგნში, რომელსაც დიდხანს წერდა, პოეტი ყოველთვის თანმიმდევრული ვერ იქნება. იგი იძლევა ასეთ დარიგებასაც: მოხუცო, ღბინსა და შვებას თავი ანებე და ცოდვები მოინანიეო (გვ. 2569). მას, მართლმორწმუნე მუსულმანს, საიქიო ცხოვრება სწამს და მკითხველს არიგებს: ჰქენი ამ ქვეყნად სიკეთე, რათა სამაგიეროდ იმ ქვეყნად საწადელს ეწიოო (გვ. 1743). ფირდოუსი მეფეებს აფრთხილებს, სამართლიანი იყვნენ: სწავლულთ ყური უგდე! მეფე, თუ გინდა, რომ იმქვეყნიური ტანჯვისაგან თავისუფალი იყო, ამ ქვეყნად ხელქვეითები არ ტანჯოო (გვ. 1987)! ფირდოუსის ბევრი ბეითი მკითხველისადმი მიმართავა. იგი უშუალო კონტაქტში შედის მასთან, არიგებს რა მას (ლირიკულ წიაღსვლათა დიდი ნაწილი მენტორული დარიგებაა), შვილობით მიმართავს (გვ.გვ. 63, 2354). მოძღვრავს ფირდოუსი საკუთარ თავსაც, ასე და ასე ქენიო (გვ. 524). და ბოლოს, ფირდოუსი, ისე როგორც სა'დრ და ნეზამი, მშვენივრად ხედავს ამ ქვეყნის სოციალურ უკუღმართობას და ნივთიერ კონტრასტებს: ცარგვალი ერთს შიშველ-ტიტველს ატანტალებს, მას არა აქვს მოსვენება, საჭმელი და ბინა, მეორეს კი თაფლითა და რძით შეზავებულ ბადაგს ასმევს, დიბაში, აბრეშუმსა და ფარჩაში გამოახვევს (გვ. 2905). მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ხალხთა სოციალური თანასწორობისათვის მებრძოლი მაზდაკისადმი მიძღ-

ენილ ამბავს ასე ამთავრებს: „შენ თუ გონიერი ხარ, მაზდაკის გზას არ გაჰყევო“. (გვ. 2307).

მსოფლმხედველობა. აღმსარებლობა

„შაჰ-ნამე“ მხოლოდ ისტორიის პოეტური ხედვა არ არის, ესაა აგრეთვე პოეტის ფილოსოფიური იდეების გამოხატულება და ისტორიის ფილოსოფია. * ფირდოუსის მსოფლმხედველობა ძირითადად მის ლირიკულ წიაღსვლებშია გამოხატული, მაგრამ ასახულია ის აგრეთვე გმირთა ხასიათებსა და ქმედებებში.

მიუხედავად იმისა, რომ მთელი ეპოპეა გაშლილია კეთილისა და ბოროტის ურთიერთბრძოლის ფონზე, ფირდოუსის არ ახასიათებს არც ეროვნული და არც რელიგიური მიკერძოება. ის მუსულმანი ობივატელია, არც მეტი, არც ნაკლები. ქეშმარიტების, ღვთაების შეცნობა ფირდოუსის აზრით, შეიძლება რწმენით (გულით) და არა ცოდნით (გონებით). (ზღრ. ჯალალ ად-დინ რაჰმე, თომა აქეინელი). მას ერთმანეთისთვის დაპირისპირებული აქვს ფილოსოფია და სარწმუნოება. პოეტი ფილოსოფოსს ყბედს უწოდებს: „ჰეი ენაჰარტალა ფილოსოფოსო, არ დავადგები იმ გზას, შენ რომ მეუბნები, დაადექიო. მონოთეიზმზე უკეთესი სიტყვა არ არსებობს. უფალი ერთია, გინდ ილაპარაკე და გინდა, ნუ იტყვი“ (გვ. 1049). ყველაფერს ჰყავს ჯუფთი, მხოლოდ ღმერთია ერთადერთი (გვ. 617).** იგი აღემატება სახელს, ნიშანსა და ფიქრს (გვ. 1), უფალი შეუცნობელია (გვ. 2), ღმერთის არსის ჩასაწვდომ გზას გონება ვერ იპოვის (გვ. 2). [და ამას ამბობს კაცი, რომელიც ღმერთის მიერ შექმნილ არსთა შორის უკეთესად აღიარებს ადამიანს, რადგან მას აქვს გონი (ბერად). პოეტი გვეუბნება: „შენ არაფერი მიიჩნიო გონებაზე უკეთესად. გონება თუ არ იქნა, სულიც (სიცოცხლაც) არ იყოს, ეგების. გონება სულის (სიცოცხლის) სულია (სიცოცხლეა) [და] იზადია (ღმერთია) ამის მოწმე. გონება არის საუკეთესო იმათ შორის, რაც ჩვენ ღმერთმა მოგვცა

* *Tadeusz Kowalski*, *Studia nad 'Sah-Name*. T. I, Krakow, 1952-1953, გვ. 319. შემდეგში: *თ. კოვალსკი*.

** ჩანს, უფალი ასე გვაქვს გააზრებული ქართველებსაც (ღმერთი, როგორც ეს დაამტკიცა თავის მოხსენებაში აქინჰარაულმა ქართველ დიპლმატოლოგთა მე-13 სესიაზე (იხ: „ქუთაისის უნივერსიტეტის მოამბე“, 1973 წ. №1 გვ. 117).

(გვ. 2). პოეტისათვის ის ლექსია სიამოვნების მომნიჭებელი, რომელიც გონებას უკავშირდება (გვ. 523).] ყურანის მიხედვითაც, ალაჰი არის ყოვლის შემქმნე, ყველგან მყოფი, ყოვლის მომცველი, მარადიული. ალაჰმა შექმნა არსი არარაისაგან, შექმნა დედამიწა, ასევე სამყარო (ზეცა), რომელიც შეიდი ცისაგან შედგება, მანვე გააჩინა სამოთხე და ჯოჯოხეთი, დააწესა განკითხვის დღე. „უფლისაგან არის დასაწყისიც და დასასრულიც“ (გვ. 1818). ყველაფერი მისი ნებით ხდება (გვ. 1802) და ყოველ სიკეთეს მას უნდა ეუმაღლოდეთ (გვ. 2792). განგებაც კი, რომლის ნება გარდუვალია, უფალს ემორჩილება. უფალია სიკეთისაკენ გზის მაჩვენებელი (გვ. 960, 1696). იმარჯვებს არა ის, ვინც ძლიერია, არამედ ის, ვისაც ღმერთი მფარველობს (გვ. 1182). ღმერთს თაყვანი უნდა სცე, ენაზე მხოლოდ მისი სახელი უნდა გეკეროს (გვ. 960). გაკირვებისაგან მხოლოდ ღმერთი გიხსნის და საამისოდ მხოლოდ მას უნდა მიმართო (გვ. 338). ღმერთის შიში უნდა გეჭონდეს და მის მიმართ უნდა ვილოცოთ, ვინც ლოცულობს, ის იმარჯვებს (გვ. 1182). „შაჰ-ნამეს“ გმირები ყოველი ბრძოლის წინ ლოცულობენ და გამარჯვების შემდეგაც არ ავიწყლებათ მადლობის თქმა ღმერთისათვის (გვ. 375). ლოცვის დროს უზენაესი მონარქებიც ტირიან. როსთამი რომ როსთამია, ასეთი უძლეველი დევგმირი, ისიც ღრმად მორწმუნე კაცია და ღმერთის დახმარებაზე დიდ იმედებს ამყარებს (გვ.გვ. 995, 1055). ყურანის მიხედვით, ალაჰს ამ ქვეყნად ჰყავს მოციქულები. ასეთი მოციქულები იყვნენ: ადამი, აბრაამი, მოსე, იესო, მოჰამმადი. მოჰამმადი უკანასკნელი მოციქულია, სხვა მოციქული აღარ იქნება. ფირდოუსის საგანგებო თავი აქვს მიძღვნილი მოჰამმადისადმი. აქებს მას და მის ამხანაგებს (გვ. 6). ვთქვით, რომ, როგორც მორწმუნე მუსულმანს, ფირდოუსის სწამს საიქიო ცხოვრება. ღმერთი იქ ეგულება (გვ.გვ. 241, 315). პოეტი შენატრის დარვიშს, რომელიც ამ ქვეყანაზე კი დაიტანჯა, მაგრამ საიქიო სასუფეველი გარანტირებული აქვს. პოემაში იკითხება ციტატები და პარაფრაზები ყურანიდან და ჰადისებიდან.* პოეტი თავს გაგვაცნობს ცოდვილად, „ჩემსავით კი არ იქნება შევიწროებული და ბედგამწყყალი, რომელსაც ბარგი-ბარხანა

* ამის შესახებ უფრო ვრცლად იხ: მოჰამმად ომრე ნალარ, ბაზრ აჰადონ-ნაბაჟი დარ „შაჰ-ნამე“. „ირან-შენასი“, 1370, შომარე-ე ავეალი გვ. 110.

ჯოჯობეთში მაქვს გაგზავნილი. არც იმ ქვეყნის იმედი მაქვს და არც ამ ქვეყნად ვარ მორკმული“ (გვ. 2262). სამოთხეს პოეტი როუმანანაშ („ნათელი“-ს უწოდებს (გვ. 2899). (მდრ. „როუმანანაშ-ნამე“). იმისათვის, რათა სამოთხეში მოხედე, საჭიროა, ამ ქვეყნად იყო მართლმორწმუნე და ღვთისმოსავი (გვ. 2274). პოეტს სწამს მეორედ მოსვლა და განკითხვის ღღე (გვ.გვ. 1086, 2573). როგორც ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, ღმერთია ყველაფრის შემოქმედი. „შაჰ-ნამეში“ არეკლილია ასტრალური კულტების აღიარების, ასევე მათზე ერთი უფლის, ღმერთის, გამარჯვებისა და მისი ძლევამოსილების ფაქტებიც. ღმერთს ემორჩილება ცა (ვარგვალი, ჩარხი) და ყველა ციური სხეული: მზე, მთვარე, ვარსკვლავები. მაგრამ „შაჰ-ნამეში“ გვხვდება ისეთი ადგილებიც, სადაც ასტრალურ კულტებს, ასე ვთქვათ, კუდი აქვთ მოქნეული, ისინი მეორე ეშელონის ძალებად გვევლინებიან. ფირდოუსისთვის ცა და ციური სხეულები, ასევე დრო (ზამნე, დაჰრ) ერთმანეთის სინონიმებია და, როგორც უკვე ვთქვით, დაახლოებით იმას აღნიშნავენ, რასაც — ქართული „სოფელი“ და „წუთისოფელი“. ისინი ყოველთვის თუ არა, მათი უმეტესობა ღმერთთან შედარებით ან უძლურ არსებებად არიან გამოყვანილი, ან ისეთებად, რომელთა მინდობა არ შეიძლება. ღმერთი კი კეთილია. გამოთქმულია მოსაზრება, რომლის მიხედვით, „შაჰ-ნამეს“ „ცა არაა ფიგურალური გამოთქმა ღვთისა და განგების აღსანიშნავად, როგორც ეს ღღევანდელ სიტყვახმარებაშია მიღებული. აქ ეს ნამდვილი ფიზიკური ცაა, რომლის მოძრაობა მოვლენათა მსვლელობას განსაზღვრავს, წინააღმდეგ შემთხვევაში მას „სიავე“ არც მიეწერებოდა (ღმერთი ფირდოუსისათვის კეთილია“).* ამიტომაცაა, რომ პოემაში ყველა მეფეს ჰყავს ასტროლოგი და იგი არც ერთ საქმეს არ იწყებს მისი რჩევის გარეშე. ზნჯის საშუალებით ყველაფერს წინასწარ იგებენ, ახალშობილის მომავალსაც კი. ნ.ნათაძის მოსაზრებით, „ვეფხისტყაოსანშია“ ასტროლოგიური ცის სიმრგვლის (რაც იგივე გარდღნი და ჩარხია) წარმოდგენა ღვთის წარმოდგენას უთავსდება: „...ღმერთმან სიმრგვლე ცისა ჩვენთვის რისხვით წამოგრაგნა.“** საქმე ის არის, რომ უთავსდება იმიტომ, რომ ცა ღმერთს

* ნ.ნათაძე, ვეფხისტყაოსნის სამი ადგილის გაგებისათვის. კრებ. „შოთა რუსთაველი“, თბ. 1966, გვ. 313

** იქვე, გვ. 315

ემორჩილება. აქ შეიძლება, ცისთვის ისეთივე კვალიფიკაცია მიგვეცა, როგორც სოფლისთვის. „ვეფხისტყაოსნის“ მიხედვით სოფელი ცულ დღეში აგდებს კაცს, გასწირავს კიდევაც მას თავის მხრივ, მაგრამ მის ქმედებაზე მალლა დგას ღმერთი: „მაგრამ ღმერთი არ გასწირავს კაცსა მისგან განაწირსა“.

ადამიანის, ცარგვალისა და ღმერთის ურთიერთმიმართება კარგად ჩანს „შაჰ-ნამეს“ თავში „ფირდოუსის ჩივილი სიბერესა და საწუთროზე“:

„ჭეი ზეაზიდულო მალალო ჩარხო, ამ სიბერეში რატომ გყავარ ასე შექირვებული? როცა ახალგაზრდა ვიყავი, გულში გყავდი ჩახუტებული, სიბერეში [კი] ასე უპატიოდ დამაგდე. ყვითლდება ჩემი ნებიერი ვარდი. სატანჯველისგან აბრეშუმში ქაცვად მაქვს გადაქცეული. ის წერწყეტა სარო წელში მოიხარა ბალში, დაიშრიტა ის ჩახჩახა ჩირალი. შავი მთიანეთი თოვლმა დაფარა... აქამდე დედასავით მყავდი, შენგან მოყენებული ტანჯვისაგან სისხლი უნდა დაიდვაროს. გატანა შენ არ იცი და საზრიანობა შენ არ გაგაჩნია, შენი ბნელი გულისა გამო სიმძიმოში ვარ ჩავარდნილი. ნეტავ სულაც არ გაგეზარდე და თუ გამზარდე, ასე არ შეგეკირვებინე! მაშინ, როცა ამ წყვილიდიდან გავალ, შენგან მოყენებული სიმძიმოლის გამო ღმერთს შევეხსენებ, ტირილით შევჩვილებ შენზე წმინდა უფალს აღრიალებული და თავზე ნაცარგადაყრილი. საწუთრომ მე შექირვებული დამინახა. თავისი ცოდვიდან ორი ნაწილი მე დამიბრუნა (მე გამამტყუნა). მალალმა სფერომ ასე მიპასუხა: ჰოი, ყბედო მოხუცო! ჩემს ავსა და კარგს რას ჩააცივდი? განა ასეთი ჰოთქმა ეგების ბრძენი კაცისაგან! შენ ჩემგან ყველაფრით პატივდებული ხარ, სულს სიბრძნით კვებავ ხოლმე. საქმელი გაქვს, საძინებელი და საჯდომი, საშუალება გაქვს კარგი და ავი გაარჩიო. რაც შენ თქვი, მასზე მე ხელი არა მაქვს, მზე და მთვარე ამ საქმის ბაიბურში არ არიან. იმასთან ეძიე გზა, ვინც გზა შექმნა, ვინც გააჩინა დღე და ღამე, მზე და ვარსკვლავები. ერთი ის, რომ მისი ზრსებობა საიდუმლოება არაა, მის საქმეს არც დასაბამი აქვს და არც დასასრული. მე ერთი მისი მონა ვარ, შემოქმედის თავყანისმცემელი. მისი ბრძანების გარეშე არ ვმოძრაობ, მის ბრძანებას ერთს არ გადავუხვევ. ესავდე უფალს და უფლის საესავი, რიგისამებრ რაც გინდოდეს, მას სთხოვე. მის გარდა არავინ არ ცნა ცარგვლის, კაშკაშა მთვარის, ცისკრის ვარსკვლავისა

და მზის გამჭინად. მისგან აკურთხე მოციქულის სული და მის თანამოსაგრეთ სათითაოდ მიაგე მისაგებელი“ (გვ. 1918).

მაშასადამე, ფირდოუსის მიხედვით, მზე, მთვარე და ასტრალური კულტები, რომელთაც თაყვანს სცემდნენ, როგორც ღვთაებათ, ძველ აღმოსავლეთში, ღმერთის შექმნილია.* აქვს კიდევაც საგანგებო თავები პოემაში: „მზის შექმნის შესახებ“ (გვ. 5) და „მთვარის შექმნის შესახებ“ (გვ. 5). სხვაგანაც პოეტი არაერთგზის უსვამს ხაზს იმას, რომ მზისა და მთვარის შემქმნელი ღმერთია (გვ. 2529. ეტყობა, იყო ასეთი მტკიცების საჭიროება). ღმერთის შექმნილია, ფირდოუსის შეხედულებით, მუშთარი (გვ. 203). ცარგვალი ღმერთითაა, ადგილზე რომ დგას (გვ. 960). „შაჰ-ნამეში“ ღმერთს ეხვეწებიან, შენ როცა ხარ, სატურნსა და მერკურს არ შეეჩივლებო (გვ. 2783). თავის პოემაში „შვიდი მთიები“ ნეზამი მიმართავს უფალს: თუკი რამ ვარსკვლავთ აღსარიცხი ცხრილები იყო და ცაზე სფეროს რამე საიღუმლო თუ ჰქონდა, სულ შევისწავლე და ძირის ძირამდის ჩავსდიე, მაგრამ გიპოვე შენ და ცარგვალს ზურგი ვაქციე, რადგან მივუხვდი, რომ ის თვითონ უფალს შეჰყურებს. ხოლო უფლად კი შენ გიცანიო.“^{***} ნეზამის მეორე პოემაშიც მაჯნუნი ჯერ ასპიროზსა და მუშთარს შეთხოვს შეელას, მაგრამ, როცა ისინი დილაზე გაქრნენ ციდან, ღმერთს ეაჩება: მიკვირს, შენს მონებს რას ვეხვეწებოდი, როდესაც შენ სუფევო.“^{***} პარალელებმა გაგვიტაცა და ბარემ იმასაც გავიხსენებთ, რომ „ვეფხისტყაოსანშიაც“ მთვარეს ღმერთი ჰყავს. „მთვარესა ეტყვის: იფუცე სახელი ღმრთისა შენისა“.^{***} ჰ.რინგერენის

* ეს არ გამოჩინია ვნოზაძეს: „ფირდოუსისათვის მზე არის შექმნილი. იგია შექმნილი ღმერთის მიერ და ეს შეხედულება შაჰ-ნამეში ძალიან ზშირადაა გამოთქმული“ (ვნოზაძე, ვეფხისტყაოსნის მზისმეტყველება. საანტიკო დე ჩილე, 1957, გვ. 83). ასევე, მკვლევარს ისიც აქვს მითითებული, რომ პოემის გამორები მზეს სცემენ თაყვანს, როგორც ღვთაებას (იქვე).

** ნეზამი ვანჯავი, ჯაფთ ფაქჯარ, მათნ-ე 'ელში ვა ენთეყანდრ, მოყადდამე ვა ჰაეაში ბე ყალამ-ე თაქერ აქმად ოღლრ მოჰარამოქ მოსკოუ, 1987, გვ. 5.

*** ნეზამი ვანჯავი, ლეჟლო-მო მაჯნუნ, ბე თასქირჰე ვაქირ დასთვარდრ, ჩანფ-ე დოვგომ. თეჰრან, 1333, გვ. 178.

**** ეხება რა ამ ადგილს, ზვიად გამსახურდია საესებით სწორად შენიშნავს: „რომელია მთვარის ღმერთი? — პლანეტარულ გენიას იგი ვერ იგულისხმებს, ვინაიდან თავად მას მიმართავს. ეი. ამ პლანეტარულ გენიაზე მაღლა მდგომი ღმერთი შეიძლება იყოს მხოლოდ სულიწმინდა“. ზვიად გამსახურდია. ვეფხისტყაოსნის სახისმეტყველება. თბ. 1991, გვ. 119. შემდეგში: ზგამსახურდია.

აზრით, ღვთისა და ბედის რწმენა ერთმანეთს ვერ უთავსდება. მისი ფიქრით, ეს წინააღმდეგობა თვითონ ფირდოუსის ნათლად არ ჰქონდა წარმოდგენილი. „დრო“, „ცა“, „ბედი“ მისთვის უფრო მოარული სიტყვებია, რომელთაც მხოლოდ ის უნდა გამოხატონ, რომ ყველაფერი, რაც ხდება, ჩვენზე მალა მდგომი, ზეადამიანური ძალის მიერ არის განჩინებული.*

ბედი და დრო „შაჰ-ნამეში“ გაიგივებულია და ამით ეს პოემა ენათესავება სპარსულ მითებს. მათში გატარებულია წინასწარგანსაზღვრულობის (პრედესტინაციის) შეუვალი პრინციპი. ისინი (დრო და ბედი) ღმერთს ემორჩილებიან. მაგრამ გავისხენოთ, რომ ზემოთ უკვე მოტანილი ტერმინები სინონიმები არიან და გადატანით ნიშნავენ: სამყაროს, ბედს, წუთისოფელს.

„შაჰ-ნამეში“ ორი რეალური დრო გვაქვს: ერთი — პოეტის წინარე დრო, რომელიც აღწერილია პოემაში; მეორე — ფირდოუსის დრო, რომელიც ავტორის ძალაუნებურად, არც თუ იშვიათად, შეპარულია მასში. ისტორიული წარსულის ამსახვემა მწერლებმა და მხატვრებმა მათი აწმყოს წარსულისაგან გამიჯვნის მოვალეობა მხოლოდ ამ ბოლო საუკუნეში იტვირთეს, ადრე მათ ეს დროები და შესაბამისი ფაქტურა (ყოფითი რეალიები) ნებსით თუ უნებლიედ აღრეული ჰქონდათ. ფირდოუსიმ მშვენივრად იცოდა, რომ მის პოემაში აღწერილი ხანა ისლამური არ იყო, მაგრამ აქა-იქ ისლამის რეალიები მაინც აქვს შეტანილი. შეიძლება, ეს ანაქრონიზმები მას კი არ ჰქონდეს დაშვებული, არამედ მის წყაროს, ფირდოუსის „დანაშაული“ კი შეიძლება ის იყოს, რომ მან „ვერ შეამჩნია“ ისინი. „შაჰ-ნამე“ უზარმაზარ ხანას მოიცავს, ქვეყნის გაჩენის დღიდან მე-7 საუკუნემდე. ზოროასტრობას კი ირანში 14 საუკუნის ისტორია ჰქონდა, ყოველშემთხვევაში, პოემის მიხედვით, მითოლოგიურ სამყაროს იგი არ უნდა გადაწვდნოდა. მაგრამ ეს ასე არ არის. ფირდოუსის მითიური გმირებიც კი, არის ნიშნები, იაზდანს ესავენ. ასე, მაგალითად, მითოლოგიური მეფე ქარნდუნე მებრგანის დღესასწაულზე ირქვამს გვირგვინს (გვ. 62). ჩვენ კი ვიცით, რომ ამ, წინაზოროასტრიულ ხანაში, ირანში თავყანს სცემდნენ ასტრალურ კულტებს. ფირდოუსის დროს ეს იცოდნენ. სწორედ ფირდოუსის თანამედროვე მეცნიერი ბნრუნეც ამას გვაუწყებს თავის „აქსარ ალ-ბაყნაში“. ამ რელიგიას იგი ბუდასთვის რელიგიას უწოდებს. ზოროასტრიზმი კი „შაჰ-ნამეს“

* ციტირებული გვაქვს ნნათაძის წიგნიდან. იხ: ნნათაძე, გვ. 314. იხ: აგრეთვე: ეთეყაძე-ქერდაული ბე სარნაევით დარ „შაჰ-ნამე“. „რაჰ-ნამა-ე ქეთაბ“, 1978, მომარეკა-ე 8-10, გვ. 570.

მიხედვითაც გოშთასფის დროს იქნა აღიარებული. უთუოდ თავისი წყაროებიდან აქვს ფირდოუსის მემკვიდრეობით მიღებული ანგელოზის ინსტიტუტი. ანგელოზები ისლამსაც გადმოჰყვა ძველი რელიგიებიდან, მაგრამ *სორჷში* ძველი ირანული ანგელოზია (ავესტა — *სრაოშა*, ფალაური — *სროში*)*. ღმერთის ნების გამოძახატველი ეს *სორჷში*, როგორც ამას წინათ ვთქვით, ისე ერევა გმირთა ცხოვრებაში, როგორც რიგითი ღმერთები „ილიადასა“ და „ოდისეაში“. მისი სამყოფელი სამოთხეშია („სორჷში მოვიდა მასთან *სამოთხიდან*“, გვ. 50). „ფირდოუსის ფატალიზმი კომბინირებული ხასიათისაა, იგი შემდგარია ზოროასტრული და მუსულმანური ელემენტებისაგან. მუსულმანური თვალსაზრისის თანახმად, ღმერთი ყველაფრის წყაროა — კეთილისა და ბოროტის, ბედისა და უბედობის. ზოროასტრული დუალისტური თვალსაზრისი ქვეყნის ბრუნვის ორ ფაქტორს სცნობს: — უძრავ ვარსკვლავთა კეთილ გავლენასა და მთიებთა ბოროტ გავლენას, რომელთაგან პირველი კეთილი ღვთის ნების გამოვლინებაა, ხოლო მეორე — ბოროტი სულის აპრიმანის ნებისა. არათანმიმდევარია ფირდოუსი ღვთისა და ბედისწერის (destiny) მიმართების გაგებაშიც, სადაც მასთან ორი ლოგიკურად ურთიერთგამომრიცხველი აზრთა მდინარება ერთმანეთს უთავსდება. ერთის თანახმად, როგორც ითქვა, ღმერთი სიკეთისა და ბოროტების წყაროა, ყოველივე მისგან ხდება და მისით. ეს მონოთეისტური თვალსაზრისია. მეორის თანახმად, ღმერთი უპირისპირდება ავ ბედს, ანუგეშებს კაცს ცული ბედისგან მიყენებულ უბედურებაში. მის წინაშე უჩივიან ბედს, ღვთის ნება ცას მოწყალედ ხდის და ა.შ. ბოროტი საწყისის — აპრიმანის როლი მხოლოდ მორალურ ბოროტზე, ცთუნებაზე, დაიყვანება: იგი აცთუნებს მოქმედ პირთ, შთააგონებს მათ ბოროტ ზრახვებს, რასაც სასჯელი შემდეგ ბუნებრივად მოსდევს.“** „შაჰ-ნამეში“, მიუხედავად მისი დიდი სიმართლისა და ინტუიტური ჰუმანიზმისა, რომელიც კაცთმოყვარეობასა და სინანულში ვლინდება, არ არის დამოუკიდებელი ინტერესი კაცის ბუნებისა და ღირებულებებისადმი, არამედ მხოლოდ მისი ბედისადმი, მაშინ როდესაც, ვთქვათ, „ვეფხისტყაოსანი“ პროდუქტია კულტურისა, სადაც ყველა ამ ადამიანურ სწრაფვათა კანონიერება პრობლემად იყო ქცეული. ამიტომ მასთან ადამიანური გრძნობების არა მარტო მართალი სიტყვა გვაქვს, არამედ ეთიკური შეფასება და შეგნებული

* ბორჰანი, გვ. 1132

** ნ.ნათაძე, ვეფხისტყაოსნის სამი ადგილის გაგებისათვის, გვ. 314 (H.Riggner, გვ. 110-130).

განდიდებაც. და სწორედ ესაა, რომ „ვეფხისტყაოსანს“ სპარსულ ეპიკასთან შედარებით მთელი კულტურულ-ისტორიული ციკლით — სპირიტუალიზმის ინტერესებში ხორციელების დათმობით და შემდეგ, უფრო მაღალ დონეზე, ისევეხორციელებასთან მიბრუნებით — მაღლა აყენებს.*

და მართლაც, ლირიკული წიადსვლებითა და გმირთა პირით ფირდოუსი ბედისწერის გარდუვალობას ქადაგებს. თვითონ როსთამი რომ როსთამია, გაგიკვირდებათ, რა უსუსურად წარმოგვიდგენს თავის თავს ბედისწერის წინაშე და რა წარამარა ჩივის ამაზე. ხშირად ბედი წინასწარაა გაგებული და იციან, ვინ როდის და ვისი ხელით უნდა მოკვდეს (აქ ზოგჯერ ლიმილის მომგვრელი ეპიზოდებიც გვხვდება. ერთხელ ომში გრვს მიეცემა შემთხვევა, მოჰკლას ფირანი, მაგრამ თავს იკავებს, რადგან იცის, ნაწინასწარმეტყველებია, რომ ეს საქმე გუდაარზმა უნდა ჩაიღინოს. გვ. 1220). როგორც მუსულმანი, ფირდოუსი არ თაკილობს ქრისტეს ხსენებას და მის ციტირებას (გვ.გვ. 2751, 2756, 2760). ამ შემთხვევაში მისი წყარო ყურანია.

პოემის როგორც მითიური, ისე ისტორიული ნაწილის სამყაროს ღმერთი განაგებს, ამ ქვეყნად მისი სურვილის გარეშე არაფერი არ ხდება, მაგრამ განსხვავებით, ვთქვათ, ბერძნული მითებისაგან, აქ ღმერთი მოქმედებაში უშუალო მონაწილეობას არ ღებულობს (გამონაკლისია ერთი შემთხვევა, როცა ანგელოზი იხსნის ხოსროვ ფარვზს აშკარა სიკვდილისაგან).

ამ ბოლო წლებში, ისლამური რევოლუციის შემდეგ (თითო-ოროლა ასეთი ცდა ადრეც ყოფილა) ირანში მომრავლდა შრომები, რომელთა ავტორები ამტკიცებენ, თითქოს „შაჰ-ნამეში“ ჩადებული იყოს მისტიკური იდეები და სიმბოლოები. საქმე იქამდისაც კი მივიდა, რომ როსთამის შვიდ გმირობაში შვიდ მისტიკურ სიმბოლოს ხედავენ.**

სამშობლო

მთელი „შაჰ-ნამე“ პატრიოტული სულისკვეთებითაა გაჟღენთილი. აქ ირანელებს ირანი უყვართ ხაზგასმულად, თურანელებს — თურანი. მაგრამ მაინც, რადგანაც იგი ირანის გალექსილი ისტორიაა, შიგ ირანელთა ყოფაა აღწერილი და ირანული სულია ჩადგმული, ფოკუსში ირანია დაყენებული და სამყარო ირანელის

* ნ.ნათაძე, რუსთველური მიჯნურობა და რენესანსი. თბილისი, 1966, გვ. 201.
** მოქამბად-ალი ამირ-ე მო'ენზი, ნექათი-ე ჩანდ დარ ბარ-ე თა'აბირ-ე ერჩან-ე „შაჰ-ნამე“. „ირან-ნამე“, 1370, მომარ-ე ავეალ, გვ. 76.

თვალთ არის დანახული. ირანელი „შაჰ-ნამესთვის“ ტრადიციული მოქალაქეა და თავისი მრავალსაუკუნოვანი ისტორიის მქონე ქვეყნის მოყვარული. შემთხვევითი არ არის, რომ ირანელის ცნება გამოხატულია ტერმინით *დეჰკანი* („მიწათმოქმედი“; „გლეხი“; „მემამულე“; არც *დეჰკანი* დარჩება, არც თურქი და არც არაბი“ - გვ. 2929).

პატრიოტული გრძობის გაცხოველებას არაბების მიერ დამონებული, დიდი ისტორიული წარსულის მქონე და ახლა უკვე ანექსირებული სახელმწიფოს მოქალაქეთა გულში, როგორც ვიცით, მოჰყვა ეროვნული სამეფოებისა და დინასტიების გაჩენა. ამ სამეფოთა იდეა პატრიოტობაზე იყო დაფუძნებული. ფირდოუსის მიერ პოემაში ხაზგასმული მამულიშვილობა და ტრადიციულობა არც შემთხვევითი იყო და არც იშვიათი. შაჰიდან მოყოლებული გლეხამდე სამანიანთა სამეფო ამ იდეით იყო შეპყრობილი. „შაჰ-ნამე“ მათი აპოთეოზია. მაგრამ ნუ დაეუკარგავთ ფირდოუსის ამ კიდევ ერთ დიდ დამსახურებას: თემის არჩევას. ჩვენ ვიცით, რომ ფირდოუსის თანამედროვე კლასიკოსები ან სულთანი მაჰმუდისა და მისი მემკვიდრისათვის ხოტბის შესხმით იყვნენ გართული, ანდა მისტიკურ („უზრათულ“) სიყვარულს უმღერდნენ (ონსორუს „ვამეყი და 'აზრან“, 'აფჟუს „ვარაყა და გოლშაჰი“).

„შაჰ-ნამეში“ ნაქადაგებია ირანის ერთიანობა, ირანული მოდგმის ხალხების გაერთიანების იდეა. ამ ეპოპეის მთავარი მოქმედი გმირი, ირანის დედაბოძი როსთამი წარმოშობით ზაბულისთანელია, რაღა წარმოშობით, ახლაც, როცა პოემაში მოქმედება ხდება, ზაბულში აქვს სახლ-კარი, სიისთანში ცხოვრობს თავის ოჯახთან ერთად, მამის სიახლოვეს. ირანი სხვა მხარეა და სიისთანი სხვა, მაგრამ პოემაში დახატული გვაქვს ის ხანა ირანის ისტორიისა, როდესაც მიმდინარეობდა ირანელი ხალხის ეთნოგენეზისი, სხვადასხვა ირანული წარმოშობის ხალხების ბაზაზე შექმნილი ახალი ეთნიკური ერთობის ჩამოყალიბების პროცესი. როგორც ზემოთ უკვე ვთქვით, გაერთიანება მოხდა ირანის გარშემო და მისი ნიშნით. დააკვირდით, როგორ უყვართ ირანელებს სამშობლო: *ხოშ ბად-ე ნუშინ-ე ირანზაშინ* — რა კარგია ირანის საამო ნიავე! (გვ. 2968) და როგორ განიცდიან მის ბედს: *დარზლ ასთ ირან, ქე ვირან შავად, ქონამ-ე ფაღანგან-ო შირან შავად* — „ათსუსია ირანი, რადგან გავერანდება იგი, ვეფხვებისა და ლომების ბუნაგად იქცევა!“ (გვ. 392). მაგრამ ესეცაა, ირანის სიყვარული ფირდოუსის თვალს როდი უბრმავეებს, იგი ობიექტური განმსჯელის როლში გამოდის და როცა ხედავს, რომ მისი თანამემამულეები თავიანთ მოსისხლე მტერს

უსამართლოდ ექცევიან, ამტყუნებს მათ (გვ. 818), წერს, ირანელებმა უდანაშაულო ხალხი დახოცესო (გვ. 1376).

მოკლედ შევხებით ირანისა და თურანის ურთიერთობის საკითხს.

თითქმის ყოველ ნაშრომში, სადაც ზერელედ მაინც არის განხილული ფირდოუსის „შაჰ-ნამე“, გვიწერენ, რომ ესაა ნაციონალური ეპოსი, რომლის შინაარსი გაშლილია კეთილისა და ბოროტის ურთიერთბრძოლის ფონზე. ძირითადად ებრძვიან კი ერთმანეთს ირანი და თურანი. ამდენად ირანი კეთილი ძალაა, თურანი — ბოროტი. თურანი დღესაც დაახლოებით იმავე ადგილს გვიქვია, რაც ფირდოუსის დროს იყო, — თურანად ითვლება არალის ზღვის ბასეინი. ირანიც ყოველთვის იქ იყო, სადაც დღესაა. თავისთავად ტერმინი ირან არის მრავლობით რიცხვში დასმული აირმა (აირჲ ანამ), რაც ნიშნავს: „არიელები“, „არიელების [ქვეყანა]“. თავიდან ეს ტერმინი არ იყო ეთნოგრაფიული შინაარსის მატარებელი, იგი პოლიტიკურ ნიშანზე მიუთითებდა. ასევეა ნაწარმოები თურან სიტყვისაგან თურ, რომელიც ნიშნავს: „გმირს“, „ფალავანს“. შემდეგში ირანელებმა თურქებისათვის, რომლებიც თურანის ტერიტორიაზე ცხოვრობდნენ, — და ცხოვრობენ დღესაც, — ვერ გაიმეტეს ასეთი მნიშვნელობა და, როგორც ხდება ხოლმე, ამ ტერმინის დიაპაზონი გააფართოვეს, მისცეს რა მას მნიშვნელობებიც: „გიჟი“, „ველური“. ფირდოუსის დროს ირანი როგორც ტერიტორიულად, ასევე პოლიტიკურად დაკნინებული ქვეყანა იყო. ძველი, ვრცელი და ძლიერი ირანი, მთლიანი ირანი, ფირდოუსის დროს ირანული მოდგმის ხალხთა ოცნების საგნად იყო ქცეული. ფირდოუსი თავის სიისთანელ გმირს, როსთამს, როგორც შემდეგშიც აღვნიშნავთ, წარმომავლობით არაირანელს, საკს (სიისთანი არის იგივე საკისთან, საკების ქვეყანა, ამ დროისათვის ირანის ნაწილი) ათქმევინებს: თუ ირანი არ იქნება, მაშინ დაე, მეც ნუ ვიქნებო! ამავე დროს ამ ხანაში ეთნიკური თუ ტომობრივი დიფერენციაცია ჯერ კიდევ კარგად შეიმჩნევა. ირანში რა ამბავიაო? — კითხულობს სიისთანში მყოფი გმირი (გვ. 462). მაგრამ ეს სიისთანელი თავის თავს ირანელად თვლის. აქ ისეთი ვითარებაა, როგორც ჩვენში. გარკვეულ დრომდე „კახელი“ სხვა ცნება იყო და „ქართველი“ — სხვა, ქართველი ნიშნავდა მხოლოდ ქართლელს. დროთა ვითარებაში, როდესაც ერთიანი ერის იდეა შეიქმნა, ამ უკანასკნელმა ტერმინმა ორი მნიშვნელობა მიიღო: შეინარჩუნა რა ვიწრო ტომობრივი მნიშვნელობა (ქართლის მკვიდრი), მიიღო ფართო მნიშვნელობაც (სრულიად საქართველოს მკვიდრი). ჩვენს პოემაში ქარნდუნის

ხანიდან მოყოლებული ტომობრივი სული უკვე ადგილს უთმობს ზოგად ეროვნულ სულს.

ფირდოუსის დროს მართლაც ესხმოდნენ ხორასანს თავს მწვერ ან-ნაჰრელი თურქები, ხოლო რადგანაც მწვერ ან-ნაჰრი თურანი იყო, პოემაში იგი თურქთა ისტორიულ სამშობლოდაც იქნა მიჩნეული.

„შაჰ-ნამეს“ თურანი არაა მომთაბარეების ქვეყანა, აქ ისეთივე ქალაქები, ნაშენები და სახნავ-სათესებია, როგორც ირანში. იგი მიწათმოქმედი ხალხით არის დასახლებული. როგორც გათხრებმა დაამტკიცა, ამუ-დარიის გაღმა მხარე ჭერ კიდევ I ათასწლეულში ჩვენს ერამდე მართლაც წარმოადგენდა განვითარებულ კუთხეს, მაღალი დონის საირიგაციო სისტემითა და ორგანიზებული სახელმწიფოებრიობით.

მეფე, სამეფო შარავანდი (ქარაი)

ფირდოუსის პოემას „მეფეთა წიგნი“ (უფრო ზუსტად, „მეფის წიგნი“) ეწოდება, რაც თავისთავად უთითებს იმაზე, რომ თხზულების მთავარი მოქმედი გმირები ირანის მეფეები არიან. ეს ასეც იყო მოსალოდნელი. ძველი ქრონიკების მოქმედი გმირები ხომ მეფეები იყვნენ. ამიტომაც წერდა ილია ჭავჭავაძე: ეს ოხერი ჩვენი ისტორია მეფეებისა და ომების ისტორიაა, შიგ ხალხი არა ჩანსო.

ფირდოუსი არ იძლევა მეფის რაიმე განსაკუთრებულ მოდელს, ისეთს, რომლითაც იგი მკვეთრად იქნებოდა განსხვავებული საშუალო საუკუნეების პოემებში დახატული მეფეებისაგან. ამას რომ ვამბობთ, არ უნდა დავივიწყოთ, რომ „შაჰ-ნამე“ ირანის გალექსილი ისტორიაა და აქ პოეტმა შემკვიდრებობით მიიღო მითოლოგიური თუ ისტორიული მეფეების, ერთმანეთისაგან განსხვავებული პირების შესახებ უკვე შექმნილი მთელი გალერეა. ზოგი მათგანი მტარვალი იყო, ზოგი — კეთილი, ზოგი — მხდალი, ზოგი — გულადი, ზოგი — კანონიერი მფლობელი ტახტისა, ზოგიც — უზურპატორი და ა.შ. ასე, მაგალითად, ზაჰანქი მტარვალია და უზურპატორი, ანჷშერვანი — მართლმსაჯული, ბაჰრამ-გურჩი — თავაწყვეტილი მოქიფე, მონადირე და ქალთა მოყვარული.

ფირდოუსის პოემაში მუდამ იგრძნობა მეფის კულტი. კარგი მეფე ყოველი სიკეთითაა შემკობილი. იგი ფიზიკურადაც გამოჩნეულია და გონებრივადაც. „ქვეყანა ტანია, მეფე — თავი“ (გვ. 2525). ჭერ კიდევ პლატონი მოითხოვდა მეფის პიროვნებაში პრაქტიკული გონიერებისა და გონიერული პრაქტიკის შერწყმას,

რაც ძალიან იშვიათია. მეფე-ფილოსოფოსის პრობლემა იმთავითვე იდგა. ეს საკითხი დასვა ფირდოუსიმაც. მან ერთმანეთს შეურწყა მეფე ანუ შირვანის სამართლიანობა და მისი მრჩევლის ბოზორგანდის გონიერება. მეფე ღმერთის რჩეულია. იგი ქვეყნად იმისთვისაა მოვლენილი, რომ ხალხს სიკეთე მოუტანოს. თუ მეფე ტირანიის გზას დაადგა, „მთვარე ცაზე აღარ იბრწყინებს... ძროხებს რძე უშრებათ“ (გვ. 2157). განსხვავებით ზოგი ხალხის, ვთქვათ, ეგვიპტელთა, მეფეებისაგან, ჩვენი პოემის მეფეები თავს ღმერთებად არ მიიჩნევდნენ. ირანელი ხალხი, ჩვეულებრივ, თაყვანს სცემდა შაჰებს, ოლონდ, ვიმეორებთ, ისინი მას გაღმერთებული არა ჰყავდა. მისი აზრით, აპურა მაზდა ანიჭებს მეფეს ძალაუფლებასა და სიწმინდეს. ე.ი. მეფე ღვთისაგან არის დაყენებული და მის წინააღმდეგ ხელის ამართვა უფლის წინააღმდეგ ბრძოლას ნიშნავს. ირანელ მეცნიერებს სწორედ „შაჰ-ნამეს“ მიხედვითა აქვთ მეფისთვის ასეთი კვალიფიკაცია მიცემული: 1) მეფობას კაცს ღმერთი ანიჭებს. 2) რაც მეფეს გააჩნია, უფლისგანაა. 3) უფალი მეფის მეგობარი და მფარველია. 4) უფალია მეფის გზის მაჩვენებელი. 5) მეფის ავის მდომი უფლის მტერი და ეშმაკის ნების შემსრულებელია. 6) მეფის ჩამომავლობის მფარველი უფალია. 7) მეფის ავის მდომნი დაუსჯელი არ დარჩებიან. 8) მეფეს მოდგამს განსაკუთრებული ჯიშო. 9) მეფე ქვეყანასა და ხალხთან არის უშუალო კავშირში. 10) არავის არა აქვს წილი მეფობასთან გარდა მეფისა, რომელიც უფლის მიერ არის დანიშნული. 11) მეფეს ყველა უნდა ემორჩილებოდეს. 12) უფლის შემწეობით მეფე ყოველ ხეაშიადს ფლობს. 13) უფლის დახმარებით მეფე ბუნებისმიერ სიძნელეებს გადალახავს. 14) გამარჯვება მეფეს უფლისა და ქარრის შემწეობით ენიჭება. 15) მეფის ნება უზენაესია. 16) მეფე სარწმუნოების ქომაგია და მისი მოქმედება — წესისა და რიგის შესაბამისი.* როგორც ვხედავთ, მეფის უკან ღმერთი დგას. მეფის კულტი მარტო ირანში არ ყოფილა და „შაჰ-ნამეში“ არ არეკლილა. გავიხსენოთ, რომ ასე იქცევა ბიბლიური დავითი. იგი სამაგიეროს არ უხდის მეფე საულს, არ აღმართავს ხელს მის წინააღმდეგ (პირველი მეფეთა 24,7-14; 26,9-11) და სჯის მის და მის შვილთა

* ალბ-ყოლბ ეთემანდე მოყადამ, ფანდემან ვა ფანდემან აზ დინდე-ე ირანინან ბარ ბონნანდე-ე „შაჰ-ნამე-ე“ ქერდოუსი. თეჰრან, 1346, გვ. 6

მკვლელთ, რადგან მათ გაბედეს ცხებულის მოკვლა. ირანისტების მიერ იოლად იქნა შემჩნეული, რომ მეფის ბრძანების შეუსრულებლობა „შაკ-ნამეს“ გმირებს ღვთის წინაშე ჩადენილ ცოდვად მიაჩნიათ, თუნდაც ისინი ამ ბრძანებას უკანონოდ თვლიდნენ. ისინი დარწმუნებულნი არიან იმაში, რომ მეფის ბრძანების თავის არიდებისთვის ამქვეყნადაც დაისჯებიან და იმქვეყნადაც.* მაგრამ პოემის მითოლოგიურ ნაწილში, თუ გადაჭარბებული არ გამოგვივა, მაინც ჭუნგლის კანონი მოქმედებს: გწვი და მისი ყალიბის გმირები უსიტყვოდ ემორჩილებიან მეფეს, მაგრამ როსთამი — ყოველთვის არა. როცა საქმე შეეხება მისი პიროვნების ღირსების დაცვას, იგი აინუნშიაც არ აგდებს მეფის, ქაა-ქაუსის, კაპრიზებს და ამბობს: „მე თავისუფლად ვარ დაბადებული, მონა კი არა ვარ, მე მხოლოდ უფლის მონა-მორჩილი ვარო“ (როსთამი ღირსების დამცველად გვევლინება, მაშინ როდესაც ესტანდნაჰარი თავისუფლებას კანონის დაცვაში ხედავს, თუნდაც ამით პირადი ღირსება დათრგუნული იყოს). გვიანაც ასე იყო. მე-5 ს. სომეხი ისტორიკისის ფავსტოს ბუზანდის ცნობით, სომეხთა მეფე პაპი გაუწყრა თავის სარდალ მუშეგს, ბრძოლაში ალბანთა მეფე რატომ არ მოჰკალიო! სარდალმა უპასუხა: მეფეს შენ უნდა გაუსწორდე და არა მე. მე გვირგვინოსანზე ხელი არასოდეს აღმიმართავს და არც აღვმართავ. მე რომ მეფე ჩამივარდეს ხელთ, არ მოვკლავ, თუნდაც ეს სიცოცხლის ფასად დამიჯდესო.**

ფირდოუსის მიერ დახატული მეფეები, როგორც ვთქვით, ყოველთვის ერთნაირი არ არიან. რა თქმა უნდა, აქ არ შეიძლება უგულვებელყოთ პოეტის პოზიცია და მიკერძოება, მას ჰქონდა საამისო უფლებაც და საშუალებაც. რაც შეეხება მის მიერ ქებით მოხსენიებულ მონარქებს, თუ აქ ტენდენციურობას დავინახავთ, ჩვენი აზრით, არ უნდა ვიფიქროთ, რომ ამ ტენდენციურობის ავტორი მაინცდამაინც ფირდოუსია, პოეტი მათიანეებს ლექსავს, მათიანეები კი, ეს ჩვენ ვიცით, სწორედ მოვლენების მხილველ კარის მემათიანეთა მიერ შედგენილი მათიანეები, სცოდავენ

* *ქალაქ ბაღევი მოფლავი. ანსორე დრამ დარ ბარბი აზ დანსთანჰა-ეე „შაკ-ნამე“. 1370, მომარე-ეე ავეალ, გვ. 64*

** *История Армении Фавстоса Бузанда. Ереван, 1953, გვ. 153*

ობიექტურობის თვალსაზრისით. ასე რომ, გადასინჯვას მოითხოვს ირანისტიკაში გამოთქმული შეხედულება, ფირდოუსის ირანის ფეოდალური ყოფა იმდენად აქვს გაიდეალებული, რომ ისტორიული ფაქტები ირანის მონარქებთან ფეოდალების დაპირისპირებისა მიჩქმალულიც კი აქვსო.*

მეფე ნაუდარით უკმაყოფილო ირანელები სწამ ფალავანს თხოვენ, შენ იყავი მეფეო, მაგრამ სწამი უარზეა — ქაჰანელთა სამეფო გვარის უფლებების ხელყოფა როგორ შეიძლება, ამას უფალი არ მოგვიწონებსო (გვ. 245), ასევე, ქვეყანამ იცის, რომ ქაუს მეფე ჩერჩეთია, „მას ტვინი არ აბადია“, მაგრამ იტანენ, რადგან მეფეა (გვ. 470). პოემაში გატარებულია სამეფო შარავანდის (ქარრის) იდეა. „ქარაჩ არის მონარქის ერთადერთი იმანენტური ატრიბუტი. თვითონ სწამნიანთა მხედართმთავარი ბაჰრამ ჩუბინი, „შაჰ-ნამეს“ ეს მაკბეტი, რომელსაც პოეტი მხურვალედ და გულწრფელად თანაუგრძნობს, წინასწარ განწირულია დასალუპავად, როცა ის ტახტის ხელში ჩაგდებას ცდილობს. ქარრის პრეროგატივის ხელყოფა კეთილშობილსა და გულად რაინდს მძვინვარე ბოროტმოქმედად აქცევს.“** ვისაც ქარრი არა აქვს, მას ტახტი არ ეკუთვნის. ქარრს უფალი იძლევა (ქე ქარა-ე ქაჰ იზად შურა სოქორდ — „რადგან სამეფო (ქაჰანური) ქარრი ღმერთმა მას ჩააბარა“). ამ ტერმინს, როგორც ჩანს, ძალიან ადრე იცნობდნენ ირანელები. ქარრის მქონენი მოხსენიებულნი არიან „ავესტაში“. აქ უწინარეს ყოვლისა იგულისხმებიან ირანის მეფეები. ქარრის მფლობელად ერთხელ იხსენიება აქარსნიჰაზბიც (რვეული 93, იაშითი 19), თუმცა სხვაგან ხაზგასმულია, რომ მას ქარრი არ გააჩნია („არდვისურ-იაშითის“ მიხედვით, აქარსნიჰაზბი ანაჰიტას თხოვს ქარრს, მაგრამ ეს უკანასკნელი მის ამ თხოვნას არ აკმაყოფილებს. თავი მე-11). ბისოთუნის წარწერებში ქარრი ცალკე ლექსიკურ ერთეულად არ გვხვდება, მაგრამ კომპოზიტებში იხსენიება (ქარნუხოსი, ჰეორდოტეს ცნობით, ძვ.წ. 480 წ. ქსერქსეს ლაშქრობის დროს ცხენიდან ჩამოვარდა და მოკვდა ვინმე ქარნები). ძვ. სპარსულ ენაში ეს სიტყვა ფიქსირებულია ჰვარნაჰ ფორმით, ავესტაშია ხვარენაჰ, ფალაურში — ხვარეჰ (სასურველი რამ);

* K.V. Trever, Сасанидский Иран в Шах-наме. „Фердовси“, 1934, გვ. 179.
 ** М. Занд, Шесть веков славы. М., 1964, გვ. 89.

„სასურველი ნივთი“; „ბედნიერება“; „ოთხფეხი საქონელი“; „ცხვარი“; „მეფობა“); სპარსული *ქარა* (ბორჰანი, გვ. 789). *ქარა* ირანელთა წარმოდგენაში განიხილებულია ფრინველ ვარდნას („ყვავი“; „თეთრი ქორი“), ასევე ცხვრისა და ნიამორის სახით. არღაშრს გამოკიდებულ არდავანს ეუბნებიან: გაქცეულებს უკან ერკემალი მისდევდაო. არდავანმა იკითხა, ერკემალი რატომ მისდევსო? უპასუხეს: ეს მისი მეფობის მომასწავებელი *ქარა*იაო (გვ. 1935). ხომ არ არის ამასთან კავშირში ქართული ც-ხვარ-ი; ღორ-ი? რომელ ქართველ ლინგვისტსაც არ დავეკითხე, ყველამ, არა მგონიაო, მიპასუხა, ეს ძირი ქართულში ძალიან ძველი ჩანსო. და მეგრ. ჩხოუ („ძროხა“) მომიტანეს მაგალითად. მაგრამ იქნება მანამდე შემოსული ეს სიტყვა ჩვენში და ეგება ც-ხვარ-იც ამან მოგვცა, ღორ-იც და ჩხოუ-ც? ცალკე საკითხია, რა მიმართებაშია ამ ძირთან სპარსული *გური*||*გორ-ი* („კანჯარი“), რომლის არაბიზირებული ფორმა უნდა იყოს *ჯორ-ი*, ქართ. ქურა, ქურუ, მეგრ, ქვირა („კვიცი“), ქურანი, ვირი (მეგრ. გირინი?).

„შაჰ-ნამეში“, ბუნებრივია, *ქარა* აქვს ყველა, მათ შორის მითიურ მეფეს: ჯამშნდს, ქარნდუნს, ჰუმანგს და სხვებს, მაგრამ ხდება ხოლმე, რომ ზოგ მათგანს, როცა ის უფლის მცნებას გადავა, *ქარა* უკნინდება ან სულაც ეკარგება. ასე, მაგალითად, *ქარა* დაკარგა თვით ისეთმა მორქმულმა ხელმწიფემაც კი, როგორც იყო ჯამშნდი (გაამპარტავნებულმა ჯამშნდმა სამეფო კარი შეკრიბა და განუცხადა: მე ისეთი დამსახურება მაქვს, მეფედ კი არა, ღმერთად მიმიჩნიეთო). *ქარა* უკნინდება ან საერთოდ ეკარგება ზოგ უფლისწულს. ფუსი და გოსთაჰში მეფე ნაუდარის შვილები იყვნენ, მაგრამ მათ *ქარა* საერთოდ არ ჰქონიათ და არც არავის მიაჩნდა ისინი ტახტის მემკვიდრეებად, რიგითი სარდლები იყვნენ. ამიტომ, როცა აქრანსნაჰბმა მეფე ნაუდარი მოჰკლა, ზნლის რჩევით ირანელებმა მეფის ამ შვილებზე კი არ შეაჩერეს არჩევანი, არამედ ქარნდუნის ჩამომავალი ვინმე ჯავი გაამეფეს. მაგრამ ჰქონდა შორეული სამეფო შტოს ამ წარმომადგენელს *ქარა*ი შერჩენილი? და თუ ჰქონდა, რატომ? ქონებით, ალბათ, ჰქონდა, რაკი მეფედ ის აირჩიეს (ჩვენ პოემის გმირთა ლოგიკით ვმსჯელობთ). მაგრამ რა იყო ის კრიტერიუმი, რომლითაც არკვევდნენ, ჰქონდა კაცს *ქარა*ი თუ არა? ამაზე „შაჰ-ნამეში“ არაფერია თქმული. როდესაც თურანიდან ოტებული გწვი, ქაბ-ხოსროვი და ქარანგისი ამუ-და-

რიას მოადგებიან, გწვი ეუბნება უფლისწულ ქაა-ხოსროვს, შენ ხომ სამეფო ქარრი გაქვს და ამუ-დარიის გადაცურვისა არ უნდა გეშინოდესო (გვ. 741). რაში უნდა ყოფილიყო გამოხატული ეს თვისება კონკრეტულად, როგორ უნდა გამოდგომოდა ეს ქარრი ქაა-ხოსროვს პრაქტიკულად ამუ-დარიის გადაცურვის დროს, არაფრით არ არის მინიშნებული. არც გწვი ცნობს საჭიროდ, განუმარტოს ეს საკითხი უფლისწულს (მას მხოლოდ მაგალითი მოაქვს, ქარბდუნმა არევანი რომ გასცურა) და არც ფირდოუსი იწუხებს თავს იმით, რომ მკითხველი ჩააყენოს საქმის კურსში.*

სამეფო ქარრი აქვს სწომორლსაც. ერთგან სწომორლი ზნლს ეუბნება: *ჰამი ბაშ დარ სნაჟე-ჟე ქარრ-ე მან* — „იყავ ჩემი ქარრის ჩრდილის (მფარველობის) ქვეშო“ (გვ. 139). ქარრი გააჩნია ფერიას (*ქე ბარ ჩაჰრ-ე თო ქარრ-ე ჩაჰრ-ე ფარისტ* — „შენს სახეზე ფერიის სახის ქარრია“. ქარრი გააჩნიათ სამეფო გვარის ქალებსაც. ნწუშნადი თავის დედაზე ამბობს: *ნაგარდამ მან აზ ქარრო აზ დინ-ე უჟ* — „არ გადავალ მე მისი ქარრისა და სჯულისაგან“ (გვ. 2663). ეგევე ადგილი გამოდგება იმის მაგალითადაც, რომ ქარრის მქონენი არიან ქრისტიანებიც, რადგან, პოემის მიხედვით, ნწუშნადის დედა ქრისტიანია, „ავესტას“ მიხედვით, ქარრის მოპოვება შეუძლებელია: „ზამიად-იაშ-თში“ გაშიშვლებული აქრანსნაში სამჯერ ჩაყვინთავს წყალში, რათა ქარრი დაიჭიროს, მაგრამ ამას ვერ ახერხებს (იხ. მე-8 ფრაგმენტი. აქ არეკლილია ზოგ ტომში დაცული შეხედულება, რომლის მიხედვით ქარრი დამალულია წყლის სიღრმეში. მე-19 იაშთი, 51-64).

შეიძლება მოხდეს ისეც, რომ კაცს ქარრი არ გააჩნდეს და მეფედ მაინც იჯდეს. ასეთი მეფე უზურპატორია. ზაჰაჰს ქარრი არ ჰქონდა (მას ქარრი არ მისცა ანაპიტამ), მაგრამ ირანის ტახტის

* ახსნა იმისა, თუ რატომაა ირანული ქარრი ცხერის სახით წარმოდგენილი, თავის მკვლევარს ელის. აქ ერთი კია ცხადი, როგორც აღვნიშნეთ ეს მოვლენა პარალელს პოულობს ეგვიპტურ მითოლოგიასთან. აქედან უკავშირდება იგი ალექსანდრე მაკედონელს, რომელსაც არაბები ისქანდარუ ზუ ლქარნანს — „ორი რქის მქონე ალექსანდრეს“ უწოდებენ. „ორრქიანი“ შეიძლება, გადატანითი მნიშვნელობითაც გავიგოთ არაბ კარნ აგრეთვე ნიშნავს სჯულის რქას (ეს ცნება იხმარებოდა ქართულშიაც გარკვეული რელიგიისა თუ სექტის მიმდევრობას. ირანული გადმოცემებით რადგან ალექსანდრე ორგვარი წარმომავლობისა იყო, ბერძენიც და ირანელიც, ხომ არ გაუსვეს ისლამურ სამყაროში ამ მოვლენას ხაზი ასეთი ზედწოდებით?

ხელთ გდება მაინც მოახერხა და იქ მთელი ათასი წელიწადი იმეფა. მეფის ხელყოფა ან თუნდაც მის წინააღმდეგ ბრძოლისაკენ მოწოდება დიდ ცოდვად ითვლება:

ქე გჳაჲლ, ქე ჰარ ქჳ ზე ჭარმან-ე შჳჰ
ბე ფჳნჳლ, ბე ღჳზახ ბარაღ ფჳმჳჳჰ.
მარჳ ჩანღ გჳჳჲ: გონაჰქარ შჳე,
ზე ჭარმან-ე გოშთახ ბჳზარ შჳე

— „ვინც იტყვის, მეფის ბრძანებას გადაეუხევეთო, ჯოჯოხეთში დაიმკვიდრებს ადგილს. რამდენჯერ უნდა მითხრა, ცოდვა ჩაიდინეო, გოშთახის ბრძანებას არ დაემორჩილოო?“ (გვ. 1684).

მეფე ხალხს ღმერთთან აკავშირებს. რელიგია და ტახტი უერთმანეთოდ ვერ იარსებებენ:

ნა ბჳ თახჳ-ე შჳჰი ბოჲღ ღჳნ ბჳფჳ,
ნა ბჳ ღჳნ ბოჲღ შჳჰრჳჳრჳ ბჳ ჯჳ.

„ვერც მეფის (მეფობის) ტახტის გარეშე იარსებებს სარწმუნოება, ვერც სარწმუნოების გარეშე იარსებებს ხელმწიფე (ხელმწიფობა)“ (გვ. 1995).

ერთ პირში გაცხადებული მეფე, მობედი და ბრძენი უფლის აჩრდილია დედამიწაზე (ქე ჰამ შჳჰ-ო ჰამ მოჲბად-ო ჰამ რადჳშჳგარ ბარ ზამჳნ სჳჲე-ჲე იზადჳ (გვ. 2875).

ირანში ყოფილა შემთხვევები, როცა მობედისა და მეფის ინსტიტუტები ერთ პიროვნებაში იყო მოცემული, გარდა ზემოთ მოტანილი ადგილისა, ამის ანარეკლი ჩანს „ვის-ო რამინშიც“, სადაც მობედი შაჰის სახელადაც კი არის ქცეული.

მეფობა მარტო უფლებას არ გულისხმობდა, შემთხვევითი არ არის, რომ შაჰის სინონიმი, ტერმინი ფადეშჳჰი (პატი ხშაჲასა) ფალაურად ნიშნავს „ქვეყნის მცველს“. სახელმწიფო ინტერესები შაჰისთვის ყველაფერზე მაღლა უნდა იდგეს, პირად ინტერესებზედაც კი. მეფე ქაჲ-ხოსროვი არ თაკილობს ორთაბრძოლაში გაჰყვეს არამეფეს. სხვა დროს იგი ირანის ინტერესებისათვის მზადაა სამკვდრო-სასიცოცხლოდ შეეხას თავის კეთილისმყოფელ კაცს, ფჳრჳნს, რომელმაც იგი თავის დროზე სიკვდილისაგან დაიხსნა (გვ. 729). ფირდოუსის აზრით, მეფისთვის დამახასიათებელია სამი ნიშანი: შეძლება (ჰონარ), გონიერება და ჩამომავლობა (იგულისხმება მეფური ჩამომავლობა) (გვ. 2327). ფირდოუსის მიხედვით ქაჲანთა დინასტიის წარმომადგენელი ფიზიკურად

ლონიერი, ლამაზი და ახოვანია (გვ. 1976). მაგრამ არ უნდა ვიფიქროთ, რომ ირანის მეფეების ამ თვისებებით ყოველთვის მოჰქონდათ თავი. მაგალითად, არდაშირი კავკასიის ძე მეფეებს ჩააგონებს: „შენ ღმერთი არა ხარ, უბრალო მოკვდავი ხარო.“ მისივე მოძღვრებით, „თუ მთელი ხალხი შეჰქირავებულია და მეფე — მხიარული, ეს სამართალს შორავს.“^{***} იგივე არდაშირი აფრთხილებდა მეფეებს: „იციოდეთ, თქვენი ძალაუფლება ხალხის ტანზე ვრცელდება, მეფეებს ხალხის გულზე მმრძანებლობა არ შეუძლიათო.“^{***} ფირდოუსიც ურჩევს მეფეს:

ბი აზარი-ჲე ზირდასთან გოზინ,
ქე აზბი ზე კარ ქას ბე დღღ აჴარინ.

„ხელქვეითებს ნუ შეაწუხებ, თუ გინდა, რომ ყველამ გაქოს“ (გვ. 1987). „მეფე კეთილშობილი უნდა იყოს და ღვთისნიერი კაცის გული უნდა ჰქონდეს“ (გვ. 1365). თუ მეფე ეშმაკის გზას გაჰყვება, უფალი მას დაჰრის წაართმევს. მოხდება, მეფე სისასტიკეს გამოიჩინოს, მაგრამ იგი იძულებულია ასე მოექცეს მტერს. თვითონ მართლმსაჯული ნაჰურგანიც არ ინდობს ამბოხებულთ (გვ. 2332). ამ „მართლმსაჯულმა“ შაჰმა ხომ სისხლით მორწყა მთელი საქართველო, როგორც დასავლეთი, ასევე აღმოსავლეთი. ხდება ისეც, რომ მეფეები იჩენენ უღმობლობას (ვთქვათ, თავის კეთილისმყოფელსაც არ ინდობენ ძალაუფლების დაკარგვის შიშით. გვ. 2290), მაგრამ თავიანთ საქციელს შემდეგში ინანიებენ კიდევაც (გვ. 1754) და ა.შ. მეფის ინსტიტუტს როცა ვეხებით, არ შეიძლება, არ აღინიშნოს ის ერთგვარი დემოკრატია, რომელიც მეფეთა საქციელს ხშირად უკავშირდება ფირდოუსის ჰოემაში. მეფეები დიდ საქმეებს თვითნებურად არ ჰკიდებენ ხელს, მობედებსა და დიდებულებს რჩევას ეკითხებიან. ასე იქცევა, მაგალითად, ნაჰურგანი:

სე რუზ ანდარუნ ბუღ ბა რაზან,
ჩე ბა ფაჴლაგანან-ე ლაშქარ შეჴან.
ჩაჴარომ ბარ ან რახთ შოდ რაჲ-ე შაჴ,
ქე რანად სუ-ჲე ჯანგ-ე ყაჴსარ სეჴაჴ.

„სამი დღე მრჩეველთან იჯდა, ასევე ლაშქრის მსურველ

* 'აქლ-ე არდაშირ, ფაჴურჴანდღ-ჲე 'არაბი ოსთად აჴსან 'აბბან, ბარჯარდანოი ბე ჴარსი მოჴამბად-ალე ემამ-ე შუშთარე. თეჴრან, 1348, გვ. 104. შემდეგში არდაშირ.

** იქვე, გვ. 121.
*** იქვე, გვ. 69.

გმირებში. მეოთხე დღეს ასეთი სწორი გადაწყვეტილება მიიღო მეფემ, — კეისრის საწინააღმდეგოდ ჯარი უნდა წაესხა“ (გვ. 2338).

მეფეები და სარდლები თითქმის ყოველთვის ჯერ მრჩევლებთან ითათბირებენ და შემდეგ შეუდგებიან საქმეს. ზაჰაჰი რომ ზაჰაჰია, მასაც აქვს ერთგვარი დემოკრატია, ხალხისაგან წერილობით დასტურს ითხოვს იმის შესახებ, რომ ის სიკეთის მოქმედია (გვ. 45). მეფეს ხელქვეითი უთამამდებიან, კიცხავენ მას. გუდარზი ქავოსს უჯავრდება, შენ საგიყეში უნდა იყო და არა სასახლეშიო (გვ. 413). ზოგჯერ ჯარი მეფისგან ახსნა-განმარტებას ითხოვს. მაგალითად, აქრანსჩაზბს უწყურებიან: რა დაგიშავა ასეთი სროაუშმა, გვითხარო (გვ. 657). ჩვენ შევეჩვიეთ შეხედულებას, რომ აღმოსავლეთში ქალი უუფლებოა და მას თავის გათხოვებასაც კი არავინ ეკითხება. ეს ისლამური აღმოსავლეთის მოდელია. „შაჰ-ნამეში“, სადაც მაზღეანური ირანია დახატული, მეფეც კი ქალიშვილს უთანხმებს მისი გათხოვების საკითხს (გვ. 386). და ეს მოვლენა ფირდოუსის დამსახურებად არ უნდა მივიჩნიოთ, — იგი ალბათ იყო მის წყაროებში, ფირდოუსიმ მხოლოდ განიმეორა წყაროს მონაცემი.

საგანგებოდ გვინდა შევხვთ ე.წ. ანდარზ-ნამაჰებს, ანდერძის (დარიგებათა) წიგნს „შაჰ-ნამეში“. „სასანიანთა ხანაში წესი იყო, შაჰები ტახტზე ასვლის დროს წარმოთქვამდნენ სეფესიტყვას, რომელსაც გააჩნდა დამოძღვრითი და უმეტესად მორალური ხასიათი.“^{*} ფირდოუსის პოემაში ამას ისეთი ხასიათი აქვს მიცემული, რომ აქ გვაქვს სეფესიტყვები თვით ისეთი მეფეებისაც კი, რომელთა შესახებ თითქმის არაფერი იკითხება „შაჰ-ნამეში“, ასე განსაჯეთ, მითიური მეფეებისაც კი. ამ მოვლენის შესახებ, შეიძლება, ორი ვარაუდი გამოვთქვათ: ან ამ სეფესიტყვათა გარდა მართლა არაფერი იყო პოეტის წყაროში (ძველ ქრონიკაში) დაცული (თანაც ეს სეფესიტყვა მართლა ეკუთვნოდა იმ მეფეს თუ არა, ესეც საკითხავია), ანდა ესეც, ეს სეფესიტყვაც, რადგან იგი ზოგად სურვილებსა და სენტენციებს შეიცავს, ისეთს, რომელიც რომელიმე კონკრეტული მეფის თავისებურებას არ უკავშირდება, თვითონ ფირდოუსის მიერ არის შეთხზული, ვინძლო რაიშე

* ქარ-ნამე-ეე შაჰან, თაღლიქ-ე ართურ ქრისტენსენ, თარჯომე-ეე ბაყერ ამირბანნი ვა ბაჰმან სარქარანთ. თაბრზ, 1350, გვ. 58.

მინც ეთქვა მშრალ ქრონიკაში მხოლოდ სახელითა და თარიღით შემორჩენილ მეფეზე. რაც შეეხება ფაქტებს, დაცულია ანდარზნამე^{*} რომელიც არდაშირ კავკასის ძემ წარმოთქვა გამეფების დროს. სხვა ტირადათა შორის მასში იკითხება: „იციოდეთ, ჩვენ შევეცდებით, სამართალს გავუკაფოთ გზა, ფეხი ავაღმევიწით სიკეთეს, განვაბტკიცოთ მემკვიდრეობით შემორჩენილი სათნოება, ავაყვავოთ ქვეყანა, მოწყალე ვექმნეთ მონებს, დავიცვათ ქვეყნის სიკეთენი, რომელთაც იგი დროთა ვითარებაში დასცილდა. ხალხნო, გულარხენად იყავით, რადგან ჩემი სამართლიანობა დაიცავს ძლიერსა და უძლურს, დამცირებულსა და აღზევებულს!“ მეფეთა მემკვიდრენი, ახალი შაჰები, დიდი პასუხისმგებლობით ეკიდებოდნენ ამ დარიგებებს, რადგან სეფესიტყვებში მათს ავტორებს ნაანდერძევი ჰქონდათ არა რაიმე ახირება, რაიმე ტენდენციური სურვილი ან უსაგნო ოცნება, არამედ პრაქტიკაში გამოცდილი და პანაცეად აღიარებული ქმედებანი და ვითარებანი. ტყუილა კი არ აფრთხილებდა იგივე არდაშირ კავკასის ძე მომავალ მეფეებს: „იციოდეთ, ვითარებანი, რომელიც ჩემს შემდეგ შეგემთხვევათ თქვენ, ის ვითარებანია, რომელიც მე შემემთხვა. თქვენც ის გარდაგბდებათ, რაც მე გარდამხდა. ქვეყნის მართვის დროს თქვენც იმ სიძნელეს წააწყდებით, რასაც მე წააწყდები ხოლმეო.“^{**} ასეთი ანდერძების ტექსტები ახალ მეფეთა მიერ გულდასმით შეისწავლებოდა და სახელმძღვანელოდ მიიჩნეოდა.

სასანიანთა კარზე სხვა მოხელეთა შორის იყო ეპისტოლოგრაფიც, რომელსაც, გარდა წერილების წერისა, ვეალებოდა მეფის საქმეთა და გამოთქმათა ფიქსირება. ბალაზორის ცნობით, სასანიდი შაჰის ბრძანებას მეფის თვალწინ იწერდა მდივანი, მეორე მოხელე

* ჩვენ იძულებული ვართ, ამ ტერმინით მოვიხსენიოთ ყველაფერი, რაც სასანიანი მეფეების გამონათქვამებთაგან შემოგვრჩა, როგორც წარმომავლობისა და სახის არ უნდა იყვნენ ისინი, — ტახტზე ასვლის დროს წარმოთქმული სეფესიტყვა თუ მისი ბრძანებით ჩაწერილი ბრძნული ან პრაქტიკული გამონათქვამი.

** 'აქლე არდაშირ, გვ. 108 ციტირებული შრომის ავტორს თუ დაუქვრებთ „შაჰნამეში“ არდაშირის სეფესიტყვა 116 ბეითს შეიცავდა, მაგრამ მისმა არაბულად მთარგმნელმა ბონდარჩიმ იგი ამოაგდო“ (იქვე გვ. 53) ჩვენ არ შეგვიძინებია, რა ვითარებაა ხელნაწერებში, მაგრამ დღეს კანონიკურად მიღებულ ტექსტში არდაშირის სეფესიტყვა შვიდ ბეითს შეიცავს მასში გამოთქმული შეხედულებანი დაახლოებით თან ხვდება შემორჩენილ „ქარნამას“.

*** იქვე, გვ. 63

კი მას გადანუსხავდა თავის დავთარში. ეს დავთარი მოწმდებოდა ყოველთვე, იბეჭდებოდა მეფის ბეჭდით და ინახებოდა საცავში.^{*} აბუ ლ-ქარაჯის „ქეჰრესთში“ დასახელებულია სამი ასეთი წიგნი, მათგან ორი ნწუშრივანს მიეწერება, ერთიც — არდაშირს. სასანიანი მეფეების „ანდარზ-ნამაკებს“ არაბები თარგმნიდნენ და სახელმძღვანელოდ იყენებდნენ.

საინტერესო ინფორმაციებს გვაწვდის „შაჰ-ნამე“ მეფის რეგლამენტის, ტახტზე ღრმად მოხუცი მეფის, ასევე მცირეწლოვანი მემკვიდრის ზეობის შესახებ. შაფურ ზუ ექთაჩი ძალიან დაბერდა, მეფობა აღარ შეუძლია, ტახტის მემკვიდრე ჯერ კიდევ ისე პატარაა, რომ სახელმწიფოს გაძლოა არ ძალუძს. შაჰი თავის ძმას, არდაშირს, აძლევს მეფობას იმ პირობით, რომ, როცა ტახტის კანონიერი მემკვიდრე მომწიფდება, იგი ამ უკანასკნელს დაუბრუნებს სამეფო გვირგვინს. ასეც მოხდა, არდაშირმა თავის ძმისშვილს, შაფურს დაუთმო ტახტი. ხდება სხვაგვარადაც. მცირეწლოვანი მემკვიდრის ნაცვლად ტახტზე ჯდება მობედი შაჰრუჰ, იგი მეფობს ხუთი წელიწადი, ამასობაში წამოიზრდება ტახტის მემკვიდრე (ზუ ექთაჩი) და მობედიც გვირგვინს არქვამს ამ უკანასკნელს. „შაჰ-ნამეში“ საინტერესო აზრია გამოთქმული მეფის ინსტიტუტის ლეგიტიმურობის შესახებ: „მეფე, ვისაც ჰსურს (ე.ი. ვინც მას მეფედ ჰსურს), მას მისცემს ტახტს და კანონიერი ხელმწიფე ის იქნება“ (გვ. 755). ასეთი შეხედულება არაიშვიათად იწვევდა გაუგებრობას და ტახტის უშუალო მემკვიდრეების უკმაყოფილებას როგორც ირანში, ისე სხვაგან, მათ შორის საქართველოში. ეს პრობლემა არეკლილია ხაყანის ერთ წერილშიც და იგი შეეხება გარკვეული წრეების უკმაყოფილებას ჩვენში გიორგი III-ის მიერ ტახტის დაქერის თაობაზე.^{**} ყოფილა წესი, რომელზედაც თანსარი მიგვიითითებს, უზენაესი ქურუმი განუმარტავს თაბარისთანის მმართველს, გუშნასფს, თუ როგორ უნდა აირჩიონ მეფე. მეფის გარდა, ამ საქმეში მონაწილეობას ღებულოენ: ქურუმი, კარის მდივანი, სპასპეტი, ჰერბედები.^{***} აქ

* *Al-Baladzori, Liber expugnatione regionum. Ed. de Goele. Lugduni. Batavorum. 1866გვ. 464*

** *ბ.თოდუა, ქართულ-სპარსული ეტიუდები, III. თბილისი, 1979, გვ. 2372*

*** *Minowi, M., Tansar's epistle to Geshnasp. Teheran, 1932, გვ. 38 (В.Лукин, Древний, гв.110).*

შხედველობაში არ ვიღებთ შეთქმულებას, რომელსაც სამეფო კარზე უწყობენ ტახტის ერთადერთ კანონიერ მემკვიდრეს ბაჰრამ-გურს და სხვას ინდომებენ მეფედ (გვ. 2098) და შეთქმულებას მეფის წინააღმდეგ, როცა ცოცხალი მეფის ხოსროვ ფარვინის ადგილას შეთქმულნი ტახტზე სვამენ ბაჰრამ ჩუბინეს, სამეფო გვარის გარე შტოს წარმომადგენელს (გვ. 2726).

ჩვენი პოემის მიხედვით, შვიდი წლის უფლისწულს უკვე ასპარეზობასა და ბრძოლას ასწავლიან, რვა წლისას — სახელმწიფო საქმეებს (გვ. 2030). სამეფო კარის სწავლულები და მოხელეები უფლისწულს გამოცდას უწყობენ, ვარგა თუ არა ის მეფედო (გვ. 2554). ტახტზე, თუ ამის შესაძლებლობა იყო, მზის თვის პირველ დღეს ადიოდნენ, დიდებულები ახალ მეფეს ხოტბას ასხამდნენ.

მაგრამ მეფეთა ცვლა, ეტყობა, თვითდინებაზეც არ იყო მიშვებული. ჩვენი აზრით, „შაჰ-ნამეში“ არეკლილია სხვადასხვა დაჯგუფებათა ინტერესების დაპირისპირება, ამ ჯგუფთა მიერ მათთვის სასურველი კანდიდატის წამოყენება და გარკვეულ ღონისძიებათა გატარების შემდეგ ამ, მათთვის სასურველი, პირის გამეფება, პროვინციებიდან სამეფო გვარის არაპირდაპირი წარმომადგენლების ჩამოყვანა მეფედ, როცა მეტროპოლიაში ტახტის კანონიერი პრეტენდენტები არიან. ამის მაგალითად მიგვაჩნია ჩვენ ჯერ როსთამის, ზნლის გვარის წარმომადგენლის, მიერ ქაა-ყობანდის ჩამოყვანა ალბორზიდან, შემდეგ კი უკვე მეორე გვარის, გუდარზის გვარის, წარმომადგენლის, გნვის, მიერ ქაა-ხოსროვის ჩამოყვანა თურანიდან. ასეთი მოქმედებანი ყოველთვის იოლად როდი უწარმოებიათ. გნვმა, როცა ქაა-ხოსროვი ჩამოიყვანა მეფედ, ტახტის კანონიერი მემკვიდრე, ფარნბორზი, ცოცხალი იყო. და ამას საყვედურობს კიდევაც ფუსი, თეორიულად ასეთივე პრეტენზიების მქონე პირი, გნვს: ფარნბორზი ქაა-ქავოსის შვილია და იგი უფრო ღირსია მეფობისა, ვიდრე ქაა-ხოსროვი, მისი შვილიშვილიო (გვ. 751).

„შაჰ-ნამეში“ რამდენიმე მეფე ქალია გამოყვანილი. ამათგან სამი ირანის შაჰია, ერთი ინდოეთის (გვ. 2473). ერთიც ანდალუზისა (გვ. 1756). ირანის შაჰები არიან: ესქანდრნარის ვაჟის, ბაჰმანის ქალიშვილი და მისივე მეუღლე ჰომშა (გვ. 1758), ფარნანის ქალიშვილი ფურანი (გვ. 2956) და ხოსროვ ფარვინის ქალიშვილი აზარმი (გვ. 2958).

როგორც ეს არაიშვიათად ხდება ხოლმე, ირანის ზოგი ისტორიული მეფე მითების ან ლეგენდის პერსონაჟად იქცა. ასეთი სახეა, მაგალითად; ბაჰრამ-გური (ვარაპრან V. 421-439), რომელიც აღმოსავლურ თქმულებებში შევიდა, როგორც ნადირობისა და დროსტარების მოყვარული ხელმწიფე.

„შაჰ-ნამეში“ უხვადაა ფიქსირებული ირანული ყოფის ამსახველი მასალები (ჩვენ მათზე საგანგებოდ შევჩერდებით). რა თქმა უნდა, აქ დიდი სიფრთხილეა საჭირო, რათა ერთმანეთისაგან გაიმიჯნოს ფირდოუსიძეული, მის წყაროებში აღწერილი ყოფა და ყოფა, რომლის შემსწრე „შაჰ-ნამეს“ ავტორი იყო. ამჯერად სამეფო რეგალიებს ჩამოვთვლით: ტარტი, ტაეცი (ყელსაბამი), გვირგვინი (მისი სინონიმებია: აქსარ, თაჯ, ქოლპ, დნჰმ), ოქროს ქოში, ქამარი, საყურე, სამაჯური, ბეჭედი, ხმალი, ხანჯალი, ფარგარი, გურზი, საჩრდილობელი...“ ამათგან მეფობის მთავარი ნიშანი, ეტყობა, ტახტი იყო. ესტანდნეშარი ეუბნება დედას, მამაჩემი ხომ დამპირდა, რომ შაჰად დამსევამდა, შეასრულოს თავისი სიტყვაო! დედა ამშვიდებს: რითი არა ხარ ირანის შაჰი, ჯარი შენს ხელშია და განძი. მამაშენს ტახტილა დარჩა და მას ნუ ეცილებიო! სწორედ იმიტომ, რომ ტახტი არ ჰქონდა, არ იყო ესტანდნეშარი ხელმწიფე.“ ზოგან მეფის ტახტი კამეჩის თავის გამოსახულების მქონე ფეხებზე დგას (გვ. 598), ზოგან — ცხვისაზე (გვ. 376). ზოგი ტახტი ოქროსია და მას ბროლის ფეხები აქვს (გვ. 316), ზოგი სპილოსძვლისაა (გვ. 527). იგი მოოქვილია ძვირფასი თვლებით მომღვენო მეფეები კიდევ უმატებენ ამ ტახტებს თვლებს. ეს ტრადიცია გაგრძელდა ბოლომდე, ზოგი მეფის გვირგვინი იაგუნდისაა (გვ.გვ. 103, 753, 1855), ამასთან ერთად იხსენიება ფირუზიც (გვ. 1855). ისტორიულად ცნობილია, რომ მეფე ანუშირვანის დროს გვირგვინი

* აქემენიან მეფეთა თავდაპირაზე, მანერებზე, სასახლეზე, ტახტზე, მორთულობასა და სამეფო რეგალიებზე იხ: მაჰმად ზოქა, ანან-ე შაჰანშაჰი-ე ირან, „ქონარ-ო შარდოშ“, შომარე-ე 174, გვ. 2

** ირანის მეფეთა ტახტისა და გვირგვინის შესახებ იხ: სანდუქ ქიშა, თაქო თაბთ. თეპრან, 1348.

ისე დაამძიმეს ძვირფასი თვლებით და ისე გაზარდეს მოცულობით, რომ მისი თავზე დახურვა შეუძლებელი იყო, იგი წვრილი ოქროს ძეწკვით ჭერზე ეკიდა მეფის თავს ზემოთ და ისე ჩანდა, თითქოს შაჰს თავზე ეხურა.* სამეფო სიმბოლო იყო თეთრი ქორი. მეფე გოშთასბს გვირგვინში ჰომამას (ზლაპრული ფრინველის) ფრთა ჰქონდა გარკობილი (გვ. 1451). ასევე იქცეოდნენ სანი (გვ. 229) და ბრჟანი (გვ. 1075), თუმცა ისინი ხელმწიფენი არ ყოფილან.

როგორც ადრე ვთქვით, ირანის პირველი მითოლოგიური სამეფო გვარია ფრშდნდრანთა დინასტია.** მისი პირველი წარმომადგენელია ქააშმარსი (გაამომართი)*** ამ მითიური დინასტიის შესახებ არსებული თქმულებები შეიცავენ „ზოგიერთ რეალურ, ძველ ისტორიულ ფონს“. და ეს გასაგებიც უნდა იყოს; ჩვენ ზემოთ უკვე გვქონდა საუბარი იმაზე, რომ ირანის ზოგი ისტორიული მეფე თქმულებებისა იქცა მითიურ მეფედ, ღმერთადაც კი (გოლაგამეში, რომელიც 47 საუკუნის წინ მეფობდა შუმერში, უფრო გვიან — ჩინგიზ-ხანი და სხვები). „შაჰ-ნამეს“ მიხედვით ამ დინასტიას ეკუთვნიან შემდეგი მეფეები: გააშმართი, ჰუშანგი, თაჰმურასი, ჯამშრდი, ქარნდუნე, მანუჩქერი, ნაუდარი, ზავი და გერშასფი. ძველ ლექსიკონებსა და თანამედროვე სამეცნიერო ლიტერატურაში ამ დინასტიასაა მიკუთვნებული ზაჰაქიც, რომელიც ჯამშრდის შემდეგ მეფობდა ირანში ათასი წელიწადი. მაგრამ ზაჰაქი უზურპატორი იყო (იგი ირანელი არ ყოფილა, არაბი იყო წარმომავლობითაც და სისხლითაც), არც მის მემკვიდრეს გაუზრძელებია სამეფო გვარი. ამდენად, ამ მითოლოგიურ დინასტიაში ცხრა მეფე შედის და არა ათი. ამავე დროს „შაჰ-ნამეში“ ზოგ ფრშდნდრან მეფეზედაც ნათქვამია — ქააშნელი იყო. ასე, მაგალითად, ჯამშრდის შესახებ პოეტი გვეუბნება: ბეჟარ-ე ქააშნარმ ქარდ შჰანარ — „ქააშს ქარით რკინა დაარბილა“ (გვ. 33). ქარნდუნის დედა შეიღს ეუბნება მისი მამის, ათბრნის, შესახებ: ზე თომ-ე ქააშან ბჰუდ-ო ბრდარ ბჰუდ — „ქააშნთა თესლის იყო და გამჭრიახი [კაცი] იყო“ (გვ. 43). მანუჩქერზე ნათქვამია: ბა

* სანაღებ, ლერარ-ე აბზარ-ე მოლუქ, გვ. 639.

** ფრშდნდრან პრავლ. ფორმაა და ნიშნავს: ფრშდნდრანს. თავად ფრშდნდრ კომპოზიტია: ფრშ (წინა) + დან (სამართალი) და ნიშნავს პირველმსაჯულს (ბორჟანი, გვ. 442).

*** შეიძლება კაცს ეფიქრა (და ზოგი ასეც ფიქრობს) რომ აქ იკითხება ქაა, რომელიც ქააშნთა დინასტიის სახელწოდებაში გვეხვდება სინამდვილეში კი აქა გვაქვს გაამ ფორმა, — გაამ (სული, სიცოცხლე) + შართან (მოკვდავი) (ბორჟანი, გვ. 1872).

სარ ბარ ნეჰდ ან ქაჰანნი ქოლპ — „თავზე დაიდგა ქაჰანური გვირგვინი“ (გვ. 129) და ა.შ.

1. გააჟმართი. ფირდოუსი თავის პოემას ნიეთის შექმნიდან იწყებს და მას, ბუნებრივია, პირველი მეფის ვინაობაც აინტერესებს. მაგრამ ვინ იყო იგი, ვინც პირველმა ირქვა სამეფო გვირგვინი, პოეტმა არ იცის. ეს კიაო, გვაუწყებს ფირდოუსი, ერთი ძველი წიგნის მიხედვით (რა წიგნია ეს, ამაზე არაფერს გვეუბნება), პირველი ხელმწიფე გააჟმართი ყოფილაო (გვ. 14). გააჟმართი ზოგ მითში კაცობრიობის მამამთავრადაცაა მიჩნეული. ჩვენი პოემის მიხედვით კი იგი ე.წ. კულტურული გმირია, რომელსაც მეფის ფუნქციები დაეკისრა. იგი იყო პირველი ფრშდნდი, ე.ი. პირველი პირველმსაჯული, კაცი, რომელმაც თავის საუფლოს (რომელშიაც ცხოველებიც შედიოდნენ) კანონი დაუწესა. მან ასწავლა ხალხს ტანზე ჩაცმა (ჯიქის ტყავი ჩააცვა მათ. აქ, ბუნებრივია, ფირდოუსის საუბარი არა აქვს ჯიქის ტყავის მაგიურ ფუნქციაზე, რომელზედაც შემდეგში გვექნება ლაპარაკი, მით უმეტეს, არ უნდა ყოფილიყო ასეთი მინიშნება იმ მითში, რომელიც პოეტმა გამოიყენა). მას მტრობდა აპრმანი, რომელთანაც ბრძოლაში გააჟმართს დაეღუპა შვილი სნამაჟი. ანგელოზის ჩაგონებით გააჟმართმა შეადგინა ჯარი (მასში შედიოდნენ ცხოველებიცა და ფრინველებიც), მას თავისი შვილიშვილი, სნამაჟის ძე ჰუშანგი უწინამძღვრა და ავ სულეებს სძლია.

გააჟმართმა ოცდაათ წელს იმეფა.

2. ჰუშანგი. გააჟმართის სიკვდილის შემდეგ ტახტზე ავიდა ჰუშანგი. * მან მოიძია ლითონი და მისგან გააკეთა ცული, ხერხი და ეჩო. არხები გაქრა და ყანები მორწყა. მანამდე ხილით იკვებებოდნენ. მან კი ხალხს პურის ჰამა დააწყებინა. ცეცხლის გაჩაღება ისწავლა. ნადირს ბეწვს ხდიდა და ტანსაცმლად იყენებდა. სადეს დღესასწაული შემოიღო.

* თუ რას ნიშნავს ჰუშანგ უცნობი თუ არა, საღაო მაინც არის. „ავესტაში“ იგი იხსენიება როგორც ჰაოშანგა ფიუსტის ეტიმოლოგიით იგი ნიშნავს „კაცს, რომელიც კარგ საცხოვრებლებს (სადგომებს) აკეთებს“ (მორჩანი, გვ. 239). ზოგი მეცნიერი მოექცა თავად ფირდოუსისეული ხალხური ეტიმოლოგიის გავლენის ქვეშ: გრანმაჟე რანამ ჰუშანგ ბუღთო ვოჭთი ჰამე ჰუშ-ო ქარაანგ ბუღ, [იმ კეთილ მობილს სახელად ჰუშანგი ერქვა. იტყოდ, თავიდან ბოლომდე გონება და მეცნიერება არისო] (გვ. 16 ჰუშ „გონება“, ქარაანგ — „მეცნიერება, ხელოვნება, კულტურა“).

ჰუმანგმა ორმოც წელს იმეფა.

3. თაჰმურასი. ჰუმანგი მისმა შვილმა თაჰმურასმა შეცვალა. მან ხალხს ცხვრის კრეჭა და მატყლისგან ტანსაცმლის დამზადება ასწავლა. ყურშავი და ავაზა მოაშინაურა; ქორი და შევარდენი მოათვინიერა, დედალს მამალი მიუჩინა. აპრიმანი შელოცვით გაჩხიბა და ზედ ამხედრდა. აესულთ შეება. მათგან ორი მესამედი შელოცვით დაიმორჩილა, დანარჩენები გურზით დაამარცხა. დევებისაგან (ავი სულგებისაგან) ისწავლა წერა ოცდაათ ენაზე (არაბულზე, სპარსულზე, სოლღურზე, ჩინურზე და სხვ.).

თაჰმურასმ ოცდაათ წელს იმეფა.

4. ჯამშრდი. თაჰმურასის ტახტზე მისი შვილი ჯამშრდი^{***} ავიდა. მთელი ქვეყნის დევები (ავი სულგები), ფრინველები და ფერიები მას ემორჩილებოდნენ. პირველმა განაცხადა, სამეფო ქარრი მადგას, მეფეც მე ვარ და მობედიცო. გამოჰქედა აბჯარი მუზარადი, თორი, ხეფთანი, ბარგასთუნანი). ბამბის, აბრეშუმისა და მატყლისაგან ტანისამოსი დაამზადა. საზოგადოება ოთხ ფენად დაყო: მლოცველებად, მებრძოლებად, მუშებად და ხელოსნებად. მოიპოვა ძვირფასი ქვები, ნელსაცხებლები და წამლები გამოიგონა. დევს ტახტრევანს შეებამდა და ასე დადიოდა. „ახალ დღეს“ (ნოვრუსს) ირანელთა ახალ წელს, დაუდო სათავე. თავისი წარმატებით მეტად გაამპარტავნდა და სამეფო კარის მოხელეთ განუცხადა: მე მეფე კი არა, ღმერთი ვარ და თქვენც ასე მალიარეთო. ეს რომ თქვა, ქარრი გაუქრა და სასახლეც კარისკაცებისაგან გაიცილა. მის ღროს ერთი ცული ამბავი მოხდა. ირანს ზაჰაჰე დაეპატრონა. ეს ზაჰაჰე ეშმამ აცდუნა, ჯერ მამა მოაკვლევინა, შემდეგ კი მხრებზე ორი გველი ამოუსხა. გველებს დღეში ორი კაცის ტვინით კვებავდნენ. ამოწყდა ხალხი. ზაჰაჰემა ჯამშრდი დაიჭირა და შუაზე გახერხა. დარჩა ირანი ტირანის ამარა.

საგულისხმოა, რომ „არდვისურ-მაშის“ მიხედვით (იგი „ავესტის“ ნაწილია), ზაჰაჰემა (აჟი-დაჰაჰემა) ანაჰიტას თხოვა ისეთი ძალა, რომლითაც მას შვიდი ქვეყნის დაპყრობა შეეძლებოდა. მაგრამ ანაჰიტამ არ შეისმინა მისი თხოვნა (მე-8, 29-31). პოემაში ზაჰაჰე უკვე გადადამიანებულია, მას ადამიანის თვისებები უფრო მეტი აქვს, ვიდრე ურჩხულისა. შემთხვევითი

* ეს მეფე „ავესტაში“ იხსენიება ფორმით თაჰმარუჰა (თაჰმა — „ძლიერი, გულადი“, ურუჰა — „გრძნეული“) (ბორჰანი, გვ. 538).

** ჯამშრდი „ავესტაში“ მოხსენიებულია ფორმით დამახშაეცა („დამა — „მეფე“, შაეცა — „ბრწყინვალე“) (ბორჰანი, გვ. 537).

*** ზაჰაჰე არის „ავესტას“ აჟი დაჰაჰე (აჟი — „გველი“, დაჰ — „შხამიანი“) (ბორჰანი, გვ. 116). მას მეორე სახელიც აქვს: ბეჟრასფი, რაც ათი ათასი ცხენის მფლობელს ნიშნავს, მაგრამ ასეთი წოდება მცდარი გააზრების შედეგი ჩანს: „არდვისურ მაშის“ მიხედვით, აჟი-დაჰაჰე არის ბავრის ქვეყნიდან (თავი მე-8). ბავრია, ეტყობა, ბავრასფად მიიჩნეის.

არ არის ისიც, რომ ზაპანის უშუალო ჩამომავალია როსთამი (გვ. 169), მაგრამ ეს ფაქტი მას არავის თვალში არ ამცირებს, პირიქით, ეესქანდრეხართან შელაპარაკების დროს ამას იგი საგანგებოდ აღნიშნავს კიდევაც, თითქოს თავსაც იქებს ამით (გვ. 1668).

ზაპანს უწინასწარმეტყველეს: ქაძანთა სამეფო გვარში ერთი ყმაწვილი დაიბადება და ის მოვიღებს ბოლოსო. ახლა ეს ყმაწვილი ექება ამოდ, ამასობაში ზაპანის ტირანიის წინააღმდეგ აჯანყებას აწყობს მკვდელი ქაეა. ზაპანს დაამხოზენ. ქარბდუნს გურზით უხდა მოეკლა ზაპანი, მაგრამ ანგელოზმა გამოუცხადა: ნუ მოჰკლავ, მისი სიკვდილის დრო ჯერ არ დამდგარა, შეჰკარი იგი და დამავანდის მთაზე დააბიო (მღრ.: ამირანი (პარიძან?) და მქერი). ასეც მოიქცნენ. ქარბდუნი გამეფდა.

ჯამშინდმა სამოცდაათ წელს იმეფა.

ზაპანს ათას წელს ეპყრა ირანის ტახტი.

5. ქარბდუნი. ქარბდუნმა (მღრ.: ფრილონი) ჰქეყანა უკეთურებისაგან გაწმინდა. მან შემოიღო მეჰრგანის დღესასწაული. სამ შვილს: სალმს, თურსა და ირაჯს გაუყო თავისი სამეფო. სალმს არგუნა საბერძნეთი, თურს — თურანი, ირაჯს კი — ირანი, ამით უკმაყოფილო ძმებმა მოკლეს ირაჯი. ირაჯის შვილიშვილმა (ქალიშვილის ძემ) მანუჩქარმა პაპის შური იძია, ბრძოლაში დაამარცხა და მოკლა სალმი და თური (აქედან დაედო სათავე თურანელებისა და ირანელების ურთიერთბრძოლას).

ქარბდუნმა ხუთას წელს იმეფა.

6. მანუჩქარი. მანუჩქარმა^{***} თავის სეფესიტყვაში ღარიბთა ქომავლობა იღო თავს. მისი მეფობის დროს გაჩნდა ზნლი. ზაბულისთანელი ფალავნის, სნმის, ვაჟი ალბინოსი დაიბადა და მამამ იგი ალბორზის მთაზე გადაადგდებინა, სადაც სწომორდმა გაზარდა. ზნლისა და რუდაბეს (ქაბულისთანის მეფის, ზაპანის ჩამომავლის ქალიშვილის) სიყვარულის შედეგად ამ ხანაში დაიბადა „შაპ-ნამეს“ მთავარი გმირი როსთამი (როსტომი).

მანუჩქარმა ასოც წელს იმეფა.

7. ნაუდარი. მანუჩქარმა შვილი ნაუდარი^{***} თავის სიცოცხლეშივე გაამეფა. ნაუდარი უსამართლო მეფე დადგა. მის დროს დაიწყო ირანელთა წინააღმდეგ ომი თურახის მეფემ ფეშანგმა, აქარსნიძის მამამ. თურახის ჯარი აქარსნიძის სარდლობით

* „ავესტაში“ ქარბდუნი მოხსენიებულია როგორც ფრეეტანა სახელი დაეპოვებულა რიცხვის „მესამე“ საკრალურ როლთან ქარბდუნის ცხოვრებაში. ეს მოტივი გასდევს „ავესტაში“ არგელილ ასევე „რიგვედაში“ ასახულ მითს ფრილონის შესახებ, რომელშიაც საკმაოდ ვრცლად არის აღწერილი ამ მეფის ცხოვრება.

** „ავესტაშია“ მანუშ ჩითრა (ჩითრა — „პირისახე“, მანუშ — „სამოთხე“); (ბორჰანი, გვ. 204).

*** გამოითქმის ასეც: ნავზარი, ნავდარი (ნიშნავს „მოსაწონს“ (ბორჰანი, გვ. 218). აქედანაა ქართული საკ. სახელები: ნოდარი და ნუვზარი.

დაესხა ირანს. ნაუდარი ჯერ ტყვედ იგდეს თურქებმა, შემდეგ კი სიცოცხლეს გამოასალმეს.

ნაუდარმა შვიდ წელს იმეფა.

8. ზავი ფაჰმასბის ძე. ნაუდარს ორი ვაჟი კი დარჩა (ფუსი და გოსთაჰმი), მაგრამ მათ, როგორც უკვე ვთქვით, სამეფო ძარბი არა ჰქონდათ. ამიტომ ზნლის წინადადებით, მეფედ ჩამოიყვანეს ვინმე ზავი, ოთხმოცი წლის კაცი, რომელიც ძარბილუნის ჩამომავალი იყო.

ზავმა ხუთ წელს იმეფა.

9. გერშასფი. ტახტზე ავიდა ზავის თავკერძა შვილი გერშასფი⁶ მისი მეფობის დროს მოხდა დიდი ომი ირანსა და თურანს შორის, რომელშიაც თავი გამოიჩინა როსთამმა.

გერშასფმა ცხრა წელს იმეფა.

10. ქაა-ყობზდი. უმეფოდ დარჩენილმა ირანელებმა ზნლის რჩევით როსთამს იალბუზიდან მეფედ ჩამოაყვანინეს ქაა-ყობზდი,⁷ ძარბილუნის ჩამომავალი. ქაა-ყობზდის მეფობის დროს დაიღო ზავი ირანელებსა და თურანელებს შორის და ორ სამეფოს საზღვრად ამუ-დარია იქნა მიჩნეული.

⁶ „ავესტაშია“ ქერეს ასპა (ქერესა — „მჰლე, ჭანდაცი“, ასპა — „ცხენი“) ამ სახელს ატარებს „შაჰ-ნამეში“ მეორე პერსონაჟი (გმირი, არამეფე) რომელზედაც ასაღი ფუსის (მე-10 ს) დაწერილი ავეს პოემა „გერშასფ-ნამე“.

⁷ როგორც უკვე ვთქვით ამ მეფის ზეობიდან ითელიან ქააანთა მითოლოგიურ დინასტიას ამაზე უფროებს ტიტული ქაა (ძვ. სპარსულ ენაზე ქააა — „მეფე“) სხვადასხვა წყაროებში ქაა-ანილ მეფეთა რაოდენობა სხვადასხვაა „შაჰ-ნამეში“, თუ ესქანდარსაც (ალექსანდრე მაკედონელსაც) შვილებთ სათვალავში, ათი ქააანელი მეფეა „ავესტაში“ — რვა ქაა-ყობზდი (ქავი-კვატა), ქაა-ფივაჟი (ქავი აფივაჟუ, ქაა-ქანოსი (ქავი-უსან), ქაა-სააუში (ქავი-სიავარშან) და ქაა-ნოსროვი (ქავი-პაუსრაუაჰ) (რვეული 132, იაშთა 13, რვეული 71, იაშთა 19). მაგრამ ჩვენ უკვე გვქონდა ზემოთ შემთხვევა ალგვენიშნა, რომ „შაჰ-ნამეში“ სხვა მეფეებთანაც არის ეს ტიტული მოხსენიებული. ყობზდ (ლობზდ) ძველ ლექსიკონებში განმარტებულია, როგორც მართლმსაქული (ბორჰანი, გვ. 175).

ქაა-ყოზდმა ას წელს იმეფა.

11. ქაა-ქავოსი. ქაა-ყოზდმა სიკედილის წინ თავის ოთხ ვაჟთან მეფედ ქაა-ქავოსი* ამოარჩია. ქაა-ქავოსი კკუამჩატე ხელმწიფე გამოდგა. აიხირა და არ დაიშალა, ავი სულებით დასახლებულ მანანდარანში უნდა გავილაშქროთ. გაილაშქრა და ტყვედ ჩავარდა. გამოიხსნა როსთამმა, რომელსაც ამ გზაზე შვიდი ფათერაკი გადახდა თავს. ჰამაყარანში ლაშქრობის დროს ქაა-ქავოსმა ცოლად შეირთო ამ ქვეყნის მეფის ქალიშვილი სუღნაბე. ერთხელ ეშმაკმა კაცის სახე მიიღო და ქაა-ქავოსს ურჩია: ცარგვალს რა ამოძრავებს, რატომ არ გაინტერესებს, მორკმული ხელმწიფე ხარ და ცაში გაფრენის სურვილი რატომ არა გაქვსო? მეფემ საგანგებოდ გამოწვრთნილი არწივები გოდოლს შეაბმევინა და ცაში აფრინდა, მაგრამ ფრინველებმა დიდხანს ფრენა ვერ შეძლეს და მეფეც მიწაზე დაენარცხა. ქაა-ქავოსის მეფობის დროს დატრიალდა სოჰრანის (ზურაბის) საცოდაობა. თურანში გაზრდილი როსთამის ვაჟი სოჰრანში აქრანსნაბემა მამის წინააღმდეგ აბრძოლა. როსთამმა ორთაბრძოლაში სასიკვდილოდ დაჭრა შვილი, რომელსაც ის არ იცნობდა. ქაა-ქავოსმა კი წამალი არ გამოუგზავნა მისი ტახტის ბურჯს, როსთამს, შვილის მოსარჩენად, — შეეშინდა, სოჰრანში თავის მუქარას შეასრულებს და მე დამამხოვსო!

ქაა-ქავოსის დროს მოხდა მეორე ტრაგედიაც. ქაა-ქავოსის ცოლს, სუღნაბეს, შეუყვარდა ტახტის მემკვიდრე სნაჰუში, მისი ქმრის შვილი მეორე ცოლისაგან. სნაჰუშმა სუღნაბეს წინადადება არ მიიღო. მაშინ ქალმა გაითამაშა მსოფლიო ლიტერატურაში ცნობილი სცენა: კაბა შემოიხია და ქმარს შესჩივლა, სნაჰუშს ჩემი

* ზოგი მეცნიერი (აქჩისტენსენი, ვაქენინგი, ი.მ. დიაკონოვი) თვლის, რომ ქაანიდებში იგულისხმება „ისტორიული სინამდვილის მარცვალი“, ზოგის აზრით კი ქაანინათა ისტორია „გამოგონილია“ ზოროასტრიელი მოგვების მიერ იმ მიზნით, რათა სამართლიანი ქაანიდები დაეპირისპირებინათ სხვადასხვა ეპოქის ნამდვილ და არასამართლიან მეფეებთან. „მაგრამ ისინი რომ მართლაც მითოურნი ყოფილიყვნენ და შექმნილნი უსამართლო მეფეებთან დასაპირისპირებლად, უნაკლონი, მართლაც სამართლიანი და ყოველშრივ იდეალურები იქნებოდნენ და არა ისეთები, როგორცაა ქაა-ქავოსი“. „არ არის გამორიცხული, რომ ქაანთა დინასტიის უკან იმალებოდეს აქემენიანთა დინასტია. ზომ შეიძლება, რომ ბუქისტუნის წარწერებში აქემენიდები თავიანთი ნამდვილი სახელებით იყვნენ წარმოდგენილნი, „ავესტის“ საკრალურ ტექსტებში კი თოფოტრული ფსევდონიმებით“ (მიხეილ ქურდიანის ზეპირი შენიშვნა „ავესტაშია“; ქაა უსან ქაა — „მეფე“, უსან (უსა) — „ბევრი შემოსავლის მქონე“) (ბოჩანნი, გვ. 158).

გაუპატიურება უნდოდაო! სწაუში გამართლდა, მაგრამ მიხვდა, რომ სასახლეში არ დაედგომებოდა და აქრანსწაშთან წავიდა. აქრანსწაშმა თავისი ქალიშვილი ქარანგნს შერთო ირანელ უფლისწულს, მაგრამ შემდეგ იგი მაინც მოაკვდინა. ირანელი ფალაენი გივი მიდის თურანში სწაუშის ვაჟის ქაა-ხოსროვის მოსაძებნად და შვიდწლიანი ხეტიალის შემდეგ ჩამოჰყავს იგი. ქაა-ხოსროვს გაამეფებენ ჯერ კიდევ პაპამისის სიცოცხლეში.

ქაა-ქნევოსმა ასორმოცდაათ წელს იმეფა.

12. ქაა-ხოსროვი. ქაა-ხოსროვი გამეფდა და შეუდგა სახელმწიფო საქმეების გაძლოლას, მაგრამ ქაა-ქნევოსი მაინც რჩებოდა ნომინალურ ხელმწიფედ. ქაა-ხოსროვმა* როსთამთან ერთად მიმის შური იძია, დაამარცხა და თავისი ხელით მოკლა პაპამისი (დედის მამა) აქრანსწაშბი. ქაა-ხოსროვი განიცდის იმას, რომ იგი ცოდვილია (მის ძარღვებში თურქული სისხლიც სდის) და თხოვს უფალს, თავის წიაღში მიიღოს. ირანელ გმირებთან ერთად იგი აღის მთაზე და იქ უჩინარდება.

ქაა-ხოსროვმა სამოც წელს იმეფა.

13. ლოპრასფი. ქაა-ხოსროვმა, სანამ გაუჩინარდებოდა, სამეფო გვირგვინი თავისივე ხელით ჰუშანგის ჩამომავალ ლოპრასფს** დაადგა, თუმცა ეს საქციელი მას ყველა მისმა ახლობელმა და მის სამსახურში მდგარმა ფალაენმა დაუწუნა. ლოპრასფს ორი ვაჟი ჰყავდა: ზარნრი და გოშთასფი. მეფეს ზარნრი უფრო უყვარდა. მამით უკმაყოფილო გოშთასფი ჯერ ინდოეთში გადაიხვეწა, შემდეგ კი — საბერძნეთში. იქ კეისრის ქალიშვილი ქეთაფუნი შეირთო ცოლად, შემდეგ ბრძოლებში თავი გამოიჩინა და კეისრის მოციქულად ჩამოვიდა ირანში, რომელმაც საბერძნეთს ხარკის გადახდა შეუწყვიტა. მამამ სიყვარულით მიიღო შვილი და გაამეფა.

ლოპრასფმა ასოც წელს იმეფა.

14. გოშთასფი. როგორც ვთქვით, ეს თავი დაყრყნს მიერ არის დაწერილი. გოშთასფის*** მეფობის დროს ირანში გამოჩნდა ზარდოშითი (ზარატუსტრა) და იქადაგა ახალი რელიგია. მეფეს წარუდგა და უთხრა: მე უფლის მოციქული ვარო. გოშთასფს საცეცხლური აჩვენა, ეს მე უფალმა სამოთხიდან გამომატანაო.

* „ავესტაშია“: ქააქოსრავაქ (ქაა — „მეფე“, ქოსრავაქ — „სახელგანთქმული“) (ბორჰანი, გვ. 1753).

** „ავესტაშია“ აურვატ ასპა (აურვატ — „უციხელი“, ასპა — „ცხენი“) (ბორჰანი, გვ. 1918).

*** „ავესტაშია“: ვიშთასპა (ვიშთა — „მშობარა“, ასპა — „ცხენი“) (ბორჰანი, გვ. 1819). ფალაურ ტექსტში ვიშთასპა, სპანდატა (ესჰანდნდნარი) და ზარნრი ძმები არიან.

მეფემ ირწმუნა ზარდოშთის რჯული და ხალხსაც მიაღებინა იგი. არჯასფმა, აქარსნაშის ჩამომავალმა თურანის მეფემ, ეს რომ გაიგო, ირანს შემოესია. ომში ორივე მხრიდან მრავალი ფალავანი დაიხოცა. თურანელები დამარცხდნენ.

ერთ დღეს გომთასფს მისი შვილი ესქანდნაშარი გამოეცხადა და სამეფო ტახტი მოთხოვა. მეფემ შვილს გვირგვინი და საგანძური უბოძა, დროშა და სპა ჩააბარა (მთავარი, ტახტი კი, თავად დაიტოვა) და სალაშქროდ გაუშვა. ცოტა ხანში დაბეზლებით შვილი დაიჭირა და დიღეგში ჩააგდო. არჯასფმა განყენებულად მცხოვრები ლოპრასფი ხმლით აჩეხა, ქურუშები ამოხოცა და ცეცხლის ტაძარი დააქცია. გომთასფი მიუხვდა, რომ თურქებს მხოლოდ ესქანდნაშარის დახმარებით ძლევდა, იგი ციხიდან გაათავისუფლა. ესქანდნაშარმა თურქები გააქცია. იგი ყოველი გამარჯვების შემდეგ მამამისს ჯიუტად უმეორებდა, მომეცი ტახტიო! მეფეს ტახტი არ ეთმობოდა და შვილს ახალი ფათერაკების წინააღმდეგ აგზავნიდა, იქნება, დაიღუპოს და ტახტი მე შემრჩესო! ახლა ისევ ახალი პირობა წამოუყენა მეფემ ესქანდნაშარის: შენს ძმებს თუ დაიხსნი ტყვეობიდან, ტახტს დაგიტოვებო. ესქანდნაშარი წავიდა და შვიდი გვირობა ჩაიდინა. ბოლოს კი ყველაზე ძვირად დავალება მისცა შვილს: წადი, როსთამი დაატყვევე და ბორკილებგაყრილი აქ მომგვარეო! რა არ ქნა როსთამმა, ზაბულისთანში მასთან ასეთი განზრახვით ჩამოსული ესქანდნაშარი რომ გონზე მოეყვანა: მე იმდენი ამაგი მაქვს ირანის შაჰებზე, ამას გარდა, მეფის, ზაჰანქის ჩამომავალი ვარ, ასე უდიერად მოპყრობას არ ვიმსახურებ, ჩემი ძალით ხელთ გდება და ბორკილების დადებაც შეუძლებელიაო. საქმე მაინც ორთაბრძოლაზე მიდგა. ესქანდნაშარი რვალისტანა იყო და ისარი ვერ ატანდა. როსთამს კიდევაც ძლია მან, იგი დაიჭრა, მაგრამ როსთამს აქ მიეშველა მისი მფარველი სნმორლი, — მან გაუმთელა ფალავანს ქრილობა. სნმორლისვე რჩევით, როსთამმა ესქანდნაშარს შიგ თვალებში განუწონა ორკაპი ისარი და მოკლა.

დიდხანს არც როსთამს უცოცხლია. იგი შურით დაღუპა თავისმა ნახევარძმამ შალნდმა. შალნდი ქაბულში იზრდებოდა. იქ ქაბულის მეფესთან შეითქვა. ვითომ იჩხუბეს ერთმანეთთან. ზაბულისთანში გამოიქცა და თავის „შეურაცხყოფელს“ ძმასთან უჩივლა. როსთამიც გზას გაუდგა, ქაბულის მეფე უნდა დაესაჯო. როგორც შეითქვნენ, გზაზე ორმოები გაუთხარეს და შიგ ალესილი შუბები და მახვილები აღმართეს. როსთამი თავისი რახშითურთ შიგ ჩაეარდა და სასიკვდილოდ დაიჭრა. შალნდს თვალი ჰკიდა და მიუხვდა, მან უღალატა. თხოვა, იქი ცალი ისარი მაინც მომეცი,

ნადირი მოვიგერიო. შალღი მოტყუდა. როსთამმა ისარი
ესროლა და ხეს მიფარებული ძმა ძელს მიალურსმა.

გოშთასფმა ასოც წელს იმეფა.

15. ბაჰმანი. გოშთასფმა სიკვდილის წინ დაიბარა, ჩემს შემდეგ
მეფედ ესქანდრმაჰარის შვილი ბაჰმანი^{*} დასვითო. ბაჰმანმა როსთამის
საგვარეულო ამოიღო ნიშანში (არადა თვითონ როსთამის გაზრ-
დილი იყო). ზაბულში გაილაშქრა და როსთამის ძმა ქარამორზი
ძელზე გასვა.

ბაჰმანმა ორმოცდაცხრამეტ წელს იმეფა.

16. ჰომმა. ბაჰმანს ორი შვილი ჰყავდა, ვაჟი სსსანი და
ქალიშვილი — ჰომმა. რადგან ძველი ირანული წესი ნებას
აძლევდა, ბაჰმანმა ჰომმა ცოლად შეირთო და სიკვდილის წინ
დაიბარა, მეფედ ჯერ ჰომმა^{**} დასვით, შემდეგ კი შვილი რომ
შეეძინება, ტახტი მას გადაეცითო. ჰომმა ფეხმძიმედ იყო, რომ
გამეფდა. ტახტი ძალიან გაუტკბა და გადაწყვიტა, ახალდაბადე-
ბული შვილი თავიდან მოეშორებინა. ბავშვი კილობანში ჩასვეს,
შიგ ოქრო და თვალმარგალიტი ჩაუყარეს და წყალს გაატანეს.
ნაპირზე გამორიყული ჩვილი ერთმა მრეცხავმა იპოვა და იშვილა.
დარაზი (ასე დაარქვეს ბავშვს) რომ წამოიზარდა, მიუხვდა, რომ
მრეცხავის შვილი არ იყო, თავისი ვინაობა გაიგო და მეფის ჯარში
შევიდა. იქ ომებში თავი გამოიჩინა. ერთხელ იგი ჰომმას
წარუდგინეს. ჰომმამ შვილი შეიცნო და სამეფო ტახტი მას
დაუთმო.

ჰომმამ ოცდაათოთხმეტ წელს იმეფა.

17. დარაზი. დარაზის^{***} მეფობის დროს ირანს არაბები
შემოესიენ. დარაზმა ჯარი შეკრიბა და მომხვედური დაამარცხა.
შემდეგ კი თვითონ წარმატებით გაილაშქრა საბერძნეთში. საბერ-
ძნეთის მეფე ფალნკუსმა (ფილიპემ) დარაზს ზავი სთხოვა. ისიც
დათანხმდა. ფალნკუსის ქალიშვილი ნაჰრდი ცოლად შეირთო და
ირანში დაბრუნდა. ცოტა ხანში დარაზმა ნაჰრდი ათთვალისწუნა
და ფეხმძიმე ქალი მამამისს დაუბრუნა საბერძნეთში. ნაჰრდს შვილი
ეყოლა და ბავშვს ესქანდარი (ალექსანდრე) დაარქვეს. საბერძნე-
თის მეფემ შვილიშვილი თავის სახელზე გაზარდა. დარაზმა კი
მეორე ცოლი შეირთო და მისგან ეყოლა შვილი, რომელსაც დარა
დაარქვეს.

დარაზმა თორმეტ წელს იმეფა.

* „ავესტაშია“: ეოჰმანა (ეოჰუ — „ქარგი“, „ქეთილი“; მან — „განზრახვა“)
(ბორჰანი, გვ. 328).

** „ავესტაშია“: ჰუმამა („ბედნიერი“) (ბორჰანი, გვ. 236).

*** „ავესტაშია“: დარაზ („მორკმული“, შდრა დარაჰმ, დარიოსი) (ბორჰანი, გვ. 80).

18. დარწ დარწბის ძე. დარწმ ააშენა ერთი ქალაქი ზარნუში. მისი მეფობის დროს გარდაიცვალა ფალნკუსი და ტახტზე ესქანდარი ავიდა. ამ ესქანდარს მოძღვრად დაუდგა ერთი ბრძენი, სახელად არესთაფალესი (არისტოტელე). პირველი, რაც გააკეთა ესქანდარმა, ის იყო, რომ ირანელებს ხარკის ძღვევაზე უარი შეუთვალა. მალე ეგვიპტეში გაილაშქრა და იგი ერთ კვირაში დაიპყრო. ეგვიპტის შემდეგ ბერძნების ჯარი ირანს შეესია. დარწ დამარცხდა და გაიქცა. ესქანდარი დაპყრობილ ხალხს რბილად ეპყრობოდა, ამით მათი გული მოიგო. ერთ-ერთი ბრძოლის შემდეგ დარწ გაიქცა. მისმა ვეზირებმა მანკარმა და ჯანსუნიკარმა მეფეს უღალატეს, დარწ მოკლეს და ეს ამბავი ესქანდარს მიახარეს. მაგრამ ესქანდარმა მოღალატეები ძელებზე გასვა, — მეფის მკვლელი ასეთი სიკვდილის ღირსიაო. მან დარწს ქალიშვილი შეირთო ცოლად და ირანის ტახტზე ავიდა.

დარწმ თოთხმეტ წელს იმეფა.

19. ესქანდარი. ესქანდარმა ქალაქ ისთახრში დაიდო ბინა და ინდოეთში გაილაშქრა. ყანუჯი დაიპყრო და მისი მეფე ფური ორთაბრძოლებში მოჰკლა. ამის შემდეგ ქაბაში წავიდა, ქაბიდან ჯიდაში გაილაშქრა, ჯიდიდან — ეგვიპტეში, ეგვიპტიდან კი — ესპანეთში (ანდალუსში). ესპანეთის მეფედ ქალი იჯდა, სახელად ყადღაჩა. ამ ყადღაჩამ ესქანდართან საერთო ენა გამონახა და საბერძნეთის ხელმწიფე საჩუქრებით გამოისტუმრა. ალექსანდრეს თითქოს ახალი ქვეყნების მოვლა და საკვირველებების ნახვა ეწადა. შემდეგი მისი გეზი ასეთი იყო: ბრაჰმანთა ქვეყანა, ჰაბაში, რბილფეხებიანთა მხარე, ქალთა სამეფო პარუმი (აქ მარტო ქალები ცხოვრობდნენ). ამის შემდეგ ზღვა გაიარა და უკვდავების წყაროს მიაგნო. სხვადასხვა საკვირველი ქვეყნების მოვლის შემდეგ ჩინეთში გავიდა, ჩინეთიდან — სინდში. სინდელები შედგრად დახვდნენ. გაბრაზებულმა ესქანდარმა სასტიკად დასაჯა ისინი, არც დიდი დაინდო და არც პატარა. სინდიდან გაილაშქრა იემენში, იემენიდან — ნიმრუზში, ნიმრუზიდან — ბაბოლში. აქ ავად გახდა, ეგვიპტეში დამასაფლავეთო, დაიბარა და გარდაიცვალა.

ესქანდარმაც თოთხმეტ წელს იმეფა.

20. არდაშირ ბაბაქის ძე. ესქანდარის შემდეგ ორასმა წელმა განვლო. „მეფედ აღარავინ დარჩა. ყობანდის სისხლისა პირველი არსუკი იყო, მეორე — შატური. შემდეგ: გულარზი, ბრჟანი (რომელიც ქაჯანელობას ჩემულობდა), ნერსე, ორმოზდი, არეში, არდავანი (არსუკიანი ბაჰრამი მთავარი რომ გახდა, მას დიდი არდავანი უხმეს). შირაზი და ისპანი მისი იყო. ისთახრში ბაბაქი იჯდა. მათი ძირი და ტახტი სადაც გახმა, შემატანიეც იქ დადუმდა.

მათ შესახებ სახელის მეტი არც არაფერი მსმენია და არც მეფეთა წიგნში ამომიკითხავს რამეო“. — გვაუწყებს ფირდოუსი.*

დარბს ერთი ვაჟი ჰყავდა, სწასნი. მამა რომ მოუკლეს, ინდოეთში გადაიხვეწა და მანდ აღესრულა. ერთი ბავშვი დარჩა, იმასაც სწასნი ერქვა. ეს სწასნი ბაბაქის მწყემსების სარქაღს დაუდგა ბიჭად. ცოტა ხანში თავად გახდა სარქალი. მალე მას ბაბაქმა თავისი ქალიშვილი მიათხოვა. ბავშვი ეყოლათ, არდაშირი დაარქვეს. მალე მისი სიჭკველე არდავენს ესმა და ყმაწვილი სასახლეში წაიყვანა. სასახლეში არდაშირს მეფის მხევალი შეუყვარდა. მასთან ერთად გაიქცა და ისთახრში ჩავიდა. მალე ხალხი მოიმხრო და არდავენი დაამარცხა. შემდეგ ქურთებიც დაიმორჩილა. ცოტა ხანში ბაღდაღში გვირგვინი ირქვა.

არდაშირმა არდავენი რომ მოაკვლევინა, მისი ქალიშვილი ცოლად შეირთო. ინდოეთში გადახვეწილმა ქალის ძმამ დას საწამლაჳი გამოუგზავნა, ქმარი მოჰკალიო. არდაშირმა გაუგო და ფეხმძიმე ცოლი ვეზირს მოსაკლავად გადასცა. ქალმა ვეზირს თავი შეაცოდა, ბავშვის დაბადება მაცალეო! ვეზირმაც დაუთმო. ქალმა მოილოგინა. ბავშვს შაფურის დაარქვეს. მალე ვეზირი ყველაფერში გამოუტყდა ხელმწიფეს. არდაშირმა მას დაუმაღლა და ვაჟი სასახლეში წაიყვანა.

არდაშირმა ორმოც წელს იმეფა.

21. შაფურ არდაშირის ძე. შაფურმა** გლეხებს შეღავათი მისცა, მიწის შემოსავლის მხოლოდ ოცდამეათედ ნაწილს ახდევინებდა. მის დროს მოხდა ომი ბერძნებთან, რომელშიაც შაფურმა გაიმარჯვა. ააშენა ქალაქი შაფურ-გერდი.

ოცდაათ წელიწადს რომ იმეფა, ქარრი გაუქრა, შვილი, ურმოზდი, იხმო და ტახტი მას დაულოცა.

22. ურმოზდ შაფურის ძე. ურმოზდი*** ქვეყანას კეთილად მართავდა. ერთი წელი და ორი თვე იმეფა.

* ფირდოუსი, „შაჰ-ნამე“, მოთხრობილი მავალი თოდუას მიერ. თბილისი, 1922 წ. 83-270.

** არდაშირ არის იგივე არტაქსერქსე (ძვ. სპარსული არტა „წმინდა“), ბშატრა („მეფე“) (ბორჰანი, გვ. 100). აქ განმეორებულია (დაცულია) ძველი ტრადიცია, რადგან სასანიანები თავს უშუალოდ აქემენიანთა ჩამომავლებად თვლიდნენ. შაფურის ფალაურად შაჰის ვაჟს ნიშნავს.

*** იგივე ორმოზი (პორმოზი) „ავესტაშია“; აქურა მახდაჲ, ძვ. სპარსულში აქურამახდაჲ. აქურა (სანსკრიტში: ასურა) — „მეთაური“, „წინამდგომი“. მახდაჲ — „დამახსოვრება, გონიერება“ (ეი. „გონიერების წინამდგომი“) (ბორჰანი, გვ. 109, გვ. 2325).

23. ბაპრამ ურმოზდის ძე. დიდხანს არც ბაპრამს უცოცხლია. იმეფა სამ წელიწადს, სამ თვესა და სამ დღეს.

24. ბაპრამ ბაპრამის ძე. ბაპრამ ურმოზდის ძის შემდეგ მეფედ დაჯდა მისი ვაჟი, რომელსაც აგრეთვე ბაპრამი ერქვა. მამის ტახტზე დაჯდომა არ უნდოდა და ვეზირებმა ამაზე ძლივს დაიყოლიეს.

ბაპრამ ბაპრამის ძემ ცხრამეტ წელს იმეფა.

25. ბაპრამიანთ ბაპრამი. ეს შაჰი მხოლოდ ოთხ თვეს მეფობდა სიკვდილის წინ შვილი ნერსე^{***} იხმო და შაჰად დალოცა.

26. ნერსე ბაპრამის ძე. ნერსემ ცხრა წელიწადს იმეფა. სიკვდილის წინ თავისი შვილი ურმოზდი აკურთხა ხელმწიფედ.

27. ურმოზდ ნერსეს ძე. ურმოზდს მემკვიდრე არ ჰყავდა, ისე მიიცივალა. ცხრა წელს იმეფა.

28. შაფურ ზუ^ლ-აქთაფი. ურმოზდს ფეხმძიმე ცოლი დაურჩა. დიდებულებმა ჯერ ეს ქალი დასვეს ხელმწიფედ, შემდეგ კი ახალგაზრდა უფლისწული გაამეფეს. შაფურმა ტახტი ისთახრში გადაიტანა. ირანს არაბთა ერთი ტომი შემოესია. მათმა ბელადმა შაფურის მამიდა მოიტაცა და მისგან გოგო ეყოლა. შაფური რომ ფაშარის ციხეს მიადგა, ამ გოგომ ირანის მეფეს თვალი ჰკიდა და შეუყვარდა. მისი მეშვეობით შაფურმა მტერი დაამარცხა და ის ქალი ცოლად შეირთო. ტყვეებს საკვირველი წესით ეპყრობოდა, მხრებს ზედ ბეჭებზე აკრიდა, ამიტომაც შეარქვეს არაბულად ზუ^ლ-აქთაფი, რაც ბეჭის მქონეს ნიშნავს.^{***} იემენის შემდეგ ებრძოდა ბერძნებს, რომლებთანაც უცნაური ხიფათები გარდახდა. სძლია მათ, რის შედეგად კვისარი დიღეგში დაილუპა. ტყვეების შრომით ააშენა ქალაქები: ხორამბადი, ფირუზშაფური და ქონამეასირანი, რომლებშიაც თავად ტყვეები დაასახლა.

შაფურის ღროს გამოჩნდა ირანში ერთი ჩინელი, მხატვარი და მკერმეტყველი, მანნ. მან ახალი, მანიქური რჯული იქადაგა. შაფური მანნს ჯერ თანაუგრძობდა, შემდეგ კი შეეშინდა, ამის მიზეზით ქვეყანა ამერევაო და იგი სიკვდილით დასაჯა (ტყავი გააძრო).

შაფურმა სამოცდაცხრამეტ წელს იმეფა.

29. არდაშირ ქველმოქმედი. შაფურმა ტახტზე თავისი ძმა, არდაშირი დასვა, ოღონდ პირობა ჩამოართვა, ჩემი შვილი შაფური რომ წამოიზრდება, ტახტი მას დაუბრუნეო. პირობისამებრ, შაფური შაფურის ძე რომ წამოიზარდა, ტახტი მას გადაულოცა.

* ვისი შვილი იყო ეს ბაპრამი, პოემაში არ ჩანს. მასზე ნათქვამია, რომ ის არის ბაპრამ-ე ბაპრამიან — „ბაპრამელთა ბაპრამი“ (გვ. 202).

** „ავესტაშია“ ნაიროზი სანვა (ბორანი, გვ. 218).

*** ეტიმოლოგია სწორია, მაგრამ მისი შერქმევის ახსნაა საეჭვო.

არდაშინობა თორმეტ წელს იმეფა.

30. შნფურ შნფურის ძე. შნფურის გამეფება ბევრს ეწყინა, ბევრსაც გაუხარდა. ერთხელ, ნადირობაზე, ნაჭიფთარს კარავში ეძინა. გრიგალი ამოვარდა და კარავი ჩაფუშა. თავზე დაეცა და სული განუტევა.

შნფურ შნფურის ძემ ხუთ წელსა და ოთხ თვეს იმეფა.

31. ბაპრამ შნფურის ძე. მამის ტახტზე ბაპრამი ავიდა. ვაჟი არ ჰყოლია, მხოლოდ ქალიშვილი ესვა, ამიტომაც სიკვდილის მოახლოება რომ იგრძნო, თავისი ტახტი უმცროს ძმას, მაზდეგარდს* ჩააბარა.

ბარჰამმა თოთხმეტ წელს იმეფა.

32. ავ მაზდეგარდი. მაზდეგარდს ძმის სიკვდილი გაუხარდა. გამეფდა თუ არა, ხალხს დაემუქრა: ჩემს რისხვას მოერიდეთ, თორემ, ვინც მე მეურჩება, ყელს გამოვჭრიო! ხალხმა ავი შეარქვა. შვილი ბაპრამი იემენში გაგზავნა და არაბთა ბელად მონაზერს ჩააბარა აღსაზრდელად. იემენში ბაპრამი უებრო მონადირე და ცხენოსანი დადგა. უფლისწულს კანჯარზე (გურზე) ნადირობა უყვარდა და ამიტომ შეერქვა ბაპრამ გური. ბოლოს ისთახრში რომ ჩამოვიდა, მამა შვილს აუხირდა და იგი სასახლეში გამოამწყვდია. ბაპრამმა მეფეს კაცი მიუგზავნა და ისევ იემენში გადასახლდა. მალე ავ მაზდეგარდი ავად შეიქნა და წამლის საძიებლად რომ იყო წასული, წყლიდან ცხენის სახით მოვლენილმა აესულმა იმსხვერპლა. ტახტს მრავალი პრეტენდენტი გამოუჩნდა, დიდებულებმა ბაპრამს აცილება მისცეს და მეფობა ვილაც ხოსროვს ჩააბარეს. ბაპრამის პირობის თანახმად, სამეფო გვირგვინი ორ ლომს შუა მოათავსეს, ვინც მას დაეუფლებოდა, შაპიც ის იქნებოდა. ბაპრამმა გაიმარჯვა და ირანის მეფე გახდა.

ავ მაზდეგარდმა ოცდაერთ წელს იმეფა.

3. ბაპრამ-გური. მეფე რომ გახდა, ბაპრამმა მასთან პირშავად მყოფი ქვეშევრდომები შეიწყნარა (ის კი არა, მეფედ ნამყოფი ხოსროვიც კი შეირიგა). თავისი ძმა ნერსე სპასპეტად დანიშნა. ბაპრამის მეფისდროინდელი ბევრი ღირსახსოვარი შემთხვევით „შაპ-ნამეში“ აღწერილი, მაგრამ მათგან აქ ორ ამბავს მოვიტანთ.

ერთ დღეს ბაპრამს ვილაც სოფელმა კაცმა ხილი მიართვა. მეფე სტუმარს ღვინით გაუმასპინძლდა. მთვრალ გლეხს გზაში ჩაეძინა, ყვაფი დააფრინდა და თვალები ამოჩორკნა. ამ ამბით შეწუხებულმა ბაპრამმა ღვინის სმა აკრძალა. გამოხდა ხანი. ერთმა

* „ავესტაშია“: მაზათოქერატა, ფალაური: მაზდეგარტ (მაზდ — „ღმერთი“, ქარტ — „შექმნილი“, ე.ი. „უფლის შექმნილი“ (ბორჰანი, გვ. 2432).

ახლაგზრდამ ცოლი შერთო და საქორწილო სარეცელზე ვერაფერი გააწყო. ბიჭის დედამ შვილს ღვინო დაალევინა, ვაჟსაც სითამამე მიეცა და გულსინება აისრულა. ერთხელ ლომი გაექცათ. შეზარხოშებული ბიჭი ამ ამბავს შეესწრო, გამძვინვარებულ ლომს ზურგზე მოახტა და ყურებით დაიჭირა. სვას ხალხმა ღვინო, ოღონდ ზომაზეო! — ბრძანა ამ ამბით აღტაცებულმა ბაპრანმა.

ჩინეთის ხელმწიფეს ამბავი მიუვიდა, ბაპრანი ნადირობასა და ქეიფში ატარებს დროს, სამეფოს ვერ უძღვება და ჯარი უვარგისი ჰყავსო. მაგრამ ანგარიში შეეშალა. ბაპრანი თავისი ერთგული ძმის ნერსეს დახმარებით (რომელსაც ბაპრანის მტრები ამაოდ აგულიანებდნენ, შენ იყავი მეფეო) გამარჯვებული დარჩა. ერთხელ ნადირობის დროს ერთ კანჯარს გაეკიდა. ბევრი რომ სდია, კანჯარმა გამოქვამულში შეასწრო. შეჰყვა და იმ გამოქვამულში უამრავი განძი აღმოაჩინა (მღრ.: „ქართლის ცხოვრება“ — მეფე ფარნავაზის მიერ განძის აღმოჩენა ასეთივე გზით).

ბაპრანმა სამოცდასამ წელს იმეფა და ტახტი თავის შვილს, მაზდეგარდს, ჩააბარა.

34. მაზდეგარდი. მაზდეგარდმა თვრამეტი წელი იმეფა. სიკვდილის მოახლოება რომ იგრძნო, დიდებულები და სწავლულები იხმო და ტახტზე თავისი უმცროსი შვილი ჰორმოზი დასვა.

35. ჰორმოზ მაზდეგარდის ძე. ჰორმოზი რომ გამეფდა, მის უფროს ძმას, ფირშუს, გულში შური აღეძრა. ჰაითალის მეფეს შეეკრა და ძმა დაამარცხა. დაამარცხა, მაგრამ არ მოჰკლა და პირობა ჩამოართვა, მეფობაზე არ იოცნებო.

ჰორმოზმა ერთ წელსა და ერთ თვეს იმეფა.

36. ფირშუ მაზდეგარდის ძე. ფირშუს* მეფობის დროს დიდი გვალვები დაიჭირა, შვიდი წელი წვიმა არ მოსულა. ილაშქრა თურანში, თან წაიყვანა ჰორმოზი, ძმა ნერსე, შვილი ყობანდი. თურანთან ირანელებს ჯერ კიდევ ბაპრან-გურის დროს ჰქონდათ სამშვიდობო ხელშეკრულება დადებული. ამით გაკვირებულმა თურანის მეფე ხუშნავაზმა ხერხს მიმართა, ორმოები ამოთხარა და ვითომ ბრძოლის ველიდან გაიქცა. მას დადევნებული ირანელები ამ ორმოებში ჩაცვივდნენ. ვინც დაიღუპა, ხომ დაიღუპა, სხვები კი ტყვედ ჩავარდნენ.

ფირშუმა თერთმეტ წელსა და ოთხ თვეს იმეფა.

37. ბალაშ ფირშუს ძე. ფირშუმა, ომში რომ მიდიოდა, მეფედ მცირეწლოვანი ბალაში დატოვა და შირაზელი დიდმოხელე სუქრანა ვეზირად დაუნიშნა. ახლა ამ სუქრანამ შეკრიბა ჯარი,

* იგივე ჰეროზი („გამარჯვება“).

შურის საძიებლად თურანში გაილაშქრა და გაიმარჯვა. ტყვეები მათ შორის ყობზდი, დაიხსნა და შინ გამარჯვებული დაბრუნდა. ბალში გადააყენა და ყობზდ ფრწუზის ძე გაამეფა.

ბალშიმა ხუთ წელს, ერთ თვესა და ექვს ღღეს იმეფა.

38. ყობზდ ფრწუზის ძე. ყობზდმა ტახტი ისთახრიდან თისფუნში გადაიტანა. თვითონ ამ დროს თექვსმეტი წლის ყმაწვილი იყო და მეფობისა დიდი არაფერი გაეგებოდა. ქვეყანას სუჭარამ მართავდა. ამაზე მეფე შეუგალიანეს და მანაც თავსგასული დიდმოხელე მოაკვდინა. სუჭარამს სიკვდილით დასჯამ ხალხიც ააღელვა და ჯარიც. ყობზდი დაიჭირეს და სუჭარამ ვაჟს მიუყვანეს, მამაშენის მკვლელი მოჰკალიო. მაგრამ სუჭარამ ვაჟი, ზარმეჰრი, პატივით მოეპყრა მეფეს და მასთან ერთად ჰაითალში გაიპარა. ყობზდნი მალე ირანში დაბრუნდა და ტახტი დაიბრუნა.

ყობზდის მეფობის დროს გამოჩნდა ერთი კაცი, სახელად მაზდაქი, რომელიც ქონების თანასწორობასა და ცოლების ზიარობას მოითხოვდა. ყობზდმა პატივით მიიღო იგი. მაზდაქმაც გამოუცხადა ხალხს: ქონება საერთოა, სახლი და ცოლი საზიაროაო. ამან უქმყოფილება გამოიწვია. მაზდაქის მოწინააღმდეგე იყო უფლისწული ქესრან.* მობედები მეფეს ეახლნენ და შესჩივლეს: სხვა თუ არაფერი, კაცმა როგორ უნდა გაიგოს, ვისი შვილია, ანდა მამამ თავისი ძე სხვებში როგორ უნდა გამოარჩიოსო? მეფემ მაზდაქზე ხელი აიღო და მისი ბედი ქესრანს მიანდო. ამ უკანასკნელმა მაზდაქიც დასაჯა სიკვდილით და მისი მიმდევრებიც. ყობზდმა ტახტი სიცოცხლეშივე ჩააბარა ქესრანს.

ყობზდმა ორმოც წელს იმეფა.

39. ხოსრო ვნჷშრევანი. ქესრანს, ანუ ხოსროს, მართლმსაჯულებისა გამო ხალხმა ვნჷშრევანი შეარქვა.** მან თავისი სახელმწიფო ოთხ სამეფოდ დაყო. პირველში ხორასანი შედიოდა, მეორეში — ყუმი, ისპანნი, ადარბადაგანი და არმენია, მესამეში — ფარსი, აჰვანი და ხაზარი, მეოთხეში — ერაყი და რუმი. გლეხებს გადასახადად მოსავლის მეათედი დაუწესა. თავისი სამფლობელო მოიარა და საქმე ადგილზე დაიურვა. ამბოხებული ბელუჯები და გილანელები მკაცრად დასაჯა. შემდეგ ოცდაათი-თასიანი ჯარით საბერძნეთში გაილაშქრა და ის ქვეყანა მიწასთან გაასწორა. ამის შემდეგ იერიშით აიღო ანტიოქია. ეს წალკოტის მსგავსი ქვეყანა ვნჷშრევანს ძალიან მოეწონა, ერთი მას მიმსგავ-

* ქესრან არის ხოსროვის (ავესტური: ჰუ სრავა, ფალაური: ზუ სრავ — „სახელოვანი“) არაბული ფორმა.

** ფალაურად: ანოშაქ რუვან („მარადიული სულის მქონე“).

სებული ქალაქი ააშენა, სახელად ზიბე ხოსროვი უწოდა და შიგანტიოქიიდან თუ საბერძნეთიდან წამოსხმული ტყვეები დაასახლა. ანტონინის ერთი ქრისტიანი ცოლი ჰყავდა და მისგან ვაჟი ესვა, სახელად ნტუშნადი. ეს ნტუშნადი დედის ჰკუთხე იყო გაზრდილი და ქრისტის ესავედა. ჯარი მოაგროვა და მამას აუჯანყდა. ბრძოლაში უფლისწული სასიკვდილოდ დაიჭრა. ანტონინისმა დაიხლოვა ბრძენი ყმაწვილი, ბოზორჯმეჰარი. ერთხელ მეფეს ესიზმრა, ვითომ ერთი ტახტი ანტონინისა და ჯამიდან ღვინოს სვამდა. ბოზორჯმეჰარმა მეფეს სიზმარი ასე აუხსნა: შენს ჰარამ-ხანაში ქალად გადაცემული ვაჟი იმალეზაო. მეფის სამოცდაათივე ცოლი და ხარჭა გულდასმით რომ გასინჯეს, მისი ერთ-ერთი ცოლის საყვარელი შერჩათ ხელში. იმ გოგოს ის მონა თურმე მამის სახლში ჰყოლოდა საყვარლად და რომ გათხოვდა, თან წამოეყვანა. ორივე ჩამოახრჩვეს. ანტონინისადმი მიძღვნილ ეპიზოდში ფირდოუსის მოთხრობილი აქვს ჭადრაკისა და ნარდის გამოგონების ამბები, აგრეთვე აღწერილი აქვს, თუ მისმა ბრძენმა ექიმმა ბარზუმ როგორ ჩამოიტანა ინდოეთიდან „ქილილა და დამანა“ (ზეპირად დამან-სოვრებელი). სამოცდაათობმეტი წლის რომ გახდა, სიკვდილის მოახლოება იგრძნო; ექვსი ვაჟი ჰყავდა, მათგან უფროსი, ჰორმოზდი გაამეფა და მიიცვალა.

ანტონინისმა ორმოცდარვა წელს იმეფა.

40. ჰორმოზდი. ჰორმოზდმა მამამისის მოხელეები, მათ შორის მობედთა მობედიც, აითვალისწუნა და ამოწყვიტა. ბოლო ხანებში თავისი ავკაცობა შეინანა და სიკეთეზე დაიწყო ფიქრი. გამეფებიდან ათი წლის თავზე პარის ხელმწიფე სნვა-შაჰი შემოესია ოთხასათასიანი ჯარით. ჰორმოზდმა არღებულის პატრონი ბაჰრამ-ჩუბინე უსარდლა ჯარს და გაიმარჯვა. ძღვევამოსილი ბაჰრამი აღზევდა და თავს გავიდა. მასსა და შაჰს შორის უთანხმოება ჩამოვარდა. ზოგი თანამებრძოლის მხარდაჭერით ბაჰრამმა თავისი თავის მეფედ გამოცხადება მოინდომა. ცოტა ხანში ჰორმოზდს წერილი მისწერა, შენს შვილს ხოსროვს გავამეფებ, შენ კი დაგამხოვო. შეშინებულმა მეფემ შვილის მოსაკლავად კაცი გააგზავნა, მაგრამ ხოსროვმა გაუგო და თავს უშველა. ხოსროვის ბიძებმა ტახტიდან ჩამოაგდეს ჰორმოზდი და თვალეები დათხარეს. ჰორმოზდმა თოთხმეტ წელს იმეფა.

41. ხოსროვ ფარეზი. ხოსროვ ფარეზს ჰორმოზდის უბედურებამ გული დაწვა. მამას დაუყვავა. ამასობაში, როდესაც ბაჰრამ ჩუბინემ გაიგო, ხოსროვ ფარეზი ბაღდადში გამეფებულაო, ჯარი შეკრიბა და მასთან საომრად გამოემართა. ხოსროვი დამარცხდა და საბერძნეთში გაიქცა. როდესაც ქალაქს ტოვებდნენ, იმის

შიშით, რომ ბაპრამ ჩუბინე ჰორმოზდს გაამეფებდა და კეისარს ხოსროვის თავს მოთხოვდა, ჰორმოზდი მოკლეს. კეისარმა ირანის შაჰს თავისი ქალიშვილი მიათხოვა და ჯარი გამოაყოლა. ამგზობას ხოსროვმა დაამარცხა ბაპრამი და ტახტი დაიბრუნა. ბაპრამი გაიქცა და თავი ჩინეთის ხაყანს შეაფარა. მაგრამ ხოსროვმა მას მკვლელი მიუგზავნა და იგი სიცოცხლეს გამოასალმებინა.

ხოსროვს თურანი, ჩინეთი, ინდოეთი და ბიზანტია უხდიდა ხარკს. მაგრამ ასეთი მორკმული მეფე შემდეგ და შემდეგ ურჯუკი გახდა და სამართლის დარღვევა დაიწყო. ხოსროვს ბიზანტიის კეისარის ასულისგან ერთი შვილი ჰყავდა, ყობანი (რომელსაც შირაშესაც უხმობდნენ). მეფით უკმაყოფილო ხალხმა ეს შირაშე ითავა. დამარცხებულ ხოსროვს მკვლელი მიუგზავნეს და შირაშე ტახტზე დასვეს.

ხოსროვმა ოცდათვრამეტ წელს იმეფა.

42. ყობანდ თარეზის ძე. შურაშე ყობანდის სახელით გამეფდა. შირაშეს ხოსროვის ერთ-ერთი ცოლი სომეხთა ასული შირინი მოეწონა და ხელი თხოვა, მაგრამ ქმრის ერთგული ქალი მეფის აკლამაში შევიდა და იქ თავი მოიკლა.

შირაშე დიდხანს არ მჯდარა ტახტზე. შვიდ თვეს იმეფა. მოწამლეს.

43. არდაშირ შირაშეს ძე. არდაშირი ტახტზე სულ ყმაწვილი ავიდა. ჯარების უფროსად ხოსროვის ვაჟი ფირაზი დანიშნა. ფირაზი შაჰით უკმაყოფილო გორაზთან შეითქვა. ერთ ღამეს, როცა არდაშირი ქეიფობდა, დაიმარტოხელა და მოაღრჩო.

არდაშირმა ექვს თვეს იმეფა.

44. ფარაანნი. ირანში გორაზის ვაჟი ფარაანნი გამეფდა. ქეიფობდა და სახელმწიფო ხაზინას ანიავებდა. ხალხს აწიოკებდა, რის გამო მთელი ქვეყანა აუჯანყდა, ტახტიდან ჩამოაგდეს და მოკლეს. ტახტი ცარიელი დარჩა.

ფარაანნმა ორმოცდაათ დღეს იმეფა.

45. ფურან-დოხთი. ერთი ქალიშვილი იყო. მეფის ცოლი გახდა. ახლა ეს ქალი აიყვანეს ტახტზე. მან კიდევ ფირაზი მოაძებინა და მოაკვდინა. მალე ავად გახდა და ერთი კვირის თავზე გარდაიცვალა.

ფურან-დოხთმა ექვს თვეს იმეფა.

46. ნზარმ-დოხთი. ფურანის შემდეგ ერთი სხვა ქალი აიყვანეს ტახტზე, სახელად ნზარმი.

* „ნაცვალი, მემკვიდრე“ (ბორჰანი, გვ. 42).

ოთხ თვეს იმეფა და გარდაიცვალა.

47. **ქარაოხზნდი.*** ჯაპრამიდან ირანის შაჰების ჩამომავალი ქარაბ-ზნდი გამოიხმეს და მეფედ ის დასვეს. ერთ მის ხარკას ვილაც სწამაჩაშმმა, მეფის მონამ, არშოიობა დაუწყო. ხარკამ იგი მეფესთან დააბეზლა. მეფემაც სწამაჩაშმი დააპატიმრა, მაგრამ მისი მოკეთებების თხოვნით ისევ გამოუშვა და სასახლეში დააბრუნა. იმან კიდევ მეფეს საწამლავი შეაპარა. შაჰმა ერთი კვირა ივაადმყოფა და კვირის თავზე გარდაიცვალა.

ქარაბ-ზნდმა ერთ თვეს იმეფა.

48. **მაზდეგარდი.** სამეფო ტახტზე მაზდეგარდი ავიდა. ირანს არაბთა ხალიფამ, ომარმა, დაუწყო ომი. ბრძოლები ოცდაათ თვეს გაგრძელდა. ირანი დამარცხდა და მეფეც გაიქცა. ჯერ თუსში ჩავიდა, ამასობაში მეფის ერთი ფალავანი იყო, სახელად ბნჷანი. მეფის მოლაღატე მაჰჷმამ ეს ბნჷანი შეაგულიანა და ისიც გაუღდა მეფეს. ბრძოლის დროს მაზდეგარდმა ერთ წისქვილს შეათარა თავი. იქ კი მეწისქვილემ მოკლა.

მაზდეგარდმა თექვსმეტ წელს იმეფა.

ირანი არაბებმა დაიპყრეს.

„შაჰ-ნამეში“ მარტო ირანელი შაჰები არ არიან გამოყვანილი. არაირანელ მეფეთა შორის აქ მთავარი ადგილი თურანის მპყრობელთ უქირავთ. მათში უპირველესია აქარსნოშაზი.** პოემის მიხედვით, იგი ილიოზური ფიგურაა. ირანულ მითოლოგიასა და ეპოსში აქარსნოშაზი თრაქტონას (ფრიღონის) შვილიშვილია. იგი ირანის დაუძინებელი მტერია. ეს მეფე ავტორს უთუოდ ე.წ. უარყოფით გმირად ჰყავს გამოყვანილი. აქარსნოშაზი დანახულია ირანელი მკითხველის მიკერძოებული თვლით, იგი მტარვალაია, ახირებული, ირანელთა მოძულე. არ ინდობს საკუთარ შვილს, ძმას, სიძეს. მართალია, ყველაფერს ამას ის აკეთებს სახელმწიფო ინტერესებიდან გამომდინარე. უნდა აღინიშნოს მისი დადებითი თვისებებიც: არის გულადი, შეუძლია ქვეშევრდომთა ერთგულების დაფასება, ახლობელთა სიყვარულიც (გავიხსენოთ მისი სიკვდილის მიზეზი. მას ძალიან უყვარდა თავისი ძმა გარსნოშაზი, თავად სამშვიდობოს გასულმა რომ გაიგო, ძმა განსაცდელშიაო, მის საშველად გამოემურა და დაიღუპა კიდევაც). ზოგი ირანული მითის მიხედვით, მას არ ჰქონდა ქარარი, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ანაჰიტამ მას არ უბოძა ეს უპირატესობა (არდავისურ-მაშტი, მე-II, 41-43), ზოგი წყარო კი მას იხსენიებს, როგორც ქარარის

* ქარაოხ — „ბედნიერი, მორკმული“, ზნდ — „შვილი“.
** „ავესტაშია“: ქარანგრასან („მშიშარა“) (ბორჰანი, გვ. 146).

მქონეს (იქვე, მე-19, 93). ზოგი წყარო აძრწნძნძს წარმოგვიდგენს, როგორც ე.წ. „კულტურულ გმირს“, მას გაჰყავს სარწყავი არხები („ბუნდაჰიშნი“, 20, 17), აშენებს ცეცხლისთაყვანისმცემელთა ტაძრებს. ზოგჯერ წარმატებით ებრძოდა ირანელებს, ერთხელ კიდევაც დაიპყრო იგი და თორმეტი წელიწადი მეფობდა იქ. „შაჰ-ნამეში“ მას როსთამთან ერთად ებრძვის მისივე შვილიშვილი (მისი ქალიშვილის ძე) მეფე ქაჰ-ხოსროვი, ეს უკანასკნელი იძიებს თავისი მამის, სინჯუშის, შურს და საკუთარი ხელით ჰკლავს პაპას.

„შაჰ-ნამეში“ გამოყვანილია კიდევ ორი მეფე-ფალავანი: ესქანდერშაჰი და ბაჰრამ-ჩუბინე. პირველი მეფის შვილია და, მისი დედის გამოთქმით, ფაქტიური მეფე იყო, ოღონდ არ ფლობდა ტახტს (ტახტზე მისი მამა გოშთასფი იჯდა), მაგრამ სწორედ ამიტომ არ გრძნობდა იგი თავს ირანის მეფედ. მეორეს კი, სამეფო გვარის ჩამომავლობა ჰქონდა, მაგრამ მისი ომები ტახტისათვის იყო სამოქალაქო ომი, რის გამო მის მეფობასაც დაფასება არ ჰქონია.

გმირი

უპირველეს ყოვლისა უნდა ვიცოდეთ, რომ ტერმინ გმირს შუა საუკუნეების ლიტერატურაში არა აქვს მარტო ის მნიშვნელობა, რასაც ჩვენ დღეს ვდებთ მასში, იგი გულისხმობს ზებუნებრივი ძალის მქონე ადამიანს. საბა ასეც განმარტავს: „გმირი — კაცი არს დიდი და საზარელი ტანითა და საქმითაცა მეტი და გარდარეული ძალითა, და ბუმბერაზი — უმცირეს მათსა, უდიდეს და უმჯნეს ჩვენსა“, ე.ი. გმირი ძალითა და ახოვანებით ბუმბერაზზე აღმატებული ყოფილა. იმის გამო, რომ შემდეგ და შემდეგ ტერმინი გმირი ორდინალური ცნება გახდა და გმირებიც (ნამდვილი თუ მოჩვენებითი) ასე მოხშირდა, დღეს ბუმბერაზს უფრო ზებუნებრივ მოვლენად მივიჩნევთ, ვიდრე გმირს. ჩვენ აქ, რასაკვირველია, შესაძლებლობა გვაქვს „შაჰ-ნამეს“ გმირების მხოლოდ ზოგიერთი შტრიხი მოვხაზოთ. ამ პოემაში ისინი ტერმინით ფაქლავან^{*} არიან

* ფაქლავან(ართ) ჯერ ირანის ჩრდ. აღმოს. შემდეგ კი მთელს ირანში ჩამოყალიბებული პართიის სახელმწიფოს მკვიდრნი თავიანთ თავს ფაქლავანს უწოდებდნენ. ხაზს უსვამდნენ რა თავიანთ გმირულ ბუნებას, ფაქლავანს ხმარობდნენ როგორც პართიელის, ასევე გმირის მნიშვნელობით ფაქლავანის შესახებ „შაჰ-ნამეში“ იხ: ამინ-ფაშა ეკლარი, ფაქლავ, ფაქლავან დარ „შაჰ-ნამე-ეჟ“ ფერდოუსი, თაბრზ, 1350.

გამოყვანილი. ქართული „ფალავანი“ სწორედ აქედან მოდის, ოღონდ დღეს ეს სიტყვა ჩვენში მოჭიდავეს, კიდაობაში გამარჯვებულს უფრო ნიშნავს. პოემაში ფალავნის ორი კატეგორია მოქმედებს: საკუთრივ ფაჰლავანი და ჯაჰან-ფაჰლავანი („მთელი ქვეყნის ფაჰლავანი“, „საქვეყნო მნიშვნელობის ფაჰლავანი“). ამ უკანასკნელი რანგისანი არიან მაგალითად, სჰმი და როსთამი.

„შაჰ-ნამე“ დროსა და სივრცეში ფართოდ გაშლილი თხზულებაა. მისი სამოქმედო გეოგრაფიული გარემო ვრცელია (ესპანეთიდან მოკიდებული ჩინეთის ბოლო კიდემდეა გაშლილი), რაც შეეხება დროს, იგი განუზომელია, — ნიეთის დასაბამით იწყება და მე-VII საუკუნით მთავრდება. ამ ხნის მანძილზე და ამ ფართო გარემოში, ბუნებრივია, გმირებიც განსხვავებულნი უნდა ყოფილიყვნენ მით უმეტეს, რომ ფირდოუსის ერთი წყარო ან უნიფიცირებული კორპუსი არ გამოუყენებია). და ასეც არის. მისი გმირების გალერეა კრელია. აქ მოქმედებენ მითიური, ნახევრად გრძნეული, გმირებიც, ე.წ. უპირველესი წინაპრებიც, კულტურული გმირებიც, საგმირო ეპოსისათვის დამახასიათებელი პერსონაჟებიც და ისტორიული პირებიც. მწერალს რომც მოენდომებინა, მათ უნიფიცირებას ვერ მოახერხებდა, მით უმეტეს, რომ ფირდოუსის ისინი ერთ ქვაბში არ მოუხარშავს.*

როგორც მრავალი ქვეყნის მითებში, ირანელი მითიური გმირები ჯერ ცალკე, გარკვეულ წიაღში, არიან შექმნილი და შემდეგ — გაერთიანებული ეპოპეაში. აქ მოსალოდნელი იყო გარკვეული ადაპტაცია, ასევე, — დროისა და გეოგრაფიული მიჯნის გადაწევა. ფჰსის, როსთამის, გჰდარზის, ზარზრისა და სხვათა სახეები, ალბათ, უკვე იყო ჩამოყალიბებული ფირდოუსის სათანადო წყაროების შექმნამდე (რა ვუყოთ, რომ როსთამი „ავესტაში“ არ იხსენიება). ასე, მაგალითად, აღმოსავლეთ ირანში ჩასახული საგმირო თქმულებები ქაჰანთა შესახებ წარმოადგენს ძირითად წყაროს მთელი ირანის უფრო გვიანდელ ხანებში

* 1990 წ. ფირდოუსის „შაჰ-ნამესადმი“ მიძღვნილ კონგრესზე ექსპან აზრშეთერს წაუკითხავს მოხსენება: „გმირი და გმირობა „შაჰ-ნამეში“ (ამის შესახებ იხ: „ფირდაუს“, ლაქთარ-ე ავეალ, თეჰრან, 1369, გვ. 18

შემუშავებული ეპოსისათვის. ეთქვათ, თუ ზარატუსტრა აღმოსავლეთ ირანის მმართველ ქაჰანებთან იყო კავშირში, აღმოსავლეთ ირანელებს, თუ ზოროასტრიზმის მიღება უნდოდათ, მათ იგი მასთან დაკავშირებული ეპოსის ციკლითურთ უნდა მიეღოთ. ასე მოხდა აღმოსავლური მითებისა და თქმულებების გათვისება დასავლელი ირანელების მიერ.*

განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს გმირების ხასიათების აქცენტთა გადაწევა. თვითონ ეს პროცესი იმაზე მიუთითებს, რომ აღებული მითი თუ ლეგენდა, რომელშიაც ეს გმირი მოქმედებს, სიცოცხლისუნარიანია. მან გაუძლო დროთა ცვლილებას და ტრანსფორმაციის ოქროს კანონს დაექვემდებარა. აქ ორ გმირის, ზარირისა და თჰისის, მაგალითს მოვიტანთ („უკანასკნელ ხანს გაჩნდა მრავალი სპეციალური გამოკვლევა, მიძღვნილი გოშთასფისა და ზარირეს ამბის ვერსიებისადმი. ეს ინტერესი ამ ამბისადმი გამოწვეულია იმ ყურადღებით, რომელსაც აქცევენ ირანელი ხალხების ეპოსის შექმნისა და ცივილიზაციის უფრო ზოგად საკითხებს“).** თვით „მაღდარ-ე ზარერანი“, რომელშიაც ამ გმირის ამბავი დაახლოებით ისეა გადმოცემული, როგორც „შაჰ-ნამეში“, ეტყობა, ძველი მითის უკვე ტრანსფორმირებული და აქცენტგადაწეული ვერსიაა. აქაც, ისე როგორც „შაჰ-ნამეში“, ზარერე უკვე მეორე ემელონის გმირია. მაგრამ მისი კულტის („ზარიადრი და ოდატიდა“) რუდიმენტი რომ არის, იგონება. ზარერე, რომელიც „შაჰ-ნამეში“ მეფე არ არის (მეფის ძმა), სათაყვანებელია გოშთასფისთვის, რომელიც მეფეა. იგი მეტაფორულად მოხსენიებულია, როგორც გოშთასფის „მთვარე“, „მთვარის ანგელოზი“ (?). (გვ.გვ. 1530, 1533). ასევეა ტრანსფორმირებული „შაჰ-ნამეში“ თჰისის სახე. ეს გმირი მოხსენიებულია ჭერ კიდევ „ავესტაში“. მართალია, მას ანაპიტა თხოვნას არ უსრულებს, არ უბოძებს ქარსს, მაგრამ ანიჭებს დიდ ფიზიკურ ძალას ვასაკას („შაჰ-ნამეში“ — ვნსას, ფირანის მამის) ძეთა წინააღმდეგ საბრძოლველად („არდვისურ-მაში“, მე-14, 53-55). თჰისი ფირდოუსის პოემაში

* *Ричард Фрай*, გვ. 62. თუმცა ისიც უნდა ითქვას, რომ იყო შემთხვევები, როცა ზოროასტრული სამყაროს თქმულებებს კი ითვისებდნენ, მაგრამ რელიგიას — არა (იხ: *В.И. Абаев*, *Скифский быт и реформа Зороастра*. „Archiv orientalni“, 24, 1956, გვ. 23.

** *В.Лукошин*, გვ. 406

მეფის შვილი კი არის, მაგრამ იგი უკანა პლანზეა გადაწეული, იგრძნობა, რომ აქ რუდიმენტთან გვაქვს საქმე. თუ დაყრნისათვის იგი დიდი და რომანტიკული ფიგურაა (გვ. 1523), ფირდოუსის პოემაში ეს სიდიადე მას დაკარგული აქვს. მართალია, აქ იგი სარდალია, სამეფო დროშა და ქოში აბარია, მაგრამ მოწიწებით არავინ ეპყრობა, პირიქით, ირანელი სარდლები მას უკმეხადაც კი მიმართავენ.*

მითიური გმირები, ბუნებრივია, ღვთაებრივ თუ ჯადოსნურ ძალებთან არიან წილნაყარი. მითოლოგიური სტილი საერთოდ გასდევს მთელს ეპოპეას, იმდენად, რომ არარეალური სიტუაციები და ქმედებანი გვხვდება თვით ისტორიულ ნაწილშიც კი (გავიხსენოთ, როგორ გადაარჩინა ხოსროვ ფარვინი მწვანით მოსილმა ანგელოზმა მას შემდეგ, რაც ხოსროვმა უფალს შემწეობა თხოვა). ეპოპეაში არეკლილია ირანის როგორც ადრეული, ასევე გვიანი ანტიკურობის გადმონაშთები, იმ ხანის მოვლენები, როცა „მხეცური საწყისის აღქმა დაიწყეს, როგორც ბოროტებისა და უარყოფითისა, ხოლო ადამიანურის — როგორც სიკეთისა და დადებითისა.“^{***} როცა „წარმოებდა ყველა მხატვრული სახეების გადაამიანურება“ და „უმაღლეს მხატვრულ მიღწევად ადამიანი-გმირის, დევებთან მებრძოლი ბუმბერაზის სახე იქცა.“^{***} პოემის მითიური ნაწილის ზოგ გმირს, მეფეების ჩათვლით, შემორჩენილი აქვს გრძელულების რაიმე ნიშანი მაინც. მაგ., სინაუშმა წინასწარ იცის, რომ მას მოკლავენ, შემდეგ ეყოლება შვილი, მას მოძებნის ირანელი გმირი, წაიყვანს სამშობლოში და გაამეფებს (გვ. 651). „შაჰ-ნამე“ თავიდან ბოლომდე საგმირო ამბების შემცველი წიგნია, მაგრამ აქ ერთმანეთისაგან უნდა გავარჩიოთ საგმირო მითები და საგმირო (საფალავნო) ამბები. პირველი გულისხმობს ეტიოლოგიურ, კოსმოგონიურ, ანთროპოგონიურ, ასტრალურ (სოლარულ და ლუნარულ) მითებს, მეორე კი აქა-იქ ზებუნებრივი მოვლენებით

* გმირთა ხასიათების აქცენტების გადაწევა აღმოსავლურ ლიტერატურაში ფირდოუსის შემდეგაც ხდებოდა ფირდოუსისა და ნეჰმინს პოემების კეთილშობილი ფარვინი მათი მიმბაძეველების ხელში ანტიპატიურ პერსონაჟად იქცა.

** *И.С. Брагинский, Из истории таджикской и персидской литератур. М., 1972, გვ. 163*

*** იქვე

შეფერადებულ ჩვეულებრივ ამბებს. „შაჰ-ნამეში“ გამოყვანილია ისეთი გმირებიც, რომელთაც ცალი ფეხი მითიურ სამყაროში უდგათ, ცალი კიდევ — ისტორიულ სინამდვილეში. ერთ-ერთი ასეთი გმირია პოემაში სხვა თვისებებით ისედაც გამორჩეული ფალავანი — როსთამი. *

როგორც აღენიშნეთ, „შაჰ-ნამეს“ თვით ერთიმეორის თანამედროვე გმირთა გავლენა ერთ ეთნიკურ წიაღსა თუ გეოგრაფიულ გარემოში არაა შექმნილი, ისინი შემდეგ დაუკავშირდნენ (თუ შეერწყნენ) ერთმანეთს იმ ცალკეულ მითთა თუ ლეგენდათა ერთმანეთთან დაკავშირებისა (თუ შერწყმის) შედეგად. რაც შეეხება როსთამს, იგი, როგორც ვთქვით, წარმოშობით საკია და საკურ-სოლდურ მითოლოგიას ეკუთვნის. ამიტომაც არაა მოხსენიებული „ავესტაში“. კიდევ მეტი, — შუა აზიაში შემორჩენილი მითების მიხედვით, როსთამი ებრძვის თვით ირანელებს. როსთამის საკობა აშკარაა ჩვენს პოემაშიც, — იგი სიისთანელი ფალავანია, შეიძლება ითქვას, სიისთანის მეფეა, ცხოვრებითაც სიისთანში (ზაბულისთანში) ცხოვრობს. როგორც ერთიანი ირანის პატრიოტი, როცა საჭიროა, მოქმედებს მეტროპოლიაში, მაგრამ როგორც კი დასრულდება ის კამპანიები, რომლის ჩატარებაში მან მთავარი როლი უნდა შეასრულოს, ბრუნდება შინ, ზაბულისთანში, სადაც აქვს სახლი და ჰყავს ოჯახი (მშობლები და ცოლ-შვილი). „შაჰ-ნამეში“ წინა პლანზეა წამოწეული სწორედ სიისთანური (სკვითური) ციკლი. ეტყობა, სიისთანის მეფე-გმირებზე (ნარინზნი, სჰმი, ზალი, როსთამი, ფარშმორზი, სოჰრანბი) შექმნილი თქმულებები იოლად შეერწყა დასავლეთ ირანის ლეგიტიმისტურ გადმოცემებს და აქ ისტორიული ფაქტი უნდა იყოს არეკლილი. სკვითები ძვ.წ. მე-4-მე-5 საუკუნეებში მართლაც შეერწყნენ ირანულ სამეფოს. ცალკე ვერსიებად არსებული როსთამის პაპის, სჰმის ამბები, ეტყობა, მთლიანად არ შესულა „შაჰ-ნამეში“ (იმიტომ ხომ არა, რომ იგი დაჩრდილავდა ირანული ელემენტის ჰეგემონობის ნიშნით ჩამოყალიბებულ ციკლს?).

„პერცფელდის ბოლო გამოკვლევების მიხედვით ისე ჩანს, რომ როსთამის პიროვნებაში მეფე გუნდაფარის... ნიშნები შეიმჩნევა.

* „ავესტაში“ ეს გმირი არ იხსენიება, იგი ფიგურირებს გვიანდელ ძეგლებში „აადგარე ზარერანსა“ და „დრახთე ასურიქში“, ფალაურადაა როტასთაჰ („დევეგმირი“). ქართულში შემოვიდა როსტომ ფორმით.

ეს უკანასკნელი არშაკიდი უფლისწული იყო და ჩვენი წელთაღრიცხვის პირველი საუკუნის დასაწყისში საკების მხარეს ფლობდა“.

სამი, ისე როგორც მისი შვილი ზალი და შვილიშვილი როსთამი, პოემაში ირანის შაჰების ვასალებად არიან გამოყვანილი. „ერთის მხრივ სამი ემორჩილება თავის „სუვერენ“ მანუჩეპრს, მეორეს მხრივ კი ხაზგასმულია სიისთანის ფაქტიური დამოუკიდებლობა, ხოლო მისი მპყრობელი სამი გამოდის მანუჩეპრის მეურვედ, რომელიც აღარც პატარაა და არც ამ მეურვეობას საკიროებს“.

როგორც უკვე ვთქვით, როსთამი დიდხანს ცოცხლობს. მან, მითიურმა გმირმა, გადმოაბიჯა ისტორიულ ხანაშიც. თუ შეიძლება რომელიმე გმირზე ითქვას, ეპოპეის მთავარი მოქმედი გმირიაო, ეს როსთამზე ამიტომაც ითქმის. მაგრამ, როგორც თ. კოვალსკი აღნიშნავდა, „შაჰ-ნამე“ იმდენად დიდ და ხანგრძლივ პერიოდს მოიცავს, რომ შეუძლებელია, მისი მთავარი გმირი ერთი პიროვნება ანდა ერთი რომელიმე ოჯახი იყოს.“^{***} როსთამი ტიპური გმირია იმ თვალსაზრისით, რომ მას მიწერილი აქვს ის თვისებები და მოქმედებანი, რომელიც გმირს ახასიათებს: იგი უცნაურად დაიბადა (როსთამის დედას, რუღანებს, მუცელი გაუპრეს და ბავშვი ისე გამოიყვანეს), აქვს დიდი ძალა, გმირობას ჩადის ბავშვობაშივე (კლავს აწყვეტრლ სპილოს), ირჩევს ცხენს (მისი ცხენი გრძნეული რაში გამოდგა), ჩადის შვიდ საგმირო საქმეს (მღრ.: ჰერკულესის საგმირო საქმეები), არის ჯადოსნურ ძალებთან კავშირში (მას მფარველობს ზღაპრული ფრინველი სნოორდი). როსთამი უკვე მხოლოდ ადამიანია. კი, მას აქვს არაადამიანური ფიზიკური ძალა, მაგრამ ზებუნებრივი თვისება აღარ გააჩნია. მას შეუძლია, ასწიოს ვეება ლოდი, მაგრამ გარდასახვის უნარი არა აქვს, არ ძალუძს, ვთქვათ, უჩინარი გახდეს.^{****} როსთამის სახით უკვე გვაქვს დახვეწილი და გადამუშავებული ვარიანტი მისი პროტოტიპისა, რომელიც კოსმიური გმირიდან რაინდული ფენის იდეალად ქცეულა.[†] ფირდოუსის პოემაში ზოგ გმირს, მათ შორის როს-

* ა.ქრისტენსენ, გვ. 28
 ** A.A. Стариков, გვ. 526
 *** თ. კოვალსკი, II, გვ. 314
 **** A.A. Стариков, გვ. 527.

† Ю. Марр, К. Чайки, გვ. 207. როსთამს გარდა ჰერკულესისა, უღარებენ ანთარას (იხ. „ქერდაუს“, დაცთარე დოვგომ თეპრან, 1369, გვ. 22), ოდისეეს (იგი მასავით მოხერხებულია, იხ. C.M. Boura, Heroic Poetry. London, 1952, გვ. 100. მაქმულ ამრდ-სალარ, როსთამ-სოქრამ, კირან-შენან, 1369, შონაჩრ-ეე დოვგომ, გვ. 35).

თამსაც, აქვს ქარრი (ამ ქარრის ქონას მას დაბადებამდე უწინასწარმეტყველებენ: „მას ექნება ძალა, სახელი და ქარრი“. გვ. 207). ქარრი აქვს გრვსაც („ბრძოლაში შენ გრვი წაგიძღვება, მას აქვს ქარრი, კვერთხი და ვეფხვის ქანგი“. გვ. 845). ჩვენი აზრით, მათ ქარრი აქვთ არა იმიტომ, რომ არიან ძლიერი და თვალსაჩინო ფალავნები, არამედ იმიტომ, რომ ისინი ამავე დროს გვირგვინოსანნიც არიან.

ჩვენს განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს ის ფაქტი, რომ „შაჰ-ნამეს“ ავტორს თავისი გმირების ხატვის დროს მარტო შავი ან თეთრი ფერი არა აქვს გამოყენებული, აქ ფერების ფართო სპექტრია. გმირების ბუნება სწორხაზოვანი ან უარყოფითი, ან დადებითი როდია. თვით ზაჰაქსაც აქვს, ასე ვთქვათ, დადებითი თვისებები და, პირიქით, ისეთი მეფეებიც კი, როგორც არიან ქაჰ-ხოსროვი და ნუნუშირვანი, არაერთ ნაკლსა და ადამიანურ ხინჯს ატარებენ. ეს მოვლენა შეიძლება ერთხელ კიდევ მეთყველებდეს იმაზე, რომ ფირდოუსის კი უძვეეს წინ მითოლოგიური და საფალავნო მასალა, მაგრამ ამ მასალას იგი ახალი თვალთ უყურებს. მისთვის წინა პლანზე გამოდის ადამიანი, მას ადამიანური თვისებებისაკენ უჭირავს თვალი და იცნობს რა ადამიანს, დეტალურად და სიყვარულით გვიხატავს მას.

როგორ სათუთად უყვარს გრვს თავისი ვაჟი ბრჰანი, როგორ დაჰკანკალებს მის სიცოცხლეს, მაგრამ მანაც სისუსტე გამოიჩინა და კინალამ სწაშუშის თორი არ ათხოვა პირშოს, რითაც ხიფათში აგდებდა ორთაბრძოლაში გასულ შვილს. გავიხსენოთ ქაჰ-ხოსროვის საძებნელად წასული იმავე გრვის შვიდწლიანი ხეტიალი (პოემის მკითხველს აქ მოაგონდება ავთანდილი). როსთამიც, ეს ირანის მტრების მუსრის გამვლები დეკემირი, ფაქიზ გრძნობებს გამოამყლავნებს ხოლმე. როცა ვითარება მოიტანს, ამ ტიტანის გული ვერხვის ფოთოლივით თრთის (გავიხსენოთ, როგორ დაიტირა მან თავისი გაზრდილი უფლისწული სწაშუში და შვილი სოჰრანბი). ერთხელ იგი საკრავზედაც კი ამღერებს სანტიმენტალურ სოფლის სამღურავს. როსთამი მოხერხებულია და ეშმაკი (გვ.გვ. 1054, 1058), როცა საჭიროა, თავმდაბალი და თვინიერი (გვ. 1025). ყველაფერი ამით და კიდევ იმ მასალების გათვალისწინებით, რომელიც უამრავია „შაჰ-ნამეში“ და აქ არ მოგვაქვს (გავიხსენოთ ბაჰრან-ჩუბინეს აღწერა, გვ. 2588), იმის თქმა გვინდა, რომ აღმოსავლური რენესანსის ნიავე აზიაში უცბად არ ამოვარდნილა, მას წინ უძღოდა ამჟამად შესამჩნევი სიო, რომელიც ფირდოუსის „შაჰ-ნამედან“ ქრის.

პოემაში ტრაგიკული ბედის გმირებიცაა გამოყვანილი. აქ ორ

მათგანს დავასახელებთ: სოპრანს და ესქანდნაშარს. ორივე როს-
თამის ხელით იქნა განგმირული (ამასთანავე ისიც უნდა აღვნიშ-
ნოთ, რომ ზოგ მეცნიერს ეს გმირები ე.წ. თავხედ ტიპებად
მიაჩნიათ. სოპრანში, მაგალითად, არც მამას ეპუება და არც ცხებულ
მეფეებს. მისი აზრით, მეფობა მას ეკუთვნის, ვინც ამის ღირსია,
როგორც წარმოშობისაც არ უნდა იყოს იგი).

ფალავნები სათანადოდ არიან აღჭურვილნი. ოღონდ გასარკ-
ვევია, ეს აღჭურვილობა რა მიმართებაშია დროსთან, ფირდოუსის
უამინდელია იგი, თუ მის წინარე პერიოდისა. უმაღლესაა
მოსალოდნელი, რომ ძირითადად აქ პოეტის ხანის ფაქტურასთან
გვაქვს საქმე. შუბი, ხმალი, გურზი, ისარი, მშვილდი, კაპარკი,
ჯავშანი, ბარგასთუანი და მისთანანი ფირდოუსის დროინდელი
საომარი იარაღებია. მაგრამ „შაჰ-ნამეში“ შემორჩენილია მითო-
ლოგიური საბრძოლო ფაქტურაც. აქ, უპირველეს ყოვლისა,
ვეფხვის ტყავი უნდა დავასახელოთ. ვეფხვის თუ ლომის ტყავი
ბევრი ხალხის მითებში გვხვდება (მაგალითად, ლომის ტყავი აცვია
ბრძოლის დროს ჰერკულესს). ვეფხვის ტყავს იცვამს როსთამი.
გვახსოვს, ვეფხვის ტყავი აცვია ტარიელსაც (ამიტომაც ეწოდება
პოემას „ვეფხისტყაოსანი“). ტარიელი თავის ვეფხისტყაოსნობას
ასე ხსნის: ვეფხვის ტყავი სატრფოს მაგონებს და მის სახსოვრად
მაცვიაო. „შაჰ-ნამეში“ ვეფხვის ტყავი ისარგაუმტარი ჯავშანია,
ყოველშემთხვევაში, როსთამისათვის ჯავშანთან ერთად თავდაცვის
საშუალებაა. როსთამი ვეფხვის ტყავს იცვამს ბრძოლის წინ.
მეტოქე მას ეუბნება: გაიხადე ვეფხვის ტყავი და მეც გამოვიცვლი
სამოსსო. მაგრამ ამაზე როსთამი არ თანხმდება. ვაბაევის აზრით,
როსთამის ვეფხვის ტყავს აქვს არა უტილიტარული ან სიმბოლუ-
რი, არამედ მაგიური დანიშნულება. საამისოდ მას მოაქვს მრავალი
მაგალითი მსოფლიოს სხვადასხვა ეპოსებიდან თუ თქმულებები-
დან, მათ შორის ასეთიც: სიკვდილის წინ გმირს ეუბნება ცხენი,
გამაძვრე ტყავი და დაიმაღლე მასში. ჩემი ტყავით შემოსილს კიდევ
შეგიძლია შვიდი დღე იბრძოლო, — მოქმედებს კანონი: მაგია
ძლიერია იარაღზე, შამანი ძლიერია მეომარზე.

„შაჰ-ნამე“ მეფეთა წიგნი კი არის, მაგრამ მეფეები აქ არენაზე
ყოველთვის როდი არიან. როგორც კი გამოჩნდებიან ფალავნები,
მთავარი მოქმედი გმირები ისინი ხდებიან, ავტორს მათკენ გაუბრძის

* B. H. Abaev, გვ. 340

** იქვე, გვ. 343, 345

თვალი, მათი საგმირო საქმეები უნდა რომ აგვიწეროს, — მეფეები მეორე პლანზე გადაინაცვლებენ.

სახელის მოხვეჭა გმირთა იდეალია. ისე, როგორც დასავლურ ეპოქებში („უფროსი ედა“: „ერთი რამ ვიცი: უკვდავია უკუნითი უკუნისამდე გარდაცვლილის დიდება“)*. პოემის გმირები თავიანთ სახელს ზომასზე მეტად უფრთხილდებიან. გავისხენოთ, როგორ გასწირა თავი ბაპრანშმა მათრახისა გამო. მას ბრძოლის ველზე დარჩა მათრახი, რომელსაც მისი სახელი ეწერა. გმირს ეს ამბავი, მათრახის უპატრონოდ მიგდება, სამარცხვინო საქმედ მიაჩნია, ხომ შეიძლება, მისი მათრახი იპოვოს ვინმემ და ამით იფიქროს, ბაპრანშს იარაღის ხმარება არ შეძლებიაო (უფრო გვიან სუფი პოეტები სახელის მძიებელთ მასხრად აიგდებენ, როგორც მანიაკებს).

განსაკუთრებით თვალში საცემია „შაპ-ნამეშ“ გმირების (როგორც მეფეების, ასევე ფალავნების) ღვთისმოსაობა. ამ თვისებით გამოირჩევა თვით ისეთი დევგმირიც კი, როგორიცაა როსთამი. იგი თავის ძალას ღვთის მიერ ბოძებულად თვლის და სულ მუდამ უფლის თაყვანისცემაშია, თუმცა მას პრაქტიკულად ეხმარება და ძალას უმატებს სწორი (გვ. 1055). რა მხურვალედ ლოცულობს ქაა-ხოსროვი უფლის წინაშე განრთხმული და როგორ გულწრფელია ეს მეფე ღმერთთან მიმართებაში!

ჩვენ უკვე გვქონდა ლაპარაკი იმის თაობაზე, რომ პოემაში თურანი ბოროტ ძალადაა გამოყვანილი, შესაბამისად, მათი მეფეებიც და მეომრებიც პოეტს სიმპათიით არა ჰყავს დახატული. და მაინც, მათ შორისაც გვხვდება ნათელი სახეები. ერთი ასეთი გმირია ფირანი, არასწორხაზოვანი და არაორდინალური ხასიათი არა მარტო „შაპ-ნამეში“, არამედ მთელს სპარსულ ეპიკაში. იგი დაამშვენებდა ნებისმიერ რენესანსულ რომანს, თუ რენესანსულობის სასინჯი ქვა გმირის შინაგანი ბუნების გახსნაშია საძიებელი. ამ კაცს, რომელიც პირად კეთილდღეობაზე მალა სახელმწიფოს ინტერესებს აყენებს (გავისხენოთ მისი საუბარი აქრანშანთან. გვ. 609), გული ერთდროულად სათუთიცა აქვს და უღმობელიც. იგი ცდილობს სიკეთეს მისდიოს, თუმცა იცის, რომ ბოროტი მეფის სამსახურშია ჩამდგარი. როცა ეს სიკეთისთვის საჭიროა, კადრულობს ტყუილს, სიმართლეს უმაღავს თავის მეფეს, რომელსაც ერთგულად ემსახურება (გვ. 675). იგი ექომაგება თავისი სახელმწიფოს მტრებს, ირანელ გმირებს, როგორც აღამიანი — აღამიანს, თუმცა თავისიანების, თურქების, მოღალატე სულაც არ არის, პირიქით, გულმხურვალე პატრიოტია. „ფირანის სახე ტრაგიკულია,

* უფროსი ედა (რუს. ენაზე) 2, 1963, გვ. 22

მასში მიწყევ მიდის ბრძოლა მოვალეობის გრძობისა, — რომელიც მას ესმოდა, როგორც ვასალის ერთგული სამსახური მეფისადმი, — და იმის შეგნებას შორის, რომ ეს მეფე ქვეყნის ბედისთვის არასწორ, სასტიკსა და მავნე საქციელს ავლენს. მოვალეობამ აიძულა იგი, დამორჩილებოდა უსამართლო მეფეს, თუმცა ფირანი კარგად ხედავდა ყველა მის ნაკლოვანებას.* ფირანი გულადი და შეუპოვარი ფალავანია. „ფირანმა იცის, რომ ბედმა („ღრომ“) მისი დამარცხება განაგო, მაგრამ მაინც ებრძვის მის განკარგულებას.“** გრანდიოზულია სურათი, რომელშიც ფირანისა და გუდარზის ორთაბრძოლაა აღწერილი. დაუვიწყარია ფირანის სიცოცხლის ფინალი. სპარსული ენის შესწავლა მარტო იმისთვის ღირს, რომ კაცმა ეს ეპიზოდი ორიგინალში წაიკითხოს (გვ. 1242-1245).

ფალავანობას იძლევიან მეფეები (გვ. 131).

პოემაში ფალავნებს ურთიერთობა უხდებათ ზღაპრულ არსებებთანაც. აქ მოქმედებენ ჯადოქრები, ფერიები, ანგელოზები, ურჩხულები, ზღაპრული ფრინველები, დევეები, გრძნეულები, მისნები მისანი ჯამასფი, რომელიც გარკვეულ როლს ასრულებს პოემის დაწყებისეულ ნაწილში, დიდად არ განსხვავდება „მადგარ-ე ზარერანში“ გამოყვანილი მისი პროტოტიპისაგან).

„შაჰ-ნამეს“ გმირებისათვის დამახასიათებელია ერთი თვისება — ტრაბახი. გმირები თავს იქებენ. განსაკუთრებით ჩადიან ამას ისინი ორთაბრძოლის წინ (ამით თავსაც იმხნეებენ და მოწინააღმდეგესაც აშინებენ), აქებენ თავიანთ მამას, პაპას და ა.შ. მოპირდაპირეს კი აძაგებენ და ლანძღავენ. როსთამიც კი იქებს თავს ესქანდრეშართან ბრძოლის წინ. ესქანდრეშარი კი აძაგებს მას, როგორც ზნლის შვილს (ზნლი დევისეული იყო. მხედველობაში აქვს მისი ალბინოზობა). ტრაბახით სხვა ეპოსების გმირებიც გამოირჩევიან (გავიხსენოთ, როგორ იქებენ თავს და როგორ ამცირებენ მოწინააღმდეგეს „ილიადას“ გმირები). ზოგჯერ ტრაბახად მოჩანს ისეთი ადგილები, სადაც ფალავანი თვითონ აღწერს მის მიერ გადახდილ ბრძოლას (გვ.გვ. 284, 285, 732). „შაჰ-ნამეს“ გმირებისათვის უცხო არ არის პირფერობა, არაგულწრფელი ქათინაურები მეფეთა მიმართ. მაგ., გნვი პირში აქებს ქაჰ-ქავოსს, შენისთანა მეფე ტახტს არ უნახავსო, მაშინ როდესაც სინამდვილეში საწინააღმდეგო შეხედულებისაა თავის მეფეზე (გვ. 1428). არც ანგარებაა მათთვის უცხო ხილი. როდესაც ქაჰ-ხოსროვი დააპირებს უზენაესთან წასვლას და ამ ქვეყნის დაგდებას, იგი

* M.-H. Османов, Фирдоуси. Жизнь и творчество. М., 1959, გვ. 114.

** Б.Баташв, გვ. 312 (პრივგრენი, გვ. 15).

შეკრებს თავის ახლობელთ და გულისამაჩუყებელი სიტყვებით აუწყებს მათ თავის განზრახვას, „შაჰ-ნამეს“ მთავარი გმირები, ეს ჩვენს მიერ ასე აღიარებული ფალაენები, გნვი, თუსი, ზალი და სხვები, რომლებსაც ჩვენ მათი საუკეთესო თვისებებით ვიცნობთ, არ იზნევიან და მეფეს საბოძერებს და საგარანტიო ფირმანებს მოსთხოვენ; თორემ შენ რომ აღარ იქნები ამ ქვეყნად, ამ მამულებსა და სახელოებს, ვინ იცის, მოგვცემენ ან შეგვკარჩენენ ჩვენ თუ არაო (გვ. 1428). ზოგიერთი ე.წ. დადებითი გმირისთვისაც კი დამახასიათებელია ლალატი, — გაეხსენოთ, როგორ ლალატობს გორგინი ბეჟანს (გვ. 1073), — პირობის დარღვევა და ფიცის გატეხვა (გვ. 1082).^{*} ზოგი ირანისტის შრომაში ერთგვარად გამაღიღებელი შუშითაა დანახული დარღვიანი გმირის ჩანასახი „შაჰ-ნამეში“, აპოკრიფული რამინის მსგავსი პერსონაჟი ბეჟანი, რომელსაც ჩორჟდთან ბრძოლის წინ არც ცხენი აღმოაჩნდა და არც თორი.^{*}

ყველა ომი, რომელსაც ირანელები იხდიან პოემაში, შურის საძიებელი ომია. აქ ირანელი მეფეები და ფალაენები, რად უნდა თქმა, სასტიკნი და დაუნდობელნი არიან. მაგრამ საერთოდ მახვილი თვალი არ უნდა იმის შემჩნევას, რომ მიუხედავად გმირების ასეთი სიმრავლისა და სიჭრელისა, მიუხედავად ამდენი ომებისა და სისხლის თქეშისა, ირანელ გმირებს ომი თვითმიზნად არა აქვს ქცეული, კაცისკვლასა და სისხლისღვრას ისინი გაურბიან კიდევაც. თვით როსთამი და გუდარზი, ეს, ასე ვთქვათ, პროფესიონალი მებრძობნი, ამბობენ: ომს მშვიდობა სჯობსო (გვ. 983).

გმირების გასართობია ქეიფი და ნადირობა. გაბმული სმა იციან, თანაც სადღეგრძელოებით (გამოკიდება უნდა, აღმოსავლურ ლიტერატურაში პირველად „შაჰ-ნამეში“ ხომ არ არის ფიქსირებული სადღეგრძელოების ინსტიტუტი). გმირებს ხალხში დიდი პატივისცემა აქვთ. პოემის მიხედვით, ხოსროვ ფარვზის დროს უკვე მღერიან ესქანდრეზარის გმირობის ამბავს (გვ. 2663).

და კიდევ ერთი თვისება „შაჰ-ნამეს“ გმირებისა: შექსპირის ტრაგედიების გმირებისა არ იყოს, ისინი ჭერ მოკლავენ (ან მოაკვლევინებენ) მოწინააღმდეგეს, შემდეგ კი აქებენ და აღიდგენ მას (გვ.გვ. 825, 1246, 1264).

* ჩალალ ბალეყი მოთლაც, ბეჟან-ო მანჩეე ვა ვის-ო რამინ, „ირან-შენასი“, 1369, შომარე-ე დოკუმ, გვ. 276.

როგორც ვთქვით, „შაჰ-ნამეში“ აღწერილი და ირანელების მიერ წარმოებული ყველა ომი შურის საძიებელი ომია. ომებს პოემაში ძალიან დიდი ადგილი ეთმობა და ისინი გულმოდგინებით არის აღწერილი. სხვანაირად მოსალოდნელი არც იყო, — სადაც გმირები მოქმედებენ, იქ ხომ ბრძოლებიც უნდა იყოს.* ჰმასე აღნიშნავს: ფირდოუსი ერთგან ომის სტრატეგიის ისეთ ცოდნას ამჟღავნებს, რომ თუ იგი მის წყაროებში არ იყო, მაშინ ვილაც მეომრისაგან აქვს მოსმენილიო.*** შესაძლებელია, პოეტს ეხელმძღვანელოს მის დროს არაბულ და სპარსულ ენებზე არსებული სამხედრო ლიტერატურითაც. ბუნებრივია, სასანიანთა, არშაკიანთა და, გნებავთ, აქემენიანთა ირანში, რომელიც ეკონომიკის, პოლიტიკისა და სამხედრო პოტენციის თვალსაზრისით ერთ-ერთი უძლიერესი სახელმწიფო იყო იმ დროის მსოფლიოში და, ამდენად, შექმნილი ჰქონდა შესაბამისი მატერიალურ-კულტურული დონე, ექნებოდათ არა მარტო „ანდარზ-ნამეები“, რომლებშიაც ძირითადად იდეალური მეფისა და სახელმწიფოს მოწყობის კოდექსები ჰქონდათ შეტანილი, არამედ სამხედრო ტრაქტატები, საომარი აღჭურვილობის დამზადებისა და ომის წარმოების ერთგვარი სახელმძღვანელოები; დახვეწილი ექნებოდათ ომის სტრატეგია და ტაქტიკა, ამა თუ იმ იარაღის ხმარების მკაცრად ჩამოყალიბებული წესები. კარგა ხანია, მიაქციეს ყურადღება იმას, რომ, მაგალითად, იბნ ყუთაბა თავის „ალ-ახბარში“ სამჯერ წერს: „წესდებაში ასე წამიკითხავსო“ და სამჯერვე იარაღებსა და ომის ხელოვნებაზე მოგვითხრობს.*** აბუ ლ-ჩარაჯის „ქეჰრესთში“ იკითხება საგანგებო თავი, სადაც ლაპარაკია სპარსულ წიგნებზე მშვილდოსნობის, ბრძოლის წარმოების, ციხეთა აღების, ქალაქთა დაპყრობის, სანგრების გამართვის, ჯაშუშთა მიჩენისა და მზვერავეთა გაგზავნის შესახებ. როგორც ვაღმოგვცემენ, ეს წიგნები არაღმირ პაპაკანი-სათვის იყო შედგენილი.*** რ.ფრაი აღნიშნავს: სპარსელთა დიდ ინტერესზე სამხედრო საქმისადმი მათ ენაში სამხედრო ლექსიკის სიუხვეც მეტყველებსო.†

პოემაში ომს აწარმოებენ ირანელებიც და თურანელებიც, სხვებიც, მაგრამ ირანელების ომი ყოველთვის სამართლიანია,

* ომის შესახებ „შაჰ-ნამეში“ იხ: აგრეთვე თ. კოვალსკი, გვ. 77-78.

** ჰმასე, გვ. 185

*** აქრისტენსენ, გვ. 77.

**** იქვე, გვ. 78

+ იქვე, გვ. 153

სხვებისა — უსამართლო. ასე რომ, ძველ ბერძნულ მითთან რომ გვეჭონდეს საქმე, ვიტყვოდით, ირანელების ომი ათინა პალადის, სამართლიანი ომის ღვთაების, მეოხებით ხდება, ხოლო თურანელებისა — არესის, მუხანათური ომის ღვთაების, ნებით. „შაჰ-ნამეს“ გმირები, დღევანდელი ენით რომ ვთქვათ, პროფესიონალი მეომრები არიან, მაგრამ ეს როდი ნიშნავს იმას, რომ მათი ოცნება ომის წარმოება იყოს. მართალია, შურისძიებისა და მტრისათვის ანგარიშის გასწორების გრძობა მათში ისე მძაფრია, რომ ისინი რიტუალების დაცვითაც კი აწარმოებენ მას (გავიხსენოთ: გუდარზი ფირანს რომ მოკლავს, მის სისხლს შესვამს პეშვით), გამარჯვებულები არ ინდობენ დამარცხებულთ (უდანაშაულო ხალხსაც კი), არც დიდს, არც პატარას, მაგრამ ვიმეორებთ, ომზე არ ოცნებობენ. თვით როსთამი და გუდარზიც კი, ეს პროფესიონალი მეომრები ამბობენ: ომს მშვიდობა სჯობსო (ზე ჯანგ აშთ ბე გომან ბაჰთარასთ — „რა თქმა უნდა, ომს მშვიდობა სჯობს“). თავად ფირდოუსიც არასოდეს არ შედის ბატალურ ექსტაზში. „ფირდოუსის არასოდეს არ დაუკეტავს მშვიდობისა და ზავის კარები, პირიქით, იგი მშვიდობის მომხრეა და ომის გაჩაღებას არ ემხრობა.“

რადგან სათანადო ცოდნა არ გავგაჩნია, ჩვენ აქ პოემაში ასახული სამხედრო ხელოვნებისა და ომის მხოლოდ ზოგ მომენტსა და ინფორმაციას შევვხებით. მათ ფრაგმენტულად წარმოვადგენთ.

1. ფირდოუსის პოემის თვით მითოლოგიურ ნაწილშიაც ჯარი სასანური რიგით არის გაწყობილი. ჯარის დიდი შენაერთი ძალიან ხშირად 12 ათას კაცს ითვლის (მაგ., როსთამის ჯარი. გვ. 2954). მას ბრძოლის წინ სამი ძირითადი განფენა აქვს. მარჯვენა ფრთა, მარცხენა ფრთა, ზურგი (გვ. 1156). ჯარში ზოგ სარდალს ძირითადად ორმოცწლიანი მეომრები ჰყავს და ეს ფაქტი რამდენიმე არგუმენტით არის მოტივირებული (გვ. 2594). სასანიანთა ჯარში არიან სამი თაობის ჯარისკაცები (გვ. 2707).

2. რ.ფრანის აზრით, აქემენიდების დროს მთელს ირანის იმპერიაში უნდა არსებულიყო ომში წვეულთა შესაკრები პუნქტები, სადაც ერთგვარი არსენალებიც უნდა ჰქონოდათ.**

3. ზიჯზე არჩევენ კარგ, ბედნიერ დროს ომის დასაწყებად (გვ. 1290).

4. ომის (თუ ბრძოლის) წინ მეფე ათვალისწინებს თავის

* ჯაქარ შეარ, ანდრე-ჟე ქერდოუსი. „სობან“, 1354, მომარეჟა-ჟე დაკომო-აზნლაკომ, გვ. 1199.

** P. Фраш, გვ. 153

შეიარაღებულ ძალებს (გვ.გვ. 785-788, 801-802 და სხვ.), რითაც „შაჰ-ნამე“ პომეროსის პოემას გვაგონებს.

5. შაჰები ხშირად თავიანთ სარდლებს პირობას უდებენ, ოღონდ ეს ბრძოლა მოიგე და ასე და ასე დაგაჯილდოებო! აქრსნჩაზბი, მაგალითად, ფილსამს კპირდება, თუ როსთამს დაამარცხებ; თურანისა და ირანის ორ ნაწილს გაჩუქებ და ჩემს ქალიშვილსაც ცოლად შეგერთავო (გვ. 696).

6. მეფე დალოცავს ხოლმე საომრად მიმავალ ჯარს (გვ. 558).

7. მეფე-გმირი უფალს გამარჯვებას თხოვს და სამაგიეროდ კპირდება, ცხენსა და სამეფო რეგალიებს შენს ტაძარს შევწირავო (გვ. 2691).

8. სარდალი კარდინალურ საკითხებზე ჯარს ეთათბირება და ისე იღებს გადაწყვეტილებას (გვ. 2284).

9. ომის ხანგრძლივობა სხვადასხვანაირია, ხდება, იგი 40 დღეს გრძელდება (გვ. 1016).

10. „შაჰ-ნამეში“ მრავალი ორთაბრძოლაა ნაჩვენები. ისინი ისე დეტალურად აქვს პოეტს აღწერილი, რომ მეცნიერული ინტერესების მქონე ავტორს შეშურდება. ამ მხრივ ჩვენი პოემა გვაგონებს „ილიადასა“ და „ნიბელუნგებს“.

11. ბრძოლის დროს მეფე სპილოზეა ამხედრებული (გვ. 2481).

12. ომის ტაქტიკა: მოპირდაპირე მხარე მთასაა მიფარებული და ბრძოლას თავს არიდებს, უნდა მტერმა დაიწყოს შეტევა (გვ. 900). სარდალი ბრძოლას არ იწყებს, რადგან ქარი მისი ჯარისაკენ უბერავს (გვ. 903). მაშველი ჯარის მოლოდინში ომს აჭიანურებენ (გვ. 911). აღწერილია ალყები (გვ. 903), დაზვერვაზე წასვლა (გვ. 904). მზვერავეებს შხამში აქვთ შუბის წვერი ამოვლებული (გვ. 1767). საერთოდ, სამხედრო დაზვერვა მაღალ დონეზეა (გვ.გვ. 1030, 2049). ჯარებს დარაჯი უყენიათ, მოთვალაუურები შორს გამოჩენილ მტერს შენიშნავენ და ამას სასწრაფოდ თავისიანებს აცნობებენ.

13. ჯარისკაცებს ბრძოლის წინ ურიგებენ ჯავშანსა და მუზარადს (ალბათ იმიტომაც, რომ მათ უძნელდებოდათ რკინის აბჯრის ზიდვა და იგი საგანგებო ტრანსპორტს დაჰქონდა. გვ.გვ. 936, 944, 2340).

14. როგორც წესი, ომში შესვლის წინ ჯარს სარგოს ურიგებენ (გვ.გვ. 473, 1366, 2340).

15. სამხედრო ხელოვნება: თავდაცვის მიზნით მისასვლელ გზებს

ხის მორებით ჩახერგავენ (მაგრამ არც მომხვედური რჩება ბრიყვად: ამ ხეებს ცეცხლს წაუცილებს, დაწვავს და გზას იკაფავს. გვ. 832).

16. როგორც ჰ.მასემ შენიშნა, ირანელები ომში ხრიკებს მიმართავენ. მაგ., როსთამმა მარილის კასრებში დამალა თავისი მეომრები და ისე შევიდა ციხეში ვაჭრულად გადაცემული (გვ. 1610). ალყაში მყოფი მეფის კარისკაცი გამოეწყობა სამეფო ტანსაცმლით და ეჩვენება მტერს, რათა იგი შეიქციოს, ვითომ მეფე აგერ ვარო და ამასობაში მეფე გააპაროს (გვ. 2718).

17. მიმართავენ მტრის დეზორიენტირებას (გვ.გვ. 2771, 2895).

18. „შაჰ-ნამეში“ აღწერილია იმ დროისათვის ერთგვარად საძრახისი ტაქტიკა, ღამით უეცარი იერიში, ე.წ. „შაბნუნნი“ (გვ. 904). ბრძოლის ამ სახეობას ძირითადად თურანელები მიმართავენ.

19. ციხეს რომ აიღებენ, არ ინდობენ არავის (გვ. 2343).

20. ირანელებიც კი უდანაშაულო ხალხს ხოცავენ (გვ. 1376).

21. სამხედრო ხელოვნების უამრავი მაგალითია პოემაში (გვ.გვ. 1157, 1180, 1286, 1289, 1329, 1338, 1340, 1353, 1579).

22. როცა ორი ქვეყანა სამშვიდობო ხელშეკრულებას დებს, უფრო სუსტი (რომელსაც ომში დამარცხება ელოდა) მასზე ძლიერი ქვეყნის მეფეს უგზავნის საჩუქრებს.

23. დამარცხებულ სახელმწიფოს, როგორც წესი, ხარკი ედება.

24. გმირებს ჩვეულებრივ სიკვდილს ომში დაღუპვა ურჩევნიათ (ჰუმანი ამბობს: „თუ სიკვდილია, რად უნდა ამას ლაპარაკი, ომში სიკვდილი მირჩევნიაო“. გვ. 885).

25. ჭარი ყოველთვის ხალისით როდი მიდის საომრად. ზოგჯერ იგი დრტვინავს, ომი არ უნდა (გვ. 1361). ჭარში დეზერტირობაც არაა უცხო ხილი, დეზერტირებს თავის მოჭრით ემუქრებიან (გვ. 2612). როგორც საბჭოთა კავშირის გერმანიასთან ომში, „შაჰ-ნამეშიც“ თურანელთა მეომარ ლაშქარს ზურგს უკან უყენია „заградительный батальон“ (გვ. 1512), რათა უკან დახეულნი ადგილზე დახოცოს (რალაც ამის მაგვარ ხერხს მიმართა დავით აღმაშენებელმა დიდგორის ბრძოლაში, როცა მან თავის ლაშქარს უკან დასახევი გზა გადაუკეტა).

26. ფალავანი ყველა იარაღს თან არ ატარებს (მისი სიმძიმისა გამო), ე.ი. ჰყავთ მებაჭრეები. მაგალითად, ფალავნის შუბი ეჭირა სპეციალურად ამისთვის დანიშნულ ჭარისკაცს, რომელსაც სენანდარ ან ნეაზედარ („შუბის მქონე“) ერქვა, საჭიროების შემთხვევაში ფალავანი მას გადასძახებდა, „შუბი მომაწოდეო!“ (მღრ. „ვეფხისტყაოსანი“: „შუბი ვსთხოვე“... 445,1).

27. საბრძოლო იარაღები:

თრღ (ხმალი, მახვილი). პოემაში მოხსენიებულია სხვადასხვა წარმოშობის მახვილი: „ეგვიპტური მახვილი“ (თრღ-ე მეურნ. გვ. 1786); „ინდური მახვილი“ (თრღ-ე ჰენდრ. გვ. 573, 1155); „ბერძნული მახვილი“ (თრღ-ე რუმბ). ლაპარაკია იისფერ, წყლისფერ, ალმასისფერ ხმლებზე. თრღ-ის სინონიმია შამშრა.

ძალიან ხშირად იხსენიება ხანჯალი (ხანჯარ), ნაქებია ქაბულური ხანჯალი (გვ. 108).

შუბის შემდეგი სახეობებია: ნეაზე (ნახმარია მისი არაბული სახელწოდება: სენან). არაიშვიათად გვხვდება ნეაზე-ე დერანზ (გრძელი შუბი); ხეშთ (ხიშტი, ლექსიკონებში ეს ტერმინი გამარტებულია, როგორც მოკლე შუბი. ბორჰანი. გვ. 751); ჯუმბნ (ზუმბნ, ზუმბნ) — მოკლე შუბი, რომელსაც ძველი ლექსიკონები გილანური წარმოშობისად თვლიან (ბორჰანი, გვ. 1043). მოხსენიებულია სენან-ე აბდადე („წყალმიცემული“, ნაწრობი სენანი, გვ. 486).

ისარი სხვადასხვა სახეობით (თუ ტერმინითაა) წარმოდგენილი: ფეაქან (ერთგან ამაზე ნათქვამია, რკინას ატანდა). ზოგი ფეაქანი ორწვერა (დუშაზე) ყოფილა (ასეთი ისარი ესროლა როსთამმა ესქანდრეაზს თვალეში და ორივე თვალით დააბრმავა). ნახსენებია ოთხფრთიანი ისარიც (გვ. 1009). თარ — საუკეთესო ყოფილა ხადანგის ხისგან დამზადებული ისარი. ნახსენებია ჯავშნის გამტარი ისარი, ალმასის მსგავსი (ფერთი? სიმაგრით?).

ისარი თარქაშში (თარქაშ — „ისრის სატარებელი“) უდევთ.

მშვილდის მხოლოდ ერთი ტერმინია ნახმარი — ქამან. ხშირად გვხვდება ქამან-ე ჩანჩ, „ჩაჩური (ტაშკენტური?) მშვილდი“, ქამან-ე ჩარბ, რომელსაც ძველი ლექსიკონები განმარტავენ, როგორც მტკიცე მშვილდს (ბორჰანი, გვ. 630), მაგრამ იგი ჩარხის სახეობის მშვილდს (არბოლეტს) უნდა ნიშნავდეს (მდრ. „ვისრამიანი“: ჩალბის ისარი).

არაიშვიათად ხმარობენ საომარ ცულს (თაბარ). იგი უნაგირზე უკიდიათ (თაბარე ზნ — „უნაგირის ცული“).

გურზი (გორზ). ისიც უნაგირზე უკიდიათ და ბრძოლის დროს იღებენ ხელთ. მისი სინონიმი უნდა იყოს გორზე — ქარნდუნის გურზებში: გორზე-ე გაუსარ (ხარისთავა გორზე), გორზე-ე გაუსაპარ (ხარისსახა გორზე); გორზე-ე გაუფაქარ (ხარისმსგავსი გორზე). გორზეთი სწორედ გურზი უნდა იგულისხმებოდეს და არა გველი, როგორც ეს ბორჰანის ლექსიკონშია განმარტებული (გვ. 1794).

პოემაში ხშირად იხსენიება ამშუდ (კვერთხი) როგორც საომარი იარაღი. ვთქვათ: 'ამშუდ-ე გერან (მძიმე კვერთხი), 'ამშუდ-ე რუმბ

„ბერძნული კვერთხი“), მაგრამ არ ვეცით, იგი გურზის სახეობაა თუ საერთოდ აღნიშნავს გურზის ტიპის საომარ იარაღს. ამ ტერმინის სინონიმი უნდა იყოს პოემაში ხშირად ნახმარი ქუფვალ (გუფვალ).

არც ისე ხშირად ხმარობენ ფარს, რომელიც საფარ ტერმინით არის პოემაში წარმოდგენილი. „შაპ-ნამეში“ მოხსენიებულია ჩინური ფარი, ოქროს ფარი, გილანური ფარი.

ქამანდ (ქამანდი). ქარბდუნი ამზადებს ქამანდს ლომის ტყავისაგან (გვ. 59). ქამანდი მოხსენიებულია, როგორც სიგრძის საზომიც (გვ. 761).

ჯავშანი რამდენიმე ტერმინითაა წარმოდგენილი. საკუთრივ ეს სიტყვა სპარსულია (ჯავშან) და ამავე მნიშვნელობით იხმარება, იგი რაიმე კონკრეტულ მოსაცმელს არ ნიშნავს. ვთქვათ, ნახმარია „ვეფხის ტყავის ჯავშანი“; ზარუ („ჯაჭვის პერანგი“), ბიჭთან, ქამრ (ვაბრ) — ბრძოლის დროს ჩასაცმელი). პოემაში ფიგურირებს სწავლუმი ხმალგაუმტარი ფარი (დერ’ი), რომელიც შემდეგ ქარანგისმა, მისმა ცოლმა, გრვს აჩუქა (გვ. 724). რკინის ჯავშანი იფარავს ბრძოლის დროს ცხენებს და სპილოებს, ამ ჯავშანს ბარგასთოვან (ბარგასთუნ) ეწოდება. ზემოთ უკვე გვქონდა ლაპარაკი იმაზე, რომ როსთამს ტანთ აცვია ვეფხვის ტყავი, რომელსაც გარდა მაგიური დანიშნულებისა აქვს ჯავშნის ფუნქციაც. მაგრამ ბრძოლის დროს როსთამი მასთან ერთად იცვამს ჯავშანსაც.

მეომრებს თავზე რკინის მუზარადი ახურავს. იგი ხან წარმოდგენილია, როგორც რკინის ქოლპი (ქოლპ-ე ნპან), ხანაც — თარგი. ეს უკანასკნელი საომარი რკინის ქუდი იყო. „შაპ-ნამე“ იცნობს ჩინურ და ბერძნულ თარგებს. გვხვდება მისი არაბული შესატყვისიც — მალქარ.

საომარ აღჭურვილობას უნდა მივათვალოთ „შაპ-ნამეში“ მოხსენიებული მაქდ (გვ. 312), ერთგვარი აკვნის მსგავსი საჭლომი, რომელიც საბრძოლო სპილოზე ედგათ. ასეთივე დანიშნულებისაა სანდუყ (ზანდუკი). უნაგირი (ზინ), რომელიც, თუ მეფისაა, ოქროსიცაა; საწყვეტი (ათრაქ) და მათრაზი (თაზრანე).

საომარ აღჭურვილობას ეკუთვნის პოემაში მოხსენიებული არანდე (ლაფეტი, ურემი); მანჯანჩი (ლოდსატყორცნი).

* ქართველ სტუდენტებს სპარსული საფარი ქართულ სიტყვას (მოსაფარებელი) აგონებს. მაგრამ მათ კავშირი არა აქვთ ერთმანეთთან. სპარსული საფარ ძველი ინდოევროპული სიტყვაა (ფალაური: სფარ, სანსკრიტული ფარა, სომხური — ასარ და ა.შ. ხოლო ქართული საფარი ნიშნავს მოსაფარებელს, დასაფარებელს, თავის შესაფარებელს.

„შაჰ-ნამეში“ აღწერილ ომებს, როგორც წესი, ახლავს საკრავები. აქ საბრძოლო მუსიკა ხუთი სახეობისაა: ჯარის შემკრები, მოედანზე გამყვანი, ბრძოლისკენ მომწოდებელი, ფალანგებისა და მეომრებისათვის საჭირო ინფორმაციის მიმტანი და გამამხნეველი. ისინი ზოგი ლითონისაა, ზოგი — ტყავის: პოემის „რუჰან-ე ხომ“ ძველ ლექსიკონებში განმარტებულია, როგორც რვალის ქოსი (რუჰან — „რვალი“, ხომ — „ქვაბი, ქვევრი“). თაბირე — ზოგადი სახელია იმ საკრავებისა, რომლებიც ჩვენს პოემაში ისედაც გვხვდება: დოლის, ქოსის (ქოსს ხშირად ლომის ტყავი აქვს გადაკრული), ნალარის, ტაბლის; ხშირია სანჯ — დასარტყმელი თეფშები; ბუყ — ბუკი, ნამ ქარნამ — საყვირი; შეფთურ — პატარა ქარნამ.

ომს ერთიმეორის პირისპირ დაბანაკებული ჯარები აწარმოებენ. ბანაკში კარვებია დაცემული. კარვები სხვადასხვა მასალისაგან არის შეკერილი, აქ ვეფხვის ტყავის კარავსაც ვხვდებით (გვ. 95). სამეფო კარავს აქვს ერთგვარი კორიდორი (დეჰლიზ) (გვ.გვ. 125, 1230).

დროშა ლაშქრის აუცილებელი ატრიბუტია. უპირველეს ყოვლისა, უნდა დავასახელოთ მჭედელი ქავას დროშა (ზაჰაჰის წინააღმდეგ აჯანყებულმა ქავამ მოიხსნა თავისი ფეშტამალი და იგი დროშად დაიჭირა). ამ დროშას დარაჰმ-ე ქავანან („ქავასეული დროშა“) დაარქვეს. იგი სამეფო გახდა. მაგრამ აქ მოხდა ერთგვარი გაუგებრობა: მას შეერწყა ქავანთა მითითური სამეფო დინასტიის სახელი და ჯერ პარალელურად უხმობდნენ ქავანურ დროშას, შემდეგ კი სულაც ამ უკანასკნელის სახელით იხსენიებდნენ. ეს დროშა, როგორც ეროვნული რეგალია, მოწიწებით ჰქონდათ ირანელებს შემონახული 637 წლამდე, იმ დრომდე, ვიდრე არაბებმა ირანი არ დაიპყრეს და კადისიასთან ბრძოლის ველზე იგი ხელთ არ იგდეს (მაჰს ძვირფასი ქვები შემოაცალეს, თავად დროშა კი დაწვეს).^{*} პოემის მიხედვით ირანელთა საბრძოლო დროშებში ატარებენ სპილოს, მგლის, ტახის, კამეჩის, ლომის, ვეფხვის, ნიამორის, გარეული ცხვრის, გველუშაპის (როსთამის დროშა), ფენიქსის (ესქანდნავრის დროშა), მზის, მთვარის სახეებს. ხშირია აბრეშუმის დროშები. დროშათა ფერებია: წითელი, ყვითელი, იისფერი, შავი, მწვანე, ცისფერი.

ომებში ქვეითი ჯარიც ლებულობს მონაწილეობას და მხედრებიც. მხედრები ჯერ ცხენებით იბრძვიან, ხოლო როცა ცხენს გამოუკლავენ — ქვეითადაც კარგ ცხენს უნდა ჰქონდეს: შავი

* ბორჰანი, გვ. 1582

თვალეში, შავი საურვალეში, ხარივით კული, ფოლადივით მაგარი ფლოქეში. იგი ფიცხი უნდა იყოს.

როსთამისა და სოპრანის ორთაბრძოლა შემდეგი წესით მიმდინარეობს: ჯერ შუბებს ამსხვრევენ ერთმანეთს, შემდეგ ხმლით იბრძვიან, ამასაც რომ დაამტკრევენ, გურზს მიმართავენ. გურზიც რომ გაიღუნა და ცხენებსაც ბარგასთოვანი რომ დაემსხვრათ, გმირებიც დაილაღნენ. ცოტა ხანს რომ შეისვენეს, ისრები დააყარეს ერთმანეთს. ამითაც რომ ვერაფერს გახდნენ, ქამარში დაავლეს ერთმანეთს ხელი. ასეც რომ ვერაფერი დააკლეს ერთმანეთს, ისევ გურზს მიმართეს (გვ. 489).

ომის დროს, ხდება, გმირები ორთაბრძოლაში იწვევენ ერთმანეთს. ზოგჯერ აქ პირობა იღება: ვინც გაიმარჯვებს, მისი მხარე უნდა ჩაითვალოს ომში გამარჯვებულად (გვ.გვ. 1295, 1844). პირობები სხვადასხვანაირია, გააჩნია, როგორ დათქვავენ: ჯავშნის გამოცვლის ნება ჰქონდეთ (გვ. 1039), სხვა არ დაიხმარონ (გვ. 1040), თარჯიმანი (არბიტრი) არ უნდა მოკლან და ა.შ. ზოგჯერ ეს ორთაბრძოლები იმდენად რაინდულია, რომ პირველი დარტყმის უფლებას ერთმანეთს სთავაზობენ (გვ. 2804), ზოგჯერ კი, პირიქით, დამარცხების პირზე მისულს ამხანაგები ესმარებიან (გვ. 679), დაცემულს ხანჯლით კლავენ (გვ. 1040) და ა.შ.

ომში მონაწილეობას ლებულობენ მობედები (გვ. 20), ეჭიმები და დასთურები (გვ. 1208). როგორც ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, ბრძოლის ველზე იმყოფებიან და ფალავნებს ემსახურებიან მეაბჯრეები, სენანდარები და ნეაზედარები („შუბის მქონენი“). ერთგან ფალავანს თურქის ბიჭი (რჯდაქ) ახლავს, მას გმირის ფარი უჭირავს (გვ. 212). ჯარში სამი იერარქიული წოდებაა: რიგითი ჯარისკაცი, სახელოვანი (ნაშდარ) და ფალავანი (ფაქალავანი). მითოლოგიურ ნაწილში ბრძოლის ველზე ეხედავთ ცხოველებს, ფრინველებსა და დევებს.

„შაჰ-ნამეში“ აღწერილია როგორც სხვადასხვა სახელმწიფოთა ურთიერთშორის (ძირითადად, ირანელებისა და თურანელების), ასევე სამოქალაქო ომებიც (როსთამისა და ესქანდრეშარის, ფარვინისა და ბაჰრამ ჩუბინესი).

ყოფა

ფირდოუსის მიერ ყოფის აღწერას ერთ-ერთმა პირველმა ინდოელმა ირანისტმა შებლნი ნომანნი მიაქცია ყურადღება.*

* შებლნი ნომანი, გვ. 114.

როგორც აღვნიშნეთ, როდესაც ყოფის რაიმე გამოვლინებაზე ვლაპარაკობთ, ყოველთვის უნდა გვახსოვდეს, რომ ჩვენეული კლასიფიკაცია, ერთმანეთისაგან გამიჯვნა ძველი, ფირდოუსიმდელი, რეალიებისა თვითონ პოეტის დროინდელი მოვლენებისაგან მეტად და მეტად პირობითია, არ არის გამორიცხული, რომ ზოგჯერ ფაქტურ ხანას ფირდოუსი თავისი დროის რეალიებით ასახავდეს და ამით ის ჰგავდეს სეფიანთა და ყაჯართა ხანის მინიატურისტებს, რომლებიც „შაჰ-ნამეს“ მითიურ გმირებს ყიზილბაშებისა თუ ყაჯარების მორთულობითა და აქსესუარებით გვიხატავენ. შემოწმება უნდა: თვითონ ომებისა და ორთაბრძოლების აღწერის დროს როდინდელ სურათს წარმოგვიდგენს ფირდოუსი.

„შაჰ-ნამეს“ პირველივე მეფეები ებრძვიან დევებს. და ეს ბუნებრივია, რადგან პოემის მითოლოგიური ნაწილი კეთილისა და ბოროტის დაპირისპირების ფონზეა გაშლილი. დევი გრძნეული, ბოროტი ძალაა, მაგრამ გრძნეულებას არც დადებითი გმირები არიან მოკლებული. გავიხსენოთ, რომ ფაჰმურასი დევთაგან მხოლოდ ერთ შესამედს ანადგურებს გურზით, ორ შესამედს კი შელოცვით (აქსუნ) უსწორდება. გრძნეულია ქარნდუნიც. იგი თავის ვაჟებს „სხვად ქცეული“ დახვდება გამოსაცდელად. ეს თვისება პოემის სხვა გმირთაც ახასიათებს. აქ გრძნეულები არიან ცხოველებიც, კერძოდ, ცხენები. გრძნეულია როსთამის რახში, სნაჰუშის შაბდნი. როგორც შენიშნულია, დაყნყნ ერთ თავის ლექსში როსთამის რახშს იხსენიებს როგორც ჯაღოქარს.* სამართლიანად განარჩევს მ-ჯ. მაჰჯუბი პოემაში „ღვთაებრივ (ღვთისმიერ) ჯაღოქრებს“ „ეშმაკეული (აპრინმანისეული) ჯაღოქრებისაგან.“^{**} ფაჰმურასის, ქარნდუნის, ქაჰ-ხოსროვის და სხვების ჯაღოქრობა ღვთისმიერია, სიკეთეზეა ორიენტირებული. დევების შესახებ საკმაოდ ვრცელი ლიტერატურა არსებობს როგორც ქართულ, ასევე უცხოურ ენებზე და მის თაობაზე აქ საუბარი არ გვექნება. აღვნიშნავთ, რომ ირანული სამყაროს დევი, რომელმაც ზარატუსტრას გამოჩენის შემდეგ ინდურ მითოლოგიასთან დაპირისპირების შედეგად ამ უკანასკნელისათვის მიღებული გაგების (ძველინდურ მითოლოგიაში დევა ღმერთს ნიშნავდა და, რა თქმა უნდა, იგი კეთილი იყო) საპირისპირო, ანტაგონისტური (ავი სულის) შინაარსი მიიღო. ირანული დევი სულაც არ არის ისეთი სულელი, ტლანქი და ერთგვარად სიმპათიური პერსონაჟი, როგორც ის, ვთქვათ, ქართულ ზღაპრებშია, თუმცა გარკვეულ არაბუნებრივ ძალასა და ზეადამიანურ შესაძლებლობებს იგი

* თაყნ-ზანდუ, გვ. 57.

** დევებისა და ავი სულების შესახებ „შაჰ-ნამეში“ უფრო ვრცლად იხ. მოჰამად აბანდ ბანგი, შინაწილად „შაჰ-ნამე-ე“ ქერდაუსი. თბილისი, 1350, გვ. 71

ფლობს. მაინც, პოემაში ერთგან, როცა დევის ძალის გაზვიადება უნდათ, მას ლომს ადარებენ (გვ. 187). „შაჰ-ნამეს“ პერსონაჟ თეთრ დევს ადვილად შეუძლია ააყენოს მტერის კორიანტელი, აღძრას გრიგალი, შავი ღრუბლებით მოგრაგნოს ცა, მოიყვანოს წვიმა და თოვლი, მეყსეულად დააბნელოს დღე. პაპანაქებაში ყინვით გათოშოს ქვეყანა და ა.შ. უფრო ძლიერია აქვან-დევი, თუმცა გულუბრყვილობა მასაც არ აკლია (ცაში ატაცებულ როსთამს ეკითხება: სად ჩამოგავდო, ხმელეთზე თუ ზღვაში? როსთამმა მოატყუა, არ მინდა ზღვაში თევზებმა შემქამონ, მიჩრევენია, ისევე ხმელზე დამავდო. კრიქაში ჩამდგარმა დევმა „სურვილი“ არ შეუსრულა როსთამს და იგი ზღვაში ჩაავდო (გვ. 1049). როსთამსაც ეს უნდოდა). როსთამის აღწერით, აქვან-დევის აქვს: სპილოს თავი, გრძელი თმები, შავი ტუჩები, ტახის ეშვები, ლურჯი(ცისფერი) თვალები. პოემაში გამოყვანილია ურჩხულიც. პიპერბოლურად ნათქვამია, რომ იგი სპილოს ძლედა (გვ. 339). აქ მოქმედებენ დადებითი ზებუნებრივი ძალები, კერძოდ, მწვანით მოსილი ანგელოზი სორაში. მან გადაარჩინა გამოუყვალ მდგომარეობაში მყოფი ხოსროვ ფარვინი (გვ. 2783). აღსანიშნავია, რომ ეს მწვანით მოსილი ზებუნებრივი ძალა გვხვდება ან იხსენიება ბევრ ძეგლში, მათ შორის „ვისრამიანსა“ და „ვეფხისტყაოსანში“. პოემის მიხედვით, თილისმის ქმნა და ჯადოქრობა მათ მოქმედთ ყოველთვის ბუნებით, დაბადებიდან, კი არა აქვთ დაყოლილი, არამედ ნასწავლი აქვთ. მაგ., თურანის ლაშქარში ჰყავთ ვინმე ბზნჭრი, რომელსაც ფრანნი ბრძოლის დროს გამოიყენებს ხოლმე. მასზე ნათქვამია: *ბე ამუბთე ქაჟერ-მო ჯანღუ* — „ესწავლა ქაჯობა და ჯადოქრობა“ (გვ. 891). ფრანნი მას ავალებს, ავიდეს მთის მწვერვალზე და ირანელებს თოვლი და თოში დაატეხოს. შემთხვევითი არ ჩანს, რომ ფარდოუსი ამ კაცს ახასიათებს, როგორც *აქსუნ-ფაჟუს* („თილისმის შეცადინე“). ინდოევროპულ მითებში ჯადოქრებისა და ავი სულების წინააღმდეგ იბრძვიან რკინით. ამისი ნიმუში ჩანს ზაჰჰაქის წინააღმდეგ მქედილი ქნვას გამოსვლა (მღრ.: რუს. *КОВАТЬ* — „ქედა“). თხზულებაში ფიგურირებს *აჰრმანიც*. „შაჰ-ნამეში“ ფერიაც მოქმედებს, მაგრამ იგი უმეტესად მეტაფორად ან ეპითეტადაა გამოყენებული. ფერიები უფრო მრავლად გვიან შემოფარინდნენ სპარსულ და არაბულ ლიტერატურაში, მაგრამ განსხვავებით „ავესტისა“ და ფალაური ძეგლების წარმოდგენებისა (მათში ფერი აჰრმანის თანამდგომი ბოროტი სულია), ახალ სპარსულ ლიტერატურაში ისინი ლამაზ არსებებად იქცნენ, ისეთ მომხიბლავ ქმნილებებად, რომ ძალიან ხშირად ჩვეულებრივ

* ივლოლაშვილი, პიპერბოლი. შავთელი, რუსთაველი, „მნათობი“, 1960, №2 მთოდლა, ზოგი რამ ნიზამის „ხოსროვშირინიანის“ შესახებ. წიგნში: ნიზამი განჭელი, ხოსროვი და შირინი. თარგმანი ამბაკო ჭელიძისა, თბილისი, 1964, გვ. 23.

მოკვდავთაც შეუყვარდებათ ხოლმე. ისე როგორც „ვისრამიანში“ აქაც სატრფოსთან პაემანზე მყოფი ბრეანი ტყუის, ფერიამ ამიყვანა და აქ ჩამომსვავო (გვ. 1083). პოემაში ხშირად გვხვდებიან ნახევრად ადამიანები, სხეულის ფორმითა თუ სულიერი თავისებურებებით ანომალური არსებანი.

„შაჰ-ნამეში“ ზღაპრული ფრინველებიც მოქმედებენ. უპირველეს ყოვლისა, აქ უნდა ვახსენოთ *სნმორჯი*, როსთამისა და მისი გვარის მფარველი ფასკუნჯი. მან სიკვდილისაგან იხსნა და გაზარდა ზალი, როსთამის მამა, მანვე გაუწვია როსთამს დანმარება ბრძოლებში. სნმორლთან ურთიერთობის ფორმებიც ზღაპრულია. იგი მინდობილ გმირს შესანახავად აძლევს თავის ბუმბულს, გაქირვების დროს მას დაწვავს გმირი და სნმორლიც მასთან გაჩნდება (გვ. 139).

ზღაპრების ჟანრიდან არის შემორჩენილი პოემის ამბავში ამოცანებით გმირის გამოცდის (გვ. 208), უცოდველობის ცეცხლში გავლით დამტკიცების (გვ. 552), ქალაქის ალაყაფზე მეფის ლამაზი ასულის სურათის დაკიდების (გვ. 155), მეფის ქალიშვილის მიერ საქმროს თავად არჩევის (გვ. 1460) და მისთანა მოტივები.

პოემაში ერთმანეთს დაუპირისპირდება ორი გვარი, წარმავალი მითიური ხანის მოპიკანს, როსთამს ებრძვის ახალი, მაზდეანური კულტურის წარმომადგენელი ესქანდნაზარი.

როგორც შუასაუკუნეების ბევრ სხვა ძეგლში, „შაჰ-ნამეშიც“ განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს სიზმარი. იგი საინტერესოა არა მარტო რწმენის, არამედ პოეტის მხატვრული აზროვნებისა და მის მიერ ხალხური წარმოდგენების ასახვის თვალსაზრისით. სიზმრისა, რა თქმა უნდა, სჯერათ; სასახლეებში სიზმრის ამხსნელები (ბაშვოზარ) ჰყავთ (გვ. 2367). ძალიან ხშირად ეს სიზმრები მაღალი მხატვრული ხერხებით არის გადმოცემული. სიზმრები ესიზმრებათ არა საამისო პირობითი ნიშნებით, მეტაფორებით, — სიზმარში ეცხადებათ ანგელოზები თუ სხვა ვინმე და ისინი გმირს უწინასწარმეტყველებენ: ასე და ასე მოხდება, ასეთი და ასეთი საქმე დაგეგმართებაო (გვ. 710) (სიზმრები იხ.: გვ.გვ. 295, 820, 1818 და სხვაგან).*

„შაჰ-ნამეში“ აღწერილია ზაჰაქის, სუმის, სნაჟუმის, აფრანსნაზანის, გულდარზის, ფირანის, თჟისის, ნნუშირვანის, ბაჰრამ ჩუბინეს და სხვათა სიზმრები. პოეტი გადმოგვცემს საკუთარ სიზმარსაც. მას ესიზმრა (თუ ეს სიზმარი მხატვრული ხერხი არ

* „შაჰ-ნამეში“ სიზმრის შესახებ იხ. მოჰამედ-ქაფარ მაჰრუბი „შაჰ-ნამე“ ვა ფარჰანგე „ანჟ“, იორან-შენასი, 1369, მომარე-ფე დოვკომ, გვ. 251.

არის) ტახტზე მჯდარი შაჰი მაჰმუდი, დაყნეწ. პოეტს სიზმრისა სჯერა და ჩვენც გვაფრთხილებს:

მაგარ ხაზრან ბიჰჰედე ნაშმარი.

„ვინძლო სიზმარი ფუჰი არ გეგონოს“ (გვ. 2367).

„შაჰ-ნამეს“ გმირთა სამოქმედო ასპარეზი მეტად ვრცელია, იგი მოიცავს როგორც მახლობელ, ასევე შორეულ აღმოსავლეთს.* თავისი წყაროების გეოგრაფიულ სახელებს ფირდოუსი არ ცვლის, ზოგჯერ ხდება, რომ პარალელურად მოიტანს თავისი დროის სახელწოდებასაც (ვთქვათ, ახსენებს ძველ ნავანდს და იქვე განმარტავს: დღე მას უზარ ბორზინი ეწოდებო (გვ. 416). ჰ.მასეს დაკვირვებით, ფირდოუსი ზღვებს არ იცნობს და ნაოსნობაზე სუსტი წარმოდგენა აქვს (პატარა ტბის, ზარეს, ხომალდით გადაცურვას ფირდოუსის გმირები შეიდი თვე უნდებიან).“

როგორც ზემოთ უკვე ვთქვით, ტერმინი ირანი პოემაში ორმაგი მნიშვნელობით არის ნახმარი, იგი გულისხმობს როგორც საკუთრივ ირანს, ასევე ირანული მოდგმით დასახლებულ მის მოსაზღვრე მხარეებსაც: ზაბულისთანს, სიისთანს, მაზანდარანს და ა.შ. ზაბულისთანში მყოფი როსთამი მასთან სტუმრად ჩასულ გრეს ირანის ამბავს ეკითხება (აზ ირან ბეჰორსრდ-ო აზ შაჰრან — „ირანისა და მეფის ამბავი ჰკითხა“. გვ. 462). ასევე, მაზანდარანის შაჰი ამბობს: ბეგუშაშ ქე სალარ-ე ირან თონ ... მანამ შაჰ-ე მზანდარან — „უთხარი მას: ირანის მეთაური შენა ხარ-თქო... მე [კი] მაზანდარანის მეფე ვარ“ (გვ. 364). ირანის მოსაზღვრე ქვეყნებს შორისაა თურანი, ბიზანტია (რუმი), ინდოეთი, არაბეთი. უფრო შორს პოეტს ეგულება ჩინეთი. პოემაში დაცულია საინტერესო ინფორმაცია ინდოეთის შესახებ, იგი შვიდ სამეფოს შეიცავს (გვ. 2250). ინდოეთი შვიდ სამეფოდ იხსენიება ჯერ კიდევ „ავესტაში“. აპურამაზდა ჩამოთვლის 16 ქვეყანას, რომელიც მან აალორძინა. მათ შორის მეთხუთმეტე ქვეყნად მოხსენიებულია „ჰაჰაჰა ჰენდაჰ“ („შვიდი ჰინდუ“). ამავე ძეგლის მიხედვით იქ დის შვიდი მდინარე. შვიდ სამეფოდაა დაყოფილი ინდოეთი „ეფეხისტყაოსანშიც“.

გარდა რეალური გარემოსი, პოემაში ფიქსირებულია ფანტასტიკური სამყაროც. აქ აღწერილია ქერგსარების, საგსარების,

* „შაჰ-ნამეს“ გეოგრაფიულ გარემოზე იხ: თ. კოვალსკი, I გვ. 27.

** *ჰ.მასეს*, გვ. 242

ნარმფაშნთა, მაჭუჯისა და მაჭუჯის ქვეყნები, პოეტს შეეცავართ ამორძალების ქალაქშიაც. გამოთქმულია მოსაზრება, რომ ქერგ-სარები (ქერგ-ის (?) თავიანები) უნდა გულისხმობდეს ბეჰისტუნის წარწერებში მოხსენიებულ კარკის ხალხს, რომლებიც ქართველთა წინაპარი უნდა ყოფილიყო.* ასევე, აქვე ვხვდებით ერთ პირს გორჯეს (თუ გარჯეს), საგსარის ქვეყნიდან. ეს, რა თქმა უნდა, უკვე ჰგავს ქართველთა სპარსულ სახელწოდებას — გორჯ,** მაგრამ უნდა გვახსოვდეს, რომ ფორმა გორჯ გვიანდელია და, ღმერთმა ქნას, ამ გარჯეს რაიმე კავშირი ჰქონდეს ქართველობასთან.

„შაჰ-ნამეში“ ძირითადად ზოროასტრული ირანია ასახული. პოეტს აღწერილი აქვს დაახლოებით 14 საუკუნოვანი პერიოდი იმ რელიგიის ზეობისა, მაგრამ ავტორი უფრო ძველი შრეების, მითოლოგიური ხანის, აღწერის დროსაც განიცდის მის გავლენას. ფირდოუსი ძალიან ხშირად დეტალურად გვიხატავს მაზდეანურ ყოფას, მის რიტუალებს, ტაძრებს (საერთოდ მთელ წიგნში ბატონობს უზენაესის კულტი და ნაქადაგებია მისი მორჩილება). ფირდოუსის, ამ მუსულმან მორწმუნეს, თუ არ გაუცხოველებია, თორემ არ დაუსუსტებია მის ხელში თავმოყრილი ზოროასტრული იდეებით გამსჭვალული წყაროების ტენდენცია. აღვნიშნავთ პოემაში ფიქსირებულ ზოგ ზოროასტრულ რეალიას.

როგორც ყველა დროის მონარქიულ სახელმწიფოში, „შაჰ-ნამეს“ მეფეებიც იმის ცდაში არიან, რომ სარწმუნოება პოლიტიკის სამსახურში ჩააყენონ. ჩვენ ვიცით, როგორ იწრმუნებოდა არღაშნორი, სარწმუნოება და მეფობა ტყუპი ძმები არიანო. ისტორიულად ცეცხლის ტაძრებით იყო მოფენილი არა მარტო ირანი, არამედ მისი კოლონიები. ამაზე მეტყველებს თუნდაც დედოფლის მინდვრის გრანდიოზული საკულტო ნაგებობები ჩვენში.**

აი, როგორი სურათია დახატული „შაჰ-ნამეში“ ერთგან: ხოსროვ ნუნუშირვანი აზერბაიჯანში წავიდა სალოცავად. „როდესაც აზარგოშასფი დაინახა, შორს ჩამოქვეითდა და ცხენი დატოვა. დასთურს წმინდა ბარსამი მოთხოვა. ორივე ლაწვი ორთავ თვალის წყლით გაიბანა. ბეჰთან მოვიდა ცეცხლის ტაძარში და სასახლეში

* *А. Стариков*, გვ. 624 ეს მოსაზრება მეტად საეჭვოა. ლაპარაკია კარკის თავის მქონეებთან, კარკით კი საჯის („ძაღლის“) და ვორჯის („მგლის“) თავიანთა ანალოგიით რომელიღაც ცხოველი უნდა იგულისხმებოდეს.

** *იქვე*, გვ. 622

*** მის შესახებ იხ: *Ю.М.Гагошидзе*, Из истории грузино-иранских взаимоотношений. „Кавказ и Средняя Азия в древности и средневековье“. М., 1981, გვ. 102.

სადეს დღესასწაული დასდო. ბრძანა, მობედს ხმამაღლა და კარგად წაეკითხა „ზენდ-ავესტას“ წიგნი. ტანზე სამოსშემოხეული რადი და ჰირბოდი მის წინაშე მიწაზე განერთხნენ. დიდებულებმა მას თვალმარგალიტი აყარეს და ზემზემით ხოტბა შეასხნეს. როდესაც უფრო ახლოს მივიდა, ლოცვა აღავლინა და ქვეყნის შემოქმედი ადიდა“ (გვ. 2339).

ზოგი რეალია:

1. ფირდოუსის მეტად ბუნდოვანი წარმოდგენა აქვს ქრისტიანული სამყაროს სამოხელეო და სასულიერო ინსტიტუტებზე. ეს მოულოდნელი არც იყო, უფრო ნათელი წარმოდგენა მათზე არა აქვთ თვით ისეთ პოეტებს, როგორც იყვნენ: ხაყანნი და ნეზამი, რომლებიც ამ სამყაროს, კერძოდ საქართველოს, ყურისძირში მოღვაწეობდნენ და მკვიდრო კონტაქტი ჰქონდათ (ხაყანნი ერთხანს საქართველოში ცხოვრობდა კიდევაც) ქრისტიანულ ყოფასთან. აი, „შაჰ-ნამეში“ მოხსენიებული ზოგი ქრისტიანული ტერმინი: ქელოსნ („ეკლესია“), ჯანსალოყ („კათოლიკოსი“), ოსყოფ, სოქუმბ („ეპისკოპოსი“), ყესნის („მღვდელი, პრესვიტერი“), ბაფროყ („პატრიარქი“), რაჰბან („განდეგილი“), ჩელონა („ჯვარი“). პოემაში გვხვდება ანაქრონიზმებიც: მე-7 საუკუნის (ძვ. წ.) საბერძნეთში კეისარს საქმეს ურჩევს ეპისკოპოსი (გვ. 1459).

2. მეფესთან აუდიენციის დროს იარაღი არ ასხიათ. შინ, ხალვათად, ყოფნისას მეფეც უიარაღოა (გაბრაზებული ქაჰ-ქავოსი როსთამს უწყობდა: იარაღი რომ მქონდეს ზედ, მოგკლავდიო! გვ. 754).

3. ვიქტორ ნოზაძეს შემჩნეული აქვს, რომ ფირდოუსის გმირები მეფის წინ მიწას კოცნიან. მკვლევარის აზრით, „ეს წესი მომდინარეობს იმ უძველესი რწმენიდან, როდესაც მიწა ღმერთად ითვლებოდა; მას ეთაყვანებოდნენ კოცნის სახითაც.“ აუდიენციის დროს როსთამი მეფის ტახტსაც კოცნის (გვ. 1111).

4. განსაკუთრებულ პატივს მიაგებენ ძვირფას პირს, — მეფეს, ნამეტურ მაშინ, როცა იგი ტახტზე ადის ან ომიდან გამარჯვებული ბრუნდება. საყოველთაოდ გავრცელებული წესისამებრ, მას თავზე (გვირგვინზე) აყრიან ნესარს, ზაბარჯადს (გვ. 96). მარგალიტს (გვ. 2678), ფეხებში — ძვირფას თვლებს, ზაფრანას, ამბარს, მუშკს (გვ. 388), დინარს, დირემს (გვ. 145). ფეხქვეშ შაქარსა და დირემს უყრიან სასურველ სტუმარსაც (გვ. 747). ზეიმის დროს კედლებზე

* ენოზაძე ვეფხისტყაოსნის საზოგადოებათმეტყველება, გვ. 192.

ღიბას კიდებენ (გვ. 1379, ცხენებს ფაფარს მუშკითა და ღვინით უზელენ (გვ.გვ. 747, 2440).

5. პოემაში უხვადაა მისალმებათა სხვა სახეობების აღწერაც. უფროსს რომ ეახლებიან, ხელს მკერდზე მიიღებენ (გვ.გვ. 576, 1201), ზოგჯერ, როცა მეფის წინ წარსდგებიან, წელში იკაკვებიან (გვ. 611. გმირები ერთმანეთს კოცნიან მისალმების დროს. აქ გამონაკლისი მეფეც არ არის (გვ. 126). მისალმებისას გმირები ერთმანეთს (განსაკუთრებით, უფრო დიდებულს) უკოცნიან ხელს, თავს, ფეხს (გვ. 1107). სასურველ კაცს მეფე მკერდზე იკრავს (გვ. 449). შვილი მამას ხელზე ეამბორება (გვ. 713). გმირები გულში იკრავენ ერთმანეთს (გვ. 141):

6. პოემაში არეკლილია ირანელი ხალხის ერთი მომხიბველი თვისება, ზრდილობიანი და არაფამილიარული მოქცევა ურთიერთისადმი. მოწიწებას ამჟღავნებენ საუბარში: მამა — შვილთან, ცოლი — ქმართან, ძმა — ძმასთან (გვ. 712) და ა.შ.

7. თანხმობის ნიშნად ხელს ართმევენ ერთმანეთს (გვ. 203), თითებს იღებენ თვალსა და თავზე (გვ. 673).

8. განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს მეფეთა და დიდგვაროვანთა საქმიანობაში წერილს. სამეფო წერილს ამბრით წერენ ქალაქსა (ყურფანს გვ.გვ. 1316, 1328, 1365) და აბრეშუმზე და ქვიშით აშრობენ (გვ.გვ. 1010, 2632), ხშირად იგი ნაირფერად არის მოხატული (გვ. 309), მას ბეჭედს უსვამენ (გვ. 2119). წერილის წერასთან დაკავშირებული საგნებია: კუპრი, მუშკი, გულაბი (ვარდისწყალი) (გვ. 1362). როგორც წესი, ფირდოუსი დაწერილებით გადმოსცემს წერილის შინაარსს. წერილის თავში, ჩვეულებრივ, უფლის ქებაა აღვლენილი. წერილს მდივანი წერს. მოსულ წერილს ადრესატის დაბნობი (მდივანი) კითხულობს. მისი მიღების დროს წერილს სახესა და თვალზე ისვამენ (გვ.გვ. 1192, 1196). სასიხარულო წერილისა და კარგი ამბის მომტანს მეფე იაყუთითა და წმინდა წყლის მარგალიტით უვსებს პირს (გვ. 2391), ხან კი მას ძვირფას თვლებს აყრიან მხრებზე (გვ. 2885). ხდება, თავად ამ სასიხარულო წერილსაც აყრიან თვალმარგალიტს (გვ. 745).

9. ყურადღებას მივაქცევთ ჩვეულებას, რომელიც დღესაც აქვთ

ისლამურ ქვეყნებში და ბიბლიაშიცაა ფიქსირებული: ძმა ირთავს მკვდარი ძმის ცოლს (გვ. 912).

10. გამარჯვებული გმირი სვამს მის მიერ მოკლული მტრის სისხლს. ძველი რწმენით, „თუ შენი მტერი მოჰკალი, მისი სისხლი უნდა შესვა ან ალოკო, რათა მისი ძალა შენ შეგემატოს.“ გუდარზი სვამს ფირანის სისხლს.

11. „შაჰ-ნამეში“, რომელიც ირანის სახელმწიფოს გალექსილი ისტორიაა, ბუნებრივია, აღწერილია პოლიტიკური ხვანჭებიც, დიდი და მცირე. სახელმწიფოს თუ პირად ინტერესებს მსხვერპლად სწირავენ მახლობელ ადამიანებს, — მიზანი ამართლებს საშუალებას. ბაჰრამ ჩუბინესთან ომში დამარცხებული ხოსროვ ფარვნი თავისი მამის, მოხუცი ჰორმოზდის კეთილი რჩევით ბიზანტიაში აპირებს გაქცევას. თავად ჰორმოზდი შინ რჩება. ხოსროვს მისი უერთგულესი კარისკაცი და თანამებრძოლი, ბიძამისი ბანდუშ ეუბნება: ბაჰრამი მამაშენს ნომინალურად დაადგამს შაჰის გვირგვინს, თავად კი იმეფებს. იგი შენს მასპინძელს, კეისარს, მისი სახელით მისწერს, ურჩი შეილი ფარვნი გამოგვექცა და დაიჭირეო! კეისარმა ჰორმოზდს რომ არ უსმინოს, ბიზანტიას ირანთან ურთიერთობა გაურთულდება. ხოსროვის დუმილი ბანდუშმ თანხმობის ნიშნად მიიღო. მობრუნდა და ჰორმოზდი მოკლა (გვ. 2714). უფრო ადვილად იმეტებს მეფე ყობანი თავის კეთილსმყოფელ სუქრამს (გვ. 2290). ამაღელვებელია თურანის კეთილშობილი გმირის, აფრასნაზის ბანაკის ერთ-ერთი ნათელი პიროვნების ფირანის ბედი. მეფე ქაჰ-ხოსროვი ფირანის გაზრდილია, იგი სიცოცხლით არის მისგან დავალებული. მაგრამ როდესაც საქმე ირანის ინტერესებს შეეხო, კეთილშობილი ქაჰ-ხოსროვის გულში არჩევანის პინა თავისი ბებერი გამზრდელის საწინააღმდეგო მხარეზე გადაიხარა. იგი სამკვდრო-სასიცოცხლო ომს უმართავს ფირანს, რასაც ეს უკანასკნელი შეეწირება (გვ.გვ. 883, 1149). განსაკუთრებული ურთიერთობა აქვთ ერთმანეთთან ესქანდნაზარსა და როსთამს. ესქანდნაზარი როსთამის მოთაყვანე და პატივისმცემელია. მაგრამ ამავე დროს მისი ინტერესები როსთამისას ეჯახება. ესქანდნაზარის მამა, გოშთასბი, იმ დინასტიის წარმომადგენელი არ არის, რომელსაც როსთამი ემსახურა, რო-

* იქვე გვ. 220 სულ სხვა პოზიცია უჭირავს ბიბლიას. „ბიბლიის მიხედვით, სისხლის ქამა ან დაღვევა აკრძალულია რადგან მოსეს რწმენით, სისხლი არის სული და ეს სრულიად გარკვეულად ნაჩვენებია ლევიტელთა წიგნში, სადაც ნათქვამია: „179. რომელმან ქამოს სისხლი, წარვსწყმიდო ერისაგან თვისისა“. სისხლის ქამა, სისხლის დაღვევა ძველთაგან აკრძალული იყო და დარჩა მხოლოდ გამოთქმა: „სისხლის დაღვევა“ ვით შერისგებისა და გამარჯვების სიტყვა“. იქვე, გვ. 29.

მელზედაც ამ უკანასკნელს დიდი ამაგი ჰქონდა და რომელიც ფაქტიურად მისით სუფევდა. გარდა ამისა, გოშთასფი ახალ რელიგიას ესავს, თანაც შეიღს ტახტს არ უთმობს და ხან რა დავალებებს აძლევს და ხან — რას, ამას რომ შეასრულებ, მერე დაგიტომბ ტახტსო. ახლა ესქანდნფმარს როსთამის შეპყრობა აქვს დავალებული. ეს ორი გრძნობა: როსთამისადმი მოწიწება და ტახტის დაუფლებისათვის აუცილებელი ასეთი სათაჯილო დავალების შესრულება (თანაც მას მეფის ბრძანების შესრულება საერთოდ აუცილებელ საქმედ მიაჩნია) ებრძვის ერთმანეთს ესქანდნფმარის გულში. საბოლოოდ ამ მეორე გრძნობამ გაიმარჯვა, მაგრამ როსთამი თავს ყოველნაირად იცავს და ამარცხებს ესქანდნფმარს (გვ. 1689-1719). აქ, დიდი პოლიტიკის ფონზე უნდა მოვიხსენიოთ კარისკაცთა მიერ მეფისთვის ერთგულების გამოჩენა საკუთარი სიცოცხლის რისკით (გვ. 2717) და პოლიტიკური ტერორი (გვ. 2824).

12. ჩვენ აქ მოკლედ შევეხებით (ისე კი საგანგებოდ შესწავლის ღირსია) აღზრდის საკითხს „შაჰ-ნამეში“. დიდგვაროვანთა ბავშვები შეიდ წლამდე საქალებოში იზრდებიან (გვ. 1978). ეს ფაქტი სხვა, ფალაურ ძეგლებითაც არის ცნობილი.* ირანში ასეთი ტრადიცია გვიანობამდე შემორჩა.† უფლისწულებს პროვინციაში აბარებენ გასაზრდელად ერთგულ ქვეშევრდომებს. სნფაუში როსთამმა აღზარდა ზაბულისთანში (გვ. 528), მან უფლისწულს შეასწავლა: მხედრობა, მშვილდისრის ხმარება, ე.წ. „რა“, „როგორ“ და „რამდენი“; ჭამანდის სროლა, მეჯლისი („მიღება“ — ბნრ), ღვინის სმა, ნადირობა (ავაზითა და ქორ-შევეარდნით), სამართალი, ტახტისა და გვირგვინის შეფერება, სიტყვის წარმოთქმის წესები, ბრძოლა და ჯარის სარდლობა (გვ. 528). უფლისწულს სამეფო გვირგვინი არ ადგას, მას ქოლამი ამშვენებს (გვ. 530).

13. რა სამოხელეო ინსტიტუტებია გამოყვანილი „შაჰ-ნამეში“, ძნელი სათქმელია. ეს უცნაური გაურკვეველობა იმიტათა გამოწვეული, რომ დაზუსტებული არ არის მოტანილი ტერმინების შინაარსი. დროის დიაპაზონის სიდიდის გამო მისი უნიფიცირება შეუძლებელიც იყო. და მაინც ზოგჯერ შესაძლებელი ხდება კონკრეტულ ინსტიტუტებზე წარმოდგენის ქონა. არდაშირ პაპაქის

* არდაშირ პაპაქის შის საქმეთა წიგნი. ფალაურიდან თარგმნა. გამოკვეცვა და ლექსიკონი დაუროთ თეო ჩხეიძემ. თბილისი, 1975 გვ. 26.

** შაჰ-აბაზ I-ის დედა ქართველი არ იყო, მაგრამ მან ქართული იცოდა. — ბავშვობაში ჰქონდა ნასწავლი ქარემში, სადაც უმეტესობა ქართველები იყვნენ. ამის გამო იქ ქართული ისმოდა.

ძის დროს, მაგალითად, ასეთი სურათი გვაქვს: შაჰი-ვაზირი-მობედთა მობედი — უზენაესი მოსამართლე, სეფაჰზადი (სპასპეტი) — მისი მოადგილე (მარზბანი). როგორც ლიტერატურაში უთითებენ, სასანიანთა დროს არსებობდა სახელმწიფო საბჭო, რომელშიაც შედიოდნენ: პროვინციათა მმართველები, მეფის ნათესავები და დიდებულები.*

14. პირველი ინსტიტუტი, რომელიც ყურადღებას იქცევს პოემაში, არის მობედი (მოვბად). ლექსიკონებში ეს ტერმინი, ჩვეულებრივ, განმარტებულია, როგორც ბრძენი, სწავლული, მეცნიერი, ცეცხლთაყვანისმცემელთა ტაძრის გამგებელი, ზოროასტრიელთა ქურუმი. და ყველა ეს განმარტება რომ სწორია, მიუთითებს ამ ტერმინის მნიშვნელობის ფართო დიაპაზონზე. „ენს-ო რამენშიც“ მობედი მეფეა (მასზე ნათქვამია, იგი მეფეც იყო და მობედიცო).** ფიქრობენ, რომ ზოგან (მაგალითად, მიდიაში) „მოგვები წარმოადგენენ მიწათმფლობელთა კასტას“, „მათი კლასის სათავეში იდგა მობედთა მობედი“***. ასტარიკოვის დაკვირვებით, „შაჰ-ნამეში“ მობედები კულტის მსახურები კი არა, მეფეთა მრჩევლები და ტრადიციის მცოდნენი თუ დამცველნი არიან.**** ერთგან მეფისა და მობედის ინსტიტუტები გაერთიანებულია „შაჰ-ნამეშიაც“: „თქვა: იზადის ქარრის ძალით მე ვარო მეფეც და მობედიც“ (გვ. 23). სხვაგან შაჰი მობედთა მეთაურად ითვლება: „ჰეი მეფეც და მობედთა მეთაურო“ (გვ. 1263). პოემაში მობედი მართო ღვთისმსახურებას არ ასრულებს. მაზდეგარდის ძის, ბაჰრამ-გურის აღსაზრდელად (როცა მას შვიდი წელი შეუსრულდა) განამწესეს სამი მობედი. ერთს მისთვის დაბნობა (მდივნობა) უნდა ესწავლებინა, მეორეს — ქორითა და ავაზით ნადირობა, მესამეს — ჩოგნის თამაში, მშვილდოსნობა, ბრძოლა და ცხენოსნობა (გვ. 2082). აქ მობედი ნებისმიერი საქმის საუკეთესოდ მცოდნეს, ოსტატს ნიშნავს. სხვაგან მობედი მეფის ვაზირიცაა. მეფეს მეჭლისში (მიღების დროს) ცალ მხარეს მობედი უზის, მეორე მხარეს — დაბნო: „ერთ მხარეს [დაისვა] მობედი, რომელიც მისი ვაზირიც იყო“ (გვ. 2394). პოემაში მობედი არის

* В.Г. Луконин. Древний и раннесредневековый Иран, М., 1957, გვ. 16
 ** ენს-ო რამენ აზ ქაზრ აღდონ ას'ად ვორგანნი, თაქნიჲ-ე მნვალთ თოდუნ ვა აღუქსანდრ გვანარამა. თუქრან, 1349, გვ. 38
 *** არდამირ ჰაპაკის ძის საქმეთა წიგნი, გვ. 34
 **** А. Стариков, გვ. 604

აგრეთვე მკურნალიც (ქირურგი). მან მოახდინა რუდნაბეს საკეისრო განკვეთა და მუცლიდან გამოიყვანა როსთამი (გვ. 223). იგი საქმეთა მმართველიცაა (გვ. 439). ერთგან ერთი და იგივე პიროვნება ფირდოუსის შიერ მოხსენიებულია როგორც ვაზირი, ქეთხოღა და დასთური (გვ. 1967-1969) (თუმცა ზოგი მეცნიერი ამ აღრევას ხსნის იმით, რომ ვითომ „ტექსტი გადაამუშავებული იყო უფრო მოგვიანო ხანაში“). როგორც უკვე აღვნიშნეთ, „შაჰ-ნამეში“ გვხვდებიან მომედთა მომედებიც (გვ.გვ. 1773-2876).

15. „შაჰ-ნამე“ ერთ-ერთი პირველი ძეგლთაგანია, რომელშიაც ფიქსირებულია კარის მინისტრის ინსტიტუტი — სალარ-ე ბარ (გვ. 783).*

16. „შაჰ-ნამეში“ ხშირად იხსენიება დასთურ, ქარზანე („გონიერი“), რაზანნი („მრჩეველი“) (გვ.გვ. 1746, 2473 და სხვ.), მაგრამ მათი განსაზღვრა (თუ რა ინსტიტუტებია ეს და სხვადასხვა ხანასა და გარემოში რა ფუნქციები ჰქონდათ მათ) ჭირს. მაგალითად, დასთური, რომელიც ძველ ლექსიკონებში განმარტებულია, როგორც ვაზირი და მდივანი (ბორჰანი, გვ. 862), პოემაში ერთგან გამოყვანილია როგორც განძის მცველი (გვ. 2034).

17. „შაჰ-ნამეში“ მეფისა და ვასალის, ვთქვათ, ქაა-ხოსროვისა და როსთამის, ურთიერთობა გვიანდელ, ფეოდალურ, ურთიერთობას არა ჰგავს. მასში წინაფეოდალური ხანის დანაშრევი ჩანს და იგი საგანგებოდ უნდა იქნეს შესწავლილი. ისე კი, პოემაში ასეთი იერარქია იკვეთება: შაჰი (მანუჩეჰრი) — შაჰის ვასალი (ზალი), შაჰის ვასალის ვასალი (მეჰრანი), შაჰის ვასალის ვასალის ქვეშევრდომები.

18. დეჰკანი „შაჰ-ნამეშიც“ ნიშნავს მიწის მეურნეს; ფეოდალს (იგი არაბიზირებული ფორმაა სპარსული სიტყვისა დეჰკან, რომელიც სოფლის მფლობელს ნიშნავს), მაგრამ მას აქ, როგორც ეს ზემოთაც უკვე გვაქვს ნათქვამი, მიღებული აქვს საერთოდ ირანელის მნიშვნე-

* არღამირ ჰააკის ძის საქმეთა წიგნი, გვ. 6
 ** ამ ინსტიტუტის შესახებ ირანში იხ: ქალღ ბლეჟი მოთლასი, ბარ ვა აზინ-ე ან დარ ირან. მაჯლუ-ე ირან-ნამე, სალ-ე ფანჯომ, შომარ-ე სეკომ, გვ. 425; სალ-ე ჯაფთომ, შომარ-ე ავეალ, გვ. 183 საერთოდ, როდესაც ძველი ირანის ყოფის წარმოსადგენად „შაჰ-ნამეს“ ვეყრდნობით, ფრთხილად უნდა ვიყოთ, — აღვნიშნეთ და კიდევ ვიმეორებთ: ხვენ არ ვიცით ვთქვათ სასანურ ირანს ფირდოუსი სასანურივე მასალებით ხატავს (ე.ი. იმეორებს თავისი წყაროების დეტალებს), თუ თავისი დროის მონაცემებით ამას იმიტომაც ვუსჯამთ ხაზს, რომ აქ მითითებული ამ შრომის შესახებ დაწერილ რეცენზიაში ცნობილი ირანელი მეცნიერი მოთლასი გამოკვლევის ავტორს საყვედურობს ამა და ამის შესახებ მართალი არა ხარ, რადგან „შაჰ-ნამეში“ ამის თაობაზე ასე კი არა, ისე წერიაო (ნოქთეი დარ ბარ-ე ბარ „ირან-ნამე“, 1367, შომარ-ე ავეალ, გვ. 183)

ნელობაც: „არც დეკანნი იქნება, არც თურქი და არც არაბი“ (გვ. 2969), „ორი არაბი და ქაძს თესლის ორი დეკანნი“ (გვ. 2081).

19. ჯაშუშობა. ისტორიულად ცნობილია, რომ ჯერ კიდევ აქემენიანთა ხანაში ირანელ მეფეებს უამრავი ინფორმაციის მომწოდებელი, ჯაშუში, ჰყავდათ და მათი მეშვეობით იგებდნენ, თუ რა ხდებოდა პროვინციებში, ძირითადად ეს იყო სამხედრო დაზვერვა (გვ. 2816). ამავე მიზნით შედიან მტრის ბანაკსა თუ სასახლეში სხვის ტანსაცმლით გამოწყობილი პოემის გმირები. ეს უძველესი ხერხი, რომელიც „მაჰაბჰარატაშიც“ არის ფიქსირებული, გამოყენებულია „შაჰ-ნამეშიც“. ზოგჯერ მზვერავებად მიდიან თვითონ ფალანგები და მეფეები. პოემის მიხედვით, ასეთი საქმიანობა ჩვევად ჰქონდა გადაქცეული, მაგალითად, ალექსანდრე მაკედონელს, იგი გამოცხადდებოდა მტრის სასახლეში და თავს ალექსანდრეს ელჩად გაასაღებდა. ასევე იქცევა როსთამი (იგი ვაჰრულად გადაცმული შეაღწევს მტრის ბანაკში), ესქანდიმარი, შაფურჩი (გვ.გვ. 2038, 2049). ჩვენი პოემის გმირები 'ამარულ ხერხებსაც არ თაკილობენ.' პოემის მიხედვით ინფორმაციის მოპოვების საშუალებაა ე.წ. *ჯამ-ე ვიზი ნომამა* — „ქვეყნის მაჩვენებელი ჯამი“, (ასტროლაბი?) რომელიც სასახლეში აქვთ და რომელშიც იხედება, მაგალითად, ქაძ-ხოსროვი და იპოვის სადღაც შორს, თურანში, ჭაში ჩაგდებულ ბრჯანს. (გვ. 1099). ამ ჯამში გაზაფხულის მოსვლამდე ვერ იხედებიან, ჰაერის გაწმენდას უტდიან.

20. ქეიფი. „შაჰ-ნამეში“ ხშირად ქეიფობენ, ღვინოს სვამენ და თვრებიან. ქეიფობენ ზეიმის დროს, სტუმრის პატივსაცემად, ომში გამარჯვების აღსანიშნავად, ბრძოლის შემდეგ, ნადირობისას. ღვინის სმას თავისი წესები აქვს და პოემის გმირები მას საგანგებოდ სწავლობენ, როგორც სერიოზულ საქმიანობას. მომაკვდავი ესქანდიმარი როსთამს თხოვს, მის უკვე მოწიფულ შვილს ასწავლოს ცხენოსნობა, მიღება (ბარ) და ღვინის სმა (გვ. 1725). ეს არც უნდა გაგვიკვირდეს, ირანელები არა თუ ღვინის სმის, არამედ ჭამის დროსაც იცავდნენ რიტუალებს, ბაჟისა და ბარსამის გარეშე ნაწილს არ მიიღებდნენ.^{*} როგორც ეს დღესაც წესად აქვთ აღმოსავლეთში, პოემის გმირები ჯერ ჭამენ და სმას მერე იწყებენ (გვ.გვ. 206, 1404, 1733). სასახლეში სულ ღვინის სმაში არიან, იქ მეფეც და მისი სტუმრებიც ერთიანად გამოთვ-

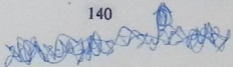
* მოქაამედ-ქაქარ მაქრუბ, რავეშქა-ეე 'ამარო ვა ნოქრუ-ე ქარო ქარდარ-ე 'ამარან დარ „შაჰ-ნამე“. „ქონარო მარდომ“, შომარე-ეე 178, გვ. 2

** ღვინის სმაზე „შაჰ-ნამეში“ იხ: *Ф.А. Розенберг, О вине и пирхах в персидской национальной эпосе. Пг. 1918.*

რებიან ხოლმე (გვ.გვ. 472, 627, 2846). სუფრიდან აშლილ მთვრალ სტუმრებს ერთმანეთი მიჰყავთ. ღვინოს სვამენ და ქეიფობენ მობედებიც (გვ. 2850). ზოგჯერ სმა მთელი კვირა აქვთ გაბმული (გვ. 219). თავად პოეტი ლოთობის აპოლოგეტი არ არის, ღვინო კი სვი, მაგრამ არ ილოთოთო, ურჩევს იგი მკითხველს (გვ. 2366). ჩვენ ქვემოთ გვექნება საუბარი იმის თაობაზე, რომ 'ომარ ხაჯაშის ყველა მოტივი „შაჰ-ნამეს“ ლირიკულ წიაღსვლებში გვაქვს და ვინიცობაა, იქ დაგვაფიწყდეს ამის თქმა, აქ ვიტყვი: ერთადერთი მათი განმასხვავებელი მოტივი ესაა: ფირდოუსი დათრობისკენ არ მოგვიწოდებს, ხაჯაში — კი (მხოლოდ ერთი თუ ორი გამონაკლისია). ჰყავთ მწდეები (მერიქიფეები), ასეთ ფუნქციას უმეტესად ყმაწვილები ასრულებენ (მწდეებად ბიჭების გამოყენება ფართოდ იყო გავრცელებული ძველ და შუასაუკუნეების ისლამურ აღმოსავლეთში. ჰაფიზის ღაზელების სატრფო, უზენაისის ემანაცია, სწორედ ქორთა ბიქია) (გვ.გვ. 1677, 2034, 2883). ღვინის დადებითა და უარყოფით მხარეებზე ფირდოუსის ერთი ასეთი ამბავი აქვს გადმოცემული (იგი ერთხელ უკვე მოვუყევიტ მკითხველს): ბაჰრამ-გურს ერთმა სოფელელმა კაცმა ხილი და ვარდის კონა მოართვა. მეფე სტუმარს გაუმასპინძლდა და ღვინო ასვა. მთვრალი გლეხი უკან რომ ბრუნდებოდა, გზაში ცხენიდან ჩამოვარდა. მოვიდა ყვაი და ორივე თვალი ამოჩორკნა. მეფემ ეს რომ გაიგო, მთელს სახელმწიფოში ღვინის სმა აკრძალა. გამოხდა ხანი. ერთმა მეწაღემ ცოლი შეირთო. ქალთან რომ მივიდა, მამაკაცური უნარი არ აღმოაჩნდა. მაშინ ვაჟის დედამ შეიღს გადამალული ძველი ღვინო დააღვინა. ვაჟი აღეგზნო და საწადელს ეწია. ერთ დღეს შეზარხოშებული ახალგაზრდა გაქცეულ ლომს გადაეყარა, არ შეეპუა და ზურგზე მოახტა. ლომის მომვლელმა ეს ამბავი მეფეს აცნობა. მეფემ ვითარება გამოიძია და როცა გაიგო, რაშიც იყო საქმე, ხალხს ღვინის სმის ნება ისევ დართო (გვ. 2134). „შაჰ-ნამეში“ ნახსენებია წითელი ღვინო (გვ. 1365), ძველი ღვინო (გვ.გვ. 32, 1644), კამკამა ღვინო (გვ. 62), ინდისხურმის ღვინო (გვ. 2716), ზაბულისთანური ღვინო (გვ. 421), უწყლო ღვინო, ადუღებული (ანადუღარი?) ღვინო, შუმი ღვინო, ხოსროვერი (სამეფო?) ღვინო, ხოშკარული (საუკეთესო?) ღვინო, ლალის ღვინო და ა.შ. ღვინო უსხიათ ბროლის ჯამებში (გვ. 2142), ბოლბოლიში, დიდ ჯამში, ხუთმანიან ჯამში, ფირუზის ჯამში, ოქროს ჯამში, სამეფო ჯამში და ა.შ.

როგორც აღვნიშნეთ, „შაჰ-ნამე“ ერთ-ერთი პირველი ძეგლია სპარსულ პოეზიაში, რომელშიაც ფიქსირებულია სადღეგრძელოები. აქ წარმოთქვამენ ერთ (გვ.გვ. 73, 636, 1662, 2850), ორ (გვ.გვ.

294, 1006) და მრავალ (გვ.გვ. 186, 421) სადღეგრძელოს. სვამენ ე.წ. თავისუფალ სადღეგრძელოებსაც. როსთამი თვითონ რომ დაღვეს ერთ სადღეგრძელოს, ბაჰმანზე გადადის ალავერდს და ეუბნება: ვისაც გინდოდეს, მისი სადღეგრძელო დალიეო (გვ. 1652).

21. ქეიფს მუსიკა ახლავს. აქ მუსიკალური ინსტრუმენტები: ჩანგი, რობაზი (ხემიანი), რუდი (სიმებიანი), ბარბადი (ხემიანი), ნამ (ზურნა), აბრეშინი (აბრეშუმის სიმებიანი საკრავი). ჰყავთ დამკვრელები (ზონნაგარ — „დამკვრელი“. ასეთები არიან ქალებიც), ჩამე-გუ (ჩექამე-გუ — „პოეტი-მომღერალი“), ჩანგზან („ჩანგის დამკვრელი“). სორუდ-ხან, რამეშგარ („მემუსიკე; მოცეკვავე“); რუდზან („რუდის დამკვრელი“), ლურბ („მოხეტიალე მუსიკოსი“). ხმები: აჰანგ, აჰანგ-ე ფაჰქარგარდ, აჰანგ-ე დანდქარბდ, აჰანგ-ე საბზ დარ საბზ, ჩამე, ზირ (მაღალი ტონი), ბამ (ბანი), მელოდია: მაზანდარანული (გვ. 317). რეპერტუარი: მავანთა და მავანთა საგმირო თუ სამარცხვინო საქმეები (გვ. 731). ისე როგორც დღეს, მაშინაც სცოდნიათ მომღერლების დაჯილდოება (გვ. 277). „შაჰ-ნამეში“ საინტერესო ამბავია მოთხრობილი ხოსროვ ფარვიზის კარის მუსიკოსის ბარბოდის შესახებ, იგი მაშინ სრულიად უცნობი ახალგაზრდა ოსტატი, შეიპარა სამეფო ბაღში (რადგან სხვა გზა არა ჰქონდა, — მეფის პირველმა მუსიკოსმა რაყიფი არ გაიკარა) და ხის ტოტებში დამალულმა თავისი მომხიბლავი ხმა მეფეს მოასმენინა (გვ. 2882). თუ როგორი ფაქტორი იყო მუსიკა ირანელთათვის, ჩანს იქიდანაც, რომ „შაჰ-ნამეს“ ცნობით, ბაჰრამ გურმა მდამბო ირანელების გასართობად ინდოეთიდან საგანგებოდ ჩამოასახლა ლურები, რომელთა ხელობა სიმღერა, დაკვრა და ცეკვა იყო (გვ. 2258). *

22. ჩოგანბურთი. ჩოგანბურთს, ჩეუულბურივ, ცხენით თამაშობენ (გვ. 601-602). გუნდში რვა კაცია, თამაში ნამსა და ქოსის თანხლებით მიმდინარეობს (იქვე).

23. ნადირობა. პოემაში ხშირადაა ნადირობის სცენები აღწერილი. ნადირობის, მეურნეობისა და გართობის ამ უძველესი ფორმის შესახებ ირანელებს ჯერ კიდევ ფალაურ ენაზე ჰქონიათ წიგნი. იგი შემდეგში არაბულადაც უთარგმნიათ (აბუ ლ-ქარაჯის „ქეჰრესთში“ დასახელებულია თხზულება „ქეთაბ-ე ბაზშექარბ“ — „წიგნი ქორით ნადირობის შესახებ“). ნადირობა ორნაირია: ნადირობა ნადირობისათვის (გვ. 434) და იძულებითი ნადირობა,

* ლულოები (ბოშები) ხომ არა? ცნობილია, რომ ბოშები ინდოეთიდან წამოვიდნენ.

** ნადირობის შესახებ „შაჰ-ნამეში“ იხ: ალ-ლარავი, საიდ ვა ნამა-ე ან დარ „შაჰ-ნამე-ე“ ქერდაუსი. „ქონარ-ო მარდომ“, შოშაზრ-ე 153-154, გვ. 121

როდესაც შემოსეულ ღორებსა და ურჩხულებზე ნადირობენ მათი მოსკობის მიზნით (გვ. 1070), ნადირობენ გულის გადასაყოლებლად (მაგ., სოპრანი როსთამთან ორთაბრძოლის შემდეგ, გვ. 500), ნადირობენ ქორით, ძაღლით, ავაზით (გვ. 2071), ნადირობენ კანჯარზე, ნიამორზე (აქუზე), ლომებზე, გარეულ თხაზე, ხოხობზე, თანაც ისე არიან დახელოვნებული ამ საქმეში, რომ, მაგალითად, ბაპრამი კანჯარს ისრით ფეხს თავზე მიულურსმავს. სანადიროდ შორსაც მიდიან, ზოგჯერ ორმოცი დღის სავალზე (ტუნებრივია, სათანადო საგზალიც მიაქვთ).

24. მიცვალებულის გაპატიოსნება. გლოვა. სტრაბონის დროს სპარსელები მიცვალებულებს ცვილით გონავდნენ და მიწაში მარხავდნენ, საწინააღმდეგოდ მოგვების ჩვევისა, რომლებიც, სტრაბონისვე ცნობით, მკვდრებს გარკვეულ ადგილზე დებენ, რათა იგი ფრინველებმა გაძიებონ.

ირაჯის მოჭრილი თავი აბრეშუმი გახვიეს და ოქროს კუბოში ჩაასვენეს (გვ. 91). ფარნდუნს მანუჩეჰარმა „წითელი ოქროსი და ლაქვარდის ქვის აკლდამა აუშენა. მასში სპილოსძვლის ტახტი დადგეს, [ხოლო] ტახტზე გვირგვინი დაკიდეს“ (გვ. 128)*. ქააქნოსი ასე გააპატიოსნეს: „აიღეს ეგვიპტური ფარჩა და შავი ბერძნული დიბა. გაჟღინთეს იგი უღით, ქაფურითა და მუშკით, მეფის გვამი მასში მშრალად გაახვიეს და სპილოსძვლის ტახტზე დაასვენეს. თავზე მუშკისა და ქაფურის გვირგვინი დაარქეს“ (გვ. 1399). ფორანს ასე მარხავენ: „ბრძანა შემდეგ: აეღოთ მუშკი და წმინდა ქაფური, ამბრი გოლაბში აერიათ. მიცვალებულის ტანი თავიდან ბოლომდე მითი გაჟღინთა, ქაფურითა და მუშკით ამოუტენა მკერდი. მისი სპეტაკი ტანი ბერძნული დიბით შემოსა“ (გვ. 1265). როსთამის ცხედარი ასე გააპატიოსნეს: „მისი მკერდი, კისერი და წვერები ჯერ ფაქიზად თბილი წყლით დაბანეს, ზედ მუშკი და ამბარი აყარეს, ყველა ქრილობა ამოუკერეს. თავზე გოლაბი ასხეს, ტანი წმინდა ქაფურით დაუზილეს, დიბა ჩააცვეს, შემდეგ კი ვარდი, მუშკი და ღვინო მოითხოვეს. სავანის მკერვალმა სისხლის [ცრემლები] აფრქვია მას, ქაფურივით თეთრი წვერები დაუეარცხნა. სოქის ერთი კარგი კუბო შეუკრეს, იგი ოქროს ლურსმებით იყო დაქედილი და სპილოს ძვლით მოპირკეთებული.

* აქ ანაქრონიზმთან გვაქვს საქმე: როგორც ვწერდით, ტახტის თავზე გვირგვინის ჩამოკიდება გვიან, სასანიდების დროს დაიწყეს.

ღრიკოები ფისით ჰქონდა ამოგლესილი, ფისში კი მუშკი და ამბარი იყო გარეული“ (გვ. 1741).

მიცვალებულს მწარედ დაიტირებენ და დიდხანს გლოვობენ. თალჰანდის დედამ შვილის სიკვდილის ამბავი რომ გაიგო, თავი დაიწვა. ეს მან ინდოელთა წესით გააკეთაო, გვიხსნის ფირდოუსი (თალჰანდი ინდოელი იყო) (გვ. 2496). ასევე მოიქცნენ ქორჟდის ცოლები, მოკვდავი ქმრის სურვილის თანახმად, მათ ციხიდან გადმოიქციეს თავი (გვ. 823). სოჰრბის დაღუპვის ამბავი რომ გაიგეს, „მთელი სიისთანი მოვიდა მასთან. დამწუხრებულ იყვნენ და გულზე ვაების ცეცხლი ეკიდათ. მოედინებოდა სპა კუბოსთან, დიდებულები თავზე მიწას და მტვერს იყრიდნენ. ცხენს კული მოქრილი ჰქონდა, ქოსი დაგლეჯილი იყო“ (გვ. 514). თაჰმინეს, სოჰრბის დედის, ვაება ასეა აღწერილი: „ქანგი გაიკრა და პერანგი შემოიხია (გამოანათა მისმა ბროლის ლამაზმა ტანმა). ამოიგმინა და გოდება დაიწყო. დროდადრო გონებას კარგავდა. ის დახვეული ქამანდის მსგავსი წინამოები სულ თითებით დაიფუშა და დაიგლიჯა. სახეზე სისხლის ნაკადული სდიოდა. დროდადრო ძირს ემხოზოდა. თავზე შავ მიწას იყრიდა, კბილებით მკლავებს იჭამდა. თავზე ცეცხლი მოინთო და მუშკის თმა ერთიანად დაიხრუკა“ (გვ. 517). (ზარი და დატირება იხ. აგრეთვე: გვ.გვ. 1913, 2496, 2826). ინდოთა მეფეს ერთი თვე გლოვობენ (გვ. 2473), ამდენსავე ხანს გლოვობს სიჰაუში დედას (გვ. 531). ქარბლუნი ორმოცი დღე იგლოვა მანუჩქარმა (გვ. 129). როსთამი ერთ წელს იგლოვეს (გვ. 1745). აქ დამატებით ლიტონად ჩამოვთვლით მიცვალებულის გაპატიოსნებასა და დატირებასთან დაკავშირებულ მოქმედებებს, რომელიც პოემაში გვხვდება: დროშას დახვევენ, დოღს შავად შეღებავენ, ბაღს გადაწვავენ, „სისხლიან ზონარს ირტყამენ წელზე“, მიცვალებულის ქონების ნაწილს ანადგურებენ, ნაწილს კიდევ ღარიბებს ურიგებენ (გვ. 519), ცისფრად (ლურჯად) იმოსებიან (გვ. 520), მიცვალებულის ცხენს უკულმა კაზმავენ და ა.შ.

25. მოსაკითხავები და საჩუქრები: მონები, მხეველები, სპილოები, აქლემები, ცხენები, სხვადასხვა სახმარი ნივთები, ოქრო-ვერცხლი, თვალ-მარგალიტი, იარაღი, ტახტი, გვირგვინი, ტანსაცმელი, ნელსაცხებლები.

26. ქალის გათხოვება საგანგებო აქტით ხდება (გვ. 219). ზოგი ქორწილი ერთ კვირას გრძელდება, ერთგან იგი ჯერ ადენში გამართეს, შემდეგ კი სასახლეში(ქან) გააგრძელეს მთელი სამი

კვირა (გვ. 219). პატარძლის დედა ქალის წასაყვანად მოსულ მზახალს „საჯაყახური ხუმრობით“ საჩუქრებს თხოვს (გვ. 219).

27. ლოცვა. „შაჰ-ნამეს“ გმირები ღრმად მორწმუნენი არიან. მათი აზრით, კარგიც და ავიც ღმერთისგან მოდის. ამიტომ საჭიროა მის წინაშე ლოცვა. როგორც ვთქვით, როსთამიც კი, ეს უძლეველი დევგმირი, მორწმუნეა. მისი აზრით, თუ ღმერთს უნდა, გაიმარჯვებ, თუ არა და, დამარცხდები (გვ. 982). სხვაგან იგი ამბობს: „არავინ არ მინდა დამხმარედ, რაჰმის ფეხი და იზადი (უფალი) მეგობრად მეყოფაო“ (გვ. 995). მეფე ქავოსმა მთელი კვირა ილოცა უფლის წინაშე (გვ. 375). გმირები ძნელი ომის წინ უფალს შემწეობას ევედრებიან, ხოლო რომ გაიმარჯვებენ, მადლობის ლოცვას აღავლენენ (იქვე). ლოცვის წინ მეფე განიბანება, შემდეგ კი ახალ ტანსაცმელს იცვამს, წელში იღუნება, თავს ხრის და ტირილით ლოცულობს (გვ. 1191). ცრემლის ღვრა, როგორც წესი, თან ახლავს მეფეთა ლოცვას (გვ.გვ. 1386, 2797). აქ არ შეიძლება, არ მოგვაგონდეს შაჰ-აბზას პირველი, რომელიც თურმე ასევე ღვრიდა ცრემლებს ლოცვის დროს.*

28. ფიცი. ფიცი პოემის გმირებისათვის აბსოლუტური გარანტია. ფიცი მტკიცეა. თავად გამოთქმა „ფიცის გატეხა“ ქართულში მიუთითებს იმაზე, თუ ხალხის წარმოდგენით რა მაგარი, მტკიცე უნდა ყოფილიყო იგი, რომ მისი უგულვებელყოფა გამოეხატათ ზმნით „გატეხვა“, რაც მკვრივ საგანთა თვისებაა.** ფიცი და პირობა ისე ძლიერია, რომ მისგან ცაზე მზე, მთვარე და ვარსკვლავები ძრწიან (გვ. 662). ისე, როგორც მსოფლიოს სხვადასხვა ხალხის ეპოსის გმირებს, „შაჰ-ნამეს“ მოქმედ პირთაც თავიანთი საფიცარი აქვთ.*** ფიცულობენ ღმერთს (გვ. 685), ზარდომოს, ნუშ აზარს, ცეცხლს, მზეს, მთვარეს, „ავესტას“, „ზენდს“ (გვ. 1709), ღლესა და ღამეს (გვ. 676), მიწას (გვ. 2753), ხმალს, ბრძოლის ველს (გვ. 1695), ზონარს, ქარს, გვირგვინს (გვ. 2033), მეფეს (გვ. 817), მეფის ტახტს (გვ. 735), ცისკრის ვარსკვლავს (გვ. 83), ბეჭედს (გვ. 771), მეფის სულსა და თავს (გვ. 2740), ძვირფასი კაცის საფლავს, ირანის სპას. ფიცი ორნაირია: ერთი ისეთი, როგორც უკვე ჩამოვთვალეთ, როცა ვინმეს ან რაიმეს იფიცებენ და მეორე, როცა ამბობენ, თუ ასე და ასე გავაკეთო, ესა და ეს დამემართოსო (გვ. 2728). ფიცს იძლევიან ზეპირად და

* ნასრ ოლ-ლაჰ ქალსაჰი, ჯელ-ე დოვომ, გვ. 89.

** ვნოზაზე, ვეფხისტყაოსნის საზოგადოებათმეტყველება, გვ. 210.

*** მაგ. „უფროსი ედას“ გმირთა საფიცარია: „გარე წრე ფარისა, ქიმი ხომალდისა, ფოლადი შუბისა, ქელი ბედაურისა“. იხ: უფროსი ედა, გერმანულიდან თარგმნა და კომენტარები დაურთო გიორგი კალანდაძემ. თბილისი, 1971 წ. გვ. 136.

წერილობითაც (გვ. 772). ფიცი რადგან დაიდებოდა, ეს იმას ნიშნავდა, რომ იგი სარწმუნო იყო. ამდენად ის იურიდიულ აქტს წარმოადგენდა. ფიცით თავის უცოდველობასაც ირწმუნებოდნენ და იგი ამის საბუთად მიიღებოდა. ფიცითა და ცეცხლით გამოცდა პრაქტიკაში იყო ძველ ირანში. დარიოსის წარწერაში ნათქვამია: „ერთი კაცი თუ მეორეს ადანაშაულებს, ეს მე მანამდე არ მჯერა, სანამ იგი სათანადო ფიცს არ წარმოთქვამს.“^{*} რაიმეს დაქადნება, თუ იგი ფიცით იყო გამტკიცებული, აუცილებლად უნდა შესრულებულიყო, თუნდაც გმირს მის შესრულებამდე გუნება გამოცვლოდა. გვს დაფიციებული ჰქონდა მთვარე, მეფის გვირგვინი და ტახტი, თუ ფირანი ჩაუვარდებოდა ხელთ, მის სისხლს დაღვრიდა. ასეთი შემთხვევა მას მართლა მიეცა, მაგრამ სიტუაცია უკვე გამოცვლილია, მეფე ქაა-ხოსროვი თხოვს მას, აპატიოს ფირანს დანაშაული და მდგომარეობიდან გამოსვლის საშუალებასაც ასწავლის: ყური ხანჯლით გაუკაწრე და სისხლი გამოადინე. ფიცი შესრულებული გექნება, ფირანის სისხლი მართლაც ხომ დაიდვრებაო. გვგვც ასე მოიქცევა (გვ. 735).

29. სტუმარმასპინძლობა. ირანელები ოდითგანვე სტუმართმოყვარენი იყვნენ და მათი ეს თვისება „შაპ-ნამეშიცაა“ არეკლილი. სტუმარს პატივისცემით იღებენ და, რითაც შეუძლიათ, უმასპინძლებიან. უცხო მოგზაურს მასპინძლის გოგონები ტაშტითა და ხელის დასაბანი წყლით ხვდებიან (გვ. 2170). თუ ფალავანი ამას იმსახურებს, მას მასპინძელი მეფე თვითონ გამოეგებება გზაზე (გვ. 141). მოსისხლე მტრის მიერ გამოგზავნილ მოციქულსაც კი, რადგანაც იგი სტუმარია, თბილად ღებულობენ და ხშირად ასაჩუქრებენ კიდევაც (გვ. 631). პოემაში უხვადაა ასახული სტუმრის მიღების სცენები და მისი გამასპინძლების ატრიბუტები (ასე, მაგალითად, სუდნბემ რამ სინაუში იწვია, მისი საქალებო სავსე იყო მუშკით, დინარით, ზაფრანით. მას ფეხქვეშ სულ ოქრო და თვალმარგალიტი უყარეს. გვ. 535).

30. ფირდოუსის პოემაში საზოგადოება დაყოფილია ოთხ წოდებად. ესენია: მიწის მუშები, ხელოსნები, მეომრები და ქურუმები (მოგვები).^{**} არაიშვიათადაა აღწერილი მდაბიოთა ყოფა, გლეხის ოჯახი, მათი შრომა, გართობა და პურისქამა (გვ. 2155). გლეხები ერთმანეთისაგან ვირსა და ხარს თხოულობენ (გვ. 2139). მაგრამ ძირითადად აქ მეფეთა და ფალავანთა სამყაროა

* P. Фрай, გვ. 148

** ამის შესახებ იხ: А.Н.Ушин, О четырех сословиях в „Шах-наме“. „Народы Азии и Африки“, 1966, N 6, გვ. 109.

ასახული. იმათი ყოფაა დახატული, რომელთაც სტუმრად წასულთ (მაგალითად, სინდოხოს) თან ახლავს სამასი მსახური, რომელთაც ხელში მუშკითა და თვალ-მარგალიტით სავსე ოქროს ჯამი უჭირავთ (გვ. 218) და რომლებიც ასობითა და ათასობით მონასა თუ ტყვეს ჩუქნიან ერთმანეთს. საჩუქართა შორის უპირველესია ლამაზი მხეველები (გვ. 1435).

31. სხვადასხვა. პოემაში თვალში საცემია ერთი დეტალი: ბრძოლის ველზე საომრად გასულ ირანელებსა და თურანელებს თან მიჰყავთ ე.წ. თარჯიმანი (გვ. 1307).* იგი არბიტრია.

32. უმეტესობა გმირებისა ცრუმორწმუნეა. ესქანდნავარი სალაშქროდ რომ მიდიოდა, მისი ქარავნის წინამძღოლი აქლემი დავარდა. ბევრი ურტყეს, მაგრამ ვერ წამოაყენეს. ესქანდნავარს ეს შემთხვევა ცუდად ენიშნა და ის აქლემი დააკვლევინა (მაგრამ ამან მაინც ვერ უშველა. მოსახდენი მოხდა, — ესქანდნავარი ამ ლაშქრობაში დაიღუპა). პოემის გმირთა რწმენით, გზიდან გაბრუნება ავის მომასწავებელია (გვ. 2598).

პოემის გმირებს ავი თვალისა ეშინიათ. ავი თვალი მეფესაც კი აძაბუნებს და ქარარს უკნინებს. ავი თვალი ბუნებით ავ კაცს აქვს. ირანში ჩანს კვალი მსოფლიოში გავრცელებული ჩვევის, ბავშვისთვის ორი სახელის დარქმევისა (ერთი სახელი ნამდვილია, მეორე — ავი სულისთვის გზის ამბნევი). ხოსროვ ფარეზშია შეიღს ორი სახელი დაარქვა: შირუფე და ყობზდი. პირველი ბავშვის აშკარა სახელი იყო, მეორე — საიდუმლო.

33. ძველ აღმოსავლეთში ზნეზე წინასწარმეტყველებდნენ, მოსალოდნელ შემთხვევებს ასტრონომიული ტაბულების მიხედვით აზუსტებდნენ. ბუნებრივია, „შაჰ-ნამეს“ გმირებიც ასე იქცევიან, ისინი მომავლის შესაცნობად ასტროლოგებსა და მკითხავეებს მიმართავენ. პირველთა აღმნიშვნელი ტერმინებია: ახთარშენას, სეთარეშენას, სეთარეშომარ („ვარსკვლავის მცოდნე“, „ვარსკვლავთმრიცხველი“), მეორეთა — ქალგუჟ ქალზან. ლაშქრობას ზნეის გარეშე არ იწყებენ (გვ. 1290). ზნეი (ასტროლაბი) საუკეთესო უნდა ყოფილიყო, ჰქონიათ ინდური ასტროლაბებიც (გვ. 1416). ასტროლოგთა წინასწარმეტყველება სრულდება და იგი, ბუნებრივია, სჯერათ. მაგალითად, პოემის მიხედვით, ალექსანდრე მაკედონელმა წინასწარ იცოდა, როდის მოკვდებოდა. ბედისწერა გარდაუვალია და მისი შეცვლა შეუძლებელია. ზოგჯერ გმირი, თუ ის გულთმისნობის ნიჭით არის დაჯილდოებული, თვითონ უწინასწარმეტყველებს თავის თავს მასზე გარდასახდელს. მაგალითად,

* ეს შემჩნეული აქვს თკოვალსკისაც. იხ: თ.კოვალსკი, I გვ. 252

სწავლამა წინასწარ იცის, რაც მოუვა, დეტალებში აქვს წარმოდგენილი, როგორ მოკლავენ, როგორ მოკრიან თავს და ა.შ. (გვ. 652). პოემაში გვხვდება მდიდარი მკითხავი ქალი (გვ. 2670).

34. პოემის გმირები ხშირად იწყეველებიან (გვ.გვ. 93, 2412).

35. პოემაში უცხო არ არის ისეთი ავი თვისებაც, როგორიცაა ლალატი (გვ. 2729).

36. იციან გინება (გვ. 730).

37. როგორც რუსთველის, პომეროსის, ვერგილიუსისა და ბევრ სხვა კლასიკოსთა გმირები, ფირდოუსის პოემის მოქმედი პირნიც ტირიან. ტირილი განსაკუთრებული ფსიქოლოგიური კატეგორიაა და მნიშვნელოვან ფაქტორს წარმოადგენს ჩვენს პოემაშიც.* ვ.ნოზაძეს შემჩნეული აქვს, რომ „შაპ-ნამეში“ ტირის ზოგი ცხოველიც, კერძოდ, სწავლემის ცხენი შეადრწი.“ როგორც ვთქვით, ტირიან ლოცვის დროსაც.

38. „უძველესი ჩვენწელთ აღრიცხვის მესამე ათასეულ წელთა იქით დაწერილი ბაბილონური პოემა „გილგამეში“ ეხება სიკვდილისა და სახელის საკითხს. თვით გილგამეში ამბობს: თუმცა მოეკვდები, სახელს მაინც მოვიპოვებ.“

სახელის მოხვეკის ჰიმნია „ვეფხისტყაოსანიც“. სახელის მოსახვეკად თავს არ ზოგავენ „შაპნამეს“ გმირებიც (როგორც აღენიშნეთ, ორი საუკუნის შემდეგ სახელის შოვნის ეს ტენდენცია გაანელა სუფიზმმა. ჭალალ ელ-დინ რაშმისთვის, მაგალითად, სახელის მოხვეკა მდაბიო, ეგოისტური გრძნობისთვის დამახასიათებელი ქმედებაა).

39. პოემაში კულტურული საზოგადოებაა ასახული: ყოველ მანძილზე (სადგურზე) ცხენებს იცვლიან (გვ. 845).

40. ბერძნები ფილოსოფოსებს უგზავნიან ირანელებს (გვ. 1493).

41. თურანის მეფე არჯასფი ირანის მეფეს ემუქრება, შენს ქვეყანას იავარჯყოფ, ხეებს ძირფესვიანად ამოგითხრიო (გვ. 1505).

42. არაბული ცხენები ჰყავთ (იყო მაშინ ირანში არაბული ცხენები? გვ. 573). ცხენებს მეფის დალი აქვთ დასმული.

43. სამეფოში საავადმყოფოები აქვთ (გვ.გვ. 413, 2062).

44. მათრახზე მისი პატრონის სახელი აწერია (გვ. 857).

* ტირილის შესახებ თხზულებაში იხ: Dr Lucien Beszard, Des Larmes dans L'Épopée, particulièrement dans L'Épopée française jusqu'à la fin du XIII e siècle. Etude de littérature comparée. Halle sur Saale. 1903 კ ნოზაძე ვეფხისტყაოსნის საზოგადოებათმეტყველება, გვ. 223

** იქვე გვ. 229.

*** იქვე გვ. 245.

45. როსთამის რახში ნალითაა დაქედლილი (გვ. 955).

46. ქალს საკეისრო განკვეთით ამშობიარებენ ნარკოზის ქვეშ (ნარკოზად ღვინოა გამოყენებული) (გვ. 223).

47. გმირებს სხვადასხვა სფეროებიდან მოტანილი შეკითხვებით ცდიან (გვ. 208) და ა.შ.

48. „შაჰ-ნამეში“ მრავალი ლეგენდაა ფიქსირებული: მათ შორის ამბავი ქურთების გაჩენის (გვ. 36),* ქადრაკისა (გვ. 2497) და ნარდის გამოგონების (გვ. 2465), „ქილილა და დამანას“ ინდურიდან სპარსულად თარგმნის შესახებ (გვ. 2499) და სხვ.

თ.კოვალსკიმ შენიშნა, რომ ფირდოუსი უფრო მეტი სიამოვნებით აღწერს ბალებს, ვიდრე — სტეპებს, ქალაქებს, ვიდრე — მთებს, მას ფუფუნება და სიმდიდრე უფრო იზიდავს, როგორც მწერალს, ვიდრე — სიღარიბე.

49. ქალი.^{***} ზოგი ირანელი მკვლევარი უთუოდ აქარბებს, როდესაც „შაჰ-ნამეს“ ქალებზე წერს: „თქვენ ვერ ნახავთ მის სახეს თვინიერ კდემისა და დარცხვენისა, მის გულს — თვინიერ სიყვარულისა და სისპეტაკისა, მის ფიქსს — თვინიერ სიღრმისა და შორსმჭვრეტელობისა, მის საქმეს — თვინიერ სიმართლისა, მის საქციელს — თვინიერ თავშეკავებისა და მოთმენისაო“^{****}.

„შაჰ-ნამეში“ გამოყვანილი ყველა ქალი, ირანელი იქნება იგი თუ თურანელი, თავშეკავებული სწორედ რომ არ არის, ბევრ სასიყვარულო წყვილში ქალი აქტიურობს. მანრეემ პირველმა გადადგა ნაბიჯები ბრჯანისაკენ ამ სიტყვის როგორც გადატანითი, ასე პირდაპირი მნიშვნელობით, თამპრნე თვითონ შეუუარდა საწოლში როსთამს, — შენგან შვილი მინდა მეყოლოსო, — ისე, რომ ეს უკანასკნელი მას არც ელოდა და არც იცნობდა. სწუღნზე ჭრმაგად არღვევს ზემოთ მოტანილ მოსაზრებას: იგი თვითონ აქტიურობს ადათით აკრძალულ სიყვარულში, შემდეგ ცილს სწამებს უდანაშაულო კაცს, რითაც სასიკვდილოდ სწირავს მას. „შაჰ-ნამეში“, როგორც ზემოთ უკვე ვნახეთ, ქალებიც ისხდნენ სამეფო ტახტზე. აქ გამოყვანილია გმირი ქალებიც და მათთვის ნახმარია სათანადო ტერმინიც კი ზან-ე ფაჰლავან („ქალი-ფაჰლავანი“. გვ. 2849). ასეთია, მაგალითად, ირანელი ფაჰლავანის,

* ქურთები დღემდე აღნიშნავენ ზაჰაქისაგან თავის დახსნის დღესასწაულს.
** თ. კოვალსკი. II გვ. 322
*** თავად ფირდოუსის დროს ქალთა მდგომარეობის შესახებ იხ: შირინ ბარბან, ზან დარ თარბზე ბეჰაჰაჲ, „მანდამეჲე აბუ ლ-ჲაჰლ ბეჰაჰაჲ“. მამჰად, 1350, გვ. 68
**** მოჰამედ დაბირ სრმაჲე, ჟურნალუსი ე ზან-ე თარბედრ, გვ. 28

გოქდაჭამის ასული გორდნაძე, რომელიც კაცურად გამოეწყო, იარაღს აისხამს და სოპრანოს შეეხმება. უფრო კოლორიტული სახეა ბაქრან-ჩუბინეს და გორდნაძე, რომელიც პოლიტიკაშიც აქტიურ როლს ასრულებს და ფიზიკურადაც ძლიერია, ასპარეზობს, იბრძვის და სვამს მამაკაცივით (გვ.გვ. 2703, 2849). „შაპ-ნამეს“ ქალები (ირანელები იქნებიან ისინი, თუ თურანელები) უმეტესად ერთგული მეუღლეები (შირინი, როგორც ვთქვით, თავისი საყვარელი ქმრის აკლდამაში იკლავს თავს. გვ. 2942) და თავგადადებული დედები არიან (ჯარირე, სნაშუშის ცოლი, თავისი შვილის, ქორჟდის ცხედარზე იკლავს თავს. გვ. 824). განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს ქაბულის პატრონის მეკრანის მეუღლე სნდოხთი, რომელიც პოლიტიკურ აღლოსა და დიპლომატიურ ნიჭს ამჟღავნებს (გვ. 200). როგორც არაერთგზის აღვნიშნეთ, პოემის დროის დიაპაზონი მეტად დიდია, გეოგრაფიული არე — ძალიან ვრცელი. ამის გამო ჩვენს ეპოქაში ნაირი მოვლენები და ხასიათები იყო მოსალოდნელი. ამიტომ არ შეიძლება, ეს მოვლენები და ხასიათები განზოგადოებული იყოს, შესაბამისად, ყველა ისინი ირანელებს მიეწეროს. პოემაში ქალის კრიტიკიუმი არა გვაქვს, მაგრამ ლამაზი ქალის ეტალონი არ შეიძლება, ავტორს არ ჰქონოდა. ხასიათით იგი უნდა იყოს ზნედაცული და კლემამოსილი, გარეგნულად კი მაღალი, საროსტანა, პირმთვარე, უნდა ჰქონდეს ვიწრო წელი, ქამანდივით ნაწნავეები, ყანდივით ტკბილი ტუჩები და ა.შ. (გვ. 384). ქალი წესიერი უნდა იყოს (გვ. 555, ვინც სხვის ცოლს შეხედავს, მას საღრჩობელა ემუქრება (გვ. 2448), ქალებს მაქანკლებს უგზავნიან (გვ. 385). როგორც ეს სინამდვილეში იყო და როგორც ამას მაზნდეანური რელიგია მოითხოვდა, პოემაში გვაქვს უახლოესი ნათესავეების ქორწინების შემთხვევები. არდაშირ პაპაკანის სახელით ცნობილ დარიგებებში ნათქვამია: „ნათესავებთან იქორწინეთ, ეს გვარს უკეთესად შეინახავს და ნათესავებსაც ერთმანეთთან უფრო დაახლოებსო“* და მართლაც, ბაჰმანი ცოლად ირთავს თავის ქალიშვილს ჰომამს (გვ. 1756); სუდნბეს უნდა სნაშუშს ცოლად შერთოს მისი ნახევარდა, მისი მამის ასული (გვ. 532). პოემაში გამოყვანილია არაერთი ზნედაცემული და ქმრის მოღალატე ქალი (გვ. 555).

* „აღ-ე არდაშირ, ფაფქანდე-ფე არაბი ოსთად აჰსან აბბას, ბარჯარდანდე-ფე ბე ქანსი მოქამმალ-ალი ემამ-ე მუშთარო, თეჰან, 1342, გვ. 103.

ზოგი მათგანის დახმარებით ამ დიაცის საყვარელი კლავს ქალის მეუღლეს (გვ. 2730).

საინტერესო ცნობებია პოემაში დაცული ქალის მზითევზე. ფაქტიურად აქ გვაქვს რამდენიმე მზითვის წიგნი (გვ.გვ. 219, 387, 2763).

„შაჰ-ნამეში“ შემაგალი არც ერთი სატრფიალო ამბავი რომანულ ენარად ჯერ კიდევ არ არის ქცეული. ჯერ კიდევ საფალავნო ენართან გვაქვს საქმე.^{*} საჭირო არის აქვე ამდგარი რენესანსული სიოს გაძლიერება, რათა ადამიანის ინტიმი მთლიანად გადაეშალოს მკითხველს, შესაბამისად, საჭიროა ნეზამის მოსვლა, რათა „შაჰ-ნამეში“ დატანებული სასიყვარულო ამბების ნერგები სამიჯნურო რომანებად აყუავდეს (ამიტომაცაა, რომ „შაჰ-ნამეში“, კაცმა რომ თქვას, არც მეგობრობაა ასახული, — ვილაცა კი უბამს მხარს ვილაცას, გვერდში უდგას და ეხმარება, მაგრამ აქ მეგობრობის გრძნობებთან, მეგობრობის ცნებასთან კი არ გვაქვს საქმე, არამედ სოციალურად დაკისრებული როლის შესრულებასთან). ნ.ნათაძემ თვით ნეზამიც კი უკან გადასწია, იგი ფირდოუსის გვერდით დააყენა და მათ მიერ ასახული სიყვარული ტიპობრივად ერთ სიბრტყეში წარმოადგინა. მისი აზრით, „აღმოსავლური ეპიკის გმირი ქალი ძალიან შორსაა სრულყოფისაგან: იგი ან სუსტია და ამასთან არცთუ ძალიან რეალური, როგორც ლეილი, ან მხოლოდ ქალურად სათნო, მორჩილი და უბედურია, როგორც შირინი (ორივე ნიშამი განჯელის პერსონაჟია)...“ „ვეფხისტყაოსნის ტრფობის ობიექტები — ნესტანი და თინათინი — იმ ინტიმურ ადამიანურ მხარესაც მოიცავენ და ამავე დროს სხვას, ამაზე მაღალსა და სრულებით ირაციონალურად შთამბეჭდავ ნიშან-თვისებას ატარებენ: ისინი არ არიან მხოლოდ ადამიანები და ქალები, ისინი არიან უმაღლესი რანგის ადამიანები და ქალები და ისეთ დონეზე დგანან, რომ მათდამი ტრფობის შებედევა თავისთავად გმირობაა.“^{**} თუ ნეზამის ქალების დონე ასეთია, რა იქნება ფირდოუსის ქალებისა, — უფრო დაბალი. მკვლევარს მთლად ვერ დავკეთანხმებით. უთუოდ სამართლიანად წერს ვ.ჟირმუნსკი: ნეზამი, რადგან იგი ასახავდა საზოგადოებრივი ყოფის უფრო მაღალ დონეს, რაც იმ დროის მახლობელ აღმოსავლეთს ახასიათებდა, უფრო მაღალსა

* უთუოდ მართალია აბოლდირევი, როცა უარყოფს ზოგი მეცნიერის მიერ გამოთქმულ მოსაზრებას, ვითომ „შაჰ-ნამეში“ ქალები ისე იყოს დახატული, თითქოს მას, ფირდოუსის, ეს სახეებიც ანიჭებდნენ უკვდავებას. აბოლდირევის აზრით, პირიქითაა, — „შაჰ-ნამეს“ ქალები სქემატურნი არიან. იხ: *A.H. Болдырев, Фирдоуси, Шахнаме. „Известия АН СССР. Отделение литературы и языка“*. Том XVII, вып 1. 1958, გვ. 70.

** ნ.ნათაძე, რუსთველური მიჯნურობა და რენესანსი, თბილისი, 1961, გვ. 232.

და ფაქიზ სიყვარულს (ე.წ. „მაღალ სიყვარულს“) ასახავს, ვიდრე მისი თანამედროვე ევროპულ რომანთა ავტორები. მისი სიყვარული თავისუფალია ვიწრო ფეოდალურ კონცეფციათაგან და დანტეს „ახალ ცხოვრებას“ უახლოვდება. აქ როლი შეასრულა „იდეოლოგიურმა ფაქტორმა, იმან, რომ დასავლეთში ბატონობდა ქრისტიანულად გაფორმებული ნეოპლატონიზმი, აღმოსავლეთში კი — მისი სუფიური ვარიანტი. ამ მხრივ „შაჰ-ნამეს“ სიყვარული კურტუაზიული (რომანული) სიყვარულის განვითარების უფრო ადრეულ ხანას ასახავს და ამიტომაც კრეტიენის სასიყვარულო ეპიზოდებს უფრო უახლოვდება, ვიდრე ნიჰამისას და რუსთაველისას.“^{*} საკითხი სწორედ ასე დგას და ამ კუთხიდან უნდა შევხედოთ ასტარიკოვის მოსაზრებას, რომ ფირდოუსის არც შეეძლო უფრო მეტი გრძნობელობა, გართულება და სიღრმე შეეტანა ამ რომანებში იმ მიზეზით, რომ მაშინ იმისი ნახელავი ეპოპის სტილიდან ამოვარდებოდა.“^{**} ასე რომ, ნეზამისეული დონე, ამ თვალსაზრისით, უმაღლესი მწვერვალი აღმოჩნდა სპარსულ პოეზიაში.

როგორც მოხდენილად გამოთქვა თ.კოვალსკიმ, სპარსულ ლიტერატურაში ქალზე ორი თვალსაზრისია გამოხატული: ლირიკაში იგი მშვენიერების ეტალონი იყო, ხოლო დიდაქტიკურ პროზაში — ცოდვის წყარო და ეშმაკის ზიარი.^{***} მაგრამ ყოველთვის იყო კი ქალი სპარსული ლირიკის გმირი? თუ აქ ლაზღების გმირი იგულისხმება, მაშინ ასეთი შეხედულების გაზიარებისაგან თავის შეკავება გემართებს, რადგან ამ ჟანრის ე.წ. მა'შუყი (სატრფო) სუფიური ღვთაების ემანაციაა და იგი შეიძლება იყოს კაცოც ყოფილიყო (მწღე ბიჭის სახით) და იყო კიდევაც (მაგალითად, ჰაფიზის დნეანში).

„შაჰ-ნამეს“ ზოგი მხატვრული თავისებურების შესახებ

„ირანში, მსგავსად მრავალი სხვა ქვეყნისა, ლექსი პროზაზე ადრე გაჩნდა. ასე რომ, „ავესტას“ წმინდა წიგნების უძველესი ნაწილები სიმღერებია.“^{****} ერთი არაბი ავტორის ცნობით, ჯერ

* В.М. Жирмунский Сравнительное литературоведение. М. 1979. 33-4 შემდეგში: В.М. Жирмунский, Сравнительное.
 ** А.Стариков, გვ. 533
 *** თ.კოვალსკი, II, გვ. 317.
 **** ქმასე, გვ. 22.

კიდევ ხოსროვ ფარენზს (459-484) ჰყოლია კარის პოეტები, რომლებიც შაჰის დავალებით სწერდნენ ლექსებს.* ფირდოუსის, რა თქმა უნდა, ჰყავდა თავისი უშუალო წინამორბედები, მას წინ უსწრებდა რუდაქი და მისი პლეადა. რუდაქის მილიონზე მეტი ბეითი თუ ლექსი ჰქონია და ერთნაირი ოსტატობით უწერია როგორც ლირიკული, ასევე ეპიკური ჟანრის თხზულებები. არ არის გამორიცხული, მას გაელექსოს თვითონ „შაჰ-ნამეც“.

„შაჰ-ნამე“ მრჩობლედითაა გაწყობილი: aa bb cc dd და ა.შ. ხოლო მისი საზომია მოთაყვარები: ა— | ა— | ა— | ა— მას უღრ მარგაზის „შაჰ-ნამე“ გაწყობილი ყოფილა ჰაზაჯ-ე მოსად-დასით ა— | ა— | ა— | ა—, ანუ იმავე საზომით, რომლითაც შემდეგში აქლერებულ იქნა გორგანის „ენს-ო რამინი“ და ნეზამის „ხოსროვი და შირინი“. ამდენად, ჯერჯერობით მაინც უნდა ჩავთვალოთ, რომ მოთაყვარების საზომი „შაჰ-ნამეს“ დაყრყნმ დაუკავშირია.

ფირდოუსი ძველ ამბებს, ზეპირს თუ წერილობითს, ხელახლა თუ გადაამუშავებდა, ეს გადაამუშავება თეორიულად ორნაირი შეიძლებოდა ყოფილიყო: პირველი, პროზითი წყაროს ლექსად გადაკეთება და, მეორე, ლექსითი წყაროს ხელახლა გალექსება. მაგრამ ჩვენ უკვე ვიცით, რომ ფირდოუსის წყაროები პროზითი ტექსტები იყო და მან იგი გალექსა. რა მოხდებოდა, თუ ფირდოუსის წყარო ლექსითი ტექსტია ღმონდებოდა? თუ ის მცირე მოცულობისა იქნებოდა, ფირდოუსი მას ჩართავდა თავის პოემაში (აკი ჩართო კიდევაც დაყრყნს ნაწილი), მაგრამ თუ დიდი მოცულობისა, მაშინ? აქ პასუხი არ მოგვეპოვება. ჩვენ არ ვიცით, რას მოიმოქმედებდა პოეტი. არა გვაქვს საფუძველი, დავუშვათ ვარაუდი, რომ ის შექმნიდა ახალ ლექსით ვერსიას, ნაზირას, ვთქვათ, როგორც მისი ეპოპეის საფუძველზე ნეზამიმ შექმნა ასევე გენიალური ნაზირები: „ესქანდარ-ნამე“, „ხოსროვი და შირინი“ და „შვიდი მთიები“. შეიძლებოდა, მას საერთოდ არ მოეკიდა ამ საქმისათვის ხელი, — ირანის „ისტორია“ ასე თუ ისე უმისოდაც გალექსილი იქნებოდა. მაგრამ ბედნიერება აღმოჩნდა სწორედ ის, რომ ეს ისტორია იყო: 1) გაულექსავი, 2) ძველი (ძველი ენით, სტილითა და ყაიდით გაწყობილი), და 3) ფრაგმენტული (ზოგს რა ნაწილი ჰქონდა მისი გადმოცემული და ზოგს — რა). საჭირო იყო, ვინმეს შეეკრიბა ეს ნაწილები, ერთ მონოლითად გაემთლი-

* თაყნ-ზანდე, გვ. 130

** რუდაქის უზარმაზარი მექვიდრეობიდან მხოლოდ ფრაგმენტებმა მოაღწია, მაინც, რაც დარჩა, დიდ ეფექტს იძლევა.

ანებინა და ახალი სპარსული ლექსით გადმოეცა. ყველაფერი ამის საჭიროება ფირდოუსის დროს, როცა ირანული ეროვნული სული იღვიძებდა, ეტყობა, აუცილებელი აღმოჩნდა. ეს უნდა გაკეთებულიყო (დაყნუნემ ეს ვერ შეძლო) და ეს გააკეთა ფირდოუსიმ.

ფირდოუსი დაყნუნის საყვადურობს: მან ძველი ამბები ვერ გააცოცხლაო. რას ნიშნავს ეს გააცოცხლება? — ალბათ ამას: ძველი ამბავი მკვდრად ქცეულა, სხვადასხვა (და არა მარტო ენობრივი) მიზეზების გამო ხალხი მას აღარ კითხულობს, საჭიროა, ახალი სული ჩაებეროს მას, თანამედროვე მკითხველს მოერგოს მისი ენა, სტილი და ფოკუსი. აი, რისი გაკეთება განიზრახა პოეტმა. თომას მანი წერს: „ჩვენ ეს უკვე ვიცით!“ სულელური ნათქვამია. ამ ისტორიის ცოდნა ყველას ხელეწიფება. მისი მოწმედ ყოფნა — აი, რა არის თავი და თავი:“^{*} ფირდოუსიმ მკითხველი გახადა ირანის ისტორიის და, რაც მთავარია, მითების მოწმედ. ფირდოუსიმ მეცნიერის სამუშაოც შეასრულა და მწერლისაც: როგორც მეცნიერმა, მან შეკრიბა ირანის ისტორიის ძველი მასალები (როგორც ქრონიკები, ასევე დნსთნები), შეუწამა ისინი ერთმანეთს და ქრონოლოგიურად დაალაგა; ხოლო როგორც მწერალმა, თავის ქურაში გადაადნო ისინი, დახვეწა, განუახლა სტილი, ენა და, რაც მთავარია, მას ახალი სული უთაბერა. ამაშია ფირდოუსის დამსახურება კაცობრიობის წინაშე. ამდენად, ჩვენ ვერ დავეთანხმებით ირანისტიკაში გამოთქმულ მოსაზრებას: „ფირდოუსის, როგორც ეს პოემიდან ჩანს, ნაკლებად აინტერესებდა ფაქტები და თარიღები, ყოველშემთხვევაში, ეტყობა, უფრო ნაკლებად, ვიდრე იმ ოთხ ზოროასტრულ მოგვს, რომელთაც შეადგინეს „დიდი შაჰ-ნამე“, და ეს კი ნამდვილად შეიძლება ითქვას, გაცილებით უფრო ნაკლებად, ვიდრე თაბარის და ბალ'ამის. ფირდოუსი პოეტი იყო და ხასიათებს ხატავდა“.^{**}

ფირდოუსიმ შექმნა პოემის ის მოდელი, რომელიც მას აქვთ მე-19 საუკუნემდე შენარჩუნებული აქვს სპარსულ და თურქულენოვან ეპიკას, პროლოგი+პოემა+ეპილოგი. მანვე შემოუშვა ეპიკურ ტილოში ლირიკული წიადსვლები იმ დოზითა და იმ სახით, როგორითაც იგი დღეს გვაქვს.

ფირდოუსი თხრობის ოსტატია. მისი ეპოპეის ზოგი პოემა შეიძლება სათავგადასავლო ჟანრს მიეკუთვნოს, მათი შინაარსი,

* *Томас Мани, Иосиф и его братья. т. I, 1987, გვ. 600.*
 ** *В.Лукошич, гв. 357.*

ამბის დინამიკა და სიუჟეტის განვითარება დღემდე სამაგალითოდ რჩება. ზოგჯერ აქ ისეთი დრამატული სცენები იქმნება, რომ იგი სათავგადასავლო ფილმსაც კი შეეშურებოდა. ვისაც თუნდაც გოშთასფისა და ხოსროვ ფარეზის ამბების მომთხრობელი პოემები უკითხავს, ამაში ადვილად დაგვეთანხმება.*

ნეზამი 'არჷჷნი სამარყანდელი დაბნირისთვის აუცილებლად თვლიდა, ხშირად ეკითხა მას „სპარსულ ლექსთაგან — რჷლქაქს ლექსები, ფირდოუსის მექნევი (პოემა) და 'ონსორის ოდები“.“ ცნობილი ინგლისელი ირანისტი ედუარდ ბროუნი ერთი იმ გამოჩენილთაგანია, რომლებიც ფირდოუსის გენიალური პოემით აღტაცებაში ვერ მოდიან. მისი აზრით, „შაჰ-ნამე“ არ შეიძლება, შევადაროთ სილამაზით, გრძნობითა და სინატიფით სპარსელების ლიდაქტიკური, რომანტიკული და ლირიკული პოეზიის ბრწყინვალე ნიმუშებს.**

ჩვენში, სამწუხაროდ, მხატვრულ ნაწარმოებს ჯერ კიდევ სოციოლოგის თვალთ განიხილავენ; ეს მცდარი და იოლი გზაა. რა უნდა იყოს იმაზე ადვილი, რომ მიუხვდე, რაზეა თხზულება დაწერილი, როდინდელ ყოფას ასახავს იგი, მისი გმირები რომელ კლასთა წარმომადგენელი არიან, როგორი ხასიათი აქვთ და ა.შ. ასეთი ანალიზი მხატვრული ნაწარმოების შესაცნობად ვერავითარ ინფორმაციას ვერ გვაძლევს. მხატვრული ნაწარმოების, საერთოდ ხელოვნების ნიმუშის, ანალიზი უნდა პასუხობდეს ერთ შეკითხვას: რატომ არის იგი მხატვრულად ასეთი? აქ კი ესთეტიკის მოშველიებაა საჭირო და არა ისტორიისა. ამ თვალსაზრისით, ფირდოუსის „შაჰ-ნამეს“ გენიალურობის თეორიული დამტკიცება მომავლის საქმეა (ბრაქტიკულად კი ამას დამტკიცება არ უნდა, უფალმა იმთავითვე ჩაუდო მკითხველს მშვენიერების აღსაქმელი კოდი).

ერთ-ერთი უპირველესი ნიმუში, რომლითაც ფირდოუსი გამოირჩევა, მისი გენიალური უბრალოებაა. „შაჰ-ნამე“ დაწერილია ე.წ. საჰლ-ე მომთანე-ის („მიულწეველი სისადავის“) სტილით. ეს ტერმინი ფირდოუსიმდე გაჩნდა სპარსულ ლიტერატურათმცოდნეობაში, მაგრამ, სამწუხაროდ, იგი ირანელ თეორეტიკოსებს

* ვისაც სპარსულ ორიგინალზე ხელი არ მიუწვდება, ვურჩევთ ამ მიზნით წაიკითხოთ: ფირდოუსი, „შაჰ-ნამე, მოთხრობილი მაგალი თოდუას მიერ, თბილისი, 1992 წ. გვ.გვ. 205-244, 354-421.

** ჩაჰარ მაყალე გვ. 21.

*** E. Browne, II, გვ. 142.

ფირდოუსის მიმართ არც გამოუყენებიათ. ვაფჳფი, მაგალითად, ასეთად მიიჩნევდა ქაროხნს, 'აფჳ ალ-ლაჳი — ჳჳმის და ნაჳჳნს და ა.შ. არც ახალი დროის მკვლევართ მიუჩნევიათ ფირდოუსი ასეთ მწერლად. არადა, როგორც ი.მარმა შენიშნა, ფირდოუსის ლექსი დაწერილია ისე ბუნებრივად და გასაგებად, რომ კაცი მას პროზითაც კი ვერ იტყოდა სხვანაირად.* ებერტელსი „შაჳ-ნამეს“ ენას ახასიათებდა, როგორც „მეცერ უბრალოებას“.** ფირდოუსის პოეტური ენა ტკბილხმოვანია ('აზჳზჳთ) და ამდენად იგი მკითხველის გულის სიმებს ეხება. ვავიხსენოთ, რას წერდა ამის შესახებ ნეჳჳმე 'არჳჳნი სამარყანდელი: „ლექსის სიწმინდეში მან მიაღწია მდინარე წყლის სიწმინდეს. შესწევს კი რომელსამე სხვა ასეთ ტალანტს იმდენი ძალა, რომ სიტყვა ასეთ სიმალღემდე აიყვანოს? ... სპარსულ პოეზიაში მე ვერ ვხედავ ასეთ მქერმეტყველებას, და თუ ვნებავთ, არაბულ პოეზიაშიც“***.

უნებლიედ გვაგონდება ი.გოგებაშვილის მეტად გონებამახვილური შედარება, მისი გამონათქვამი აკაკის შემოქმედების შესახებ: „ამ კამკამა მორევის ძირში ისე ცხადად სჩანს ყველაფერი, რომ თვითთულს კენქს ადვილად დასთვლი. სწორედ ამას, ამ საარაკო სიწმინდეს და სიმკვირვალეს, მოტყუებაში შეჳყევა: შენ ეს მორევი თხელი გგონია, მაგრამ ... მორევი მეტად ღრმაა“****.

ფირდოუსის სინტაქსი მარტივია და ბუნებრივი. ნუ ვიტყვით, ეს რა ასე საგანგებოდ აღსანიშნავიაო. აი, როგორ წერდა მისი თანამედროვე კლასიკოსი 'ონსორი: ბოდჳ, სახთ-ო ყაერ, გოჳთ, ბჳშ, ჳჳჳნრჳ — „ღმერთმა, მტკიცე და მაგარი, უთხრა, იყავიო, რკინას“ — ე.ი. ღმერთმა რკინას უთხრა: მტკიცე და მაგარი იყავიო.

ფირდოუსი ხშირად მიმართავს ბგერით განმეორებებს, განსაკუთრებით აქვს გაფაჳიზებული ბგერის შეგრძნება, მაგრამ არასოდეს არ ახდენს მის უტრირებას. ამის გამო მისი ლექსი იკითხება იოლად და თავისუფლად, და არ იგრძნობა მასში არავითარი დაძაბულობა,† მისი განმაცვიფრებელი ტექნიკა ბუნებრივია და თვალში არ ეცემა კაცს.†† აჳ საოცრადაა გაწონასწორებული ლექსის ფორმა და შინაარსი.

როგორც ითქვა, „შაჳ-ნამეს“ პირველი დიდი ნაწილი მითია.

* Ю.Н. Марр, II, გვ. 52
 ** Е.Э. Бертельс, გვ. 231
 *** ჩაჳარ მაჳაღუ, გვ. 68-69.
 **** ი. გოგებაშვილი, იალბუზი ქართული პოეზიისა, რჩეული თხზულებები, ტ. III, თბილისი, 1990, გვ. 148
 † Ю.Н. Марр, II, გვ. 51
 †† იქვე, გვ. 53

მაგრამ მითიური ელემენტები და სტილი საგრძნობია სხვა, საფალავნო და ისტორიულ ნაწილებში ისე, როგორც საფალავნო ელემენტები უხვადაა წარმოდგენილი ისტორიულ და მითიურ ნაწილებში). მითებისათვის დამახასიათებელია კოლექტიური ყოფის დაუნაწევრებლობა, მითში ჯერ კიდევ იგნორირებულია ინდივიდი, მისი კონკრეტული თავისებურებანი. „შაჰ-ნამეში“ უკვე იგრძნობა ამ მითიური ერთიანობის რღვევა, ჩნდება კონკრეტულ, სტანდარტულ ჩარჩოებში ჩაუტყვევლი ხასიათები და ქმედებანი. აქ კი ავტორის ხელი ჩანს. ეს ფირდოუსია, თავის ნების შესაბამისად რომ აფერადებს მემკვიდრეობით მიღებულ და შტრიხებით მოხაზულ მითოლოგიურ თუ ისტორიულ შავ-თეთრ პანოს. ეს უკვე რენესანსის ალიონმა შეღება აღმოსავლეთი, მაგრამ რენესანსის არა თუ ალიონი, რენესანსის შუაღლეც რომ იდგეს, ეს არ გამორიცხავს ერთგვარი სტანდარტების ჰეგემონობას ფირდოუსის პოემაში, რომლის მიზეზებს დღემდე არავინ იძიებს და რომელიც საგანგებოდ გვინდა აქ განვიხილოთ.

„შაჰ-ნამე“ უზარმაზარი ფორმატის ეპოპეა და მოსალოდნელი იყო, მასში შეგვემჩნია ორი ნიშანი: თხზულების მეორე ნაწილში დიდი ჯაფით ქანცვაცლილი და ღრმა სიბერეში შესული მგოსნის ოსტატობის მოშვებულობა და მხატვრული სახეების საგუბარის ამოწყვეა, ანუ თავად ამ პოეტური სახეების ძალაუნებური განმეორება. მაგრამ ნიშანდობლივი ეს არ არის. იური მარი წერდა (უხეზოდა რა „შაჰ-ნამეს“): „რითი აიხსნება გაქიანურებათა, გადამღერებათა და პოემის ბოლო ნაწილებში თვით ბეითთა პირწმინდად განმეორებების სიმრავლე? იმით, რომ ავტორი მოხუცდა, თუ იმით, რომ ეს ბეითები რედაქტორთა შრომის ნაყოფია? მეტ თუ ნაკლებ გონებამახვილობაზე დაფუძნებული ვარაუდების გარდა, ჯერჯერობით არაფერს არ უნდა ველოდეთ. „შაჰ-ნამეს“ ორგანიზებული შესწავლა სჭირდება და ასეთი შესწავლა მას მართლაც მოელის.“ დიდი ქართველი ირანისტის მიერ საკითხის ასე დასმა კარგა ხანია მოითხოვს გამოპასუხებას.

ყველა მკვლევარი, ვინც ამ საკითხს შეხებია, ამ ფაქტს ფირდოუსის სისუსტედ მიიჩნევს, მწერალი დაიღალა და ეპოპეის მეორე ნაწილში ძალაუნებურად პირველი ნაწილის პოეტური სახეები და ოსტატური ხერხები განიმეორაო. რუს მეცნიერს ა. სტარიკოვს წიგნის მეორე ნაწილი სუსტად არ ეჩვენება, მაგრამ ამას ასე (ვიტყოდით, მეტად საინტერესოდ) ხსნის: როგორ

შეიძლება, მეორე ნაწილი სუსტი იყოს, მაშინ, როდესაც არ არის გამორიცხული, მასში შემავალი ზოგი პოემა ავტორს უფრო ადრე ჰქონდეს დაწერილი, ადრე კი დაღლილი ხომ არ იყო. ე.ბროუნი, რომელიც, როგორც ვთქვით, ალტაცებული არ იყო „შაჰ-ნამეში“, პოემას დეფექტებად უთვლის იმას, რომ იგი დიდი მოცულობისაა, მეტრი ერთფეროვანი აქვს, ერთგვაროვანი შედარებებითაა სავსე (მისი ყველა გმირი მრისხანე ლომს ან გამძვინვარებულ სპილოს ჰგავს).^{*} ე.ბროუნი „მართალია“ ანალიზის დროს, — ოღონდაც, რომ პოემის შედარებები და საერთოდ პოეტური სახეები „ერთფეროვანია“. ჩვენ მეტსაც ვიტყვოდით, თვითონ გმირებიც ერთმანეთს გვანან, მათი მოქმედებანიც „ერთნაირია“. არც ფაბულებია ორიგინალური, ისინი ხომ, — ჩვენ ეს კარგად ვიცით, — არაიშვიათად ნასხვისარია. ე.ბროუნი ცდება დასკვნის გამოტანის დროს, რადგან ამ „ერთფეროვნებით“ პოემას ღირსება ემატება, თორემ არ აკლდება. დიახ. ემატება. საქმე გვაქვს არა პარადოქსთან, არამედ შუა საუკუნეებსა და ანტიკურ ხანაში დომინირებულ ტიპურ მოვლენასთან. შუა საუკუნეების მწერლობაში (საერთოდ ხელოვნებაში) ბატონობდა სხვა პრინციპი. ლაპარაკია ე.წ. „შეჩვეულის (ნაცნობის) ესთეტიკაზე“, როცა „მსმენელის ესთეტიკური გრძნობა კმაყოფილდება მხოლოდ მისთვის ნაცნობი ფორმებითა და სიუჟეტებით. ის პოეტისაგან მოელის არა ახალ სიუჟეტს, რომელიც აღქმული იქნება, არა როგორც რაღაც უჩვეულო, უცხო, უინტერესო, არამედ როგორც მისთვის ნაცნობი და შეჩვეული სიუჟეტის რაც შეიძლება უფრო ოსტატური და გამომსახველობითი ვარიაცია... და პოეტი, რომლის ესთეტიკური შეხედულებები არ განსხვავდება მისი მსმენელის ესთეტიკური შეხედულებებისაგან, ცდილობს, გააფერადოს ძველი სიუჟეტის ქარაზა რაც შეიძლება გამომსახველად.“^{**} დ.ლიხაჩოვის აზრით, ეს იყო სტერეოტიპის შექმნის პრინციპზე აგებული ლიტერატურა. „სტერეოტიპი ავტორის უნიკობისა და მისი ნაწარმოების მხატვრული სისუსტის

* *А. Стариков*, გვ. 529.

** *Е. Вронге*, II, გვ. 142

*** *Б.Я. Шидфар*, *Образная система арабской классической литературы*, (VI-XII вв.). М., 1974, გვ. 12

მაწვენებელი არ იყო... შუასაუკუნეების ხელოვნება ორიენტირებული იყო „ნაცნობზე“ და არა უცნობსა და „უცნაურზე“. შუასაუკუნეების მახლობელი აღმოსავლეთის ლიტერატურაში ავტორსა და მკითხველს შორის არ არსებობს ის მალული ბრძოლა, რომელიც თანამედროვე ლიტერატურას ახასიათებს, მათ შორის მშვიდობიანი ურთიერთობა სუფევს. მეტიც, ხშირად ავტორის „სტრუქტურა“ ემთხვევა მკითხველის „სტრუქტურას“ და მათ შორის მყარდება ისეთი მიმართება, რომელიც ავტორისა და მკითხველის სრულ ურთიერთგაგებას წინასწარვე გულისხმობს და პოტენციურად მოიცავს.“^{**} „თუ თანამედროვე ხელოვნება ამოდის იმ შეხედულებიდან, რომ ორიგინალობა და ინდივიდუალური თავისებურება მიეკუთვნება მხატვრული ნაწარმოების ღირსებებს, შუა საუკუნეების ესთეტიკა ყოველგვარ ინდივიდუალურს ცოდვისმიერად, ამპარტანობის გამოვლინებად თვლიდა და იმ თავიდან თანდაყოლილი „ღვთივგაგონებული“ ნიმუშების ერთგულებას მოითხოვდა. მხატვრული რიტუალის რთული პირობების ოსტატური განმეორება და არა საკუთარი გამოგონება, — აი, რა მოეთხოვებოდა მხატვარს.“^{***} ამდენად, პოემაში ასე თვალსაჩინო ეს განმეორებანი, ჩვენი აზრით, არც ფირდოუსის სიბერეს უნდა მივაწეროთ, არც მის მოქანცვას და არც პოემის გადამწერებს. გავიხსენოთ 'აუტონს ზემოთ უკვე მოტანილი გამოთქმა: „ფირდოუსის ხელოვნების სრულქმნილება იმაშია, რომ [ეს წიგნი] თავიდან ბოლომდე ერთი სტილითაა გამართული და ერთი მანერითაა გაწყობილი. მისი დასასრული ისეთივე მომხიბლავია, როგორც დასაწყისი. ეს კი ოსტატობის ძლიერება და უმაღლესი ხარისხის სრულქმნილებაა.“^{****} არ ვიცით, ახალი ხანის სპეციალისტთაგან, „ნაცნობის ესთეტიკის“ ფონზე პირველად ვინ განიხილა აღმოსავლური ლიტერატურა, მაგრამ ვინც არ უნდა იყოს იგი, ამ დარგში პირველი სიტყვა მას არ ეკუთვნის, — „ლობზ ალ-ალბზის“ ავტორს ჭერ კიდევ როდის, მე-13 საუკუნეში, უკვე აქვს თქმული მთავარი სათქმელი. იგი,

* *Д.С. Лихачев, Поэтика древнерусский литературы. М., 1979, гл. 7.* ასე რომ, იბრაგინსკის შეხედულება, — „კლასიკოსები ყოველთვის სრულებითაც არ ყოფილან პირველადმოქმენები, არაიშვიათად ისინი ხდებოდნენ ძველი, მშობლიური ტრადიციის გამგრძელებელი“ (*И.С. Брагинский, Из истории, гл. 164*) საქმეს სრულად არ ასახავს.

** *ეჩიველიძე შტუდიები. თბილისი, 1985, გვ. 15.*

*** *Ю.М. Лотман, Структура художественного текста. М., 1970, гл. 156.*

**** *ლობზ, გვ. 269.*

ვიმეორებთ, გვასწავლის: ფირდოუსის პოემა იმიტომაც არის საქებარი, რომ იგი ერთი სტილითაა გამართული და ერთი მანერითაა გაწყობილი. ამის გამოა, რომ მისი დასასრული ისეთივე მომხიბლავია, როგორც დასაწყისი. ფირდოუსიმ 120 ათასი ტაეპიანი ეპოპეის მანძილზე ბოლომდე გაითავისა „ნაცნობის ესთეტიკა“. მისი ეპიზოდების, პასაჟების, პერსონაჟთა გარეგანი და შინაგანი თვისებების, რითმების, სენტენციებისა და მხატვრული სახეების განმეორებანი მკითხველს კი არ ეჩოთირება, პირიქით, იგი მათ უკვე მიეჩვია და კითხვის დროს გზადაგზა მათთან, ამ მომხიბლავ ხატებთან, ერთხელ კიდევ შეხვედრის სურვილი უჩნდება. მოელის მათ. შეიძლება გვითხრან: თუ ასეა, მაშინ ხელოვნათა ყველა ნიმუში ერთმანეთის განმეორება ყოფილა და მისი განვითარება და გამრავალფეროვნება თავიდანვე უნდა გამოირიცხოსო. მართლაც არის საშიშროება, ზემოთ ნათქვამი ისე გაგვიგონ, თითქოს ვამტკიცებდეთ, ყოველი ახალი ამბის გადამმუშავებელი მისი წინამორბედის ასლს იძლევა; ასევე, ერთსა და იმავე პოემაშიც კი ავტორი დაახლოებით ნახევარ თხზულებას რომ შექმნის, შემდეგ ახალს არაფერს გვთავაზობსო. ეს ასე არ ხდება. ხდება ევოლუცია. ფაბულების მაგალითზე თუ ვილაპარაკებთ, საქმე გვაქვს არა ზუსტი ასლების გადაღებასთან, არამედ მათში გარეგნულად არც თუ ისე თვალში საცემი ცვლილებების შეტანასთან. ხოლო ერთსა და იმავე ნაწარმოებში პოეტური სახეების განმეორებაზე თუ მიდგება საქმე — ახალ სიტუაციაში მის მორგებასთან და ახალი რაკურსით მისთვის შეხედვასთან. აქ სულ ახალი და ახალი, უფრო დახვეწილი და უფრო სრულქმნილი ვარიანტები იქმნება. ესაა იდეალურთან მიახლების (უფრო სწორად, იდეალურს გამოკიდების) ნაცადი გზა. მხატვრული იდეალი გაქვავებული იდეა-ფიქსი არ არის. იგი ყოველთვის იმდენად უნდა იყოს მიუწვდომელი, რამდენადაც გვგონია, რომ მას მიეუახლოვდით. იგი მირაჟს უნდა ჰგავდეს. ასეთია ხელოვნების ევოლუციის მექანიზმი.

ჯერ კიდევ ჰმასსემ შენიშნა, რომ „შაჰ-ნამეში“ მეორდება გმირთა ქმედებები და მოვლენები. მაგ., ესქანდნეჰარის შვიდი ფათერაკი ფაქტიურად როსთამის შვიდი გმირობის ვარიაციაა. „ნაცნობის ესთეტიკა“ მოქმედებს ამ ორი გმირის სხვა მონაცემების დახატვის დროსაც. ფიქრობენ, რომ ერთი შექმნილი უნდა იყოს მეორის გავლენით. მაგრამ აქ ბანალურ გავლენასთან როდი გვაქვს საქმე, — მკითხველს, რომელმაც იცის, რა განსაცდელი გარდახდა როსთამს და რითი დამთავრდა იგი, ახლა აინტერესებს, როგორ გამოვა ესქანდნეჰარი ასეთივე ფათერაკებიდან. როგორც ზემოთ

უკვე აღენიშნეთ, „შაპ-ნამეს“ ერთი ტიპის გმირებიც კი გარეგნობითა და მოქმედებით იდენტურნი არიან. აქ „შაპ-ნამე“ გამოწვეული არ არის და არც შეიძლება, რომ ყოფილიყო. „ვეფხისტყაოსანი“, რომელიც როგორც ცნობილი ფაბულისაგან გარკვეული სიუჟეტის შექმნის, ასევე გმირთა ხასიათების ძერწვის თვალსაზრისით, „შაპ-ნამეს“ ტიპის თხზულებაა, ასეთსავე „ტრაფარეტულ“ გმირებს იძლევა. ვ.ნოზაძის ანალიზის თანახმად, ნესტანისა და თინათინის მშვენიერება ერთნაირი აქსესუარების მქონეა. თინათინის ტანი, პირი, ლაწვები, თვალები, ბაგეები, კბილები, წარბ-წამწამები, თმა, ყელი, მკერდი ისეთივე მეტაფორებითა და შედარებებითაა დახატული, როგორც ნესტანის. „თინათინის ტანი არის: მალალი, წერწეტი, ნაზი, სურნელი, მკვერი.“ „ნესტანის ტანი არის: მალალი, წერწეტი, ნაზი, მაგარი, მტკიცე, სურნელოვანი“^{*} და ა.შ. საერთოდ, მათი მშვენიერება ერთნაირია: მათი ლაწვი წითელია, ბაგე — წითელი, თვალი — შავი, კბილი — თეთრი, წარბ-წამწამი — შავი, გრძელი, ხშირი; თმა — შავი, გრძელი, ხშირი, ყელი — თეთრი, მალალი“^{**} ასევე იდენტურია ტარიელისა და ავთანდილის მშვენიერებანი.^{***} სამართლიანად წერდა ი.ბრაგინსკი ეპოსის გმირებზე: „ჩვეულებრივ ეპოსის გმირები არიან არა იმდენად ხასიათები მათ ყოველგვარ ცვალებად გამოვლინებაში, რამდენადაც წარმოადგენენ მთლიან ტიპებს, რომლებიც მკაცრად ფიქსირებულ და ნაკლებად ცვალებად ხასიათებს ატარებენ. ამაში მდგომარეობს ერთ-ერთი განსხვავება გმირთა გამოსახვისა ეპოსსა და, ვთქვათ, დრამას შორის“⁺ (თუმცა ი.ბრაგინსკი იქვე შენიშნავს, რომ, ამისდამიუხედავად, „შაპ-ნამეში“ გამოყენებულია დრამისათვის დამახასიათებელი გამოსახვის საშუალებანიც.⁺⁺ მას საამისო მაგალითად მოაქვს როსთამის სახე, რომელიც, მისი აზრით, თუმცა არის „ერთხელ და სამუდამოდ მოცემული ხასიათის მატარებელი“, მაგრამ „ფსიქოლოგიურად ფაქიზად იხსნება მისი სულის მოძრაობანი, მისი ქმედებანი, განცდანი შეიღებთან ორთაბრძოლისა და ესქანდნაბრთან შეხვედრის დროს“).⁺⁺⁺

„ნაცნობის ესთეტიკას“ ემორჩილება „შაპ-ნამეს“ საომარი და ყოფითი ეპიზოდებიც კი, რომელიც მეორდება. მოვიტანთ თითოზე

* ვ.ნოზაძე, ვეფხისტყაოსნის ფერთამეტყველება, გვ. 155

** იქვე გვ. 158

*** იქვე გვ. 157.

**** იქვე, გვ. 165, 168

+ И.С. Брагинский, Из истории, 23, 263

++ იქვე, გვ. 264.

+++ იქვე

თითო მაგალითს: აქრანდები ირანელებს სთავაზობს ან ზავს, ანდა ორთაბრძოლაში გამარჯვებულის სასარგებლოდ ომის დამთავრებას. ქაე-ხოსროვი არ ლებულობს ამ წინადადებას. იწყება ბრძოლა. თხრილი. გრიგალი (გვ.გვ. 1323, 1356). ბავშვები ბურთს თამაშობენ. მეფესთან ახლოს მიგორებულ ბურთს არც ერთი ბავშვი არ გაეკიდა გარდა იმისა, რომელიც მეფის ძეა, თუმცა მან ეს არც იცის. სისხლი თავის სათქმელს ამბობს (გვ.გვ. 1970, 1978). ამავე ესთეტიკის მოთხოვნილებებს პასუხობს პოემაში თითქმის ყველა წერილი, პოემის თავების ტიპური სიტუაციის ამსახველი „ტრაფარეტული“ დასაწყისები („მეორე დღეს, როცა...“ და ა.შ.)^{*} და განსაკუთრებით პოეტური სახეები და რითმები. ფირდოუსი იმეორებს ტაეპებსა და ბეითებს, ფრაზებს. როდესაც ირანელები ლაშქრობებიდან სამშობლოში ბრუნდებიან (ასეთი სცენები კი ხშირია) და ამას აღწერს პოეტი, ყოველთვის გინდა და მოელი, რომ მან განიმეოროს თავისი ერთხელ უკვე ნათქვამი ტაეპი: *სუ-მე მარზ-ე ირან ნეჰანდ რუჷ* („ირანის ქვეყნის მხარისაკენ დაადეს პირი“). თითქოს ფირდოუსიმ იცის ჩვენი ეს გულისწადილი, გვაწვალებს და გვათამაშებს, სხვა ფაქტურით გვეტყვის ამ სათქმელს, ზოგჯერ კი გაგვახარებს და ბრძანებს: *სუ-მე მარზ-ე ირან ნეჰანდ რუჷ* ძალიან ხშირად ეს განმეორებანი, როგორც უკვე ვთქვით, ახალი ვარიაციებით ხდება. მაგალითად, შედარებას: *ბე დარნამ ნეჰანგ-ო ბე ხომქრ ფალანგ* („წყალში ნიანგი და ხმელზე — ვეფხვი“) სხვაგან ასე გვეტყვის: *ბე დარნამ ნეჰანგ-ო ბე ჰამუნ ფალანგ* („წყალში — ნიანგი და ველზე — ვეფხვი“).

„შაჰ-ნამეს“ რითმა პირწმინდად ემორჩილება „ნაცნობის ესთე-

* ფირდოუსის უყვარს პოემის თავის დაწყება გათენების აღწერით (და თითქმის ყოველთვის მეტაფორებით) ამის შესახებ იხ: P.Horn, Sonnenaufgange im Schahname. „Orientalistische Studien Th. Noldeke zum 70-stem Geburtstag“, 1906, Bd II, გვ. 103ა

ტიკას“. აქ აკვიატებული შერითმებები გვაქვს და ეს გამოწვეულია არა იმით, რომ ფირდოუსის თუნდაც მისგანვე გაცვეთილი რითმები აქვს ნახმარი, არამედ იმით, რომ ესთეტიკურ ტკბობას სწორედ ეს მოსალოდნელი რითმები ანიჭებს მკითხველს. მოულოდნელ რითმებს ის არ მოიტანს, თუმცა რთული რითმების ვირტუოზიც არის. სიტყვა ქუს-ის რითმა უნდა იყოს *ფუს, აქარანამბ-ისა — უბ, გვ-ისა — ნვ, რაზმ-ისა — ბაზმ, თახთ-ისა — ბახთ, თაჯ-ისა — აჯ, ჯანგ-ისა — ჩანგ, რუმ-ისა — ბუმ* და ა.შ.*

„შაჰ-ნამეს“ ლექსი საოცრად მელოდიურია.^{***} მართალია, სწორად შენიშნავდა თ. ნოლდეკე, ეს პოემა არც სიმღერისთვის იყო დაწერილი და არც კანტილაციისთვისო, მაგრამ იგი გარკვეული რეიტატივით იკითხებოდა (ჩვენ უკვე ვწერდით შესავალში „შაჰ-ნამეს“ წამკითხველებზე და აქ მათ შესახებ მეტს აღარაფერს ვიტყვით). ამაში მას ხელს უწყობს თვითონ საზომი (მოთაყვარები). იგი, როგორც ეს საბოლოოდ დაამტკიცა ი.მარმა, ირანული საზომია (ჯერ კიდევ მე-7 საუკუნის ფილოლოგი შამს ად-დინ ყასი თავის ნაშრომში: „ალ-მუ' ჯამ ქირ მე'აჰირ აშ'არ ალ-'აჯამ“ აღნიშნავდა, რომ მოთაყვარები სპარსული სალექსო ზომია...)^{***} მისი საშუალებით ფირდოუსი აღწევს საოცარ ევრითმიას, თუმცა თავის ნიჭსა და ლექსის საზომის შესაძლებლობებს ბოროტად არ იყენებს და ლექსს პოეტური ხატებით ზედმეტად არ ტვირთავს. მან მშვენივრად იცის ძველი ჰემარიტება, რომ ლექსის ტექნიკის ვირტუოზულობა იწვევს მკითხველის გაოცებას და არა აღტაცებას (ადვილი წარმოსადგენია, როგორ ურევდა მას გულს ქაროხნის პოეტური სალტო-მორტალები). ჩვენ ამ ნაშრომში ფირდოუსის პოეტიკის ზოგად პრინციპებზე ვმსჯელობთ და მის კონკრეტულ

* არც იმის თქმა შეიძლება, რომ ფირდოუსი ყველგან ერთნაირად ძლიერია. ერთი ირანელი მეცნიერის თქმისა არ იყოს, „მსგავსად ყველა ადამიანისა, მასაც გრძნობა გააჩნია და მასზედაც მოქმედებს ცხოვრების ავი და კარგი (ჯა'ფარ შე'არ, ანდრეშე-გე ქერდაუსი, „სოზანი“, დოურე-გე მისთ-ი ჩაპარომ, მომარე-გე 10-11, გვ. 1072, 35 წლის მანძილზე სიბერეში შესულ პოეტს 120 ათასი ტაეპის შეთხზვის დროს, ბუნებრივია, ერთგვარად, ცოტათი მაინც შეეცვლებოდა სტილი და მანერა. ამის გარდა, ჩვენ ვიციით, რომ უმრავლეს შემთხვევაში სიბერეში ახალგაზრდული მგზნებარებით ვეღარ წერენ. ეცემა მხატვრული დონე გამოცდილება, რომელიც ასაკს მოაქვს, საქმეს ვეღარ შევლის. სიბერეში „ხელოვანს ეჩვენება, რომ ახლა მეტი იცის, უკეთ წერს. ეს მხოლოდ ილუზიაა“ (სოსო სიგუა, კონსტანტინე გამსახურდიას პროზის სტრუქტურა, თბილისი, 1982, გვ. 25).

** „შაჰ-ნამეს“ ლექსის მუსიკალობაზე საგანგებო მოხსენება წაუკითხავთ იხ: ირაქ ფარსი ნეჟად, მუსიკე-გე შე'არ დარ „შაჰ-ნამე“. „ქერდაუს“, დამთარ-ე სევკომ, გვ. 18.

*** I.O.H. Mapp, II, გვ. 64.

ხატებს არ ვეხებით, მაგრამ რაკი პოემის ლექსის პარმონიულობაზე ჩამოვარდა საუბარი, ბარემ აღვნიშნავთ, რომ ამ პარმონიულობას იგი ძირითადად ალიტერაციისა და ასონანსის, აგრეთვე შინაგანი, შედგენილი და გარდამავალი რითმების საშუალებით აღწევს. გაკვრით შევეხებით ამათაჲ. „შაჰ-ნამეში“ იშვიათად, მაგრამ მაინც გვხვდება ომონიური რითმები, გვაქვს ე.წ. თაჯნისი (მაგ.: *ქორჲდ — საკ. სახელი და ქორჲდ — „ქეემოთ“*. გვ. 827). აგრეთვე *თაჯნის-ე თამში*, როცა რითმაში შემავალი ორივე სიტყვა ომონიურია. იშვიათად, მაგრამ მაინც პოეტი ხმარობს ე.წ. *თაჯნის-ე მურაქქაბს*, როცა ერთი ტაეპის სარიტმო ერთეული მთლიანი სიტყვაა, მეორისა კი — შედგენილი. მაგ.: *თაბანდე („კაშკაშა“)* — *თა ბანდე („მონადის“)*, *„რათა მონამი“*; *ქარსი („სპარსული“)* — *ბარ სი („...ჭერ ოცდაათი“*, გვ. 2689), *სეფას („შემდეგ“)* — *სე ფას („სამი შემდეგ“)* (გვ. 1653) და ა.შ.

შინაგანი რითმები ბეითში:

ჩო იმან შავამ, პარ ჩე ვოქთონ, ბეგჲა,
 ბეგჲამ, ბეგჲამ ბედინ აზრჲა (გვ. 202).
 ანდა:
 ჩო აზ დურ ხოსროუ ნიჲარა ბადიდ,
 ბეხანდილ-ო შადან დელამ ბარ დამიდ (გვ. 763).

შინაგან რითმებად ხშირად ომონიმებია ნახმარი:

ქანჲნ აქარონ აზ ჯაჲან აქარონ (გვ. 1775). პირველი *აქარონ* იშინავს აფერუმს, მეორე — შემქმნელს, შემოქმედს (*ჯაჲან აქარონ — „ქვეყნის შემოქმედი“*).

ანდა: *ჯაჲან-ე ჯაჲან — „მჭროლავე საწუთრო“* (გვ. 2001).

განსაკუთრებულ პარმონიას ქმნის და ლექსის ქსოვილს მტკიცეს ხლის ფირდოუსის აკრომონოგრაფები, როცა ერთი ბეითის რითმა გადადის მეორე ბეითში, მაგრამ არა რითმად (მაშინ, ასეთ შემთხვევაში, ოთხი ერთნაირი რითმის მქონე ტაეპი მოიყრიდა თავს), არამედ შინაგან რითმად. მაგ.:

ჩო ბეშნდ დასთან, დელამ ბარ დამიდ,
 ზე ბას მქარ ბარ ჯან-ეუ ხოდ ნარამიდ,
 ხორამიდ ბა ბანდე-ეუ ფორ შეთან და ა.შ. (გვ. 157).
 ანდა კიდევ:
 ქორჲდ ანად აზ თახთ-ო შოდ ფეშ-ე უმ,
 ბამაზიდ ბარ რჲ-ეუ ჲ ჩამმ-ო რჲა.
 ჯაჲან-ე ჯაჲანჯჲა ბორდამ ნამაზ,
 გორაზან სჲ-ეუ თახთ რაქთანდ ბაზ (გვ. 747).

არაიშვიათია „შაჰ-ნამეში“ ე.წ. ამებეური კომპოზიცია, ერთი

და იმავე სიტყვით (ან სიტყვებით) ბაითის დაწყება: მოვიტანთ ერთ მაგალითს:

ქოჯან სარ-ო თჯ-ო შაქანშაქან;
ქოჯან ლელვარ გერამი მაქან;
ქოჯან ჰაქიმან-ო დანანდევან,
ამან რანჯბარდარ ხანანდევან;
ქოჯან ბოთანი ფორ აზ ნან-ო შარპ,
სოხან გოქთან-ე ზობ-ო ჯე-ე ნარპ;
ქოჯან ქე ბარ ქუა ბუღამ ქონამ,
ბორიდე ზე არამ-ო აზ ქამ-ო ნამ;
ქოჯან ქე სულე სარამრან ბე აბრ
ქოჯან ქე ბუღი შექარამ კოზაბრ (გვ. 618)?!

მოტანილი ადგილი ტაეპთა და არა ბეითთა ურთიერთმიყო-
ლების პრინციპით არის დალაგებული. ბეითებში კი, რომელშიაც
ორი ტაეპი შედის და ყოველი მეორე ტაეპი ცალკე სვეტს ქმნის,
ყველა „ქოჯან“ ერთმანეთს უშუალოდ ემეზობლება და ეს მეზობ-
ლობა უფრო შთამბეჭდავია (ამებეურე კომპოზიცია იხილეთ,
აგრეთვე, გვერდებზე: 1003, 1276 და სხვაგან).

ჩემი მოწაფეები გამოსაცემად ამზადებენ გამოკვლევებს „შე-
დარება „შაქ-ნამეში“ (მ.მიქაშვიძე) და „მეტაფორა „შაქ-ნამეში“
(მ.ალექსიძე). ამის გამო აქ არ შევუდგებით ამ საკითხების
გარჩევას. გვინდა, მკითხველს სიახლოვნება მივანიჭოთ ფირდოუსის
ერთდროულად ალიტერაციებისა და ასონანსების შემცველი ორი-
ოდე ბეითის მოტანით.

ბელუგოქო, ქინ ქუდაქ-ე შირ ხარ
ზე მან რუხჯარი ბე ზენარ ღარ.
ფედარვარამ აზ მადარ ანდარ ფაზირ
ვაზ ინ გაუ ნაღჯამ ბეფარეარ ბე შირ (გვ. 41).
თო თჯჯანგრან ბან ქარღი ღო ჩანგ,
ქორუ მანღ აზ ჯანგ ჩანგ-ე ფაღანგ (გვ. 1174).

ფირდოუსისათვის ალიტერაციებისა და ასონანსების ლექსში
დაჯრა სულ იოლი საქმეა, მაგრამ როგორც უკვე ვთქვით, ის
ზომიერად მიმართავს მას. ეშინია, დამატებობელი პოეტური სახე
დაშაქრული არ გამოუვიდეს, მშვენიერება კიტრში არ გადაეზარ-
დოს. ზემოთ მოტანილ ორ ბეითში ზომიერება თითქოს დარღვე-
ულია. ეს იქნებ თავისი რაყიფებისთვის ჰქონდეს მას გაკეთებული,
შეიძლება, ტექნიკური ოსტატობით გატაცებულ თავის თანამედ-
როვე პოეტებს ფირდოუსი ამით ეუბნებოდეს: აი, ხომ ხედავთ,
როგორ შემიძლია ლექსში ალიტერაციების დაჯრა, მაგრამ ამას
არ ჩავდივარო. ეგების ის იქცეოდეს მსგავსად დონ-კიხოტისა,
რომელმაც, სანჩოს ანდაზებით გაბეზრებულმა, ერთხელ მასზე

მეტი ანდაზები დაახვავად ა ამით გაკვირვებულ თავის საკურ-
ველმტვირთველს განუმარტა: აი, ხომ ხელავ, შენზე მეტი ანდა-
ზების მოტანა შემიძლია, მაგრამ ამას არ ჩავდივარ, რადგან
ანდაზებით ლაპარაკი ცუდი ტონიაო. ზოგჯერ სამი თანხმოვნის
ალიტერაციაა შექმნილი:

ქე ქამ ქარდ აზ ონ ბუმ-ო ბარ ნამ-ო ნაზ (გვ. 268),
განმეორებანი: ზე თოლ-ო ზე გორზ-ო ზე ქუს-ო ზე გარდ (გვ.
784). ბესაზ-ო ბებაზ-ო ბენაზ-ო მერანჯ (გვ. 2072). ნაქაპად
ნასუზად ნათარსად ზე დარდ (გვ. 2459).

პოემაში სხვა სახის განმეორებანიც გვხვდება. ფირდოუსი
არაიშვიათად იყენებს განმეორების ხერხს, როცა ავტორისეულ
თბრობას გმირის ინტონაციური ვარიაციები ჩაერთვის. როგორც
ვთქვით, „შაჰ-ნამეს“ პოეტურ ხატებს საგანგებოდ აქ არ განვიხი-
ლავთ, მაგრამ მკითხველს რომ ერთგვარი შთაბეჭდილება შეექმნეს
ფირდოუსის პოეტურ სამყაროზე, მოვიტანთ მისი შედარებებისა
და მეტაფორების რამდენსამე მაგალითს, თუმცა აქვე უნდა ვთქვათ,
რომ ამ ტროპებით იგი არ გამოირჩევა (როგორც, ვთქვათ, ნეზამი,
რომელმაც ისინი, მეტაფორა მიანიც, თავისი ესთეტიკური მრწამსის
ძირითად საყრდენად იქცია): „სისხლისგან მიწა, იტყოდი, საწნახე-
ლად ქცეულაო, შუბებისაგან ჰაერი ლურწმიანი ველი გამხდარაო“
(გვ. 880). „ჰაერი ყორნის ბოლოს დაემსავავსა ისრის ფრთისაგან“
(გვ. 2281), „ლაშქარი ხოხბის ფრთასავით იყო მოკაზმული“ (გვ.
2279), „ათრთოლდა, როგორც ხის ფოთოლი“ (გვ. 811), „ისეთ რაშზე
ზის, რომ იტყვი, ბისოთუნის მთას ფეხი აუღდაშო“ (გვ. 953),
„დაიძრა ჯარი, როგორც ზღვა გრიგალისაგან“ (გვ. 730), „როგორც
შევარდენი მოიტაცებს ტოროლას, ისე მოსტაცა ის ძვირფასი თაჯი
თაჯავს“ (გვ. 836), „გული შურისგებით ჰქონდა სავსე, თავი —
გრიგალით“ (გვ. 810), „გული მკმუნვარებით ჰქონდა სავსე, ტანი
— სისხლით“ (გვ. 2042), „ჯარში გურზის, ხმლის, სპილოებისა და
მეომრების სიხშირისაგან ნიავე ვერ გაატანდა“ (გვ. 934), „თავი
შურისგებით სავსე, ტუჩები — ქარით“ (გვ. 1751), „ცხენების
ქიხვინისა და ქოსების ბაგა-ბუგისაგან ცამ მიწას აკოცა“ (გვ. 888),
„თოვლით აივსო შავი მთიანეთი (თმა გაუთეთრდათ“ (გვ. 1918),
„ნიანგი (ცხენი) — ქვეშ, გველეშაპი (ხმალი) — ხელთ“ (გვ. 1484),
„დღემ ბნელ მიწაზე იაგუნდი (სხივები) გაჰფინა“ (გვ. 770),
„ერთხანს მიწას საიდუმლოებას ეუბნებოდა (მიწაზე ჰქონდა პირი
დადებული“ (გვ. 529) და ა.შ.

ფირდოუსი ზმებს იშვიათად მიმართავს, მაგრამ რაც აქვს,

* აგვაბარია, გვ. 46

შთამბეჭდავია. მრავალფეროვნებისათვის და ზოგჯერ კი იმ მიზნითაც, რომ საზომში უკეთ მოაქციოს, რიცხვით სახელებს დანაწევრებით გადმოსცემს: „ორჯერ ასიათასი“ (გვ. 2060), „ოთხასჯერ დათვალე ათასი“ (გვ. 2582) და ა.შ. არაიშვიათად მიმართავს პათეტიკურობისთვის ალფიან წოდებით ბრუნვას: „ქე რადან დელორან შაჰან ნაფზარან* გაენ თაჯდარან მანან დანვარან“ (გვ. 273).

მთელი ამხელა ეპოპეა ადამიანური ქმედებებით არის გაჯერებული. აქ ერთმანეთსაა შეხამებული სისხლისმღვრელი ბრძოლები და ქეიფები, ნადირობები და სასიყვარულო პაემნები, დიდი პოლიტიკით გამართლებული ახლობლის სასიკვდილოდ განწირვა და ყარიბთა გამოსარჩლება. წიგნში ისმის მამლების ყვირილი, ტოროლების გალობა, ბულბულთა ყეფა, ცხენთა ჭიხვინი, ისართა წივილი, ხმლების ჩახაჩუხი, სპილოების ძგარაძგური, ქოსების ბაგუნი... დულს ცხოვრება და გადმოდულს. ამ დიდტანიან წიგნებს რომ შეხედავთ, ერთი შეშინება შეგეშინდებათ, ამას ბოლომდე რა ჩამაკითხებსო! მაგრამ რომ ჩაიკითხავთ, უკმარისობის გრძობა გრჩებათ, რატომ კიდევ არ გაგრძელდაო! ასე ემართებათ „შაჰ-ნამეს“, „ომი და მშვიდობის“, „იოსები და მისი ძმების“, „დავით აღმაშენებლის“ მკითხველებს.

მიუთითებთ ხატვის კიდევ რამდენსამე ხერხსა და მექანიზმზე: სავსებით სამართლიანად შენიშნავენ, რომ „შაჰ-ნამეში“ ბრძოლა მარტო კეთილსა და ბოროტს შორის არ წარმოებს. აქ გვაქვს ისეთი შემთხვევებიც, როცა ერთმანეთს უპირისპირდება ორი კეთილი გმირი, მაგ., როსთამი და სოჰრანი. როსთამი და ესქანდრეზარი და ა.შ. ტრაგიკულობა სწორედ ამაშია და ამის მეოხებით დგება ფირდოუსი ახალი მხატვრული აზროვნების სათავეებთან სპარსულ პოეზიაში. როსთამისა და ესქანდრეზარის ორთაბრძოლის გარდუვალობა ტრაგიკული რეალურობით აქვს პოეტს ახსნილი: ესქანდრეზარი თავისი ტირანი მამისაგან ტახტს ასე ვერ მიიღებს, თუ მას ბორკილებგაყრილ როსთამს არ მიუყვანს. ამიტომ მას უკან დასახევი გზა არა აქვს, მიუხედავად იმისა, რომ იგი თავყვანს სცემს როსთამს. აქეთ როსთამის მოტივებიც გასააგებია (იგი რომ არ დაჰყვა ესქანდრეზარის ნებას), — როგორ შეიძლება როსთამის ასე დამცირება და მიუხედავად იმისა, რომ იგი დიდად პატივისცემელია ესქანდრეზარისა (და სიმორლისგანაც იყო გაფრთხილებული, ესქანდრეზარის მკვლელი დიდხანს ვერ იცოცხლებსო), როსთამი იძულებულია სამკვდრო-სასიცოცხლოდ შეეებას ესქანდრეზარს და მოკლას იგი.

პოემაში ბევრი წერილი იკითხება. ისინი ვრცლადაა გადმოცემული ზოგჯერ იმ მიზნით (ეს კი თხრობის ხერხია პოეტისათვის),

რომ მომხდარი ამბავი, რომელიც ამ წერილშიცაა აღწერილი, უფრო ვრცლად და რელიეფურად წარმოადგინოს (ასეთივე სურათი გვაქვს პერსონაჟების მიერ უკვე მომხდარი ამბის მოყოლის დროსაც. გვ.გვ. 143, 711).

ჯერ კიდევ შუა საუკუნეებში აღნიშნავდნენ ლიტერატურის თეორეტიკოსები „მარაბათ-ე ესთეჰლულს“ ფირდოუსის ლექსში, რაც მოსახდენის ერთგვარ ანონსს გულისხმობს (მოსალოდნელი შემთხვევების წინასწარ გამხელის მაგალითები „ნიბელუნგებშიც“ გვაქვს) (გვ.გვ. 557, 559, 1277, 1289).

„შაჰ-ნამეს“ შინაარსობრივი კონსტრუქცია საკმაოდ რთულია. მაგ., 1) ქარბდუნის გაგზავნილი ჯანდალი იემენის მეფეს ეუბნება: 1) ქარბდუნმა შემოგიტვალა... 3) იემენის მეფეს გადაეციო: 4) დიდხანს იცოცხლეო! რა კარგად თქვა ერთმა ბრძენმაო: 5) ჩემზე უკეთეს ახლობელს ვეძებო.

შინაარსობრივი შეუსაბამობანი

როგორც შუა საუკუნეების ბევრ სხვა პოემაში („ვინს-ო რამინში“, მაგალითად) „შაჰ-ნამეშიაც“ არის არაერთი შინაარსობრივი შეუსაბამობა. ეს მოვლენა ძირითადად გამოწვეულია იმით, რომ ჩვენამდე მოღწეულ და ჩვენს მიერ კანონიკურად მიჩნეულ ვერსიებს ერთი ავტორი არა ჰყავთ, ამბავი მრავალი კაცის ხელშია გამოვლილი და ყოველ მათგანს გარკვეული ცვლილება აქვს შეტანილი ამ ამბავში. საბოლოოდ მისი შინაარსი დეფორმირებულია. ეს პროცესი, რომელიც „ნაცნობის ესთეტიკას“ ეხამება, სასურველი პროცესია, რადგან იგი თხზულების სახალხოობას, მის საყოველთაოდ აპრობირებას უწყობს ხელს. ხდება მისი ადაპტირება რაც შეიძლება ფართო აუდიტორიასთან, რამდენადაც ეს „რაც შეიძლება ფართო აუდიტორია“ თავისი გემოვნებისა და მხატვრული შესაძლებლობების მაქსიმალურად მოხმობის თვალსაზრისით მის ტრანსფორმირებას ამსდენს, საბოლოოდ ვღებულობთ დროსა და სივრცეში საყოველთაოდ აღიარებულ ვარიანტს. მაგრამ ასეთი ტრანსფორმაცია ყოველთვის უმტკივნეულოდ როდი ხდება, ამბის ამა თუ იმ ე.წ. ფუნქციის შეცვლის, დაკლების ან მომატების შედეგად თხზულების შინაარსი რომ იცვლება, ყველა მეორე თუ მესამე ხარისხის დეტალების შეცვლა და ამბის საამისოდ

გადაკეთება ყოველთვის როდი აგონდებათ. რჩება ძველი ვერსიის „კულები“ და ვლებულობთ შინაარსობრივ შეუსაბამობებს.*

თითქოს ერთი ასეთი შეუსაბამობაა თორმეტი ორთაბრძოლა, რომელზედაც მიუთითებენ ლიტერატურაში. აქ თერთმეტი ფალავანი იბრძვის და არა თორმეტი (თითქოს გადამწყვეტი მნიშვნელობა უნდა ჰქონდეს იმასაც, რომ როსთამის ორეული ჰერკულესი სწორედ რომ 12 გმირობას ჩადის). იმ რედაქციის დამცველების აზრით, რომელშიაც სათაურად თორმეტი ორთაბრძოლა იკითხება, აქ შეუსაბამობა არა გვაქვს, რადგან ერთი ფალავანი, ბნეანი, ორჯერ ღებულობს ორთაბრძოლაში მონაწილეობას, პირველად — ჰუმანთან (გვ. 1182), მეორედ — რუმთან (გვ. 1238), ამდენად, მათ გამოცემებში ეს თავი ასეც არის დასათაურებული: „თორმეტი ორთაბრძოლის ამბავი“. მაგრამ ამ ეპიზოდში სწორედ რომ თერთმეტი ორთაბრძოლა იმართება ერთი, ორივე მხრისათვის მიღებული, პირობის თანახმად. ამ აქტში სწორედ თერთმეტი წყვილი ღებულობს მონაწილეობას და არა — თორმეტი. ბნეანისა და ჰუმანის ორთაბრძოლა, რომელზედაც მიუთითებენ, მანამდე მოხდა და იგი აქ სათვალავში არ უნდა შევიდეს, ეტყობა, როსთამი ჰერკულესს ადრე დაშორდა.

ჩვენი აზრით, არ შეიძლება, შინაარსობრივ შეუსაბამობად მივიჩნიოთ ის ანაქრონიზმები, რომლებიც „შაჰ-ნამეში“ იკითხება და არაფრით არ არის გამორიცხული, იგი ფირდოუსის ნახელავი იყოს. თავისი დროის ბევრი ყოფითი რეალია, როგორც ეს დამახასიათებელი იყო შუა საუკუნეების ხელოვანთათვის, მას გამოყენებული აქვს წინარე, ზოგჯერ სულაც მითითური, პერიოდის ასახვის დროსაც (ერთი ზღაპრის გმირი ქრილობაზე იოდს ისვამს). როგორც ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, ფირდოუსის (და არათუ ფირდოუსის, არამედ ქრისტიანულ საქართველოს ისე ახლოს მცნობ ხაყანესა და ნეზამის) მეტად ბუნდოვანი წარმოდგენა აქვს ქრისტიანულ ინსტიტუტებზე. „შაჰ-ნამეში“ აღექსანდრე მაკედონელი ერთგან ქრისტეს ფიცულობს (გვ. 1865), — რაკი ბერძენ გმირზეა ლაპარაკი, ფირდოუსის მიაჩნია, რომ საბერძნეთი მუდამ ქრისტიანული ქვეყანა იყო. რა თქმა უნდა, როდესაც ასეთ შეუსაბამობებს ავტორისეულად მივიჩნევთ, ყოველთვის ფრთხილად უნდა ვიყოთ, — არ არის გამორიცხული, რომ ასეთი ანაქრონიზმები დაეშვათ ტექსტის გადამწერებსა და ინტერპოლა-

* ამის შესახებ იხ: მთოდლა, სპარსულ-ქართული ეტიუდები, III გვ. 89.
 ** „შაჰ-ნამე-ე“ ქერდაუსი, ჩელდე თანჩომ, თასქიქ-ე მათნ ბე ექთემბა-ე როსთამ 'ალმეფი, ზირ-ე ნაზარ-ე ნუშინ. მოსკოუ, 1967, გვ. 86

ტორებს. ირანისტიკამ მოიწონა მოლის ტექსტი, მიეჩვია მას, შემდეგი გამოცემები ძირითადად მის რედაქციას იმეორებს, მაგრამ ეს როდი გვათავისუფლებს ერთგვარი სიფრთხილისაგან. ჩვენ ხომ პოემის მეტად და მეტად პირობითი ტექსტი გვაქვს ხელთ.

პირველი მოვლენა, რამაც უნდა დაგვაფიქროს კანონიკურად მიღებულ ტექსტში, ესაა პერსონაჟების მოულოდნელად, ასე ვთქვათ, ყოველგვარი ადაპტირების გარეშე შემოყვანა თხრობაში.

პოემაში გოთსაჰში ასე ერთეება ამბავში: „მოვიდა ფუსი და მასთან იყო გოსთაჰში“ (გვ. 258). მანამდე კი ჩვენ არ ვიცით, ვინაა ეს კაცი. ის კი არის უფლისწული, ნავზარის შვილი, მაგრამ ამაზე არაფერია თქმული არც მანამდე, არც ახლა. მოულოდნელად გამოჩნდება ქეშენდიც. არც ამ ფალაენის ვინაობა ვიცით ჩვენ (გვ. 318). ბაჰრამში, რომელზედაც შემდეგში ვიგებთ, რომ ის გუდარზის ვაჟი ყოფილა, ასევე წარდგინების გარეშე შემოდის თხრობაში, იგი სხვა გმირებთან ერთად ისეა დასახელებული, თითქოს ჩვენ მას უკვე ვიცნობდეთ (გვ. 318). გუდარზს ხან ბერ ნესტორს აღარებენ, ხან კიდევ — პრიამოსს. ამ უკანასკნელს 50 ვაჟი ჰყავდა და თითქმის ყველას სიკვდილს მოესწრო. ასევე დაემართა გუდარზს, პოეტი გვიამბობს, რომ მას მოუკლეს 70 შვილი (გვ. 1162), მაგრამ ვინ იყვნენ ეს შვილები და როდის, რა ვითარებაში დაიღუპნენ ისინი, ჩვენ არ ვიცით. თვითონ ის რამდენიმე პირი (ბაჰრამი, როჰამი) რომ გუდარზის შვილები ყოფილან, ამასაც გზადაგზა ვიგებთ, სრულიად შემთხვევით (გვ. 857). მაზანდარანში სალაშქროდ მიმავალმა ქაჲ-ქავოსმა „მნლდს ჩააბარა ირანის ქვეყანა, კლიტე, განძი, ტახტი და ბეჰედი“ (გვ. 320). ეს მნლდი ისეთი დიდი რანგის კაცი და შაჰის ისე ახლობელი პირი ყოფილა, რომ მეფე მას თავის მაგივრად ტოვებს, ჩვენ კი მის შესახებ არაფერს გვეუბნებიან არც მანამდე და არც შემდეგ (შემდეგ ის საერთოდ აღარ ჩანს). ხოსროვ ფარვინის ერთ-ერთი ცოლის, ბაჰრამ-ჩუბინეს დის, გორდნაას, ასპარეზობას მთელი სასახლე ესწრება. მათ შორისაა ფარვინის ათას ორასი ცოლი და ხარკა. აქ დასახელებულია შირინი, ნაქებია მისი სილამაზე (გვ. 2848). მანამდე მასზე არაფერია თქმული. ეს მით უფრო დამაფიქრებელია, რომ როცა დიდებულებმა გაიგეს, იგი ხოსროვმა ცოლად შეირთო, მეტად დამწუხრდნენ (გვ. 2872). თუ რატომ დამწუხრდნენ, არ ვიცით. ამბის ბოლოს სრულიად შემთხვევით ვიგებთ, რომ ირანელებს ის ეშმაკეულად მიაჩნდათ. მას სახელი ჰქონია გატეხილი, რასაც ხოსროვი თავად იბრალებს (გვ. 2875). იგი სახეს იშიშვლებს კარისკაცების წინაშე და არწმუნებს მათ იმაში, რომ

ეშმაკეული არაა (გვ. 2941). თუ რა ეშმაკეულობაზეა ლაპარაკი, რას სწამებდნენ შირინს ირანელები, პოემაში არ ჩანს.

„შაპ-ნამეს“ ერთ-ერთი თვალსაჩინო გმირია სამი, ზნლის მამა და სამეფო გვარის ზურგი. მას უთანხმოება მოუყვა შაპ ნავზართან, რის გამო სასახლეს დატოვებს და შინ ბრუნდება (გვ. 245). სამი წიგნში ერთხელ კიდევ იხსენიება: აქრანისძეები თავის მამას აცნობებს წერილით, სმმმა მეფე მიატოვაო (გვ. 252). ოთხიოდე გვერდის შემდეგ კი, სადაც სმშზე არ არის ლაპარაკი, ნავზარი ამბობს ყობაღზე: სამის სიკვდილის შემდეგ ასე არაფერი მწყენიაო (გვ. 256). სამი მომკვდარა, ჩვენ კი ეს შემთხვევით გავიგეთ.

პოემაში ზაპაქი გამოყვანილია როგორც მეფე უზურპატორი, რომელიც ეშმაკს შეეკრა, მოკლა მამა და თავად გამეფდა. შემდეგშიც მან ქვეყანა გააჩანაგა. ეშმაკისვე ჩაგონებით ხოცავდა ხალხს და მათი ტვინით კვებავდა მხრებზე ამოსულ გველებს. ქარბდუნმა მისგან იხსნა ირანი. და აი, ამ ავადსახსენებელი მეფის ჩამომავლობით ტრაბახობს როსთამი, ირანის სახელოვანი გმირი: ჩემი დედა მეპრანბის ასულია, ხოლო მეპრანბი ზაპაქის შვილიშვილი იყო (გვ. 169). ვიმეორებთ, „შაპ-ნამეს“ იმ ვერსიის მიხედვით, რომელიც დღეს ჩვენს ხელთაა, ზაპაქის ჩამომავლობა არაფრით არაა სატრაბახო, თუ არ ერთი ნიშნით: „ზაპაქი მეფობდა, მეფის ჩამომავლობა კი საამაყო იყო“ (მიხეილ ქურდიანი).

აქ არაფერს ვიტყვით გოშთასბის ძმის ზარირეს შესახებ, რომელიც ჩვენს ვერსიაში მეორე ეშლონის გმირია, მეფის ძმაა, მაგრამ როგორც აღვნიშნეთ, აქვე ჩანს, რომ იგი მთავარი მოქმედი გმირის ტრანსფორმირებული ფორმაა (გოშთასბს შემორჩენილი აქვს ზარირეს კულტი, ზარირეს იგი თავის უფალს თუ მთვარეს, უწოდებს). და, ბოლოს, კიდევ ერთი მაგალითი. როცა ქარანგნმა სნაჟუმის საქურტლე გახსნა, თავისი ოჯახის კეთილისმყოფელ გნეს მისი თორი აჩუქა. სხვა განძიც შესთავაზა, მაგრამ გნემა მხოლოდ თორი აიღო (გვ. 724). შემდეგში კი ვიგებთ, რომ გნემა თავის შვილს, ბნეანს, ათხოვა სნაჟუმის ცხენი და თორი (გვ. 1177) და ა.შ.

პარალელები

„შაპ-ნამეს“ მითოლოგიური და საფალავნო ნაწილების თითქმის ყველა მოტივი პარალელს პოულობს მსოფლიოს მრავალი ხალხის მითოლოგიასა და ფოლკლორში. კაცმა რომ შეადაროს, ალბათ, ყველა ისინი ფიქსირებული იქნება აარნე-ანდრეევისა და თომპსონის კატალოგებში. „შაპ-ნამეს“ პარალელებზე მსოფლიო ლიტერატურის სხვადასხვა ძეგლებთან დიდძალი ლიტერატურაა

შექმნილი მრავალ ენაზე, მაგრამ ყველა ისინი ეტიუდებს წარმოადგენენ. საკითხი უთუოდ მონოგრაფიულ შესწავლასა და განზოგადებას მოითხოვს.

პარალელებზე დიდი ხანია მიუთითებენ. ოღონდ ამთავითვე უნდა ითქვას, რომ ირანისტიკაში იყო (და ახლაც არის) ამ თემით ზომაზე მეტად გატაცების და, ამდენად, მოჩვენებითი მსგავსებების აღნუსხვის ცდები. ასე, მაგალითად, პარალელებად მიჩნეული ისეთი მოვლენა, როგორცაა ომი. ერთი მეცნიერის აზრით, „ილიადასა“ და „შაჰ-ნამეს“ პარალელია ისიც, რომ ორივე თხზულებაში ერთი ქვეყანა ებრძვის მეორე ქვეყანას.*

ჯერ კიდევ ერთი საუკუნის წინ მ.დარმსტეტერმა გამოაქვეყნა სტატია „მაჰაბჰარატასა“ და „შაჰ-ნამეს“ ზოგი მოტივისა და ეპიზოდის მსგავსების შესახებ. კერძოდ, აღნიშნა, თუ როგორ განიზრახავენ ცად აღსვლას „შაჰ-ნამეში“ ქაჰ-ხოსროვი და „მაჰაბჰარატაში“ — იუდიშირია. ისინი სტოვებენ ტახტს, სამეფოს და მიდიან უკაცრიელ ადგილას. მათ მიჰყვებიან (აცილებენ) ერთგული ქვეშევრდომები და ახლობლები. მეფეები გაქრებიან, ხოლო ახლობლები ილუპებიან. მეორე მაგალითი შეეხება ოტებული აქრანდნაბის წყალში დამალვის, მისი იქიდან ამოტყუებისა და დაქერის ეპიზოდს. „მაჰაბჰარატაში“ ამ ეპიზოდის პარალელსაც ვკითხულობთ. იგი მეცნიერს ირანული სამყაროდან ნასესხებად მიაჩნია.**

„შაჰ-ნამეს“ მითები და თქმულებები პარალელებს პოულობენ ჩინურ ლიტერატურაშიაც. ჭენგ-შენ-ჟენი გავაცნობს ქაჰ-ქავოსის, სუნდბეს, სნაჟუშის, სოჰრანისა და კიდევ სხვა გმირთა თითქმის ისეთსავე ამბებს, როგორც „შაჰ-ნამეშია“ წარმოდგენილი (ქაჰ-ქავოსის ორეულია ჩუ-ვანგი, სუნდბესი — სუ-თა-ქი, სნაჟუშისა — ინ-ქი-აჟუ, სოჰრანისა — ნუ-ჩა, სნმორდისა — რუხი და ა.შ.). ჩინურ ეპოსში თერთმეტი ორთაბრძოლაც იკითხება.***

ძველ ეგვიპტეში არსებობდა ინიციაციური რიტუალი ვეფხის ტყავში გასვლისა, რომელსაც გადიოდნენ ფარაონები და ქურუმნი გასაკვაბუკებლად, სულიერი სიბრძნის მისაღწევად. იგივე რიტუალს

* ვოქთე-ჯუჰ ბა აყა-ჟე დოქტორ მოჰამმად-ალი ესლამი ნადუშან, „ქონარ-ო მარდომ“, შოშარე-ჟე 138, გვ. 18. შემღებთ: მოჰამმად-ალი ესლამი.

** მ.ჯ. დარმსტეტერ, „მაჰაბჰარათი“ ვა „შაჰ-ნამე“. „ქონარ-ო მარდომ“, შოშარე-ჟე 153-154, გვ. 18.

*** სერ ჭუანკი, „შაჰ-ნამე-ჟე“ ჭერდაქსი ვა ჭენგ-შენ-ჟენი. „ნაშარი-ჟე დანეშქადე-ჟე აღაბიანთე თაბრიზ, სნლე ჟექსადომ, 1344, შოშარე-ჟე აველი, გვ. 2

გადიოდნენ „შაჰ-ნამეს“ მითიური პირველ-მეფე და პირველ-კაცი ქეიუმარსი და მისი ქვეშევრდომნი, რომელნიც გაძლიერდნენ და დაბრძენდნენ მას შემდგომ, რაც ქეიუმარსმა ვეფხვის ტყავები შეჰმოსა მათ.* (ამ თემაზე ჩვენ უკვე გვქონდა საუბარი თავში: „გმირი“). ვეფხვის ტყავი აცვია ტარიელს, ვეფხვის ტყავს იცვამენ ბრძოლის წინ ილიადას^{გმირები აგამემნონი და ჰარისი.}

„შაჰ-ნამეში“ გამოყვანილია მსოფლიო მითოლოგიაში ცნობილი ე.წ. უვნებელი გმირის ტიპი. ესაა ესქანდნაზარი, რომელიც რვალისტანაა და რომლის სასიკვდილოდ დაქრა მხოლოდ თვალე-ბიდან შეიძლება. ასეთივე გმირები არიან აქილევსი (მას ქუსლი აქვს დაუცველი), ზიგფრიდი, ნართების გმირი სოსკურო, თურქი ალპამიში. მამისა და შვილის ურთიერთბრძოლის მოარული თემა, როგორც გვაქვს „შაჰ-ნამეში“ (როსთამისა და სოჰრანბის ბრძოლა), მსოფლიოს მრავალ ხალხსა აქვს დამუშავებული. მათ შორისაა: რუსული ბილინების ილია და სოკოლნიკი, გერმანული ეპოსის ჰილდებრანტი და ჰადუბრანტი, სომხური დავით სასუნცი და უმცროსი მჰერი, ირლანდიური კუხულაინი და კონლაოხი და მრავალი სხვა. „შაჰ-ნამეში“ გვხვდება ბიბლიური სიუჟეტების პარალელებიც. ასეთია, მაგალითად, სხვა მითებითაც ცნობილი ამბავი იმის შესახებ, თუ ჰომანამ, ირანელმა მეფე-ქალმა, თავისი შვილი დნარბი როგორ ჩაასმევინა ყუთში და როგორ გაატანა იგი მდინარე ეფრატს (გვ. 1760) და სწუნბესა და სნაშუშის ამბავი (ქალის მიერ სნაშუშის მონდომება, უარის მიღების შემდეგ კი მისთვის ცილის დაწამება. გვ. 542).

ძველი, მატრიარქალური ყოფის გადმონაშთად მიიჩნევენ როგორც „შაჰ-ნამეში“, ასევე ბევრ სხვა აღმოსავლურ თუ დასავლურ თქმულებაში გმირი ქალების არსებობას. ჩვენი ეპოპის გორდნაქარბი და გორდნა გვანან „ნიბელუნგების“ ბრუნჰილდეს.^{***} ბევრი ზალხის ლიტერატურაში ამ სახეს უკავშირდება საპატარძლოს მიერ საშხედრო ხელოვნებაში საქმროს პირადად გამოცდის მოტივი. ეს მოტივი ცხოვრებისეული, რეალური მაგალითებიდან ჩანს გაჩენილი. ჯერ კიდევ II-III ს. ბერძენი ავტორი კლავდიოს ელიანისის ცნობით, საკებში სწორედ რომ ასეთი წესი ჰქონდათ, სასიძო უნდა შერკინებოდა საპატარძლოს.^{****} ასეთ

* ზამსაბურდია, გვ. 190.

** მოქამმად-ალნ ესლამი, გვ. 19.

*** В.М. Жирмунский, Сравнительное, გვ. 21

**** В.М. Жирмунский, Сказание об Алпамыше и богатырская сказка М., 1980, გვ. 222

მოვლენას ვხვდებით აღმოსავლეთში უფრო გვიანაც. ჩინგიზ-ხანის შვილიშვილს ჰყოლია გოლიათი და ღონიერი ქალიშვილი, რომელსაც გამოცხადებული ჰქონია, მხოლოდ მას გავყევები ცოლად, ვინც ორთაბრძოლაში დამამარცხებსო. იგი ვერავის ვერ დაუმარცხებია.* ეს მოვლენა შემდეგ ქცეულა სპორტულ თამაშადაც, რომელიც თურქულენოვან სამყაროში დღემდეა შემორჩენილი „კიზ-კაჩარის“ სახით. საქმროს გამოცდის მოტივი, რომელიც „შაჰ-ნამეში“ ასახული (გვ. 1831) გვაქვს ნეზამის „შიდ მთიებში“ (რუსის მეფის ქალიშვილი ცდის საქმროს სხედასხვაგვარი შეკითხვებითა და ხრიკებით)*** და 'ონსორის „ეშმეყ-ო აზრანში“ (ოლონდ ამ უკანასკნელში ვამეყს ცდიან 'აზრანს მშობლები).*** იგი ასახულია „კალევალაშიაც“, სადაც სასიძო ლემინკაინენი შეეწირება კიდევაც ამ გამოცდას.

„შაჰ-ნამეში“ ფიქსირებული ცნობილი მოტივი ფოლკლორისა და ეპიკური ჟანრისა, ბავშვობაშივე გმირობის ჩადენა (მხედველობაშია როსთამის მიერ ბავშვობაში სპილოს მოკლა. გვ. 231) პარალელურად პოულობს მსოფლიოს მრავალ ეპოსში (ყმაწვილი ზიგფრიდი კლავს ურჩხულს, მკერი — ლომს, დიგენისი — დათვს და ა.შ.).

მოტივი, ბავშვი რომ ეკითხება დედას, ვისი შვილი ვარო, და რომელიც ასე ამადლეველად არის მოთხრობილი „შაჰ-ნამეში“ (გვ. 1763), ფიქსირებულია მრავალი ხალხის ლიტერატურაში, მათ შორის ქართულ ფოლკლორში.

„შაჰ-ნამეს“ უზურპატორ მეფეს, ზაჰაქს, დემავენდის მთაზე დაჰკიდებენ, ამირანს კავკასიის მთებზე მიაჯაჰვევენ, აბრსკილს გამოქვაბულში დააბამენ, არტავაზდს — მასისის მთაზე მიუჩენენ ბინას.

ჩვენი აზრით, ყურადღების ღირსია ის ფაქტი, რომ ქაჰ-ქავოსი და ქაჰ-ხოსროვი ზეცისაკენ ილტვიან. პირველმა ეს ვერ შეძლო თავისი უხიავობის გამო, მეორემ კი, როგორც იდეალურმა ხელმწიფემ, ეს ლტოლვა წარმატებით დაავიროვინა. აქ უთუოდ უნდა გავიხსენოთ მაცხოვრის ცად აღსვლა და მუჰამედის მი'რჯი.

კიდევ მოვიტანთ ორიოდ მაგალითს და ამით მოვრჩებთ ამ მოსაწყენ თემაზე საუბარს.

როსთამისა და ესქანდრეჯარის მსგავსად ჩადის თორმეტ (!) გმირობას ჰერაკლეც (ახრჩობს ლომს, ჰკლავს ჰიდრას, იქერს არტემიდას ირემს და ა.შ.). როსთამს, ისე როგორც ჰომეროსის

* იქვე, გვ. 223

** ნეზამი განჯავი, ქაქთ ფაქარ, მათნ-ე 'ელში ეა ენთეყანდი, მოყადღამა ეა ქაქაში ბე ყალმ-ე თაქერ აქმად-ოლოლი მოქარაამოქ მოსქოუ, 1982, გვ. 397.

*** И.В. Карадзе, გვ. 72

გმირებს, ასე ვთქვათ, ცვლადი ძალა აქვს. სიტუაციისა და სურვილის მიხედვით ღმერთი მას ძალას ხან უმატებს, ხან კიდეც აკლებს, რადგან ეს დიდი ძალა მას უსიამოვნებას აყენებს (მღრ. გ.ლეონიძის გამოთქმა: „ძალა უშლის სიარულში“).

ისე, როგორც ჯარბრე, ქორწილის ცოლი, ქმრის სიკვდილის შემდეგ, მის ქონებას ანადგურებს ჰექტორის მეუღლე ანდრომახი. ასევე იქცევა „შაჰ-ნამეში“ შვილზე გამწარებული თაჰმინე, სოკრანის დედა.

ანთროპომორფიზმი (ბუნებისათვის ადამიანის თვისებების მინიჭება) ახასიათებს სწავაუმის ცხენს. ასეთივე თვისება ფიქსირებულია „ქალეველაშიც“. გავიხსენოთ, რომ გრძნეულნი და მოლაპარაკენი არიან აქილევის რაშები: ქსანთოსი და ბალიოსი.

რა თქმა უნდა, ჩვენ აქ არ შევეხებით ამ პარალელების გაჩენის მიზეზებს, ლიტერატურული ძეგლების გენეტიკური კავშირისა და ურთიერთმიმართების საკითხებს. მაგრამ ერთი რამ კი უნდა ითქვას: ზოგჯერ ეს კავშირები უთუოდ გენეტიკურია. არ უნდა გაგვიკვირდეს „შაჰ-ნამესა“ და „ილიადას“ ურთიერთნათესაობა, მართალია, ჰომეროსი მთელი 18 საუკუნით ადრე ცხოვრობდა ფირდოუსიზე, მაგრამ უნდა გვახსოვდეს, რომ „შაჰ-ნამეს“ მითოლოგიური ნაწილი სწორედ იმ ეპოქაშია ჩამოყალიბებული, ხოლო ბერძენი და ირანელი ხალხები ერთი მოდგმისანი, ინდოევროპელები არიან. როსთამი ირანელია, მისი ორეული ჰერაკლე კი — ბერძენი, მაგრამ ასეთი დაყოფა გვიანდელი თვალითაა დანახული. როგორც ერთხელ უკვე ვთქვით, ადრე როსთამი საკი (სკვითი) იყო, ანტიკური ხანის საკებში კი ჰერაკლეს კულტი ფართოდ იყო გაბატონებული (ასეთივეა „ვის-ო რამზინისა“ და „ტრისტანი და იზოლდას“ ურთიერთმიმართება).

ჯერ კიდევ ი.პიცი მიუთითებდა იმ გავლენებზე, რომელიც, მისი აზრით, სპარსულმა პოეზიამ იქონია ევროპულ კურტუაზულ მწერლობაზე (სატრფოს წინასწარ ნახვა სიზმარში, მოლაშქრე ასული, რომანის გმირის დაკარგვა ნადიროზის დროს, ბრძოლა მამასა და შვილს შორის და მისთ.).*

„შაჰ-ნამეს“ იმავე სპარსული მწერლობის ნიმუშებთან, ასევე სხვა ხალხების ლიტერატურასთან პარალელები გავლენა ლირიკული მოტივების ურთიერთმსგავსების თვალსაზრისითაც. მხედველობაში გვაქვს სენტენციები („თხა და მგელი ერთად სძოვდეს“. გვ. 194; „ლეკვი ლომისა სწორია“. გვ. 74; „ვინცა მოკვდეს მეფეთათვის“. გვ. 108; „გველსა ხვრელით გამოიყვანს“. გვ. 437) და ის მოტივები, რომელიც ფირდოუსისა და ომარ ხაფაჰმს საერთო აქვთ (ამ უკანასკნელის ყველა მოტივი იკითხება „შაჰ-ნამეში“).

* I. Pizzi, Storia della Poesia persiana. Milano, 1887, tome II, გვ. 412

საძიებელი

- აარნე ა.ა. — 30, 170
 აბაღი ბაგრატი, მოქაშაძე — 128
 აბაგვი, ვ. — 116
 აბბასი I — 10, 144,
 აბდ არ-რეზაყი — 10, 18
 აბრამი — 69
 აბრსკილი — 173
 აბუ 'ალი მოქაშაძე — 42, 53
 აბუ 'ალი მოქაშაძე იბნ აქმალი — 59
 აბუ ბაქრ ესპაყი — 19
 აბუ დოლაჰი — 16
 აბუ ლ'აბბას ქაზლ იბნ აქმალი — 27
 აბუ მო'აბად ბალხი — 9, 42, 53
 აბუ ლყასეში — იხ. ფირდოუსი
 აბუ ლ-ქაზლ იბნ აქმალი — 25
 აბუ ლ-ქარაყი — 49, 83, 120, 141
 აბუ მანსურის — 35, 42, 43, 44, 47
 აბუ მანსურ იბნ აბდ არ-რეზაყი — 53
 აბუ მანსურ იბნ აქმალი — 42
 აბუ შექსური — 53
 აგათია — 39
 აგამენსონი — 172
 აღამი — 69
 ავთანდილი — 115, 160
 ავმაზდგარდი — 35, 103
 აზნდ სარვი — 47, 48
 აზარმ - დოხთი — 35, 89, 107
 აზნანდლ შაფურის ძე — 42
 აზერი — 20, 21
 აზრან — 76, 173
 აზრაყი — 17
 აფან ალ-ლაჰი — 155
 'აფან იბნ აყუსუბი — 9
 ათბინი — 91
 'აფანარი — 32
 ათინა — 121
 'ალაჰ — 49
 'ალამი — 12
 ალექსანდრე მაკედონელი — 35, 49, 52, 83, 95, 99, 100, 139, 152, 168
 'ალე (ხალიფა) — 17, 18, 27, 33
 'ალი — 21
 'ალი დეგლამი — 16
 ალი-ყოლი ეთემალე მოყადლამი — 79
 'ალიგაჰა როსთამ — 168
 ალ-მასჰუდი — 43
 ალ-მოყადლასი — 43
 ალპამიში — 172
 ამირ სულარი — 30, 69, 115
 ამირანი — 94, 173
 ამირ მოეზი — 18, 75
 ამირხანნი, ბ. — 40, 52, 86
 ამიქუ უჟადა — 4
 ანაჰიტა — 81, 83, 93, 108
 ანდრეევი, გ. — 170
 ანდრომახი — 174
 ანთარა — 114
 ანუში — 46
 ანუშირვანი — 35, 39, 49, 51, 52, 54, 65, 78, 79, 85, 88, 91, 105, 106, 115, 130, 132
 'აბუყი — 35, 64, 76
 აფი-დაჰაჰი — იხ. ზაჰაჰი
 არდაენი — 82, 101
 არდაენი (დელი) — იგივე ზაჰარამ
 არსჰიანი (იხ.)
 არდაშირ ბაბუქის ძე — 44, 50, 51, 82, 84, 85, 87, 88, 100, 101, 120, 132, 135, 137, 138, 149
 არდაშირ შაფურის ძე — 35, 102
 არდაშირ შირუაგის ძე — 35, 107
 არესდოდულესი (არისტოტელე) — 100
 არესი — 120
 არეში — 100
 არსჰი — 100
 არტავეზდი — 173
 არტაქსერსე — იხ. არდაშერი
 არტემიდა — 174
 არჰასფი — 57, 98, 147
 ასადი ფუსი — 4, 9

ასპიროზი — 72
 ასყალღი — 20, 31
 ასუჭი — 14, 15, 57, 58, 158
 აქარსნიკაზი — 18, 37, 38, 81, 82, 83, 86, 95, 96, 97, 98, 106, 109, 117, 122, 130, 135, 161, 162, 170, 171
 აქშარი, ი. — 5

ბაზაქი (პაპაყი) — 36, 100, 101, 137, 138
 ბავენდი — 17
 ბაიქანი, შ. — 148
 ბაზური — 129
 ბალაზორი — 87
 ბალაში — 41, 53, 153
 ბალაშ ქინტუხის ძე — 36, 104, 105
 ბალიოსი — 174
 ბანდუა — 135
 ბანუგუშასთი — 9
 ბაასუნყარი — 21, 42
 ბარაშიძე, ა. — 7
 ბარბოდი — 141
 ბარუ — 5, 9, 52, 106
 ბარტოლი, ე. — 43, 44, 53, 59
 ბაქარი, შ. — 3, 12, 44, 59
 ბაქანი — 5, 9, 35, 38, 52, 89, 99, 149
 ბაქარ ამრსუკიანი — 100
 ბაქარ ამარსიანი — 36, 102
 ბაქარ ამარსის ძე — 22, 36, 102
 ბაქარ ამეღაძე — 11
 ბაქარ ამეღური — 36, 51, 55, 78, 89, 90, 103, 104, 137, 140, 141, 142
 ბაქარ ამი — 48
 ბაქარ ამი — 49
 ბაქარ ამი — 62
 ბაქარ ამი (გუღარაზის ძე) — 117, 169

გარსევაზი — 108
 გამსახურდია, ზ. — 72, 172
 გამსახურდია, კ. — 162
 გერმასთი (მეფე) — 37, 91, 95
 გერმასთი (გმირი) — 9, 52
 გეახარია, ა. — 54, 58, 137
 გივი — 33, 75, 80, 82, 83, 89, 114, 118, 119, 123, 131, 145, 162, 170
 გილგამეში — 147
 გიორგი III — 88
 გისტასთი — იხ. გომთასთი
 გოგემაშვილი, ი. — 155
 გოლ შაჰი — 148
 გორაზი — 107
 გორგან, ქაბრ იღღინ — 64, 137, 152
 გორგინი — 119

აქვანდევი — 129
 აქილევის — 59, 172, 174
 აქმალ თაბრინი — 9
 აქმალი — 21
 აკრიმანი — 40, 74, 93, 94, 129
 აქსან აბბასი — 85, 149
 აქურამაზლა — 131

ბაქარ ამინ მანღანშაჰი — 41
 ბაქარ ამ ურმოზდის ძე — 36, 102
 ბაქარ ამ შაფურის ძე — 36, 103
 ბაქარ ამ ჩუბინე — 49, 81, 89, 106, 107, 109, 115, 127, 130, 135, 143, 169
 ბეგრასთი — იხ. ჭავჭავი
 ბენევენსტი, ე. — 50
 ბემაყი — 25, 29, 148
 ბერტელსი, ე. — 27, 31, 38, 50, 59, 155
 ბეკარუნი — 32
 ბეკარუნი, შ. — 4
 ბიქანი — 9, 46, 100, 115, 119, 130, 139, 143, 168, 170
 ბირუნი — 13, 42, 53, 59, 73
 ბოლდირევი, ა. — 150
 ბონდარ, ყაენ ამღინ — 7, 21, 87
 ბოზორგამინდი — 79, 106
 ბოზორგამეკრი — 106
 ბორჰანი — 40, 74, 82, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 99, 101, 103, 107, 108, 124, 136
 ბრაგინსკი, ი. — 158, 160
 ბროუნსი, ე. — 22, 32, 33, 154, 157
 ბრუნჰილდე — 172
 ბუღასთი — 73
 ბულბული — 48
 ბულბული — 48

გორდამარინდი — 148, 172
 გორდამა — 148, 169, 172
 გორჯე (გარჯე) — 132
 გოსთაჰი — 82, 95, 169
 გომთასთი — იხ. გომთასთი
 გომთასთი — 7, 36, 37, 55, 57, 74, 84, 91, 97, 98, 99, 111, 135, 154, 170
 გრიშაშვილი, ი. — 46
 გუღარაზი — 37, 75, 86, 89, 100, 110, 118, 119, 121, 130, 135, 169
 გუღარაზი, ქარამორ — 64
 გუნღაფარი — 113
 გუშასთი — 88
 დაბირ სემაყი, მოჰამად — 5, 148
 დავით ამღამენებელი — 123
 დავითი — 79

დავით სასუნცი — 172
დაულათ-შაჰი — 20, 21, 22, 32
დანტე — 151
დარმსტეტერი, მ. — 171
დანიშევარი — 39
დარა — 36, 49, 99, 100, 101
დარაბი — 36, 99, 172
დარიოსი — 99, 145

ეთე, კ. — 33
ემამე შუშთარი, მოქამბალონი — 85, 149
ერუსლან ლაზარევიჩი — 9
ესთაქლუ, მ. — 11
ესლამი, მ. — 171
ესმაილ ვარაყი — 17
ესქანდარი — იხ. ალექსანდრე მაკედონ-

ვაფვაფი — 5, 155
ვაშეყი — 76, 173
ვარაპრან V — იხ. ბაპრან-გურჯი
ვარყა — 35, 76
ვასაკა (ვისა) — 111

ზადლუ იბნ შაჰლუ — 41
ზავი — 82, 91, 95
ზალ-ზარი — იხ. ზალი
ზალი — 9, 15, 52, 82, 83, 89, 94, 95, 113, 114, 118, 119, 130, 138, 170
ზარატუსტრა — 47, 61, 97, 98, 110, 128
ზარდონითი — იხ. ზარატუსტრა
ზარერანი — იხ. ზარირი
ზარიადრე — იხ. ზარირი
ზარირე — იხ. ზარირი

ფაბარე — 53, 153
თავაქქოლ-ბეგი — 8
თალჰანდი — 143
თანსარი — 88
თაყი აღ-დინი — 8
თაყი-ზადე — 39, 42, 47, 49, 53, 128, 152
ფაჰმასბი — 95
ფაჰმინე — 143, 148, 174
ფაჰმურასყი — 35, 40, 91, 93, 128
თაჰი — 51

იბნ ალ-მოყაფყა' — 41, 49
იბნ ალ-ნადრემი — 41
იბნ სინა — 13
იბნ ყუთაბდა — 120
იესო ქრისტე — 69, 75, 168, 173
იზოლდა — 174
ილდუზიქი — 10

დასთგარდნ — 72
დაყნე — 14, 31, 42, 43, 46, 51, 53, 54, 56, 57, 58, 59, 60, 64, 97, 112, 118, 130, 152, 153
ღიაკონოვი, იმ. — 96
ღიაკონოვი, მ. — 37, 55
ღიგენისი — 173
ღონ-კიხოტი — 165

ნელი
ეჯლალი — 109
ესჰაყი — 21
ესქანდრეჰარი — 5, 7, 20, 35, 37, 49, 80, 89, 90, 94, 98, 99, 109, 116, 118, 119, 126, 127, 130, 135, 136, 139, 146, 159, 160, 166, 167, 172, 173

ვაშტაშაბი — იხ. გოშთასფი
ვერგილიუსი — 147
ვისა — 49
ვისი — 4, 53, 84, 137, 152, 167, 174
ვილაგას I — 37

ზარირი — 50, 52, 97, 110, 111, 118, 170
ზარმეკრი — 105
ზაჰაჰი — 35, 36, 78, 83, 86, 91, 93, 94, 98, 115, 126, 129, 130, 148, 170, 173
ზელმან — 33
ზიგფრიდი — 172, 173
ზოქა, მაჰმა — 3, 90
ზუფაჰმასფი — 36
ზურაბი — იხ. სოჰრაბი

თეთრი დევი — 129
თინათინი — 150, 160
თოდლა, მ. — 40, 53, 54, 64, 88, 101, 129, 137, 154, 168
თომა აქვინელი — 68
თომასონი — 30, 170
თრავეტონა — 108
თურქი — 94
ფუსი — 60, 82, 89, 95, 111, 119, 130, 162, 169
თუმიშვილი, ლ. — 12

ილია — 172
ინ-ქი-აჰუ — 171
იოსებ შვენიერი — 33
ირაჰი — 94, 142
ირაჰ მირზა — 33
იუდიშთირა — 171

კალანდაძე გ. — 144
 კეკელიძე — იხ. ქაე-ქავოსი
 ქველიძე კ. — 7, 8
 კლავდიოს ელიანისი — 172
 კობიძე დ. — 8, 30, 53, 58, 59

ლაზარი, ე. — 12
 ლემინკაინენი — 173
 ლეალი — 72, 150
 ლეონიძე გ. — 174

მაზღაქი — 49, 68, 105
 მათინი, ჟ. — 13
 მაიორი, ფ. — 4
 მაკანი, თ. — 5
 მაკბერი — 81
 მამუკა მდივანი — 8
 მაშუნი — 41
 მანე — 102
 მანი, თ. — 153
 მანჩე — 46, 148
 მანსურ იბნ მოჰამადი — 31
 მანსური — 20
 მანსური — 21
 მანუჩერი — 36, 38, 91, 94, 114, 138, 143
 მანუჩერი — 28, 29
 მარეაზი, მასულ — 53, 152
 მარი, ი. — 5, 7, 14, 26, 33, 60, 155, 156, 162
 მარქვარტი, ი. — 37
 მასრურ ჰოსეიანი — 12
 მასუ, კ. — 8, 12, 22, 45, 50, 51, 52, 120, 122, 131, 152, 159
 მასულ იბნ მასული — 42
 მასულ საღი — 15
 მასული, სულთანი — 20
 მახი — 47, 48, 51
 მაჭუნი — 72
 მაჰაქი — 20
 მაჰმადი — 100
 მაქმული, სულთანი — 5, 9, 10, 15, 16, 17, 18, 19, 21, 21, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 35, 76, 130
 მაქუა — 108

ნადერფური, ნადერ — 34
 ნავაზი, 'ალნშირ — 49, 155
 ნავზარი — იხ. ნაუდარი
 ნათაძე, ნ. — 70, 73, 74, 75, 118, 150
 ნაში ისპანელი — 53
 ნარბენი — 113
 ნასერ ხოსროვი — 13, 31
 ნაუდარი — 36, 81, 82, 91, 94, 95, 166, 169, 170

კოვალსკი, თ. — 13, 68, 114, 120, 131, 146, 148, 151
 კონაოხი — 172
 კრეტინი — 151
 კუხულაინი — 172

ლესანი, ჰოსენ — 10, 11
 ლიხაოვი, დ. — 157
 ლოლაშვილი, ი. — 129
 ლოპრასტი — 9, 36, 57, 97, 98

მაქუა ხურშიდ — 42, 51
 მაჰრუბი, მ-ჟ. — 64, 128, 130, 139
 მეღერტინსკი, ე. — 37
 მეგმანდ — 25
 მეტყური — 72
 მექარაზი — 138, 149, 170
 მილადი — 169
 მიხოვი — 5, 33
 მირზა-თაყ — 9
 მირ შოქრანი, მ. — 10
 მიქაშვიძე, მ. — 6
 მოინი, მ. — 40
 მოლი, ე. — 169
 მოლან ბიხული — 10
 მოლან მოშინი — 10
 მოლან ქათქი — 10
 მონზავი, აქმად — 4, 9
 მორთაზავი, მ. — 9
 მოვი — 69, 135
 მოსთაუქი, ჰამდ ალ-ლაჰ — 9, 20, 32
 მოჰამად-ალნი ქერდაუსნი-ეე სანნი — 9
 მოციქული — იხ. მუჰამედი
 მოჰამად იბნ ბაქარაზი — 41
 მოჰამად იბნ ჯამ ბარმაქი — 41
 მოჰარამოფ, თ. — 72, 173
 მუსა იბნ ქესრავი — 41
 მუშევი — 80
 მუშთარი — 72
 მუჰამედი (მოჰამად) — 17, 18, 21, 69, 173
 მჰერი — 172, 173

ნაფისა, ს. — 27
 ნაჰილი — 99
 ნეგარდუსთი, მ. — 10
 ნეზამი განჯავი — 27, 35, 64, 67, 72, 112, 129, 150, 151, 152, 165, 168, 173
 ნეზამი 'არსუზი — 15, 19, 32, 154, 155
 ნერსე — 49
 ნერსე — 100

ნერსე — 103
 ნერსე ბაქრაშის ძე — 36
 ნერსე ბაქრაშთან ბაქრაშის ძე — 102
 ნერსე ააზღვეარდის ძე — 104
 ნერშახი — 37, 52
 ნესტანი — 150, 160, 169
 ნეჭათი ბაყყი — 10
 ნიზამი — იხ. ნეჭამი განჯაევი
 ნოდარი — იხ. ნაულარი

ააზღვეარდ ბაქრაშის ძე — 36
 ააზღვეარდ ბაქრაშგუგურის ძე — 104
 ააზღვეარდ III — 35, 42, 108

ოდათისი — 52
 ოღისეესი — 114
 'ომარი — 108
 'ომარ იბნ ქარროხანი — 41

ჰაპაკი — იხ. ბაბუჭი
 ჰაპი — 80
 ჰარისი — 172
 ჰინდარე — 33

ფირმუნსკი, ვ. — 150

რამაზნან, მ. — 10
 რამინი — 4, 53, 84, 137, 152, 167, 174
 რაქინი, მორშელ — 10
 რახში — 98, 128, 144, 147
 რეზაევი, მ. — 58
 რიგენერი, კ. — 118
 როზენი, ვ. — 44, 53
 როსთამი — 5, 109, 110, 113, 114, 115, 116, 117, 119, 121, 122, 123, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131

საწლები — 53, 91
 საღ ბენ ზენგი — 21
 საღი შირაზელი — 21, 67
 სავა-შაჰი — 106
 სალიერი — 27
 სალმი — 94
 სანჩო — 165
 სანი — 5, 9, 16, 81, 91, 94, 110, 113, 114, 130, 170
 სარქვარათი, ბაჰმან — 40, 52, 86
 სასანი — 36, 49
 სასანი — 99
 სასანი დარას ძე — 101
 სასანი სასანის ძე — 101
 საული — 79
 სატურნი — 72
 საქა, ზ. — 9, 27, 32, 33, 47, 55

ნოზაძე, ვ. — 72, 133, 144, 147, 160
 ნოლდეკე, თ. — 33, 58, 162
 ნოშანი, შებლი — 32, 50, 127
 ნუგზარი — იხ. ნაულარი
 ნუშვად ანუშირვანის ძე — 106
 ნუშვადი — 65, 83
 ნუშინი, ა. — 168
 ნუშირვან ყობაღის ძე — 48
 ნუჩა — 171

აწარმთერი, ექსან — 110
 აჭუტყი — 33

ომარ ხაჯამი — იხ. ხაჯამი, 'ომარ
 'ოსკორი — 20, 27, 28, 31, 64, 76, 154, 155, 173
 ორმოზდი — 100

პიცი, ი. — 174
 პლატონი — 78
 პრიამოსი — 169

133, 135, 136, 137, 138, 139, 142, 143, 147, 148, 159, 160, 166, 168, 170, 172, 173, 174
 როჰამი — 169
 რულანბე — 52, 94, 114, 135
 რულაქი — 13, 14, 53, 64, 152, 154
 რუში, ჭალალ ადღინ — 13, 68, 147, 162
 რუსთაველი — 8, 70, 129, 147, 151
 რუხი — 171
 რუხნი — 168

საქან — 9
 სენა — 13
 სერაპიოს საბაშვილი — 8
 სიგუა, ს. — 162
 სნამაშაქი — 92
 სნაშუში — 7, 37, 52, 86, 96, 97, 109, 112, 115, 125, 130, 136, 143, 145, 146, 149, 170, 171, 172, 174
 სნამაქიაშვი — 108
 სნმორლი — 83, 94, 98, 114, 117, 130, 166, 171
 სნნდომბი — 145, 149
 სოკოლნიკი — 172
 სორტუში — 74, 129
 სოსკურო — 172
 სოქრაზი — 5, 11, 96, 113, 115, 116, 127, 142, 143, 148, 166, 171, 172, 174
 სოქრაზი ჰამადანელი — 10

სპანდიატი — იხ. ესქანდნეზარი
 სრაოშა — იხ. სორჟში
 სროში — იხ. სორჟში
 სტარიკოვი, ა. — 26, 44, 137, 151
 სტრაბონი — 142
 სულაბე — 96, 145, 148, 149, 171, 172

ტარიელი — 116, 160, 172
 ტირიდატი — 37

ურმოზი — 36
 ურმოზდ ნერსეს ძე — 36, 102

ფაესტოს ბუზანდი — 80
 ფალიკუსი — 99, 100
 ფარაშორზი — 9, 113
 ფარნავაზი — 104
 ფრლამი — 122
 ფრანნი — 49, 75, 84, 111, 117, 118, 121, 129, 130, 135, 142, 145
 ფირდოუსი — 3, 4, 5, 7, 8, 9, 10, 12, 14, 15,

ქავა — 126, 129
 ქავა უსან — იხ. ქავა-ქავოსი
 ქათეზი, აქმად-ქასან — 16
 ქალნთარნი, მ. — 12
 ქმშუსი — 55
 ქარასი — 10, 28
 ქაა-ფიევაი — 95
 ქაა-სინაშუში — 95
 ქააშმარსნი — 35, 37, 39, 43, 47, 49, 91, 92, 172
 ქაა-ქვეოსი — 7, 36, 80, 81, 86, 89, 95, 96, 97, 118, 133, 142, 144, 169, 171, 173
 ქაა-ქაუსი — იხ. ქაა-ქვეოსი
 ქაა-ყოზალი — 36, 89, 95, 96
 ქაა-ზოსროვი — 36, 82, 83, 84, 89, 95, 97, 109, 115, 117, 118, 123, 135, 138, 139, 145, 161, 170, 173

ლაზაფრნი — 28
 ლარავენი, 'ალნი — 141

ყაზენნი, მოჰამმად — 341
 ყაზენნი, ჰამდ ალ-ლაჰ — 57
 ყარნიზი, 'აბდ ოლ-აზნიმ — 33
 ყაადაჩა — 100
 ყასეში გონაზბალი — 9

შაბანქარე, მ. — 27
 შაბდოზი — 147
 შადან ბარზინის ძე — 42, 47, 48, 51
 შავთელი — 129

სუთა-ქი — 171
 სულხან-საბა ორბელიანი — 109
 სურნი — 22
 სუსანი — 9
 სუქრაჟა — 104, 105, 135

ტრისტანი — 174

ურმოზდ შავთურის ძე — 101

17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26 და ა.შ.
 ფირაზ ხოსროვ ფარეზის ძე — 107
 ფირაზ მაზდეკარდის ძე — 36, 104
 ფრაი, რ. — 120, 121
 ფურან-დოხოთი — 36, 107
 ფურანი — 89
 ფური — 100

ქეთააშნი — 97
 ქეიუმარსი — იხ. ქააშმარსი
 ქესრან — იხ. ვნუშირვანი
 ქეჰაოსი — იხ. ქაა-ქვეოსი
 ქეშვადი — 169
 ქიჟა, სვდეყ — 90
 ქრისტე — იხ. იესო ქრისტე
 ქრისტენენი, ა. — 37, 40, 49, 52, 86, 96, 114, 120
 ქსანთოსი — 174
 ქურდიანი, მ. — 96, 170
 ქუჭი — 5
 ქუჭი — 9
 ქუჭზალი — 9
 ქუაჟი — 171

ლარავენი, მაჰლნი — 45

ყოზალი — 100
 ყოზალი — 135
 ყოზალი — 170
 ყოზალ ფარეზის ძე — 36
 ყოზალ ფირაზის ძე — 36, 104, 105

შამს ად-დავლა — 49
 შამს ად-დინ ქაშანი — 9
 შამს ად-დინ ყაასი — 162
 შარაჰ ად-დინი — 9

შარაძე-შაპი — 21
 შვეტურ I არდაშირის ძე — 38, 39, 50, 100, 101
 შვეტურ ზუ ექთანძე — 36, 88, 102, 103, 139
 შვეტურ II შერმოზდის ძე — 22
 შალაღი — 98, 99
 შახ ხორასანელის ძე (რ) — 42
 შაპხაზი, შვეტურ — 22, 55
 შაჰვარაზი — 49
 შაჰრნაზარი — 17, 18

ჩაიკინი, კ. — 5, 14, 30, 57, 58
 ჩინგიზ-ხანი — 9, 173

წერეთელი, აკაკი — 35, 155

ქავკავაძე, ილია — 78
 ქელიძე, ამბაკო — 129

ხანლარბ, ფ.ნ. — 5
 ხაჯაშვი, 'ომარ — 64, 140, 174
 ხაჯაშვეტური — 33
 ხაყანი — 88, 168
 ხოსრეჟანი — 15
 ხოსრო თურმანიძე — 8
 ხოსროვი — იხ. ხოსროვ ფარეზი

ჯაბალათ იბნ სალეგი — 49
 ჯაბერ 'ანასორი — 11
 ჯაველიძე, ე. — 158
 ჯამალ-ზადე — 12
 ჯამასფი — 118
 ჯამი — 33, 49, 64, 155
 ჯამშიღი — 5, 9, 36, 37, 40, 82, 91, 93

ზადრზადე, რასულ — 9
 ჯალდებრანტი — 172
 ჯამზა ისპანელი — 40
 ჭასანი — 21
 ჭაშეშე — 32
 ჭაჭეზი — 140, 151
 ჭენიზგი, ვ. — 96
 ჭერაკლე — იხ. ჭერაკულესი
 ჭერაკლესი — 114, 116, 168, 174
 ჭეროდოტე — 3
 ჭერცფელდი — 113
 ჭეჭტორი — 174
 ჭეშამ იბნ ყსაგები — 41

ჭალსაძე, ნ. — 10, 144
 ჭარამორზი — 99
 ჭარანგისი — 82, 97, 125, 170
 ჭარანანი — 36, 87, 107

შაჰრნაზარი, მ.კ. — 33
 შაჰროხი — 9
 შაჰრტუ — 88
 შაჰქუდ ფირი — 47, 48
 შეჟარი, ჭაჭარ — 121, 162
 შექსპირი — 119
 შერანი — 107, 129, 149, 150, 152, 169, 170
 შიოში — იხ. სნაშუში
 შირტაე — 107, 146

ჩუჟანგი — 171
 ჩხეიძე, თ. — 136

ქინჰარაული, ა. — 68

ხოსროვ დეჰლეჯი — 64
 ხოსროვ კავადის ძე — იხ. ნუნტურჯანი
 ხოსროვ ფარეზი — 36, 39, 47, 49, 75, 89, 106, 107, 112, 119, 127, 129, 135, 141, 146, 152, 154, 169
 ხურშიღ ესქანდრნაზარი — 8
 ხურშიაგაზი — 104

ჯალალ ხალეჯი მოფლაყი — 20, 54, 80, 119, 138
 ჯანღალი — 167
 ჯარჩე — 149, 174
 ჯანუსინაზარი — 100
 ჯაჰანგირი — 9

ჰიდრა — 174
 ჰილდებრანტი — 172
 ჰომაჰ — 36, 89, 99, 149
 ჰომაჰ — 91
 ჰომაჰ — 172
 ჰომეროსი — 4, 59, 122, 129, 147, 174
 ჰორაციუსი — 33
 ჰორმოზდ ნუნტურჯანის ძე — 36, 106, 107, 135
 ჰორმოზდ მაზდეგარდის ძე — 36, 104
 ჰოჰაჰ ყოთაჰბა — 16
 ჰუმანი — 123, 168
 ჰუმანიგი — 36, 37, 82, 91, 92, 97

ჭარბორზი — 89
 ტარბლუნი — 25, 35, 36, 37, 73, 77, 82, 83, 91, 94, 95, 124, 125, 142, 143, 167, 170
 ტარნეტი — 81

- ფაროზზადი — 36, 108
 ფარაჰი — 20, 21
 ფარროზი — 20, 23, 31, 155, 163
 ფარსი ნეველი, ირაქ — 162
- Абаев, В. — 37, 111, 116
- Бартольд, В. — 37, 43
 Бертельс, Е. — 7, 12, 25, 27, 31, 39, 43, 50, 57, 59, 155
- Гагошидзе, Ю. — 132
 Гвахария, А. — 5
- Дьяконов, М. — 52, 53
- Занд, М. — 81
- Иосиф — 153
- Каладзе, И. — 64, 173
- Ликошин, П. — 37
 Лихачев, Д. — 158
- Манн, Т. — 153
 Марр, Ю. — 5, 14, 27, 30, 33, 58, 114, 155, 162
 Марр, С. — 5
- Нершахи — 37
 Низами Гянджеви — 63
- Орбели, И. — 37
- Розен, В. — 7, 41, 44
- Стариков, А. — 24, 26, 44, 114, 132, 137, 157
- Тагирджанов, А. — 53
- Тревер, К. — 81
- Унсური — 64
- Фавтос Бузанд — 80
 Фирдоуси — 9, 14, 150
- Хадизаде, Р. — 9
- Чайкин, К. — 5, 14, 27, 30, 58, 114
- Шидфар, Б. — 157
- ფენგ-შენ-ჟენი — 171
 ფორჟილი — 119, 143, 149, 163, 174
 ფორჟილი — 33
- Агафий — 39
- Брагинский, И. — 36, 112, 158, 160
 Болдырев, А. — 49, 150
- Гуревич, А. — 11
- Жирмунский, В. — 172, 173
- Зороастр — 111
- Лотман, Ю. — 158
 Луконин, В. — 52, 88, 111, 153
- Мегрелидзе, И. — 14
 Медетинский, Е. — 37, 38
 Микашавидзе, М. — 63
- Нушин, А. — 145
- Османов, М.-Н. — 118
- Розенберг, Ф. — 139
- Стасов, В. — 9
- Фрай, Р. — 38, 39, 111, 121, 145

- Юстиниан — 39
- Al-Balazori — 88
- Besnard, L. — 147
Boura, C. — 114
- Firdousi — 29
- Goshnasp — 88
- Horn, P. — 161
- Kowalski, T. — 68
- Minowi, M. — 88
Mohl, T. — 29
- Noeldeke, Th. — 41, 161
- Pizzi, T. — 174
- Riggner, H. — 74
- Tansar — 88
- Browne, E. — 22, 32, 52, 154, 157
- Mustawfi, H. — 57
- Ripka, I. — 54

სარჩევი

შესავალი	3
„შამ-ნამეს“ შექმნის ამზავი ფირდოუხის ცხოვრება	14
„შამ-ნამეს“ შედგენილობა	34
წუაროები და წინამორბედები	39
ფირდოუხი და დაუიუი	56
ციტატები	60
ლირიკული წიაღხვლები	63
მსოფლმხედველობა. აღმსარებლობა	68
ხამშობლო	75
მეფე, ხამეფო შარავანდი (ჭარჩი)	78
გმირი	108
ომი	119
უოფა	126
„შამ-ნამეს“ ზოგი მხატვრული თავისებურების შესახებ	151
შინაარსობრივი შეუსაბამობანი	166
პარალელები	169
ხაძიებელი	175

T

შეკვეთა № 1470. ტირაჟი 500

ქუთაისის გ. ტაბიძის სახელობის სააქციო საზოგადოება „სტამბა“
ქ. ქუთაისი, ილია ჭავჭავაძის ქ. 33

10⁴⁵ / 44